Marx'ın hayaletleri

Jacques Derrida

BORÇ DURUMU, YAS ÇALIŞMASI VE YENİ ENTERNASYONAL

Fransızcadan çeviren: Alp Tümertekin

AYRINTI

2. BASIM

MARX'IN HAYALETLERİ • Jacques Derrida

JACQUES DERRIDA

[1930-2004] Cezayir'in El-Biar kasabasında doğmuş, on dokuz yaşında, Althusser, Foucault gibi dönemin belli başlı aydınlarını yetiştiren, daha sonra kendisinin de dersler vereceği Paris'teki *Ecole Normale Supérieure*'e (Yüksek Öğretmen Okulu) girmeden önce, erken bir dönemde yaptığı Rousseau, Nietzsche, Gide, Valery, Camus gibi yazarların okumalarıyla beslenerek yazın ve felsefeye yönelmiştir. 1956 yılında kazandığı bir bursla ABD'ye Harvard Üniversitesi'ne gitmiş, Husserl'in *Ursprung der Geometrie* (Geometrinin Kökeni) adlı çalışmasını uzun bir önsözle Fransızcaya çevirmiştir (*Introduction à l'Origine de la géometrie*, 1962). 1960'ta Paris'e dönerek, 1964'e kadar Sorbonne Üniversitesi'nde, 1965'ten sonra da E.N.S.'de asistanlık yapmıştır. 1967'de üç kitap birden yayımlar: *La Voix et le phénomène, Introduction au problème du signe dans la phénoménologie de Husserl* (Ses ve Görüngü, Husserl Fenomenolojisinde İm Sorununa Giriş), *De la Grammatologie* (Yazımbilim Üzerine) ve *L'écriture et la différence* (Yazı ve Ayrım). 1957'de J. Hyppolite'le başladığı "*Yazınsal nesnenin idealitesi*" başlıklı doktora tezi bir türlü tamamlanmamaktadır. 1966'da Hyppolite ona, "Nereye gittiğinizi gerçekten görmüyorum" der. Artık bambaşka bir yola girmiştir. Bu yol, hem 50'li yıllarda Fransız entelektüel çevrelerinde, Sartre ve Merleau-Ponty etkisiyle başat durumda olan Husserl'in fenomenolojisinin bir "algı fenomenolojisi"ne indirgenmesinden, ya da Heidegger'in felsefesinden bir "hümanizma" yapılmasından, hem de Hegel'in akademik okunuşundan, yine başat durumda olan dar anlamda bir Marksist teoriden uzaklaştığı kadar, Saussure'ün dilbiliminin etkisiyle giderek İnsan Bilimleri alanında çalışan akademik çevrelerde, özellikle 1958-1968 arası de Gaulle cumhuriyetinin siyasal anlamda en kımıltısız dönemine uygun düşercesine yaygınlık kazanan biçimsel bir yapısalcılık akımından da, Derrida'nın bu akımla olan karmaşık, eleştirel ilişkisi bir yana, aynı oranda ayrılır. Derrida, felsefe tarihinde hem "söz" hem de "akıl" anlamlarına gelen bir *logos*-merkezciliğin egemenliğini, dolayısıyla dar anlamda "yazı"ya da indirgenmeyen bütün "teknik" dolayımların mevcudiyetin doluluğuna ulaşmayı engellediği iddia edilip ikincil ve yabancılaştırıcı olarak görülüp değerden düşürülmesinin gizlediği stratejileri açığa vurmaya koyulur. Bu "açığa vurma" işlemi, bilinen kuramsal söylemlerin ötesinde "edimselliği" de hesaba katan farklı yazı stratejileri de gerektirdiğinden, Derrida'nın metinleri giderek merkezden yoksun bir dağılmaya uğrar, marjinalize olur. 1972'de yayımlanan *La Dissémination* (Yayılım) ve *Marges de la philosophie* (Felsefenin Kenarları) bu "dağılma"yı haber verir. 1974'te yayımlanan *Glas* ve 1978'deki *La Vérité en peinture* (Resimde Gerçek/Resim Olarak Gerçek), yazın için çok yeni olmasa da felsefe için son derece yeni ve hâkim olunması güç bir dağılmayı edimsel olarak gerçekleştirirler. Bu yeni dil anlayışının temelleri, Derrida'nın 1977'de Amerikalı "*speech act*" (söz edimleri) kuramcılarıyla giriştiği bir polemikte bir ölçüde aydınlanır (*Limited Inc.*, 1977 ve 1990). 1980'de yayımlanan *La carte postale, de Socrate à Freud et au-delà* (Kartpostal, Sokrates'ten Freud'a ve Ötesine) yine söylemiyle, içeriğiyle bir sınır-kitap olmayı sürdürür. 1987'de *Psyché, Inventions de l'autre* (Psyche, Ötekinin İcatları), 1990'da felsefe eğitimi sorunları üzerine makalelerinin derlendiği *Du Droit à la philosophie* (Felsefe Hakkı Üzerine), 1991'de ise "gelecek demokrasi" sorununun işlendiği *L'Autre cap* (*Öteki Hedef, Başka Baş*, çev.: M. Başaran, Bağlam Yay., İstanbul, 2003) önemli toplamlar olarak göze çarpar.

Derrida, 1997 yılında İstanbul'a da gelip çeşitli konferanslar vermiştir (bkz. *Pera Peras Poros, Jacques Derrida ile birlikte disiplinlerarası çalışma*, yay. haz. F. Keskin, Ö. Sözer, Y.K.Y., İstanbul, 1998). Haziran 1999'da İstanbul'u ikinci ziyaretinde ise soykırımla ilgili "*To forgive the unforgiven*" (Affedilemez olanı affetmek) ve de "*Profession of faith of a professor*" (Bir profesörün itirafı) başlıklı iki konferans vermiştir. Türkçedeki diğer kitapları: *Marx'ın Mahdumları*, çev.: A. Tümertekin, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2004; *Şiir Nedir?*, Babil Yayınları, 2002; *Mahmuzlar, Nietzsche'nin Üslupları*, Babil Yay. 2002. Ayrıca, çeşitli makalelerinin Türkçe çevirisi için bkz. *Toplumbilim*, No. 10, Ağustos 1999.

Ayrıntı: 324
İnceleme dizisi: 167

Marx'ın Hayaletleri
Borç Durumu, Yas Çalışması ve Yeni Enternasyonal
Jacques Derrida

Fransızcadan çeviren
Alp Tümertekin

Yayına hazırlayan
Melih Başaran

Son okuma
Tamer Tosun

Kitabın özgün adı
Spectres de Marx

Éditions Galilée/1993
basımından çevrilmiştir

© Jacques Derrida & Éditions Galilée

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak illüstrasyonu
Sevinç Altan

Kapak düzeni
Arslan Kahraman

Düzelti
Mehmet Celep & Asaf Taneri

Cet ouvrage, publié dans le cadre du programme d'aide à la publication, bénéficie du soutien du Ministère des Affaires Etrangères, de l'Ambassade de France en Turquie et de l'Institut Français d'Istanbul.

Çeviriye ve yayına katkı programı çerçevesinde yayımlanan bu yapıt, Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın, Türkiye'deki Fransa Büyükelçiliği'nin ve İstanbul Fransız Kültür Merkezi'nin desteğiyle gerçekleştirilmiştir.

Baskı ve cilt
Sena Ofset (0 212) 613 38 46

Birinci basım *2001*
İkinci basım *2007*

Baskı adedi *2000*

ISBN 978-975-539-282-3

AYRINTI YAYINLARI
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr
Dizdariye Çeşmesi Sk. No.: 23/1 34400 Çemberlitaş-İst. Tel.: (0 212) 518 76 19 Faks: (0 212) 516 45 77

Jacques Derrida

Marx'ın Hayaletleri

Borç Durumu, Yas Çalışması ve Yeni Enternasyonal

İçindekiler

— Söze başlangıç 9

I. MARX'IN BUYRUKLARI 19

II. MARKSİZMİ DEF ETMEK 84

III. YIPRANMALAR 123

IV. DEVRİM ADINA, ÇİFTE BARİKAT 149

V. BELİRGİN OLMAYANIN BELİRİŞİ:
GÖRÜNGÜBİLİMSEL "EL ÇABUKLUĞU" 191

— Dizin 267

Bu yapıtın kökeninde, 22 ve 23 Nisan 1993 günleri California Üniversitesi'nde (Riverside) iki seans boyunca verdiğim bir konferans yatar. Bu konferans, Bernd Magnus ve Stephen Cullenberg tarafından, oyuncu olduğu kadar ikircikli bir başlık altında düzenlenmiş olan uluslararası bir kolokyumun açılış konuşmasıydı; kolokyumun başlığı "*Whither marxism?*", yani "Marksizm nereye gidiyor?"du, ama, bir de, alttan alta, "Marksizm çökmekte mi?" (*wither*) anlamına geliyordu.

Eklemeler yapılmış, daha kesinlik kazandırılmış olsa bile, bu metin bir konferansa özgü olan o kanıtlayıcı yapıyı, ritmi ve sözel biçimi yine de koruyor. Gördüğünüz notlar, doğaldır ki, sonradan eklendi. Getirdiğim kimi yeni düşüncelerse köşeli ayraç içinde verildi.

Bir ismin yerine başka bir isim, bütünün yerine de bir parça konabilir pekâlâ: Apartheid'ın tarihsel şiddeti, bir düzdeğişmece olarak ele alınabilir her zaman. Apartheid'ın geçmişinde de bugününde de. Çeşit çeşit yollar kullanıp (yoğunlaştırma, yerdeğiştirme, dışavurum ya da tasarımlama) onun tikelliğinden geçerek, dünyada devam etmekte olan daha başka bir sürü şiddet eylemi de deşifre edilebilir her zaman. Aynı anda hem parça, hem neden, hem sonuç, hem belirti, hem de örnek olarak, oralarda olup bitenler, burada olanları, nerde olursak olalım ve nereye bakarsak bakalım, hep bizim yanı başımızda, hep burada meydana (lieu) *gelenleri bir dilden başka bir dile aktarır gibi aktarırlar. Böylece, tüm vicdan biçimleri sonsuz bir sorumluluk yüklenir, her tür dur durak yasak olur onlara. Ancak, bir insanın öldürülmesinden mecazi bir anlamdan söz edermiş gibi söz edilemez, hatta o bir amblem mantığı içinde, bayrak ya da şehit retorikası içinde örnek bir figür olarak ele alınsa bile... Bir insanın ölümü kadar biricik olan yaşamı, bir simgeden başka bir şey, bir paradigmadan da daha öte bir şey olacaktır hep. Bir özel ismin adlandırması gereken de işte budur hep.*
Oysa. Oysa, bunu hiç aklımdan çıkarmadan, bir cins isme (ama, herhangi bir cins isim değil bu)

uzanıp, bundan birkaç gün önce, 10 Nisan'da, Chris Hani'nin bütün katillerinin, Polonyalı bir göçmenle işbirlikçilerinin, adına layık bir komünisti, yani komünist *gibi bir* komünisti öldürdüklerini *anımsatırım. Katiller özellikle bir komünisti hedeflediklerini kendi ağızlarıyla açıklamışlardı. Başlamış olan bir demokratikleşme sürecini baltalamaya, bu yoldaki pazarlıkları kesintiye uğratmaya çabalıyorlardı. Halkın Apartheid'a karşı giriştiği direnme hareketinin bu kahramanı, görünüşe bakılırsa, birden tehlikeli olup çıkmıştı, ANC bünyesinde üst düzey görev almaktan, belki de Apartheid'tan kendini kurtarmış bir ülkede resmi bir siyasal görev, hatta hükümet içinde bir görev üstlenmekten vazgeçip, tam da kendini çelişkilerle dolu, azınlık konumundaki bir komünist partiye yeniden adamaya karar verdiği anda, birdenbire hiçbir şekilde hoş görülmeyen biri olup çıkmıştı. Chris Hani'nin anısını selamlayıp, bu konferansı ona adamama izin verin.*

Söze başlangıç

İçimizden biri, siz ya da ben, bir adım öne çıkıp: *Yaşamayı öğrenmek istiyorum artık,* der.

Peki, ama neden, artık (*enfin;* sonunda)?

Yaşamayı *öğrenmek*. Tuhaf bir slogan. Kim öğrenecek ki? Kimden öğrenecek? Yaşamayı öğretmek, tamam da, kime? Bunu bilen olacak mı hiç? Yaşamayı acaba bilecek miyiz? Her şeyden önce de, "yaşamayı öğrenme"nin ne demek olduğunu acaba bilecek miyiz? Peki de, neden "artık"?

Tümcesi olmayan bu slogan, tek başına, bağlam dışı –ne var ki, bağlam denen şey hep açık uçludur, yani hep yetersiz ve kusurludur– ele alındığında nerdeyse anlaşılmaz bir söz dizimi

oluşturur. Kaldı ki, taşıdığı deyim yükü ne denli çevrilebilir ki?*

Gene de, ustalara yaraşır bir deyiş, hatta tam da böyle. Çünkü, bu slogan parçasını ustalardan birinin ağzından duysak, şiddeti andıran bir şeyler gelir hep aklımıza. Bakışımsız ve tek yönlü bir seslenişin akışı içinde, çoklukla babadan oğula, ustadan çırağa ya da efendiden köleye ("yaşamak neymiş göstereceğim –öğreteceğim– ben sana") doğru yol alan bir ok gibi titrer. Böyle bir sesleniş duraksamadan edemez: deneyim olarak sesleniş (yaşamayı öğrenmek, deneyim değil de, nedir?), *eğitim* olarak sesleniş ve *evcilleştirme* olarak sesleniş arasında gidip gelir.

Ama, yaşamayı öğrenmek, bunu *kendinden* öğrenmek, tek başına, *kendi kendine* yaşamayı öğretmek ("Yaşamayı öğrenmek istiyorum artık") yaşayan biri için olanaksız değil mi? Mantığın bile yasak koyduğu bir şey değil mi? Yaşamak, tanımı gereği, öğrenilemez. Kendi kendinden öğrenilemez, yaşam yoluyla yaşamdan öğrenilemez. Bir tek başkasından ve ölüm yoluyla öğrenilebilir. Ne olursa olsun, yaşamın kıyısındaki başkasından öğrenilebilir. İç kıyısındaki ya da dış kıyısındaki, yaşamla ölüm arasında yer alan bir ötekinden-öğrenme (*hétérodidactique*) karşısındayız.

Oysa, başka hiçbir şey de bu bilgelik kadar gerekli değil. Hatta, etik bu zaten: yaşamayı öğrenmek, tek başına, kendinden. Yaşam, daha başka biçimde yaşamayı bilmez. Ve zaten her zaman yaptığımız da yalnız başımıza, kendi kendimizden öğrenmekten başka bir şey mi ki? Hem olanaksız hem de zorunlu olarak, yaşadığı varsayılan bir canlı için tuhaf bir bağlanma biçimi: "Yaşamayı öğrenmek istiyorum." Bir tek ölümle hesaplaşmaya girişildiğinde (*auseinandersetzen*) hem doğru hem de anlamlı olabilir. Hem benim hem de ötekinin ölümüyle. Demek, hep *doğru* gibi konuşmayı sağlayan yargılayıcı bir buyruk ölümle yaşam arasında yer almaktadır.

* Pek fazla çevrilemez sanırız. Çünkü "*apprendre à vivre*" deyimi, nasıl yaşanacağını öğrenme anlamına geldiği kadar, aynı anda nasıl yaşanacağını öğretme anlamına da gelir. (İngilizceye çevirenin notu)

Bundan sonraki satırlar, gece karanlığında –gelecek olarak kalması gerekenin bilinmezliğinde– ilerleyen bir deneme, "Yaşamayı öğrenmek istiyorum. Sonunda." diye başlayan bir düşünceyi, birtakım sonuçlarıyla birlikte çözümleme yolunda bir girişim. "Sonunda." Peki, neyin sonunda?

Yaşamayı öğrenmek hâlâ gerçekleşmeyi bekleyen bir şeyse, yalnız yaşamla ölüm arasında gerçekleşebilir. Ne tek başına yaşamda, ne de *tek başına* ölümde gerçekleşebilir. İkisi arasında olup bitenler, tıpkı yaşamla ölüm arasındaki gibi, tüm "ikiler" arasında olup bitenler, ancak herhangi bir "hayalet" *üstüne veya hayaletlerle konuşmaktan* (*s'entretenir de quelque fantôme*) öteye geçemez. Öyleyse, ruhları öğrenmek gerekecek. Hatta hayaletler alanı var olmasa bile; özellikle de bu nedenle öğrenmek gerekecek. Hatta ne töz, ne öz ne de varoluş olarak *böyle olduğu haliyle hiç var olmuyorsa* bile özellikle de bu nedenle... "Yaşamayı öğrenmek" zamanı, vekâletinin devredilebileceği bir şimdiki zamanı olmayan bir zaman şuraya sürükleyecek bizleri, giriş sözünün bizi sürüklediği yer bu işte: hayaletlerin ticaretsiz alışverişinde, söyleşilerinde, dostluklarında ya da yoldaşlıklarında hayaletler *ile* birlikte yaşamayı öğrenmek. Başka biçimde ya da daha iyi yaşamayı öğrenmek. Daha iyi değil de, daha adilce... Ama onlar *ile*. Genel olarak *ile-olmayı* bize her zamankinden daha da gizemli kılan şu sözü edilen *ile* olmaksızın öteki *ile-olmak* da olamaz, *socius* da olamaz. Ve bu hayaletler ile-olmak, yalnızca belleğin, mirasın ve de kuşakların bir siyasetine indirgenmese de, aynı zamanda bunların bir *siyasetidir* de.

Hayaletlerden, miras ve kuşaklardan, hayalet kuşaklarından, yani ne bizler için, ne bizim içimizde ne de dışımızda şu an yaşamayan, aramızda bulunmayan bazı *başkalarından* uzun uzadıya söz etmeye hazırlanıyorsam, bunu *adalet* adına yapıyorum. Henüz var olmadığı yerde, henüz orada olmadığı, artık olmadığı yerde, yani artık *mevcudiyette* bulunmadığı ve de hukuka indirgenebilir yasada olduğundan farklı bir biçimde, asla mevcudiyette bulunmayacağı yerde, adalet adına yapıyorum bunu. Ar-

tık olmayan başkalarına ya da ister zaten ölmüş ister henüz doğmamış olsunlar, hâlâ *orda, şu an yaşamayan* başkalarına ilke olarak saygı duymayan, devrimci olsa da olmasa da hiçbir siyaset, hiçbir etik olanaklı ve düşünülebilir ve *doğru* olmadığı için, hayaletten söz etmek, hatta hayalete ve hayalet *ile* konuşmak gerekir. Tüm *canlı şimdinin* ötesinde, canlı şimdiki zamanı [kendinden] ayıran (*disjointe*) şeyin içinde, henüz doğmamış olanların ya da zaten ölmüş olanların hayaletleri önünde, siyasal ya da başka türden şiddet uygulamalarının, ulusçu, ırkçı, sömürgeci, cinsiyet ayrımcısı ya da daha başkaca kıyımların, kapitalist emperyalizmin ya da her türden totalitarizm biçimlerinin, savaşların kurbanı olmuş ya da olmamış kişilerin hayaletleri karşısında, herhangi bir *sorumluluk* ilkesi olmaksızın, herhangi bir adalet –hiçbir yasa değil, bir kez daha anımsatalım ki hukuktan söz etmiyoruz burda–[1] ne olanaklıdır ne de düşünülebilir. *Canlı şimdinin bu kendi kendisinin çağdaşı-olamama durumu* olmaksızın, canlı şimdinin gizliden gizliye ayarını bozan (*désajuste*) şey olmaksızın, *orda olmayanlara* karşı, artık mevcut olmayan ve yaşamayanlar ya da henüz *mevcut olmayan ve yaşamayanlar* için adalete duyulan bu saygı ve bu sorumluluk olmaksızın "nereye?", "yarın nereye?" (*whither?*) sorusunu yöneltmenin ne anlamı olacaktır ki?

Bu soru, gelecek-olanda neler olacağına dair sorular sorulmasına *varır,* eğer varırsa. Geleceğe yönelik olduğu, geleceğe doğru gittiği için, gelecekten de gelir, gelecek*ten* kaynaklanır. O halde bu soru, kendi kendine mevcut olma durumu olarak alınan her türlü mevcudiyetten fazla bir şey olmak zorundadır. En azın-

1. Adalet ve hukuk ayırımı konusunda, bu iki kavramın birbirini içermesi ve birbirinden ayrılmasını etkileyen tuhaf bakışımsızlık konusunda, bunun peşi sıra ortaya çıkan kimi sonuçlar (özellikle de "adalet"in belirli bir yapıçözüme uğratılamaması konusunda –ne var ki buna başka başka isimler de verilebiliyor) konusunda bkz. "Force of law", "The mystical foundation of authority" (*Deconstruction and the Possibility of Justice* içinde, çeviren M.Quaintance, yayıma hazırlayanlar D. Cornell, M. Rosenfeld, D.G. Carlson; Routledge, New York, London, 1992.

dan da, bu mevcudiyeti, herhangi bir bitişmezlik, ayrılma ya da orantısızlık ile, yani kendisine upuygun olmama ile olanaklı kılmalıdır ancak. Oysa, bu soru, bize doğru geldiğine göre, yalnızca gelecekten gelebilir (*whiter?* Yarın, nereye gideceğiz? Sözgelimi, Marksizm nereye gidiyor? Onunla birlikte, biz nereye gidiyoruz?), *önde* duran da, onun kökeni olarak önce gelmeli ondan: ondan *önce*. Kaynaklandığı yer, gelecek bile olsa, tıpkı her kaynak gibi, gelecek de salt ve geriye döndürülemezcesine geçmiş olmalı. Gelecek olarak geçmişin "deneyimi", herhangi bir şimdiye getirilecek her değişikliğin ötesinde, her biri de aynı ölçüde saltık bir geçmişle bir geleceğin deneyimi. Bu soru olanaklıysa, sorunun olanaklılığının ciddiye alınması gerekiyorsa, belki de artık bir soru bile değil de, bizim burada *adalet* dediğimiz şey, *mevcut* yaşamın yani *benim* yaşamımın ya da *bizim* yaşamımızın ötesiyle *genelde* yaşamla ilgili olmalıdır. Dün, başka başkaları için olduğu gibi, yarın da "benim yaşamım" ya da "bizim yaşamımız" için aynı şey olacak: *Demek ki genelde canlı şimdinin ötesinde...*

Doğru olmak: genelde capcanlı şimdinin ve de onun yalın, olumsuz tersinin ötesinde. Hayaletimsi an, eğer bu sözle kipleştirilmiş şimdiler zinciri (geçmiş şimdi, güncel şimdi: "şu anda", gelecek şimdi) anlaşılıyorsa, artık zaman içinde yer almayan bir andır. Bu anı sorguluyoruz, zamana, en azından bizim zaman dediğimiz şeye boyun eğmeyen bu an konusunda sorular yöneltiyoruz kendimize. Hayaletin uçucu ve zamansızca ortaya çıkışı zamana ait değildir, zamanı vermez, şu sözünü ettiğimiz zamanı vermez: "*Enter the Ghost, exit the Ghost, re-enter the Ghost*" (Hamlet).

Buysa daha çok bir beliti, hatta aksiyomatiğe ilişkin bir beliti andırır, yani fiyatı, değeri, niteliği (*axia*) olan konusunda kanıtlanamaz varsayılan herhangi bir apaçıklık konusunda bir beliti andırır. Hatta, Kant'ın haklı olarak her türden ekonomiden, karşılaştırılabilir ya da karşılaştırılmış her değerden, her ticari fiyattan (*Marktpreis*) üstün tuttuğu şu koşulsuz saygı (*Würdig-*

keit), (sözgelimi, sonlu ve us yürütebilir bir varlık örneği olarak insanın onuru) konusundaki kanıtlanamaz bir beliti de andırır. İyice şaşırtabilir bu varsayım. Hemen karşı çıkılabilir buna: Sonuçta, hukukun ve normun ötesinde bile olsa, capcanlı birinin yaşamına karşı değil de, kime karşı, kime ve neye karşı başlayabilir ki böylesi bir adalet ödevi? Son kertede, doğal yaşam ya da ruhun yaşamı olarak anlaşılsın, capcanlı birinin yaşamından başkaca bir şey karşısında kendini (capcanlı kendini) sorumlu tutmak zorunda kalmayacak bir sorumluluk ya da adalet girişimi, adalet olur mu hiç? Olmaz, kuşkusuz. Böyle bir karşı çıkışın yadsınacak hiçbir yanı yok gibi. Ne var ki, yadsınamayacak olan şey de, bu adaletin, yaşamı mevcut yaşamın ya da yaşamın gerçek orada-oluşunun, ampirik ya da varlıkbilimsel gerçekliğinin ötesine taşıdığını varsayar: ölüme doğru değil de, bir *üst-yaşama* doğru, yani yaşamla ölümün bile birer izden ve izlerin izinden başka bir şey olmayacağı bir ize doğru; capcanlı şimdinin kendine özdeşliğini ve de her türlü etkililiği önceden ayırmaya ya da ayarını bozmaya yönelik bir yaşamda kalmaya doğru. Bu durumda *ruh* çıkar karşımıza. Ruhlar çıkar. Bunları da hesaba katmak *gerekir*. Birden çok olan bu ruhlar hesaba katılmadan edilemez, hesaba katılmaları gerekmeden edilemez: bunlar *birden fazladır*.

"Çığrından çıkmış bir zaman bu"
(Hamlet)

Hamlet: ... Yemin edin.
Hayalet [*Aşağılardan*]: Yemin edin! [*Yemin ederler*]
Hamlet: Rahat et, rahat et, rahatsız ruh!
Şimdi, dostlarım, bütün yüreğimle
Sizlere emanet ediyorum kendimi.
Buna karşılık ben, zavallı bir insan, *Hamlet*,
Bütün sevgimi, bütün dostluğumu
Eksik etmeyeceğim sizden.
Haydi, dönelim içeri hep beraber.
Parmağınız hep dudaklarınızda olacak, unutmayın.
Çığrından çıkmış bir zaman bu: Ey kör talihim benim!
Bana düşmez olaydı dünyayı düzeltmek.
Haydi, gelin artık, gidelim hep beraber. [*Çıkarlar*]

(Perde I, sahne V)

Hamlet: ... Sweare
Ghost [*beneath*]: Sweare [*They sweare*]
Hamlet: Rest, rest, perturbed Spirit! So Gentlemen,
With all my loue I doe commend me to you;
And what so poore a man as *Hamlet* is
Doe t'expresse his loue and friending to you,
God willing, shall not lacke: Let us goe in together,
And still your fingers on your lippes I pray.
The time is out of ioynt: Oh cursed spight,
That ever I was borne to set it right.
Nay, come let's goe together. [*Exeunt*]

(Acto I, sc. V)

I
Marx'ın buyrukları

Şimdi de Marx'ın hayaletlerine geldi sıra. (Şimdi, ama hiçbir bağlam olmaksızın *şimdi*. Ayrık ya da ayarı şaşmış, "*out of joint*", bir şimdi; sınırları hâlâ belirlenebilir olmayı sürdüren herhangi bir bağlamın güvenli bağı içinde hiçbir şeyi hiçbir zaman bir arada tutamama tehlikesi taşıyan bağsız bir şimdi.)

Marx'ın hayaletleri. Neden çoğul? Birden çok hayaleti mi var? *Birden çok*, kalabalık anlamına gelebileceği gibi yığınlar da olabilir, sürü veya toplum da olabilir, halkı olan ya da olmayan bir hayaletler topluluğu olabileceği gibi başı olan ya da olmayan herhangi bir topluluk da olabilir, ama bir de saf ve basit bir dağılmadaki *birden* az da olabilir. Hiçbir toplaşmaya olanak ver-

meyen dağılımın. Hem, hayalete bir ruh can veriyorsa hep, kim göze alabilir ki Marx'ın bir ruhu, hele hele Marksizmin bir ruhu olduğundan söz etmeyi? Bu hayaletlere bugün bir gelecek öngörmek için değil de, onların sayıca çokluğuna ya da daha da ağırı türdeş olmamalarına *çağrıda bulunmak amacıyla* bunlardan kim söz edebilir ki?

Yaptığım bu açılış konferansına verdiğim başlıktan başlayarak "hayaletler"e kendi adlarıyla seslenmeye karar vermemin üstünden bir yılı aşkın bir zaman geçmiş bulunuyor. *Komünist Parti Manifestosu*'nu geçenlerde yeniden okuduğumda özel isimle cins isim yan yana, "Marx'ın hayaletleri" diye basılmıştı, her yana çoktan duyurulmuştu bile. Utanarak itiraf edeyim ki, on beş-yirmi yıldır elime almamıştım bu kitabı; bir tek bu bile bir şeyleri açığa vurur. Bir hayaletin beni beklediğini biliyordum, hem de en başta, hem de perde açılır açılmaz. Tüm belleğime bir karabasan gibi çökmesi gereken şeyi buldum, doğrusu anımsadım: *Manifesto*'nun *ilk ismi*, bu kez de tekil olarak, "hayalet"tir: "Avrupa'nın üstünde bir hayalet dolaşıyor –komünizm hayaleti."

Sadede dönme ya da *incipit*: Bu ilk isim ilk perdenin ilk sahnesini başlatır: "*Ein Gespenst geht um in Europa – das Gespenst des Kommunismus*." Kokuşmuş bir devletin hükümdarı *Hamlet*'te olduğu gibi, hayaletin ortaya çıkmasıyla başlar her şey. Daha da kesin biçimde söylersek, hayaletin ortaya çıkışının beklenmesiyle. Bu kez sabırsız, kaygılı ve gözleri kamaşmış bir önceleme söz konusu: Bu, bu şey (*this thing*) sonunda başımıza gelecek. *Hortlak* çıkıp gelecek. Gecikmeyecek. Nasıl da gecikti. Daha da kesin biçimde söylersek, her şey bir yeniden ortaya çıkışın eli kulağında olmasıyla, ama hayaletin *oyunda ilk kez ortaya çıkışı* olarak *yeniden-ortaya* çıkışının iyiden iyiye yaklaşmış olmasıyla başlar. Babanın ruhu geri gelecek ve ona dönüp "*I am thy Fathers Spirit*" (Perde I, Sahne V) diyecek, ama burada, oyunun en başında, deyim yerindeyse ilk kez geri gelmekte. Oyunun ilk gecesi bu, sahnede ilk kez, bu.

[İlk önerme: Karabasan tarihseldir, buna kuşku yok, ama bir *tarihte* başlamış değildir, bir takvimin yerleşik düzeni uyarınca, gün be gün, şimdiler zincirlenmesi içinde, uysallıkla tarihlenmez hiç. Zamansızdır: Tarihinin belirli bir uğrağında belirli bir hastalık çekermişçesine, yabancı bir konuğun kendi *içinde yaşamasına* (*habiter*) yani karabasan gibi *üstüne çökmesine* (*hanter*) izin vermişçesine, günlerden bir gün, patlamadı başında, başına gelmedi Avrupa'nın. Konuk hep Avrupa'nın evcilliği içinde yer aldığı için yabancılığı azaldı diye böyle olmamıştı. Çünkü, ondan önce iç yoktu, içte hiçbir şey yoktu. Hayaletsi olan da işte tıpkı bu tarihin devinimi gibi yer değiştirecektir. Karabasan da Avrupa'nın varoluşuna damgasını basacaktır. En azından Ortaçağ'dan bu yana, Avrupa diye anılanın hem yayılımı hem de kendiyle olan ilişkisini açıp ortaya serecektir. Engels'le birlikte Marx'ın Avrupa'nın, en başta da birleşme yolundaki, büyük tasarıların Avrupası'nın, modern Avrupa'nın belirli bir dramaturjisine kafa yormuş, betimlemiş, teşhis etmiş olması, hayalet deneyiminin ta kendisiydi. Hatta bunu tasarımladığı ya da sahneye koyduğu da söylenebilir. Bir akrabalık anısının gölgesine sığınan Shakespeare, Marx'ın gerçekleştirdiği bu tiyatrolaştırmayı sık sık esinlemiş olmalı. Daha sonraları, daha yakınlarda, ama gene aynı soyağacında, hayaletlere zincirlenmiş hayaletlerin uğultusunda, aynı zincirin halkaları gibi birbirlerini izleyişinde, bu izleyişin geceleyin gelen gürültüsünde bu ailenin bir başka üyesi de Valéry'dir. *Valéry*'yi (ve başka birkaç kişiyi daha) *doğuran Marx'ı doğuran Shakespeare*.

Peki de, bu kuşaklar *arasında* neler oluyor ki? Anılmayan bir şey var, tuhaf bir sürçme. *Da*, sonra *fort*, *exit* Marx. *La Crise de l'Esprit* (1919) ("Bizler, uygarlıklar, ölümlü olduğumuzu biliyoruz artık...vb."), içinde Marx'ın adı tek bir kez geçer. Hamlet'in avuçlarına alacağı bir kafatasının adı olarak geçer:

> "Şimdi, Basel'den Köln'e kadar uzanan, Nieuport'un kumlarına, la Somme'un bataklıklarına, Champagne'ın kireçtaşlarına, Alsace'ın gra-

nitlerine ilişen dev bir Elsinore terasına çıkmış olan Avrupalı Hamlet binlerce hayalete bakmakta. Ama, aydın kişiliğe sahip bir Hamlet bu. Gerçeklerin yaşamını ve ölümünü düşünür. Tüm anlaşmazlıklarımız onun hayaletleri olup çıkmıştır; bize şan, şöhret katan her şeyse pişmanlık vermekte ona. [...] Avucuna aldığı kafatası hep ünlü bir kafatasıdır. *Whose was it?* – Bu *Lionardo*'ydu.[...] Şuradaki, öteki kafatasıysa, evrensel barış düşü kuran *Leibniz*'in kafatası. Şuradaki de, ...'*ı doğuran Marx*'*ı doğuran Hegel*'*i doğuran Kant*'ın kafatası. Hamlet ne yapıp edeceğini bilemez bütün bu kafataslarıyla. Bırakıp gitsin öyleyse!.. Kendisi olmaktan çıkar mı ki?"[2]

2. *Paul Valéry, La Crise de l'esprit, Œuvres*, Bibliothèque de la Pléaide, Gallimard, 1957, c.1, s. 993. Batı'da, Avrupa yarımadasının ucunda, Danimarka Krallığı'nın İngiltere ile birlikte, belli bir Maastricht Avrupası'na karşı direnen son devlet olmasına ramak kaldığını, bilmem anımsatmak gerekir mi bu noktada? Yok, yok, bu gerekli sonuç kralın başından daha başka yerlere yöneliyor doğrusu. İlk başta da bu önermeler ile *L'Autre Cap*'ın (Minuit, 1991) önermelerinin birbirine eklemlendiği yerlere doğru yönelir; *L'Autre Cap*Avrupa sorununa bir *tin* sorunu, yani bir hayalet sorun biçimiyle yeniden yer vermek istediği, *sermayenin* (başın ve de başkanın) özellikle de Valéry tarafından, ele alınıp işlenmesini çözümlemekteydi. Bir yandan da, Marx'ın *corpus*'unun pek çok yerinde, özellikle de hayaletlere pek konuksever davranan yerlerde, düzenli biçimde, kendini duyuran, deyim yerindeyse *der Kopf* ve *das Haupt*, yani belirli bir baş biçimi üstünde, başta gelen (*chef*) şey de bu zaten, durmaktan geri kalmayacağız. Elinizdeki bu deneme, çok daha genel ve çok daha örtük biçimde, çok daha önceden açılmış yolları sürdürüyor: borç ve hibe ekonomisi üstüne (*Donner le temps*, Galilée, 1992) ne yaşamaya ne de ölmeye indirgenmeyen bir yaşamda kalmanın yaşamını sürdürmesi üstüne ("Survivre", Parages,Galilée, 1986 içinde), içe-atım ile bedene katma arasındaki sorunlu sınır üstüne, tıpkı yas çalışmasında, yasın patolojisi ve normalliğinde başarı ile başarısızlığı ayıran karşıtlık gibi, bu kavramsal karşıtlığın kısıtlı, ama etkili önemi üstüne (bu konuda bkz. *Fors*, Préfaceà, *Le Verbier de l'Homme aux Loups*, N. Abraham ve M.Torok, Aubier-Flammarion, 1976, özellikle de s. 26 ve sonrası; *Schibboleth – pour Paul Celan*, Galilée, 1986; *Feu la Cendre*, Des Femmes, 1987; *De l'Esprit, Heidegger et la Question*, Galilée, 1987; *Mémories – pour Paul de Man*, Galilée, 1988) genelde her çalışmaya yayılabilecek (bu konuda özellikle bkz. *Glas*, Galilée, 1974) bir yas çalışması çevresinde dolaşan yollar bunlar. Düşüncenin düşüncesinden (yinelenebilirlik etkisi olarak ülküselliğin ülküleştirilmesinden, düşünselliğin düşünselleştirilmesinden) ayrılamayan, yapıçözüm "düşüncesi"nden demeyelim de artık, gerekçesinden bile ayrılamayan hayaletçilik mantığı ise, en başta da *De l'esprit* olmak üzere [ilk isim burada da "hortlak" olmuştu: "Hortlaklardan söz edeceğim (...)" son yirmi yılda yayımlanmış tüm denemelerde, çoklukla apaçık biçimde, işbaşındaydı hortlaklar.

Daha sonraları, *La Politique de l'esprit*'de (s.1031) Valéry, insan ve siyaseti tanımlar. İnsan: "*tinin tini* demeyi göze alabileceğim şeyi yaratma yolunda bir girişim" (s.1025). Siyaset ise "insana ilişkin bir düşünce kapsar hep" (s.1029). O sırada Valéry kendi kendini alıntılar. "Avrupalı Hamlet" üstüne olan sayfayı, az önce anımsattığımız sayfayı verir yeniden. Tuhaf biçimde, bir uyurgezerin başıboş, ama şaşmaz güveniyle, bu sayfadan *bir* tümce, *tek bir* tümce atar, attığı tümceyi belirtmek için nokta nokta bile koymaz: Kant'ın kafatasından Marx'ın adını çıkaran tümce atılmış ("*...'ı doğuran Marx'ı doğuran Hegel'i doğuran Kant*'tı bu"). Bu atlamanın nedeni neydi, neden bir tek bu tümce? Marx'ın adı ortadan kalkmıştı. Nereye gitti ki? *Exeunt Ghost and Marx*, derdi Shakespeare. Ortadan kalkan kişinin adı başka bir yere kaydolmuş olmalıydı.

Kafatasları ve tinsel kuşaklar konusunda, söylemeyi unuttuğu şeylerde olduğu kadar söylediği şeylerde de Valéry en az *üç şey* anımsatır bize. Bu üç şey tam da ruh denilen *şeyle* ilgilidir. Ruh ve hayalet ayırımı yapılamaz olunduğunda, ruh hayalet olarak ete kemiğe bürünür, bedenlenir. Ya da daha doğrusu, Marx'ın da belirttiği gibi, ilerde buna gene döneceğiz, hayalet ruhun belirli bir görüngüsel ve tensel biçimi, beden-oluşu, paradoksal bir bedenlenişidir. Daha doğrusu, güçlükle adlandırılabilecek herhangi bir "şey" olup çıkar: yani ne ruh ne beden, ne biri ne de öteki. Çünkü, ten ve görüngüselliktir ruha o hayaletsi belirişi kazandıran, hortlağın gelişiyle ya da hayaletin geri dönüşüyle birlikte yok olup gider. Yitip gitmişin yeniden belirişi olarak belirişte yitip giden var demek ki. Ruh ve hayalet aynı şey değil, bu ayırımı daha da kesinleştireceğiz, ama aralarındaki ortak noktaların ne olduğu, bunların şimdi neler olduğu bilinmiyor. Bilmediğimiz bir şey *bu doğrusu*, bunun olduğu da kesin biçimde bilinmiyor, *var olup olmadığı*, bir isme yanıt olup olmadığı da, bir töze denk düşüp düşmediği de bilinmiyor. *Bilinmiyor*: Bilgisizlikten değil de, bu yok-nesnenin, bu yok-bulunuşun yitip gitmiş olmasının ya da burada bulunmayanın burada-oluşunun bilgiyle artık ilgisi olma-

dığı için bilinmiyor. En azından bilgi adıyla bildiğimizi sandığımızla ilgisi yok artık. Canlı mı yoksa ölü mü olduğu bilinmiyor. İşte, hemen şurada ya da hemen orada adlandırılamayan ya da nerdeyse adlandırılamayan bir şey var: herhangi bir şey, herhangi biriyle herhangi bir şey arasında, kim olursa olsun ya da ne olursa olsun, herhangi bir şey, burdaki şu şey, "*this thing*", gene de başka değil de bu şey, yeniden belirip belirmediğini kendi kendimize sormak için, tam da ondan söz ettiğimizde, bize bakan bu şey varlıkbilim kadar anlambilime de, psikanaliz kadar felsefeye de meydan okur sonunda ("Marcellus: *What ha's this thing appear'd againe tonight?* Barnardo: *I haue seene nothing*"). Yeniden belirip belirmediğini tam da kendimize sormak için ondan söz ettiğimizde bu Şey henüz görünmemekte, görünür olma ile hiçbir ilgisi yok ("*I have seen nothing*"). Kendisinden söz edildiğinde görünür bir şey değil henüz. Marcellus ondan söz ederkense artık görünür bir şey değil, oysa bu arada tam iki kez görünmüştü. İşte, kuşkucu Horatio'nun çağrılmasının nedeni de sözleri görüme uydurmaktı. Hem tanık hem de üçüncü kişi (*terstis*) görevi üstlenecekti. "... *if againe this Apparition come, He may approue our eyes and speake to it*": "Bu hayalet geri dönerse, gözlerimizi haklı çıkarabileceği gibi, konuşulabilecek de" (Perde 1, Sahne 1).

Bir şey olmayan bu Şey, tüm belirişleri arasında görünmez olan bu Şey, yeniden belirdiğinde artık ete kemiğe bürünmüş olarak görünmez. Gene de bize bakan ve bizi gören bu Şeyi orda olduğu zaman bile görmemek. Hayaletlerin bakışımsızlığı her tür aynalığı kesintiye uğratır burada. Zamandaşlığı kırar, zamana aykırı düşmemize çağrıda bulunur. Buna *siperlik etkisi* adını vereceğiz: Bize bakanı görmüyoruz. Hayalet olarak kral kendine benzese de, Horatio "senin kendine benzediğin kadar" der ("*As thou art to thy selfe*"), görülmeden bakmasını engellemez bu onun: Belirişi, zırhlar kuşanmış olsa da göze görünmez kılmıştı onu ("*Such was the very Armour he had on* ..."). Bu *siperlik etkisinden*, en azından doğrudan doğruya ve de bu isimle,

kuşkusuz bir daha hiç söz etmeyeceğiz, ama Marx'ta ya da daha başka başka yerlerde, genelde hayalete ilişkin ileri sürdüğümüz her şeyde bundan böyle benimsenmiş bir varsayım olacak. *Alman İdeolojisi* ve Stirner'le hesaplaşmadan başlayarak, daha sonraları kesinleşeceği üzere, hayaleti ya da hortlağı *tinden*, genelde hayalet anlamında ruh bile olsa bu, ayıran şey doğaüstü ve paradoksal bir görüngüselliktir kuşkusuz, görünmezin kaçıverici ve ele geçirilmez görünürlüğüne ya da görünür bir X'in görünmezliğine *Kapital*'in söz ettiği şu *duyumlanmaz duyarlığa*, belirli bir değiş-tokuş değeri konusuyla ilgi olarak yeniden döneceğiz: Bu, bir yandan da kuşkusuz, etsiz temiz bir bedenin, ama gene de *başka biri* gibi *birinin* dokunulmaz dokunulabilirliğidir. Hem de ben, özne, kişi, bilinç, ruh, vb. olarak belirlemekte *acele edilmeyecek (se hâter) başka biri*. İşte bu da, hayaleti yalnızca ikona ya da puttan değil, imgenin imgesinden de, Platon'un *phantasma*'sından da, öylesine yakın düştüğü ve başka açılardan pek çok özelliği paylaştığı, genelde herhangi bir şeyin *simulakrından* da ayırır. Dahası da var, üstelik daha da indirgenmezi var. Başka bir öneri: Bu hayaletimsi *herhangi başka biri bize bakar*, bizim her türlü bakışımızdan daha önce ve bakışımızın ötesinde, saltık bir bakışımsızlık ve zaman açısından önce olma (kuşak açısından, birden çok kuşak açısından olabilir) uyarınca, hiçbir şekilde dizginlenemeyecek bir orantısızlık uyarınca, onun bize baktığı duygusuna kapılırız. Zamana aykırılığın yasaları egemendir burada. Bakışımızın hiçbir zaman kesişemeyeceği bir bakışın bize baktığını hissettiğimizde, yasayı bize miras bırakan *siperlik etkisi* ile karşı karşıya kalırız. "*Yemin et*" (*swear*) buyruğunu veren kişiyi görmediğimiz için (zaten çelişkili bir buyrultu bu) buyrultuyu özgür kılanı göremediğimiz için, kimliğini de kesinkes belirleyemeyiz, sesine teslim olmamız gerekir. "Ben, babanın hayaletiyim" (*I am thy Fathers Spirit*) diyene inanmaktan başka bir şey gelmez elimizden. Onun kökeninin gizine, onun gizine körükörüne boyun eğmek, buyrultuya ilk boyun eğiştir zaten. Bu boyun eğiş de bütün ötekile-

ri koşullandıracaktır. Başka biri daha söz konusu olabilir her zaman. Başka biri yalan söyleyebilir hep, hayalet kılığına bürünebilir, başka bir hayalet de pekâlâ bu hayaletmiş gibi kabul ettirebilir kendini. Her zaman için olanaklı bir şeydir bu. Daha sonra, hayaletlerin kendi aralarında *alışverişinden* ya da *toplumundan* söz edeceğiz, *birden çok* hayalet vardır hep. Zırhın, hani şu hiçbir sahneye koyuşun vazgeçemeyeceği "kılık"ın, Hamlet'in gözünde, babanın varsayılan bedenini baştan aşağı kapladığını görürüz. Hayaletin belirişinde yer alıp almadığını bilmiyoruz bu kılığın. Üstelik bu korunma *sorunsaldır* da (*problema*, sorun, aynı zamanda kalkan da demek) çünkü, algımızın kabuğuna sıkı sıkıya itip tıkıştırdığı kimliği belirlemesine olanak vermez. Zırh, gerçek bir *yapay-nesnenin (artefact)* bedeninden, bir tür teknik protez, kılığa bürüyüp gizlediği ve koruduğu (böylece kimliğine varıncaya dek gizler) hayaletsi bedene yabancı bir bedenden başka bir şey olamaz. Zırh, hayaletsi bedenin hiçbir yanını göstermez, baş yüksekliğinde ve *siperliğin altında* gösterir bir tek, o sözde babanın bakıp konuşmasına olanak verir. Zırhta yarıklar açılmış, bu yarıklar da, onun görünmeden görebilmesi, söylediklerinin duyulabileceği biçimde ayarlanmıştır. *Tolga* da (*helm*, miğfer) tıpkı siperlik gibi yalnızca korumakla kalmıyordu; kalkanı da aştığı için, başkanın yetkesini belirtirdi, tıpkı soyluluğunun arması gibiydi.

Tolga etkisi için tek bir siperliğin *olanaklı* olması ve bununla işgörülmesi yeter. Siperlik, yukarı kaldırıldığında bile, *gerçekte*, siperliğin olanaklılığı zırhın altında birinin sığınmış, görünmeden ya da kimliği saptanamadan görebileceği anlamını taşımayı sürdürür. Siperlik, yukarı kaldırıldığında bile, el altındaki kaynak ve yapı olarak, tıpkı bedeni baştan aşağı kaplayan zırhın bir parçası olmak yanında kendine temel aldığı zırh gibi sağlam ve kalıcı varlığını sürdürür. Hiçbir şeyle karşılaştırılamayacak bir erki, belki de erkin en yüce belirtisini, yani görünmeden görebilmeyi paylaştığı maskeden, siperliği ayıran da budur işte. Siperlik yukarı kaldırıldığında tolga etkisi askıya alınmış olmaz.

Ama, o zamanki gücü, yani olanaklılığı daha da yoğun biçimde, dramatik olarak anımsanır yalnızca. Horatio Hamlet'e "baştan aşağı, tırnağının ucuna kadar silahlı" (*"Arm'd at all points exactly, Cap a Pe"*), babasına tıpatıp benzer birinin belirdiğini aktardığında, kralın oğlu kaygılanıp kendi kendine sorular yöneltir. ("Hamlet: *Arm'd, say you?* Barnado ve Marcellus: *Arm'd, my Lord.* Hamlet: *From top to toe?* Both: *My Lord, from head to foote*"). Sonra Hamlet, siperliğin altındaki başı, yüzü, özellikle de bakışı sormaya başlar. Kendini baştan aşağı gizleyip koruyan bir zırhın altında hayaletin ne yüzünü, ne bakışını ne de kimliğini göstermediğini umar gibidir ("Hamlet: *Then saw you not his face?* Yüzünü görmediniz, değil mi? Horatio: *O yes, my Lord, he wore his Beaver up.* Gördük efendim. Siperliğini yukarı kaldırmıştı (Perde I, Sahne II).

Ruh ya da hayalet ya da kral, çünkü kral bu yerdedir işte, buradaysa babanın yerinde, uyağın geri gelişinin ötesinde (sözgelimi, *The Play's the King, / Wherein Ile catch the Conscience of the King*) elinde tuttuğu, ele geçirdiği ya da gasp ettiği babanın yerinde. İşte bu tek *şeyin* çözümlenmesinden *üç ayrı şey* çıkar ortaya. Kral bir şeydir, Şey kraldır, onu bir an bile terk etmeyen bedeninden ayrı düştüğü noktada (*birden çok* bedene sahip olmak için, yani egemen olmak için, ilk başta da kralın onurunu, ister cinayet ister seçim yoluyla olsun, miras edinmek için gereken antlaşma, bölünme sözleşmesi: Beden ya da ceset Kral'la birliktedir, Kral'ın yanıbaşındadır, ama Kral bedenle birlikte değildir. Kral bir şeydir: *The body is with the King, but the King is not with the body. The King, is a thing*).

Şeyin bu üç şeyi de ne ki?

1. Önce yas. Bir tek bundan söz edeceğiz. Yas, geri kalanları şimdi burda kılmaya, varlıkbilimselleştirmeye yeltenir hep, ilk başta da cesetlerin *kimliğini* ve ölülerin *yerini* saptamaya yeltenir hep (her tür varlıklaştırma, her tür anlamlaştırma –felsefi, yorumbilimsel ve psikanalitik– olduğu biçimiyle, işte bu yas işlemine hapsolup kalmıştır, ama bu varlıklaştırma henüz bu yas

işlemini düşünemez bile; ister Hamlet ister Marx söz konusu olsun, hayalete, işte şu henüz düşünülmeyen içinde yöneltiriz hayalet sorusunu). Bilmek gerekir. *Bunu bilmek gerekir.* Oysa bilmek, kim ve nerede olduğunu bilmektir, *kimin* bedeni olduğunu ve bu bedenin *nerede* durduğunu bilmektir, çünkü yerinde durmalıdır. Güvenilir bir yerde. Hamlet yalnız şu kafatasının kimin olduğunu sormaz (*Whose was it?*; Valéry bu soruyu alıntılar). Bunun kimin mezarı olduğunun bilinmesini de zorunlu kılar; (*Whose grave's this, sir?*). Yasın işleyişi için kuşku ya da karışıklıktan daha kötü hiçbir şey yoktur: kimin nereye gömüldüğünü *bilmek gerekir,* ondan geriye kalanda *kalması* (kaldığını da bilmek – bundan kuşku duymamak) *gerekir.* Orada kalmalı ve de yerinden kıpırdamamalıdır!"

2. Sonra da, bir tek dil ve de ses, önünde sonunda ismi *belirten* ya da onun yerini tutan bir şey olması koşuluyla ("Hamlet: *That Scull had a tongue in it, and could sing once*") kafatası ya da tin kuşaklarından (Marx'ı doğuran Hegel'i doğuran Kant) söz edilebilir ancak.

3. Son olarak da, (*Valéry'yi doğuran Marx...*) ister dönüştürsün isterse kendini dönüşüme uğratsın, ister ortaya koysun isterse çözüp bölsün, şey, *çalışıp durur*: ruh, "*tin'in tini*", *çalışma*dır. Peki, ama çalışma ne ki? Eğer ruhun ruhunu varsayarsa, bunun kavramı nedir ki? Valéry altını çizer: "Burda "Ruh" dediğimde, bundan belirli bir *dönüştürme gücünü* anlıyorum (...) *ruh çalışıp durur* (...)"[3]

Öyleyse, "*Whither Marxism?*", "Marksizm nereye gidiyor?", işte katıldığımız kolokyumun başlığı da bize bu soruyu yöneltir. Hamlet'e ve Danimarka'ya ve de İngiltere'ye neden işaret eder ki? Ya neden fısıldayacak ki kulağımıza, bir hayaletin *peşine takılmamızı?* Nereye? *Whither?* Bir hayaletin peşi sıra gitmek de ne ki? Peki, ya onun peşine takılmak onun peşimize takılması, bir an olsun bırakmaması, bizim sürdüğümüz o amansız takibi onun da bize uygulaması haline gelirse? Burada da önde gibi gö-

3. Paul Valéry, *Lettre sur la société des esprits,* Toplu Yapıtlar, s.1139.

rünen, yani gelecek, önceden geri gelir: Geçmişten, arkadan geri gelir. Hamlet tam da bir hayaletin *peşine takılmaya* hazırlandığında ("I'll follow thee". Perde I, Sahne IV), Marcellus şöyle der: "*Something is rotten in the state of Denmark*", kısa bir süre sonra da "*Whither*", diye soracaktır o da: "*Where wilt thou lead me? speak; I'll go no further.* Ghost: *Mark me (...) I am thy Fathers Spirit.*"

Yineleme *ve* ilk kez, hayalet sorusu gibi olay sorusu da belki bu işte: Bir hayalet *nedir* ki? Bir hayaletin, yani bir simulakr kadar, böylesine etkisiz, sanal, kıvamsız gibi görünenin *etkililiği* ya da mevcudiyeti nedir ki? *Orada*, şeyin kendiyle benzetisi arasında, geçerli bir karşıtlık var mı? Yineleme *ve* ilk kez, ama yineleme ve son kez de, çünkü her *ilk kezin* tikelliği onu bir *son kez* de yapıp çıkar. Her kez, olayın ta kendisi zaten, bir ilk kez bir son kezdir. Bambaşka bir son kez. Tarihin sonu için bir sahneye koyuş. Buna bir *musallat-bilimi* (*hantologie*) diyelim. Bu karabasan mantığı var olmaya ilişkin bir düşünce ("*to be*"ye ilişkin bir düşünce, "*to be or not to be*"nin olmaya ilişkin bir şey olduğu varsayılması koşuluyla doğru bu kuşkusuz. Oysa, hiç de kesin bir şey değil bu) ya da bir varlıkbiliminden hem daha geniş kapsamlı hem de daha güçlü olmakla kalmaz yalnızca. Bu karabasan mantığı, çerçevesi çizilmiş yerler ya da özel etkiler olarak, erekselliği de öte dünya bilgisini de barındırır kendinde. Bunları *anlayacaktır,* ama anlaşılmazcasına. Sonun söylemini ya da sona ilişkin söylemi nasıl *anlamamız* gerekiyor ki öyleyse? Uç durumun ucu anlaşılabilir mi hiç? Ve de *to be* ile *not to be* arasındaki karşıtlık anlaşılabilir mi ki hiç? *Hamlet* zaten ölü kralın beklenen geri dönüşüyle başlıyordu. Öykünün bitmesinden sonra, ruh *geri dönerek* (hortlak) gelir, *hem* geri-gelen bir ölüyü *hem de* beklenen bir geri dönüşü art arda, art arda yinelenen bir hayaleti oynar.

Ah, Marx'ın şu Shakespeare aşkı yok mu! Herkesçe bilinen

bir aşk bu. Chris Hani de aynı tutkunun kölesiydi. Ben de yeni öğrendim bunu, hoşuma da gitti doğrusu. Marx daha çok *Atinalı Timon*'dan alıntı yapmış olsa da, *Manifesto* daha ilk sayfasından başlayarak, şu Elsinore terasına, yani o zamanki yaşlı Avrupa'ya o sessiz hayaletin ilk gelişini, yanıt vermeyen ruhun belirişini anıştırır ya da bu ilk gelişe, bu belirişe çağrıda bulunur. Çünkü tiyatromsu bu ilk beliriş zaten bir yinelemeyi belirtiyordu, bu yinelemenin kıvrımlarında siyasal erk gizlenir. (Kimlik saptama yolundaki bastırılmaz isteğine kapılan Barnardo "Şey"i tanır gibi olur olmaz, "*In the same figure, like the King that's dead*" der.) Öteki zaman ya da öteki sahne diyebileceğimiz şeyden, oyunun arifesinden başlayarak bu olayın tanıkları hem kaygılanmakta hem de ümitlenmektedirler bir geri dönüşten, sonra da bir gidiş ve bir gelişten, *again and again.* (Marcellus: "*What! ha's this thing appear'd againe tonight?*" Sonra da: "*Enter the Ghost, Exit the Ghost, Re-enter the Ghost.*") Yinelenme sorunu: Bir hayalet hep bir *geri-gelen*'dir zaten. Gidiş ve gelişleri denetlenmez, çünkü *geri gelmekle başlar* zaten. Macbeth'i de aklımıza getirelim; Sezar'ın hayaletini anımsar. Son nefesini verdikten sonra, geri gelir. Brutus da "*again*" der –: "*Well; than I shall see thee again?* Ghost: *Ay, at Philippi*" (Perde IV, Sahne III).

Oysa, içimizden soluk alma gelir. Ya da iç çekme: kuşkusuz, soluk vermekten sonra, çünkü ruh söz konusu. Oysa, nerdeyse olanaksız sanılan şey de hep, hayalet*ten* söz etmek, hayalet*le* konuşmak, onunla birlikte konuşmak, yani özellikle de bir ruhu konuşturmak ya da *konuşmasına izin vermektir.* Üstelik böyle bir şey bir okur, bir bilimadamı, bir uzman, bir profesör, bir yorumcu için, kısacası Marcellus'un *scholar* dediği kişi için, iyiden iyiye zordur. Belki de, genelde bir izleyici için zor. Özünde, karşısına bir hayaletin dikileceği, sözünü yöneltebileceği ya da ilgilenebileceği en son kişiyse zaten bir izleyicinin ta kendisidir. Tiyatroda da okulda da. Bununsa özle ilgili nedenleri vardır. İster kuramcı, ister tanık, izleyici, gözlemci, bilimadamı ya da aydın kişiler olsunlar, *scholar*'lar bakmanın yeterli olduğuna ina-

nırlar. Bu nedenle de, gerekeni yapmak için, hayaletle konuşmak için en yetkili konumda olamazlar hep: Marksizmin verdiği silinmesi olanaksız derslerden biri de budur belki. Sözlerini herhangi birine, hele hele hayaletlere yöneltmeksizin konuşabilecek *scholar* yok artık, hiçbir zaman da olmadı. Hayaletle, olduğu gibi, gerçekten uğraşmış bir *scholar* hiçbir zaman da olmadı. Geleneksel bir *scholar* hayaletlere inanmadığı gibi, hayaletliğin sanal uzamı denebilecek olana da inanmaz. Gerçek ve gerçek-olmayan, etkili ve etkili-olmayan, canlı ve canlı-olmayan, varlık ve varlık-olmayan (alışılageldik okumaya uyarsak, *to be or not to be*) arasındaki keskin ayrıma inanmayan, mevcut olan ile olmayan arasında, örneğin nesnellik biçiminde ortaya çıkan karşıtlığa inanmayan adına yaraşır bir *scholar* asla olmamıştır. *Scholar* için bu karşıtlığın ötesinde, okullara özgü varsayımlardan, tiyatromsu kurgu, yazın ve spekülasyonlardan başka bir şey yoktur. Bir tek bu geleneksel *scholar* kişiliğine gönderme yapsaydık, Marcellus yanılsaması, aldatmacası ya da *Marcellus kompleksi* olarak tanımlayabileceğimiz şeyden sakınmamız gerekecekti. Klasik bir *scholar*'ın hayaletlerle neden konuşamayacağını anlayamayacaktı belki de. Eskiden yaptığımız gibi, sınıfsal bir konumun demeyelim, ama bir konumun benzersizliğinin, konuşmak için bulunulan yerin, bir deneyim yerinin ve bir akrabalık bağının benzersizliğinin ne olduğunu bilmiyordu; işte yalnızca bu yer ve bu bağlarda yer alıp seslenilebilir hayalete. Bir kolokyuma katılırmışçasına, nahifçe, "*thou art a Scholler; speake to it, Horatio*" der. *Scholar*'a, bilimadamına ya da okumuş aydın kişiye, kültür adamına, gereken uzaklığı koyabilecek ya da bir hayaleti gözlemlemek için, hatta bir hayalete çıkışmak, yani kralların ya da ölülerin dilini kullanmak için uygun düşen sözcükleri bulabilecek bir izleyiciye seslenirmiş gibi çağrıda bulunur. Çünkü, Barnardo ölü kralın yüzünü kestirmiştir sanki, benzetme yoluyla kimliğini saptadığını sanmaktadır ("Barnardo: *In the same figure, like the King that's dead.* Marcellus: *Thou art a Scholler; speake to it, Horatio*"). Ondan bir tek ha-

yaletle konuşmasını istemekle kalmıyor, hayaleti çağırmasını, ona seslenmesini, sorular yöneltmesini, daha doğrusu ona hâlâ nasıl bir şey olduğunu sormasını da istiyor: "*Question it Horatio.*" Horatio da Şey'e konuşmasını buyurur, hem buyurgan hem de suçlayıcı bir hareketle tam iki kez, konuşmasını buyurur. Buyruk verir, hem yalvarır hem de yapması gerektiğini söyler ("*By heaven I charge thee speake!* [...] *speake, speake! I Charge thee, speake!*"). "*I Charge thee*" çoklukla "yalvarırım" diye çevrilir, bu da bize buyrukla (*injonction*) yalvarmanın (*conjuration*) daha sonraları kesişeceği yolu gösterir. Hayalete konuşması için yalvarıp yakaran Horatio, bir yandan da hayaleti genel bir denetimden geçirmek, devinimsiz kılmak, hayaletin konuşmasını *durdurmak* ister: "(*For which, they say, you Spirits oft walke in death.*") *Speake of it. Stay, and speake. Stop it Marcellus.*"

Bunun tam tersine, Marcellus da bir gün, bir gece, yüzyıllar sonra (burada aynı şekilde ölçülmez zaman) başka bir *scholar*'ın gelişini önceliyordu belki. İşte, bu *scholar* bulunuş ve bulunmayış, gerçek olma ve gerçek olmama, yaşam ve yaşam olmama arasındaki karşıtlığın ötesinde, hayalet olanağını, olanak olarak hayaleti düşünebilecek en sonunda. Ne mutlu ki (ya da ne yazık ki) ruhlarla nasıl konuşulması gerektiğini bilecek. Böyle bir becerinin olanaklı olduğunu bilmekle kalmayıp, böyle bir becerinin, beceri olmak hasebiyle, genel anlamda beceriyi her zaman koşullandırdığını da bilecek. Ne olursa olsun, böylesi bir beceri olanağının kilidini *açmayı* umabilecek kadar çılgın biriyle karşı karşıya bulunmaktayız.

Demek ki, *Manifesto*'nun en belirgin yanını belleğimden uzaklaştırmış olmaktı en büyük yanlışım. *Manifesto*'da kendini gösteren şey, her şeyden önce bir hayalet, şu babacan başkişi, gerçekdışı olduğu kadar da güçlü, sanrı ya da simülakr, sakin sakin bir canlının burada oluşu denenden sanal olarak daha gerçek başkişi: *Manifesto* yanında Marx'ın başka birkaç önemli yapıtını daha yeniden okuduktan sonra, Marx ile Engels'in, kendilerinin de "yaşlanmaları" olanağı ve kendilerine içkin ve indirgen-

mez tarihsellikleri konusunda söyledikleri (örneğin, 1888 tarihli yeniden basıma Engels'in yazdığı *Önsöz*'de) göz önüne alınması koşuluyla, tüm felsefe geleneği içinde *günümüzde* bundan daha ivedi bir şeyler öğretebilen başka bir metin (belki de biricik metin budur zaten) bilmediğimi söyledim kendi kendime. Bu konuda, başka hangi düşünür böylesine açık bir uyarıda bulunmuştu ki? Başka kim kalkıp da kendi savlarının ilerde *dönüşüme* uğraması çağrısında bulunmuştu ki? Yalnızca bilginin giderek zenginleşmesi (bir dizgenin düzeninde hiçbir şey değiştirmeyecek zaten bu) için değil, kopuş ya da yeniden yapılanma sonuçlarını hesaba katmak (başka bir hesap bu) için, kim kalkıp kendi savlarının ilerde dönüşüme uğraması çağrısında bulundu ki? Olabilecek tüm programlamanın ötesinde, yeni bilgilerin, yeni tekniklerin, yeni siyasal verilerin öngörülmezliğine peşin peşin kim kucak açabildi ki? Hiçbir geleneksel metin, siyasetin yürürlükte olan dünyasallaşması konusunda, en düşünen düşüncenin akışı içinde, tekniğin ve basın-yayın alanının indirgenemezliği konusunda hiç bu denli açık olmamıştı. Sahip oldukları güç, *Manifesto* tarafından eşi görülmedik biçimde çözümlenmiş olan, o günlerin demiryolları ve gazetelerinin iktidarının da ötesinde bütün bu öngörülmezliğe peşin peşin kim kucak açabildi ki? Hukuk, uluslararası hukuk ve ulusçuluk konularına böylesine ışık tutan az metin var doğrusu.

Marx'ı –Marx'la birlikte başka birkaç kişiyi daha– okumamak ve de yeniden okumamak ve de tartışamamak hep yanlış bir şey olacak; okullarda yapılan şu "okuma" ya da "tartışmalar"ın ötesinde hem de. Bu, giderek daha da yanlış olup çıkacak, kuramsal, felsefi, siyasal sorumluluktan kaçınmak olacak. Dogma makinesinin ve "Marksist" ideolojik aygıtların (devletler, partiler, hücreler, sendikalar ve de daha başka öğreti üretim yerleri) ortadan kalkmakta olduğu şu sıralarda, bu sorumluluktan kaçmak için hiçbir özrümüz olamaz, olsa olsa mazeretler uydururuz yalnızca. Bu olmaksızın, gelecek de olmayacak. Marx olmaksızın, gelecek de olmayacak. Marx'ın anısı ve mirası olmazsa; en

azından belirli bir Marx olmazsa, dehası, ruhlarından hiç değilse biri olmazsa. Varsayımımız ya da daha doğrusu benimsediğimiz konum şu: *Tek bir tane yok, tek bir tane olmaması gerek.*

Buna rağmen, şimdilerde direnmem gereken tüm baştan çıkarışlar arasında, anının da yeri var: benim için de, benim *kuşağımından* olup tüm bir yaşam boyunca paylaşanlar için de Marksizm deneyiminin, Marx'ın neredeyse babamız kadar yakın yüzünü, içimizdeki başka akrabalık bağlarıyla tartışmasını, metinlerin okunmasını ve Marksizmin mirasının salt ve her yanda belirleyici olduğu –bugün de belirleyici, demek ki ilerde de olacak– bir dünyanın yorumlanmasını anlatmak. Hepimiz de bu mirasın, kesin olarak ölçülemeyecek bir derinlikte, doğrudan doğruya görünen ya da görünmeyen bir damgasını taşıyan bir dünyada, kimileri bir kültür der buna, yaşıyoruz.

Kuşağıma özgü belirli bir deneyimi, yani en az 40 yıl sürmüş ve de henüz sonuçlanmamış bir deneyimi niteleyen özellikler içinden kafa karıştırıcı bir paradoksu çekip alacağım ilk başta. "Daha önce gördüm", hatta "hep daha önce gördüm" karışıklığından söz ediyorum. Algılama, sanrı ve zamana ilişkin bu aksaklığa, bizi burda bir araya getiren konu başlığı nedeniyle "*Whither Marxism?*" adını vereceğim. Bu sorun pek çoğumuzla yaşıt. Özellikle de, benim gibi, *de facto* "Marksizm"e ve "komünizm"e (Sovyetler Birliği, Komünist Enternasyonal ve bunun ardından gelen bütün her şey, yani daha bir sürü şey...) karşı çıkan, ama hiçbir zaman tutucu ya da gerici yönlendirmeler, ılımlı ya da cumhuriyetçi sağ konumlar bile benimsemeksizin karşı çıkanlarla yaşıt. İçimizden pek çoğunun gözünde, Marksist komünizmin belli bir biçimde (*belli bir*, diyorum bilerek) son bulması ise, şu yakınlarda dünyada kendisine bağlanan her şeyle birlikte SSCB'nin çökmesinden daha önce olup bitmişti zaten. Bütün bunların başlaması –kuşkusuz bütün bunlar daha o zamandan bir *déjà-vu*'ydü– 1950'lerin başlarındaydı. Bu nedenle de, bizleri bu gece burada bir araya getiren soru (*Whither Marxism?*) eski bir yineleniş gibi tınlıyor. O yılların gençleri olan

bizlerin pek çoğuna da, bambaşka bir biçimde olsa bile, kendini zorla kabul ettirmiş bir soruydu bu. Aynı soru daha önce de *yankılanmıştı.* Aynısı, kuşkusuz aynısı, ama bambaşka bir biçimde. Bu akşam burada yankılananla, yankılanandaki fark. Gene akşam, savaşan yaşlı Avrupa'nın saçakları üstüne, "siperler" üstüne akşam karanlığı çöküyor gene. Ötekiyle olduğu kadar kendisiyle de savaşan Avrupa'nın...

Neden? O zamanlar bile aynı soruydu bu, *nihai* soruydu. Günümüzde pek çok genç ("Fukuyama okuru-tüketicisi" türünden ya da "Fukuyama"nın kendisi türünden pek çok genç) yeterince bilmez bunu kuşkusuz: "Tarihin sonu", "Marksizmin sonu", "felsefenin sonu", "insanın sonu", "son insan", vb. konuları, bütün bu öte dünyaya ilişkin konuları, bundan 40 yıl önce, yani 1950'lerde temcit pilavı gibi ısıta ısıta yer dururduk. Kıyamet günü dağıtılan bu somunu ısırmıştık bile, doğal bir şeydi bu hem de, 1980'lerde her şey olup bittikten sonra, son derece doğal biçimde, "felsefe alanında kıyamet gününü duyuran ses" demiştim ben buna.

Peki, ya kıvamlı mıydı? Ya tadı nasıldı? *Bir yandan, sonu konu alan klasikler adını* takabileceğimiz yapıtların okunması ya da çözümlenmesiydi bu. Modern zamanların kıyamet gününün kurallarını koymuştu bunlar (Tarih'in sonu, İnsan'ın sonu, Felsefe'nin sonu, Hegel, Marx, Nietzsche, Heidegger, Kojève'ci vasiyetname ekleri ve de Kojève'nin kendisinin ekleri). Ama, *öte yandan* da, *ayrılmazcasına,* uzun zamandır bildiğimiz ya da daha doğrusu artık içimizden kimilerinin gizleyemez olduğu bütün Doğu Bloğu ülkelerindeki totaliter terör, geçmişin Stalinciliğinin ve de günümüzdeki yeni-Stalinciliğin, Sovyet bürokrasisinin yarattığı tüm toplumsal-ekonomik yıkımlar da buydu zaten (yani, en önemsiz olanları sayalım yeter dersek, kabaca Moskova duruşmalarından Macaristan'ın baskı altına alınmasına kadar uzanan olaylar). Yapının çözülmesi denilen şeyin içinde geliştiği öğe de buydu kuşkusuz; işte bu tarihsel örgü hesaba katılmaksızın, yapının çözülmesinin bu anında, özellikle de Fransa'da, hiç-

bir şey anlaşılamaz. Öyleyse, işte bu benzersiz zamanı, bu hem eşsiz hem de çifte deneyimi (hem felsefi hem de siyasal) paylaştığım kişiler için, bizler için, demeyi göze alırsam, şimdilerde tüm basın-yayın araçlarında geçit resmi yapan şu tarihin sonu ve son insan söylemleri çoklukla iyice bıkıp usandırıcı bir zamana aykırılık gibi gelmekte. En azından bir yere kadar böyle gelmekte; daha sonra belirleriz bunun nereye kadar olduğunu. İşte, bu sıkıntıdan kaynaklanan bir şeyler de günümüzün en *görüngüsel* kültürünün bedeninden ter gibi sızıp durmakta: Batılı başkentlerde kulağımıza en çok gelen, en çok okuyup gördüğümüz şey, basın-yayın araçlarının en çok *konu ettiği* şeydir bu. Gençliğe özgü bir tazeliğin sevinciyle kendilerini bu kültüre teslim edenlerse, iyice geç kalmış gibidirler, tarihin bir son buluşuna gene de geç kalmak pahasına sanki son trenden sonra başka bir son trene binilebilirmiş gibi.

Tarihin son buluşuna nasıl geç kalabilir ki insan? İyice güncel bir sorun bu. Doğrusu Hegel'den bu yana yaptığımız üzere, gerçekleşen ve *olay,* sonra da tarih adına yaraşır bulunan şeyi düşünmeye zorladığı için de iyice ciddi bir sorun bu; bir de, tarihin son buluşunun acaba *belirli* bir tarih kavramının son buluşundan başkaca bir şey olup olmadığını da düşünmeye zorlamakta. İşte, soluk soluğa kalmaksızın, deyim yerindeyse, mahşere ve son buluşun son trenine geç kalmakla yetinmeyip, kapitalizmin, liberalizmin vicdan rahatlığı ve parlamenter demokrasinin erdemlerine (bununla *genel olarak* parlamenterizm ve siyasal temsiliyeti değil de, parlamenter bir aygıt ile bir seçim düzeninin *şimdiki,* yani gerçekte *geçmiş* biçimlerini anlatmaya çalışmaktayız) dayanıp gene de şişim şişim şişinme yolu bulanlara yöneltmek gereken sorulardan biri de budur belki.

Az sonra biraz daha karmaşıklaştırmamız gerekecek bu şemayı. Vicdan huzurunu ve basın-yayın alanındaki çağdışılığı yeni bir biçimde okumamız gerekecek. Ne var ki, tarihin son buluşu ve buna benzer daha başka teşhisleri konu alan tüm yazının elimizden düşme tehlikesi doğuracak, mecalsiz bırakacak *déja-*

vu izlenimini daha da güçlü kılmak için, tek (buna benzer daha pek çok örnek verilebilir kuşkusuz) bir şey anacağım ki, o da 1959 tarihli bir denemedir; bu denemenin yazarı 1957 yılında daha o zaman *Son İnsan* adını taşıyan başka bir anlatı *daha* yayımlamıştı. Maurice Blanchot'nun 1950'lerde yayımlanmış beşaltı kitabı konu alan "Felsefenin Sonu" başlıklı bir yazı kaleme almasının üstünden nerdeyse 35 yıl geçti demek ki.[4] Bu kitapların tümü de, (hem de yalnız Fransa'daki) eski Marksist ya da komünistlerin tanıklıklarıydı. Daha sonraları Blanchot "Sur une approche du communisme" ve "Les trois paroles de Marx"[5] adlı yazıları kaleme almıştı.

["Les trois paroles de Marx" başlıklı o güzelim üç sayfayı, bir an olsun duraksamadan altına imzamı atabilmek için, burada tümüyle alıntılamak isterdim doğrusu. Hem yatışmak bilmez hem de ölçülü biçimde, karşılaştırılamayacak bir yoğunluğun o yalın parlaklığıyla, *birden fazla* sözün olduğu kadar kendi kendine *ayrı düşmüş* bir buyruğun da mirasçısı olan bizlerin bugün hâlâ yanıtlamamız gereken bir soruya tam bir yanıta da indirgenemeyen o üç sayfayı...

Bir mirasın zorunlu ve kökten *ayrışıklığını* (hétérogénéité), buna damgasını vuran karşıtlık barındırmayan ayrılığı, diyalektiğe yer vermeyen neredeyse bitişikliği (daha ileride Marx'ın ruh*ları* diye adlandıracağımız çoğulluğu) ve "birbirini tutmama"yı ele alalım önce. Hiçbir zaman bütünlük oluşturmayan bir miras, hiçbir zaman da kendisiyle bir değildir. Varsayılan birliği, böyle bir birlik varsa eğer, *seçerek yeniden olumlama buyruğundan* başkaca bir şey olamaz zaten. "Gerekir" demek elemek, ayıklamak, eleştirmek *gerektiği* anlamına gelir, aynı buyrukta yerleşik pek çok olanaklı arasından seçmek gerekir. Bir gizin

4. Maurice Blanchot, "La fin de la philosophie", La Nouvelle Revue Française, 1 Ağustos 1959, 7. yıl, sayı 80.
5. Maurice Blanchot, *L'amitié*, Gallimard, 1971, s.109-117.

çevresinde çelişkili biçimde yerleşik hem de. Bir mirasın okunulabilirliği verili, doğal, saydam, tekanlamlı olsaydı eğer, yorumlamayı hem çağırıp hem de ona meydan okumasaydı, bunun mirasçısı olunamazdı hiçbir zaman. Doğal ya da kalıtsal bir neden gibi etkilerini taşırdık bunun. İnsana hep bir giz miras kalır –"Oku bana, bakalım okumaya muktedir olacak mısın acaba?" der bu giz bize. Mirasın her yeniden olumlanmasının gerek duyduğu eleştirel seçme tıpkı belleğin ta kendisi gibi, sonluluğun koşuludur. Sonsuzluk miras kalmaz, sonsuzluk miras bırakmaz. Buyruğun kendisiyse (sana miras kalan içinden seç ve karar ver, der hep) ancak kendi kendini bölerek, yırtarak, ayrılarak, aynı anda birden çok kez, hem de birden çok sesle konuşarak bir olabilir.

> Marx'ta ve hep Marx kaynaklı olarak, üç ayrı söz türünün hem biçim hem de güç kazandığını gördük; bunların üçü de gerekli olmakla birlikte birbirlerinden ayrı ve karşıt olmanın da ötesinde, sanki birbirlerine bitişiktir. Bunları birarada tutan "birbirini tutmama" ise zorunlulukların çokluğunu belirtir, öyle ki *Marx'tan bu yana*, konuşan, yazan her kişi bağımlı olduğu duygusuna kapılır *–tabii eğer bu zorunlulukların hiçbirini karşılayamama duygusu içinde değilse...* (S.115, altını ben çizdim.)

"Hiçbirini karşılayamama duygusu içinde değilse." Bu ne demek ki? Peki, ya "Marx'tan bu yana" ne demek?

Hiçbir şeye karşılık vermemek, doğrusu, hep olanaklı bir durum olarak kalacak. Böyle bir tehlikeye, hele hele böyle bir duyguya karşı güven verecek hiçbir şey yok, olamaz da. "Marx'tan bu yana" da, kendisinden itibaren kendimizi *bağlanmış* bulduğumuz *çağrı* yerini belirtmeyi sürdürür. Ancak bir bağlanma ya da çağrı, buyruk ya da vaat varsa, bizlerden önce çınlayan bir sözden kalkan bu çağrı varsa, "bu yana" kuşkusuz bizden daha önceki bir yer ve zamanı belirtir, ama *bizden önce* olduğu kadar *bizim önümüzde* de bulunur bu yer ve bu zaman. Gelecekten bu yana, demek ki, saltık gelecek olarak kabul edilmiş geçmişten

bu yana, bir olayın bilinmezliğinden ve varmamışlığından bu yana, olması (*to be*) beklenenden bu yana: yapılması ve kararlaştırılması beklenenden bu yana (Hamlet'in, deyim yerindeyse, bir hayaletin karşısına geçip ant içen her mirasçının "*to be or not to be*"si kuşkusuz, öncelikle bu demektir). Eğer "Marx'tan bu yana" bir geçmişi, özel bir ismin geçmişini olduğu kadar gelecek-olanı da belirtiyorsa, bunun nedeni bir özel ismin özelliğinin hep gelecek olarak kalacak olmasıdır. Hem de gizli olarak. "Birbirini tutmayan"ı "bir arada tutan" şey, gelecekteki bir şimdi şeklinde de gelmesi beklenen bir şey değildir. (Blanchot, kendisi "bir arada tutan" bir "birbirini tutmayan"ı olanaksız olarak adlandırır; geriye, bir birbirini tutmayanın, hâlâ, kendi başına, nasıl olup da bir arada tutabileceğini ve de *birbirini tutmayanın* kendisinden, kendi başına kendisinden, kendine özgü bir özelliği olmayan bir aynılıktan nasıl olup da söz edilebileceğini düşünmek kalır). "Marx'tan bu yana" kendini bildiren, farklı düşen (*différer*: farklılaştıran/erteleyen) bir sözde, bir arada tutmayı vaat edebilir ya da anımsatabilir ancak, olumladığını farklılaştırarak (/erteleyerek) değil de, tam da olumlamak *için* farklı düşerek (/erteleyerek), *doğru biçimde* olumlayarak, iktidara sahip olmak için (iktidarsız iktidar) olayın gelişini, olayın geleceğinin ta kendisini olumlayabilmek için.

Blanchot Shakespeare'in adını anmaz burada, ne var ki, Marx'tan bu yana, "Marx'tan bu yana"yı tıpkı Marx'ın "Shakespeare'den bu yana"yı anladığı gibi anlamaksızın edemem. Bir arada durmayanı, çoğulun kendisini, aynı birbirini tutmayanı bir arada tutmak –buna durmadan geri döneceğiz hep, tıpkı hayaletin hayaletliğine döneceğimiz gibi– ancak yerinden çıkmış bir şimdiki zamanda, hiçbir güvenli eklemlenişi olmayan, köklü biçimde ayrılmış bir zamanın eklem yerinde düşünülebilir. Eklem yerleri yadsınmış, kırılmış, olumsuz bir karşıtlık ve diyalektik ayrılık uyarınca kötü kullanılmış, kötü işleyen, ayarı şaşmış bir zamanın değil de, ne eklem yerleri *güvencelenmiş* ne de bağları *belirlenebilen* bir zamanın. Burada zaman için söylediklerimiz,

aynı anda ya da dolayısıyla tarih için de (tarih, konjonktür etkilerinde onarım yapmaya izin verse de) geçerlidir; ve de bu zamanın eklem bağının kopması olarak dünyadır: "*The time is out of joint*", zamanın *eklemleri parçalanmış*, yerinden çıkmış, yuvasından çıkmış, zaman aklını kaçırmış, *yerinden edilmiş* ve çıldırmış, rahatsız edilmiş, hem ayarı bozulmuş hem de çılgın. Zaman zıvanadan çıkmış, zaman yerinden sürülmüş, kendi dışında artık, ayarı bozulmuş. Böyle der, Hamlet. Böylece, Shakespeare'in İngiliz diline özen göstermesine, öte yandan da, benzeri görülmedik biçimde, bu dilin bedeninin oklarla yaralanıp imzalanmasına yol açan, çoklukla şiir ve düşünce dolu, öldürücü gediklerden biri de açılmış olur. Peki, ama zaman kadar tarihin ve dünyanın da eklem yerinin parçalanmasına, geçip giden zamanın ilintisizliğine, bizim zamanımızın, her defasında bizim olan zamanın ayarının şaşmasına ne zaman bu adı verdi ki Hamlet? Peki, ya "*The time is out of joint*"'ı nasıl çevirmeli? Bir başyapıtın, dâhice, cince bir yapıtın, tamı tamına cinlik yapan, maharet gösteren *ruhsal bir şeyin* yüzyıllardır yapılan çevirileri nasıl da şaşılacak kadar çeşit çeşit! İster kötü ister iyi olsun, şurası kesin ki, bir cin *işbaşında*, hayaletsi bir şeyin yerine direnip meydan okumakta. Canlanmış, kıpır kıpır yapıt da bu şey, yani tam anlamıyla içine yerleşip konaklamadan yerleşmeye, bir türlü ele geçirilmeyen bir hayalet gibi hem belleğin hem de çevirinin *üstüne çökmeye* kafa yorup *cinlik yapan* Şey olup çıkar. Tanımı gereği, bir başyapıt da tıpkı bir hayalet gibi devinir. Sözgelimi, Şey bu bölümün, yani "*The time is out of joint*" bölümünün çeşitli versiyonları üstüne çöker, bunlara *neden olur*, bu çevirilere yerleşip konaklamadan yaşar içlerinde, hiç kendini teslim etmez bunlara. Çevirinin sözleri, çoğul, ama herhangi bir biçimde dağılmış değil, örgütlü. Ama aynı zamanda tüm hayaletler gibi çelişkili olmaktan da öte, ayrıca birbirini tutmayan isteklerde bulunan hayaletin etkisiyle, asıl metin adı verilen Neden nedeniyle, çevirilerin çoğul sözü de örgütsüzlüğe yönelir. Görünüşe bakılırsa, bütün bu çeviriler önemli birkaç olanak çevresinde top-

laşmakta. Örnekler, diyelim bunlara. "*The time is out of joint*" içindeki *Time*, kimi zaman zamanın ta kendisi, zamanın zamansallığı, kimi zaman zamansallığın olanaklı kıldığı (tarih olarak zaman, geçip giden zaman, yaşadığımız zaman, bugünkü günler, çağ), kimi zamansa, buna bağlı olarak, dönüp duran dünya, bugünkü dünyamız, bugünümüz, güncelliğin ta kendisi: yolumuzun gittiği yer (*whither*) ve yolumuzun gitmediği yer, her şeyin çürüyüp kokuştuğu yer (*whither*), işlerin yolunda olduğu ya da olmadığı yer, zaman geçip gittikçe işlerin gerektiğince yolunda gitmediği ama gene de sürüp gittiği yer. *Time:* zaman bu, ama bir yandan da tarih ve dünya.

"*The time is out of joint*": Bu tümcenin çevirileri de kendilerini "*out of joint*" bulmuş durumda. Bütün bu çeviriler ne denli doğru ve yerinde olsalar bile, bunlara herhangi bir *hak* verilmiş olsa bile, tümünün de ayarları şaşmış durumda, yaşadıkları uzaklıkta doğru değil gibiler: kendi içlerinde doğru değil gibiler kuşkusuz, çünkü anlamları zorunlu biçimde çiftanlamlı, sonra da kendi aralarındaki ilişkilerde yani kendi sayıca çoklukları içinde, son olarak da ya da ilk olarak da, başka dile ve de özgün olanın tüm gizil güçlerine, egemenlik kurmuş olayın dehasına süresizce upuygun düşmemeleri içinde. Çeviri ne denli yetkin olursa olsun, çaresiz kalır bunun karşısında. Daha da kötüsü, işin en acıklı yanı da bu zaten, öteki dilin erişilmezliğini daha da ağırlaştırmak ya da onaylamaktan başkaca bir şeye yaramaz. Şimdi de Fransızca'ya yapılan çeviriler arasından en dikkat çeken, en kusursuz ve en ilginç birkaç örnek vermeye geldi sıra:

1. "*Zaman menteşesinden çıkmış.*"[6] Yves Bonnefoy tarafından yapılan çeviri en güvenilir olanı sanki. Tam da bu zamanın *epokhè*'sindeymiş gibi, bu tümcenin en yüksek dereceli ekonomik gücüllüğünü açık ve askıya alınmış gibi koruyup sürdürmekte. Organik, etik ya da siyasal (bu da bir uzaklık demek zaten) olmaktan çok, daha teknik bir benzetme olan menteşe ben-

6. "*Le temps est hors de ses gonds*" *Hamlet*, Yves Bonnefoy çevirisi, 1957, Folio, Galimard, 1992.

zetmesi, çevirisi olduğu deyimin sayısız kullanımı kadar egemen kullanımına da en yakın düşen benzetmedir.

2. "*Zaman zıvanadan çıkmış*".[7] Oldukça tehlikeli bir çeviri: deyimin böyle bir kullanımı daha çok hava durumunu (weather) akla getirir.

3. "*Dünya tersine dönmüş*";[8] böyle bir "tersine", "çarpık"a çok daha yakın gibidir; özgün deyişe çok daha yakın sanki "çarpılmış".

4. "*Onurunu yitirmiş bir çağ bu*".[9] Gide'in yaptığı okuma ilk başta ne denli şaşırtıcı gelirse gelsin, More'dan Tennyson'a varıncaya dek, bu deyime açıkça çok daha *etik* ve *siyasal* bir anlam yükleyen geleneğe bağlı kalmaktadır. "*Out of joint*" kentin ahlâki çöküşünü ya da yozlaşmasını, törelerin bozulup kokuşmasını nitelemekte kullanılmaktaydı. Ayarı şaşmış olandan doğru olmayana, adil olmayana çok kolayca geçilir. Bizim sorunumuz şu: ayarı şaşmışlıktan, (bir bulunuşu etkisi altına alan daha çok teknik-varlıkbilimsel bir değer) artık varlıkbilimsel olmayan bir doğru olmamaya, adaletsizliğe geçişi nasıl doğrulayabiliriz acaba? Peki, ya tam tersine ayarı bozulmuşluk doğruluğun, adaletin koşuluysa? Peki, ya bu çifte kayıt kendi bağrındaki gizi yoğunlaştırıyor ve de Hamlet'in "*The time is out of joint*" sözüne o görülmedik gücü kazandıran üstün-erkini gücülleştiriyorsa? Buna hiç şaşmamak gerekir, baksanıza *Oxford English Dictionary* Hamlet'in bu sözünü etik-siyasal anlamlı bir kullanım örneği olarak vermekte. İşte, bu son derece önemli örneği görünce insan ister istemez Austin'in dediklerinin ne denli gerekli olduğunu düşünmekte, şöyle demişti Austin: Sözlükler, sözcüklerin tanımlarını veremez, örnek verebilirler yalnızca. Doğru işlemeyen ya da çarpık olanın (tersinden çok çarpık olarak) *out of joint* olanın yozlaşmışlığını, dümdüz ilerleyen doğru

7. "*Le temps est détraqué*" *Hamlet*, Jean Malaplate çevirisi, Corti, 1991.
8. "Le monde est à l'envers". *Hamlet*, Jules Derocquigny çevirisi, Les Belles Lettres, 1989.
9. "Cette époque est déshonorée." *Hamlet*, André Gide çevirisi, Bibliothèque de la Pléiade, Gallimard, 1959.

yöne, hukuku temellendiren ya da yönlendirenin (sonra da dosdoğru, dolambaçsızca, doğru yola sokan) ruhuna göre, dosdoğruluğa göre eğri büğrü, engebeli, burulmuş biçimiyle karşı çıktığını görürüz kolayca.[10] Hamlet zaten doğru işleyenin doğru yolunda ya da doğru hukukundaki doğru-varlığın karşısına zamanın "*out of joint*" varlığını çıkartır. Onu, kendisini, Hamlet'i her şeyi yeniden düzene sokmaya, tarihi, dünyayı, çağı, zamanı düzüne çevirmeye, doğru yola sokmaya, doğru işleyişinin kurallarını uyarınca dümdüz ve de hukukuna, doğrusuna göre ilerlesin diye doğru yola sokmaya yazgılayan bu yazgıya lanet okur. Ne var ki, yakarışlarla dolu bu lanetleme de suçlayıp ortaya koyduğu burulma ve eğriliğin izlerini taşır. Hamlet, pek de kendini ortaya koyup alıp başını giden bir paradoks uyarınca zamanın yozlaşmasını lanetlemez. İlk başta ve her şeyden daha çok lanetlediği şey, ayarı şaşmışlığın bu haksız, doğruluktan uzak sonucudur, yani onu, Hamlet'i yerinden çıkmış bir zamanı yeniden zıvanasına sokmak, hem de dosdoğru koymak ve doğru olarak koymakla yazgılayan yazgısına lanet okur. Görevine lanet okur; göreviyse, zamanın görevden ayrılmasına hakkını geri vermek. Yönlendirildiği kişiyi değiştirerek bir yanlışa, zamanın ve zamanların yanlışına hakkını geri vermeye iten bir yazgıya lanet okur: Bu değişmeyle, doğruluk ve hak (*to set it right*) bir öç alma, intikam, cezalandırma, geri verme, onarma, yola getirme hareketi şekline sokulur. Bu talihsizliğe lanet okur, ne var ki temelsiz bir talihsizlik bu, çünkü kendinden, Hamlet'ten başkası değil ki bu talihsizlik. Hamlet kendi görevini, cezalandırmak, öç almak, misillemeler yoluyla adaleti ve hukuku uygulamaktan başkaca bir şey olmayan görevini lanetlediği için "*out of joint*"tir; görevinde lanetlediğiyse, kefaretin ta kendisinin kefaretidir zaten; her şeyden önce, *doğuştan* gelen bir şeydir bu, doğumunda olduğu kadar doğumu*yla* da verilmiş bir şeydir bu. Öy-

10. Doğru ve de eğri sorunlarına çok daha dizgeli bir yaklaşım konusunda özellikle şu yapıtlara gönderme yapmam gerekir: *Du droit à la philosophie*, (özellikle de Kant konusunda), Galilée, 1990, s. 80 ve passim; *Passions*, Galilée, 1993, s. 33 ve devamı.

leyse, kendinden önce gelmiş olan tarafından belirlenmiştir. Tıpkı Eyüb gibi (3,1), o da doğduğu güne lanet okur: "*The time is out of joint: O cursed spite. That ever I was born to set it right.*" "*To set it right*" "yeniden yerine koymak" (Bonnefoy), "düzene sokmak" (Gide), "yeniden düzeltmek" (Derocquigny), "yerine sokmak" (Malaplate) olarak çevrilmişti. Kendi doğumuna indirilmiş olacak öldürücü darbe, verilmiş *trajik* zarar, kendi yönelişinin düzeninde hoşgörülemeyecek bir sapkınlık varsayımı, doğru için, hukuk için, doğruyu, *hukuku amaçlayarak*, onu, Hamlet'i *var* etmek, *doğurmaktır*, zamanı yeniden doğru yola sokmak, hukuku, doğruyu getirmek, adaleti yeniden kurmak ve tarihi ayağa dikmek, tarihin *zararını* gidermek için ona çağrıda bulunmaktır. Suçun bu kökenselliği, daha kesin biçimde söylemek istersek, köken-öncesi ve tam anlamıyla hayaletimsi öncelliği dışında ne bir tragedya ne de trajik olanın özü vardır. Başkasının suçu yüzünden yüklenilen, gerçeği de gerçekliği de, olaysallığı da *kendilerini* ete kemiğe bürünmüş olarak hiçbir zaman gösteremeyen, ama yalnızca kendilerini öngördürebilen, yeniden kurdurabilen, düşletebilen bir ceza. Ama, insan doğduğu günden başlayarak, en azından hiçkimsenin itiraf bile edemeyeceği (ama *başkasının itiraflarına* kulak verip kendisi günah çıkartıyormuş gibi olduğu durum dışında, sanki bu ikisi aynı şeymiş gibi) anda yapılmış bir kötülüğü, yanlışı onarmak için bir sorumluluk yüklenir gene de. Hamlet kendini zararları giderici kılan, yani tıpkı hukuk gibi ancak suçtan sonra ya da yalnızca *sonra* gelebilen kılan hukuku lanetlediği gibi, kendini hukuk adamı kılan yazgısını da lanetler: Başka deyişle, zorunlu olarak ikinci, kökensel açıdan gecikmiş, bu nedenle de *mirasçı* olmaya yazgılanmış bir kuşaktan biri kılan yazgısını lanetler. İnsan hayaletle, bu nedenle de, *birden çok* hayaletle hesaplaşmadan miras alamaz. *Birden çokun* yanlışı, ama aynı zamanda buyruğuyla da hesaplaşılmalıdır. Hamlet'e acı veren doğuştan gelme yara, dibi olmayan yara, kökensel zarar, onarılmaz facia; hukuk tarihini ya da hukuk olarak tarihi damgalayan belirsiz lanet budur

işte: Değil mi ki doğum birini zararları gideren mirasçı olarak, yani ancak cezalandırarak, cezalandırıp terbiye ederek, öldürerek zararları gideren mirasçı olarak hukuk adamından başka bir şey olmamaya mahkûm eder, öyleyse zamanın *out of joint* olması, doğumun da tanıklık ettiği bir şeydir. Lanetleme hukukun kendinde var demek ki. Öldürücü kökeninde var demek ki.

Hukuk, intikamdan kaynaklanmışsa, (Nietzsche'den, Heidegger'den, Benjamin'den önce Hamlet'in yakınır gibi göründüğü bir şeydir bu) bir gün, artık tarihin malı olmayan bir gün, neredeyse Mesihçe bir gün, sonunda kendini intikamın kaçınılmazlığından kurtarmış bir adaletin ardından rahat bir nefes alınamaz mı? İntikamdan kurtarılmadan da daha öte; kaynağına son derece yabancı, kaynağından son derece ayrışık bir adaletin ardından rahatlanmaz mı? O gün önümüzde mi, gelecekte mi, yoksa belleğimizden de daha mı eski? *Bugün* için, bu iki varsayımdan birini kabul etmek güç, gerçekte olanaksızsa, bunun nedeni tam da "*The time is out of joint*" olması: bugünkü günün kökeninde yatan kokuşma ya da, bu da aynı şey aslında, gözümü dünyaya açtığım günkü –adalet dağıtıcının laneti de bu işte. Bütün bu yorumların görünürde ayarı şaşmış çokseslilığini (ki kendisi de "*out of joint*" zaten) tek bir ocağın çevresinde toplamaya olanak var mı acaba? Bu çokseslilığin bu ocakta (tabii ki özgün olanın anlamı bu ocağa yerleşmeyecek, ama daha çok bu ocağın üstüne hep karabasan gibi çökecek) birlikte yaşamasını sağlayacak bir kural bulunabilir mi acaba? İşte, dâhiyane olan da bu zaten, "Shakespeare" denen Şey'in imzası, zekâsının ayırt edici izi tam da bu zaten, yani yapılan tüm çevirileri onaylamak, bütün bu çevirilere olanak vermek, bütün bu çevirileri anlaşılabilir kılmak, ama hiçbirine hiçbir zaman indirgememek kendini. Bu çevirilerin birbiriyle ilintilendirilmesi, onur, şeref, saygıdeğerlik, şöhret, unvan ya da nam, unvan kazandıran meşruluk, genel anlamda takdir edilen, hatta *adil*, en azından da hukuk çerçevesinde kendi kendisiyle eklemlenmiş toplaşmayı, ilintilen-

meyi, tutarlılığı, sorumluluğu varsayan şeye yol açar.[11] Ancak, eğer genel anlamda ilintilendirme, "*joint*"in eklemli bağlılığı, her şeyden önce zamanın ilintilenmişliğini, doğruluğunu ya da adaletini, kendiyle-birlikte-varlığını ya da uyumunu varsayıyorsa, o halde *zamanın kendisi* "*out of joint*" olduğunda, eklem yeri ayrılmış, ayarı şaşmış, uyumu bozulmuş, yerinden edilmiş, rahatsız edilmiş, uyumu kırılmış ya da adaletsiz hale geldiğinde ne olur peki? Zamana *aykırılık* mı olur?

Neler neler geçmez ki bu zamana aykırılıkta! Belki de "*The time*", zamanın kendisi, tam da daima "bizim zamanımız" olmasıyla, bizim kendi aramızdaki çağ ve dünya, her gün bizim olan çağ ve dünya, bugünkü gün, bizim şimdimiz olarak şimdiki zaman geçer. Özellikle de aramızda "işler iyi gitmiyor" olduğunda, yani tam da "durum iyice kötü" olduğunda, işler yolunda gitmediğinde, iyice kötülediğinde. Peki ama, ötekiyle eklem yerinin bu ayrılması, "işler iyi gitmiyor"un bu ayarı bozulmuşluğu gerekli değil mi acaba işlerin iyiye dönmesi ya da en azından doğrunun ortaya çıkması için? Eklem yerinin ayrılması ötekinin olanak kazanması değil mi zaten? İki ayarı şaşmışlığı, haksız olanın eklem yerinin ayrılması ile ötekiyle ilişkinin sonsuz bakışımsızlığını, yani adaletin yerini açan eklem yerinin ayrılmasını birbirinden nasıl ayırabiliriz ki? Adaletin derken, hesaba vurulabilen ve dağıtılabilen adalet yok aklımda. Hak, hukuk derken, eski duruma getirilmeye ilişkin hesaplar, intikam ya da cezalandırma ekonomisi yok aklımda (çünkü *Hamlet* bastırmada –Freud, Jones, vb– bir adım daha atmış bir Oedipus'un çemberinde ya da üçgeninde gelişen bir intikam ve ceza tragedyasıysa, bastırmanın ötesine atılacak bir adım olanağını da düşünmek gerek; bastırma ekonomisinin de bir ötesi vardır, öyle ki bunun yasası bastırmayı, *Kral Oedipus* ve *Hamlet* arasında bu bir siyaset ya da tiyatronun tarihi olsa bile, bir tarih boyunca *kendi kendinden taşmaya iter*). Demek ki, hesaba vurulabilecek eşitlik için değil,

11. Bütün bu değerlerin unvan değerinde nasıl toplaştıkları konusunda bkz. "Titre à préciser", *Parages* içinde, Galilée, 1986.

dolayısıyla öznelerin ya da nesnelerin bakışımlı ve eşzamanlı olarak hesaba vurulabilirliği ya da mahsup edilebilirliği için, veya yalnızca cezalandırmak, geriye vermek ve hakkı hukuku korumakla sınırlanmış bir *hakkını vermek* için değil de, ancak, bağışın hesaba vurulamazlığı ya da ötekine yönelik ekonomik olmayan sergilemenin (maruz kalmanın: ex-position) benzersizliği olarak adalet için. "Başkasıyla kurulu bağıntı, yani adalet", diye yazmıştı Lévinas.[12] "*The time is out of joint*" bildiriminde bulunduğunda, Hamlet, bilse de bilmese de, işte bu sorunun açılımı içinde (bağışın, benzersizliğin, olayın gelip ortaya çıkışının, başkasıyla aşırıya varan ya da taşkın bağıntının çağrısı) söyler sözlerini. Ve de bu sorun Hamlet'in birer soru olarak gördüklerinden, yani Hayalet-Şey ve Kral (*Thing, King*) sorunundan, olay sorunundan, şimdi-olma sorunundan, *olmak ya da olmamak, to be or not to be* sorunundan, *yapılması* gereken sorunundan, ki bu da zaten düşünmek, yaptırtmak ya da yapılmasına izin vermek, yapılmasına ya da gelmesine ya da (ölüm bile olsa) verilmesine izin vermek sorunundan, işte bütün bu sorunlardan ayrı tutulamaz zaten. Olması gerekene ilişkin kaygı, hukukun ya da intikamın mantığıyla, bunun dışına taşmak için bile olsa, nasıl olur da kesişir?

İzleyeceği çizgi belli olmadığı kadar, güvensiz de bir yörünge bu, zorunlu biçimde böyle. *Adalet* adıyla ya da adalet adına (*Dikè*'yi çevirmek için önerilen, oldukça güçlük yaratan terim) burada bizlere seslenen sorunun hem yöneldiği hem de yönelmediği, titrediği, tınladığı bir *acele edişin* yörüngesi. Bu benzersiz yerlem için günümüzde en duyarlı yerlerden biri (yalnızca bir tanesi kuşkusuz) kuşku yok ki *Der Spruch des Anaximandros*. Bu yapıtında Heidegger *Dikè*'yi *Fug, Fuge* (*Die Fuge ist der Fug*) uyumu ya da uyuşmasının eklemlenmesi, eklem yeri, ilintiliği, uydurulması olarak yorumlar. Bulunuş olarak varlıktan kalkarak düşündüğümüzde (*als Anwesen gedacht*), *Dikè* uyuşum ile eklem bağını, bir bakıma, uyum içinde birbirine bağlar.

12. Emmanuel Lévinas, *Totalité et Infini*, M.Nijhoff, 1961, s. 62.

Buna karşılık, *Adikia* hem eklem bağı kopmuş, çıkık, burkulmuş hem de adil olmayanın verdiği zarar hatta ahmaklık çerçevesinde hukuk dışıdır.[13]

Bu arada şunu da belirtelim ki *mit Fug und Recht* deyişinin sıradan anlamı "haklı olarak" ya da "doğru olarak", "yerinde"dir, karşıtıysa "haksız olarak"tır. "Eklemleri dağılmış, çıkık, yerinden çıkmış, yuvasından çıkmış, rahatsız edilmiş, menteşelerinden çıkmış, eklem bağı kopmuş, ayarı şaşmış" anlamında kullanılan "*out of joint*"in Almancadaki karşılığı "*aus den Fugen*", "*aus den Fugen gehen*"dir. Oysa Heidegger *Dikè*'yi adaletin ahlâki-hukuki belirlenimlerinin ötesinde, bu belirlenimlerden önce ya da bu belirlenimlerden biraz açıkta düşünmek gerektiği üzerinde ısrarla durduğunda, *kendi* dilinde, "*aus den Fugen*" ile "*The time is out of joint*"in sayısız sanallığını bir araya getirilip askıya alınmış olarak bulur: şimdiki zamanda yolunda olmayan bir şeyler var, *olması gerektiği* gibi gitmiyor. Örneğin:

> "*A-dikia* sözcüğü her şeyden önce *dikè*'nin orda olmadığı (wegbleibt) anlamına gelir. *Dikè* alışıldığı üzre "hukuk" (*Recht*) diye çevrilir. [Anaximandros'un] sözleri (*des Spruches*) çevrilirken, "ceza" diye çevrildiği bile olur. Ahlâki-hukuki tasarımlamalarımızı (*juristich-moralischen Vorstellungen*) bir yana iter ve de söze varan şeyle ilgilenirsek, işte o zaman *adikia*, egemenlik sürdüğü yerde, bir şeylerin olması gerektiği gibi olmadığını söyler bize (*dass es, wo sie waltet, nicht mit rechten Dingen zugeht*). Bunun anlamıysa şu: Menteşesinden çıkmış, ekleminden ayrılmış bir şey var (*etwas ist aus den Fugen*). Peki de, ne? Geçici konutu çerçevesinde, şimdiki zaman (*Vom je-weilig Anwesenden*).[14]

"*Je-weilig*"in çevirisi ("geçici konutu çerçevesinde") konusun-

13. "Dikè, *aus dem Sein als Anwesen gedacht, ist der fugend-fugende Fug.* Adikia, *die Un-Fuge, ist der Un-Fug*", Martin Heidegger, "Der Spruch des Anaximandros", *Holzwege, Klostermann*, 1950, s. 329, Fransızca çevirisi W. Brokmeier, *Chemins...*, Gallimard, 1962, s. 291. "Burada (*yakın*) bulunuş olarak varlıktan kalkarak düşünülen *Dikè*, birbirine eklemleyici ve uyum yaratıcı anlaşmadır. *Adikia* ise eklem yerinden çıkmak, anlaşmazlıktır."
14. A.g.y., s. 326-327, Fransızca çeviri, s. 288.

da, burada anımsatılması gereken bir nokta: Heidegger'in kendi kendini düşünen yazma eylemi, ilk başta, şimdiki zamanın (*Anwesend*) *je-weilig* (anın, çağın, her kez, vb.) olarak bu belirleniminden, sonra da *Weile* (an, geçen an, zaman aralığı) ya da *weilen* (kalmak, konaklamak, kalmak, oturup yaşamak) belirlenimi olarak bu kaçınılmaz yüklemden geçer kuşkusuz. Ama bundan da daha önemlisi *Weilen*'in yorumlanışı: Kuşkusuz, bir geçiş bu, demek ki tanım gereği geçici bir an, ama bu anın geçiciliği, deyim yerindeyse, gelecekten kaynaklanır. Değil önce gelmek, hiç mi hiç gelmemiş, yani gelmesi beklenen bir şeyden kaynaklanır özü gereği. Şimdiki zamanın bu geçişi gelecekten gelip geçmişe doğru gider, gitmişin gitmesine doğru gider (*Das Weilen ist der Übergang aus Kunft zu Gang. Das Anwesende ist das Je-weilige*, s. 323). Heidegger şöyle sürdürür sözlerini: "Peki, ama şimdi var olanın neresinde var eklem bağları? Nerede, bu tek bir bağ bile olsa (*nur eine Fuge*)? Şimdiki zaman (*das Anwesende*) nasıl bağsız, *adikon*, olabilir ki, yani eklem bağı ayrılmış (*aus der Fuge*) olabilir ki? "Başka deyişle, nasıl *out of joint*" olabilir ki? Çünkü, Anaximandros okuru Heidegger'i Hamlet'in diline çevirebiliriz: Olanın, bilindiği üzere şimdiki zamanın ve de dolayısıyla zamanın *out of joint* olması nasıl olanaklıdır? Yorumun devamını burada yeniden oluşturup kurmamız olanaksız. Uzun uzadıya, inceden inceye ele alınması gerekir. Bir soru ilkesini belirtip, bir okuma varsayımında bulunalım yalnızca. Anaximandros'un *Spruch*'u, *adikia*'nın, yani eklem bağının çözülmesinin, şimdiki zamanda var olanların şimdiliğine, *eonta*'ların *eon*'una ait olduğunu mu söylemektedir? Bu da çoğu kez (Nietzsche de böyle çevirmişti zaten) adaletsizlik, haksızlık (*Ungerechtigkeit*) diye çevrilir. Yunanlıların varlığa ilişkin deneyimlerinde "kötümser" ya da "hiççi" oldukları sonucunu çıkartabilir miyiz bundan? Doğrusu, Heidegger kuşku duyar böyle bir şeyden. İyimserlik kadar kötümser hiççiliğin karşısına da "trajik" olanın "izini", "estetik" ya da "psikolojik" biçimde (Heidegger açısından psikanalitik de demektir bu) açıklanamayan (Oedipus

ve Hamlet'ten uzak değiliz hiç) trajiğin özünü çıkartır.[15] İşte, bu trajik olanın izi, estetik-psikanalitiğin ötesinde, var olanın varlığının yorumlanışından kalkarak, *didonai diken* [...] *tes adikias* (s. 330) üstüne düşünmeye çağırır bizi. *Dikè*'nin bu yetisi de ne? Hukukun ötesindeki bu adalet de ne? Bir zararı gidermek, bir borcu ödemek, hak vermek ya da adalet dağıtmak için mi geliyor sadece? Yalnızca hak vermek için mi geliyor, yoksa tam tersine, ödevin, borcun, suçun ya da yanlışın *ötesini* vermek için mi geliyor? Yalnızca adaletsizliği, haksızlığı (*adikia*) gidermek, onarmak için mi yoksa şimdiki zamanın ayrılmış eklem bağını *gerektiği gibi* yeniden eklemlemek (Hamlet'in dediği gibi, *to set it right*) için mi geliyor?

Heidegger'e bakılırsa, Anaximandros'un sözü, şimdiki zamanda var olanın şimdiliğindeki yerinden çıkmışlığı, şimdiki zamanın kendi kendisine ilişkin bu çeşit bir aynı zamanlı olmamayı (burda hayaleti düşünmeye çalışırken dayanacağımız şu köklü zamana aykırılık ya da zamandışılık,) "söyler ve söylemez."[16]

A) Anaximandros'un sözü "başka hiçbir anlama yer vermeksizin" (*eindeutig*) şimdi bulunuş olarak var olanın (*das Anwesende*) *adikia*'da, yani Heidegger'in çevirisiyle (s. 327), yerinden edilmiş, rahatsız edilmiş, menteşesinden çıkarılmış (veya *aus der Fuge: out of joint*) olduğunu bildirir. Gelip geçer şimdiki zaman, gelip geçendir şimdiki zaman, gel-gitte, *gelen* ve *gidenin arasında*, giden ve gelenin ortasında, kendini sunan ve kendini bulundurmayan arasındaki eklemlenmede, bu geçici (*Weile*) geçitte konaklar. İşte bu iki arada bulunma da, söz konusu iki devinimi birleştiren (*gefügt*) çifte eklemlenmeyi (*die Fuge*) eklemler. Bulunuş (*Anwesen*) bulunmamanın her iki yönü boyunca, artık olmayanla henüz olmayanın eklemlenmesine yerleşmiş, düzenlenmiş, bitiştirilmiştir (*verfugt*). Bitiştirmek ve eklemek. İşte, bu bitiştirme (*jointure*) düşüncesi bir buyurma (*injonction*) düşüncesidir de.

B) Ama, bunu "başka hiçbir anlama yer vermeksizin" açık-

15. A.g.y., s. 330, Fr. çeviri, s. 291.
16. "Er sagt es und sagt es nicht", A.g.y., s. 328, Fr. çev. s. 290.

larken, *Spruch* başka bir şey daha söyler ya da ancak koşullu bir şekilde söyler bunu. Bulunuşun ayrılığı (*adikia*) ya da "adaletsizliği"nden ancak *didonai diken* olması gerektiğini söylemek için bahseder. (Gerekir'in içerdiği yükümlülük ya da borç belki de biraz fazla kaçar, ama gene de Nietzsche şöyle bir çeviri önerisinde bulunmuştu: *Sie müssen Busze zahlen*, kefaretini ödemek zorundadırlar.) Ne olursa olsun, vermek söz konusu. *Dikè*'yi vermek söz konusu. Yoksa ceza uyarınca hakkını vermek, geriye vermek, çoklukla çevrildiği üzre (Nietzsche ve Diels) ödemek ya da kefaretini vermek değil söz konusu olan. Geriye vermenin, geri ödemenin olmadığı, hesabı olmayan, muhasebeleştirilmemiş bir bağış söz konusu ilk başta. Heidegger böylesi bir bağışı her tür suçluluk, borç, hukuk, hatta, belki de, yükümlülük çevreninin dışına atar. Ama, bağışı özellikle de öç alma deneyiminden bağımsız kılmak ister, o öç alma düşüncesi ki "bir tek Öcü alınmışı (*das Gerächte*) Doğru (*das Gerechte*) kabul edenler gözünde iyiden iyiye değerlidir." (Bu arada şunu da belirtelim ki, böyle bir şey, burada olduğu gibi daha başka pek çok yerde de, intikam mantığının, sözgelimi *Hamlet*'te olduğu kadar, böylesine güçlü biçimde kendini gösterdiği her yerde, ruhçözümsel ya da daha başka bir biçimde okunmasını hiç mi hiç değersiz kılmaz. Bununla birlikte, gerçekleştirilen bu öteki okumaysa, söz konusu yorumun doğruluğunu ya da yerindeliğini olanaklı kılan sınırı, hatta döngüsel yazgıyı, ekonomik kapanışı ortaya çıkarır; bu son sınır tam da hesabını vermek istediği şeyi anlamayı engeller, yani tragedyayı, öç alma konusunda duraksamayı, karar vermeyi hesabın doğal ya da otomatik olmamasını, başka deyişle nevrozu anlamayı engeller.) Adalet sorunu, yani hep hukukun ötesine taşan şey, hem gerekliliği hem de açmazları açısından bağış sorunundan ayrılmaz artık. Başka bir yerde değindiğim gibi[17] Heidegger suçluluk ve borç yükü taşımayan bu bağışın paradoksunu sorgular. Adını anmadığı (nerdeyse hiç anmaz zaten)

17. Bkz. *Donner le temps*, A.g.y., s. 12, n. 1 ve devamı, ve s. 201-202, n. 1 ve *Sauf le nom*, s. 83 ve 112.

şu Plotin'i tıpkı bir gölge gibi izleyip, kendine şu soruyu yöneltir: Sahip olmadığı bir şeyi verebilir mi insan? "Vermek, ne anlama gelir burada? Geçici olarak bulunan, yani konaklayan, yani ayrılmışlıkta kendini açıp seren, nasıl birleşmiş olarak vermek zorunda ki? (*Wie soll das Je-Weilige, das in der Un-Fuge west, Fuge geben können?*) Sahip olmadığını verebilir mi insan? (*Kann es geben, was es nicht hat?*)[18] Diyelim ki, verdi, peki, bu durumda birleşmişliği terk etmiş olmaz mı?" Heidegger şöyle yanıtlar: Vermek, burada, bulunuşa (*Anwesen*) dayanır bir tek, yalnızca terk etmek (*weggeben*) anlamı taşımaz, daha kökensel bir anlam taşır, bahşetmek anlamı taşır, yani çoğu kez ekleme, hatta aşırılık anlamı taşır, ne olursa olsun fazladan *ek* olarak sunulan, el altından, ticaret dışı, karşılıksız olarak sunulan şeyi belirtir, şiir ya da müzik yapıtı için kullanıldığı da olur. Sahip olunabilecek şeyden ayrı düşüren terk ediş ya da yoksunlukla karşılaştırıldığında zorunlu biçimde aşırı olsa bile, ek bir bağıştır bu, değeri artırılmamıştır da. Bağış, bırakmak demektir: Ötekinin hakkına düşeni ötekine bırakmak demektir. (*Solches Geben lässt einem anderen das gehören, was als Gehöriges ihm eignet.*) Bunu, ötekinin bulunuşuna, öteki olarak bulunuşa, bir bulunuşa hak olarak düşen şey (*eignet*), konaklamasının, zamanının, anının birleşmesidir (*die Fuge seiner Weile*) diye açıklar Heidegger. Birinin sahip olmadığı şey, yani birinin terk edemeyeceği şey, etmesi gerekmeyen şey, birinin ötekine verdiği şey, hesap dışı, her şeyin, pazarlığın, teşekkürün, ticaret ve malın ötesinde verdiği şey, *kendine ait olan* (*ihm eignet*) ve bir bulunuş kazandıran şu kendiyle barışıklığı ötekine bırakmaktır. *Dikè* gene bu sözcükle, yani "adalet" sözcüğüyle çevrilirse ve de tıpkı Heidegger gibi *Dikè* bulunuş olarak varlıktan kalkarak düşünülürse, "adalet"in her şeyden önce, önünde sonunda, hem de *tam anlamıyla* uzlaşmanın birleşmesi olduğu onaylanır; sahip olmayanın verdiği ötekine özgü birleşme. Adaletsizlik de yerinden çıkma ya da yerinden oynama olur bu durumda. (Gene alın-

18. A.g.y., s. 329, Fr. çev. s.290.

tı yapalım: *Dikè, aus dem Sein als Anwesen gedacht, ist der fugend-fügende Fug. Adikia, die Un-Fuge, ist der Un-Fug.*)

Sorumuz da burada ortaya çıkar işte. Heidegger, hep yaptığı gibi burada da, *kayra* (*faveur*) olanağı, bahşedilen kayra olanağı, yani bir birlikteliğin (*sys-tèm*) birlikte konmasından (*syn-thèse*) önce, farklı yanların ya da anlaşmazlığa düşülen noktaların aynılığında bile olsa, uyumlu kılarak (*Versammlung, Fug*) toplayan ya da bir araya getiren barışıklık olanağı olarak yorumladığı şeyden yana (onu kayırarak) bir bakışımsızlık yaratmıyor mu yoksa? Adaleti bağıştan kalkarak, yani hukukun, hesabın ve ticaretin ötesinde, düşünme zorunluluğu ve düşünme gücü, yani ötekine yapılan bağışı sahip olmadığımız şeyin bağışı olarak, başka deyişle, paradoksal bir şekilde yalnızca ötekine geriye dönen bağışı düşünme zorunluluğu (tamı tamına güç *olmaksızın*, belki de zorunlu olmaksızın ve yasaya bağlı olmaksızın) kabul edilirse, adalet konusundaki bütün bu devinimin de bulunuş başlığı altında, yani *Anwesen* anlamında mevcudiyet, kendi kendine bağlanmış bulunuş olarak varlık, ötekinin kendine özgülüğü, mevcudiyetin şimdiliğine gelen olay anlamında bulunuş başlığı altında toplamak tehlikesi çıkmaz mı ortaya? Kabul edilmiş, ama aynı olarak kendimize mal edebileceğimiz, böylece toparlanmış olan var olanın şimdiliği içindeki bulunuşu başlığı altında toplamak tehlikesi çıkmaz mı ortaya? Hukukun, hele hele hukukçuluğun ötesinde, ahlâkın, hele hele ahlâkçılığın ötesinde ele alındığında adalet, yani ötekiyle ilişki olarak adalet bir zamana aykırılığın ya da bir eklem kopukluğunun indirgenemez aşırılığını, varlığın ve zamanın ta kendisindeki herhangi bir "*out of joint*" yerinden çıkmışlığı, herhangi bir *Un-Fuge*'yi, hep kötülük, mülksüzleştirme ve adaletsizlik (*adikia*) tehlikesi yaşayan (bu konularda önceden kestirilebilecek hiçbir güvence yoktur zaten) bir eklem kopukluğunu, yani öteki olarak ötekine *hakkını verebilen* ya da *adil davranabilen* bir eklem kopukluğunu varsaymaz mı acaba? Eylemde bitip tükenmeyen bir *yapma* ve *geri verme* olup çıkmayacak bir teslim varsaymaz mı acaba? Çarçabuk söy-

lemek ve de bunun sonunda elde edebileceklerimizi iyiden iyiye aşırı biçimde kesinleştirmek için şöyle diyelim: adalet olanağıyla yapıçözüm arasındaki ilişki, yapıçözümün (indirgenemez bir *Un-Fug* olasılığından ve de zamana aykırı eklem ayrılığından kaynaklandığı, yeniden olumlanmış olumlanmasının hem buyruğunu hem de kaynağını burada bulduğu ölçüde) ötekinin benzersizliğine (borç ve yükümlülük olmaksızın), saltık *önce*gelmesine ya da *önce*durmasına, yani bir *önce*'nin ayrışıklığına teslim etmesi gereken şey arasındaki ilişki, burada, *Un-Fug*'un bu yorumunda (bulunuş olarak varlığın ve de mal sahibinin malından kalkarak ya da kalkmayarak) yatar. Sözünü ettiğim bu önce, kuşkusuz benden önce geleni, tüm şimdilikten, dolayısıyla tüm geçmiş şimdiden önce geleni belirtir, ama bir de, tam da bu nedenle, gelecekten ya da gelecek olarak gelir; yani tam da olayın gelişi gibi gelir. Adaletin bütünselleştirici olmayan koşulu, zorunlu eklem ayrılığı, tam da bulunanın koşuludur burada, yani var olanın ve de var olanın şimdiliği içindeki mevcudiyetinin koşuludur. Her yapıçözümün yapısı çözülmez koşulu, yapısı çözülmez adalet ve bağış düşüncesi olarak yapıçözüm kendini duyurur burada, kuşku yok buna, ama bu öyle bir koşul ki, kendisi *yapıçözüm sürecinde* kalmakta, kalması gerekmekte, buyruk bu, *Un-Fug*'un eklem kopukluğunda. Yoksa, yapıçözüm yerine getirilmiş ödevin vicdan rahatlığına gömülüp kalır, gelecek, vaat ya da çağrı olanağını yitirir, ayrıca arzu (yani "kendine özgü" olma) olanağını da, çöle özgü (tanımlanabilen ne bir içeriği ne de bir mesihi olan) şu kurtarıcılık olanağını da yitirir; daha ilerde söz edeceğimiz (bkz. bu yapıtın *Görünürde olmayanın belirişi* başlıklı 5. bölümü) "çöl içindeki çöl", şu dipsiz çöl olanağı da, ötekine el eden çöl, *dipsiz* ve *kaotik* (kaos eğer uçsuz bucaksızlığı, ölçüsüzlüğü, açık bir ağızın şaşkınlığındaki ölçüsüzlüğü betimlerse, kaotik), hakkında bir şey bilmeksizin burada mesihsel adını taktığımız şeyin bekleyişi ya da çağrısı içinde ötekinin gelişi, *adalet olarak* gelenin saltık ve öncelenemez tikelliği de yitip gider. İşte, bu mesihsel olanın, Marx'ın mirası-

nın, kuşkusuz *mirasçısı* olmanın, genelde miras deneyiminin, *silinmez* –ne silinebilen ne de silinmesi gereken– bir damgası olduğu inancındayız. Yoksa, olayın olaysallığı, ötekinin ötekiliği ve tikelliği indirgenmiş olur.

Yoksa, kaçınılmaz bir bütünselleştirici ufuk içinde (upuygun bir geri ödeme, kefaret ya da yeniden mal edinmedir bu) adalet, kurallara, hukuki-ahlâki tasarımlamalara ya da ölçülere indirgenme tehlikesine düşer yeni baştan. Heidegger, gerekli önlemler almasına rağmen, ötekine yönelttiğim çağrının içerdiği eklem ayrılığı karşısında, kesintiyi buyuran saygıyı buyuran kesinti karşısında, küllere karışmış sayısız kıvılcımları içinde dağılmış biricik olanın asla Bir'in içinde güvende olamayacağı bir fark karşısında, her zaman yaptığı gibi, toplaşma ve aynıya (*Versamm..., fuge, legein* vb.) öncelik vererek bu tehlikeye düşer. Zaten hep olan da budur, ama hep *başka türlü* varacak olanın izinde olur, yani, tıpkı hayalet gibi, varmayanda olur. Hamlet "iyi bir son"a ulaşıp yatışamaz; en azından tiyatroda ve tarihte olamaz böyle bir şey. *Out of joint* olmak, şimdiki zaman ya da varlık söz konusu olsun, acı verebilir ve de acı vermek, hiç kuşku yok ki, kötülük olanağının ta kendisidir. Ne var ki, bu olanağın açıklığı olmaksızın, geriye belki de, iyiyle kötünün ötesinde, daha da kötünün gerekliliğinden başkaca bir şey kalmaz. Bir yazgı (bile) olamayacak bir gereklilik bu.

Burada peşinde olduğumuz, düşünmeye çalıştığımız şeyler, buyruklar ve iman üstüne edilen yeminler yalnızca. Deyim yerindeyse, iki ayrı göstergeyi tek bir tanede, çifte bir göstergede birleştirip, bir arada anlamaya çalışacağız. Hamlet tam da ant içme anında, yemin etme *buyruğu* anında, tam da fesat yemini edildiği anda, hayaletin (ki o da fesat yemini etmiştir) alttan, toprağın altından ya da sahnenin altından (*beneath*) "Yemin edin", "*swear*" (Perde I, sahne V) buyruğunu verdiği anda "*The time*" "*out of joint*" diye açıklar. Fesat yemini edenler de ant içerler hep bir ağızdan ("*They swear*").

Belirli bir biçimde "Marx'ın üç sözü"nü okumaktayız hâlâ. Aklımızdan çıkarmayalım bu sözleri. Blanchot bu sözlerin, her şeyden önce, *birbirini tutmayanın* "bir arada tutma"sını düşünmemizi isteyeceğini anımsatır bize. Birbirini tutmayanı bir arada tutmayı değil de, ötekinin ayrışıklığını silip ortadan kaldırmaksızın, bağsızlığa, dağınıklığa ya da farklılığa halel getirmeksizin, birbirini tutmayanın kendisinin *bir arada tuttuğu* yere gitmeyi, teslim olmayı anımsatır. Geleceğe teslim olmamız istenir (belki de tembih edilir), *bizden*, eklem çıkmasının ya da yerleşmesinin bireşimsel birleşmesi olmaksızın ya da bundan önce, bilmeksizin, ne kararlılık kavramı ne de bu yolda bir güven olmaksızın, birbirini tutmayanın şu tikel *katılıma* gidip teslim olduğu yere, şu *biz*'e gidip katılmamız istenir. Birleşen kişisi olmayan, örgütü, partisi, ulusu, devleti, mülkiyeti olmayan bir *katılmanın* ittifakı (daha ilerki bölümlerde Yeni Enternasyonal diye adlandıracağımız "komünizm").

Henüz ortaya *konulmamış* bir soru var. Bir soru olarak konulmamış. Marx'ın kendi *felsefi* yanıtı, daha kesin biçimde söylersek, *varlıkbilimsel yanıtı* tarafından örtülüp gizlenmiş bir soru bu. Bu da bizim ruh ya da hayalet (Blanchot böyle bir şey yapmaz) diye adlandırdığımız şeyi yanıtlar. Kuşkusuz, bir süre için ve belirli bir ölçüde üstü örtülmüş bir soru. Ne var ki, bu sözcüklerden hiçbiri yansıtmaz gerçeği; belki de artık hiçbir soru söz konusu değil ve belirli bir zamanın ölçüsünü değil de, bir yazı ya da düşünce devinimi içinde, başka bir "sunuş" yapısını amaçlıyoruz belki de. Şey geçişini yapar, Blanchot'nun bir "soru yokluğu"ndan söz ettiği yerde geçer gibi görünür, boşa boşveren dolu, boşluktan kaçınmak için yapılmış aşırı doluluk:

> Yabancılaşma, gereksinimlerin önceliği, maddi kılgı süreci olarak tarih, bütünsel insan gibi yanıtlar verse bile, yanıtladığı soruları gene de belirsiz ya da kesinlikten uzak olarak bırakmaktadır; Marx'ın bu sözü de, günümüz okurunun ya da geçmişin okurunun, ona göre, böyle bir soru yokluğunda kendine yer bulması gereken şeyi farklı biçimde dile getirmesine bağlı olarak, kimi zaman insancılık, hatta tarihselcilik, ki-

> mi zaman da tanıtanımazlık, insancılık-karşıtlığı, hatta hiççilik olarak yorumlanır –böylece daha çok, her zaman daha fazla boşaltılması gereken boşluk doldurulmuş olur. (s.115-116)

Tüm tehlikeleri göze alıp burada öne sürülmüş olan bu varsayımı şimdi de Blanchot'nun diline çevirelim: Bir soru olarak, ama aynı zamanda bir vaat ya da çağrı olarak Marx'ın imzası yoluyla açılıp ortaya gelmiş olan hayaletimsi yapı, "mantığını" çözümleyeceğimiz hayaletsellik (Blanchot'nun dediği gibi, boşluğun "daha çok ve hep daha fazla boşaltılmış olması" gerektiği yerde, "bir boşluğu dolduran" hayaletsellik) Marx'ın *varlıkbilimsel* yanıtı ile örtülüp kaplanmıştır. Hayaletin hiçbir şey, (öyle ki bu hiçbir şey daha sonraları yaklaşacağımız belirli bir bedene kavuşsa bile), hiçbir şey olması gerektiğine, tamı tamına bir hiç (varlıktan, etkinlikten, yaşamdan yoksun) ya da imgesel bir hiçbir şey olması gerektiğine inanan Marx'ın yanıtı. Ama bu aynı zamanda onun "Marksist" izleyicilerinin (bizim içimizde bir an olsun durmaksızın başkaldıracak milyonlarca, milyonlarca hayalet pahasına) bu yanıttan kılgısal, somut düzlemde, korkunç etkili, kitlesel ve dolayımsız biçimde siyasal sonuçlar çıkardıkları her yerde verdikleri yanıttır; Marx'ın kendi hayaletleri vardı, bizim de kendi hayaletlerimiz var, bir de şu var ki, bellekler artık böylesi sınırlar tanımamakta; tanımı gereği, gece gündüz demez, duvarlardan geçer bu hortlaklar, bilinci aldatır, kuşakların üstünden atlarlar bir adımda).

Burada şunun üzerinde ısrarla durmaya gerek bile yok: Sorunun uzamını doldurma ya da böyle bir sorunsal uzam olasılığını yadsıma, şöyle kapı arasından görmemizi sağladığı şeyden kaçma anlamına gelen *bütünselleştirici* felsefi yanıtların yapısını çözme ve hep daha çok "boşaltma" gereğinin hakkını veren hiçkimse için boşluk ve yıkımdan özel bir zevk aldığı iddiasında bulunulamaz. Tam tersine, kendisinden asla ayrılmayan düşüncenin çağrısı kadar koşulsuz, kesin bir çağrı, siyasal ve ahlâki bir buyruk söz konusu burada. Bir buyruk varsa eğer, buyruğun ta kendisi söz konusudur.

"Marx'ın üç sözü"nde çınlayan şey, siyasal buyruk ya da *çağrı*, bağlanma ya da vaattir (ya da ant içme: "Yemin edin!", "*swear!*"); bu kökensel edimsellik *speech acts* kuramcıları tarafından çözümlenmiş edimselliklerde olduğu gibi, daha önce var olan uzlaşımsal koşullara boyun eğmez, ancak sergilediği o *kopuş* gücü, kurumu ya da anayasayı, yasanın ta kendisini, aynı zamanda da karşılık olarak bu çağrıyı güvence altına alması gereken, alması gerekir gibi görünen anlamı üretir. Yasadan önceki ve de anlamdan önceki yasanın *şiddeti*, zamanı kesintiye uğratan, zamanın eklemini kıran, yerinden eden, doğal konutundan çıkartıp başka yere atan şiddet: "*out of joint*." İndirgenemez, her tür vaadin uzama yayılması ve vaadi açmak için gelen geleceğin indirgenemezcesine gerektirdiği ayır*a*m, işte tam da burada, çoklukla nahif bir şekilde sanıldığı üzere, yalnızca erteleme, gecikme, mühlet, *postponement* anlamı taşımaz. Şimdi-buradanın dalgası önüne geçilmez ayır*a*mda çatlar. Gecikmesiz, mühletsiz, ama bulunuşsuz da, saltık bir tikelliğin aceleciliği bu, tikel çünkü ayır*a*m getirir ve de hep ötekidir, *ivedilik ve eli kulağındalık içinde*, zorunlu olarak anın biçimine bağlanır: Hep gelecek olana doğru atılırsa da, bir de *teminat* var ortada (vaat, bağlanma, buyruk ve buyruğa verilen yanıt, vb.). Teminat şimdi burada verilir, belki de bir kararla doğrulanmadan bile önce verilir. Böylece adalet talebine de beklemeksizin yanıt verir. Adalet talebi ise tanım gereği, sabırsız, sözden anlamaz ve kayıtsız şartsızdır.

Başkalık olmadan ayır*a*m da olmaz, tikellik olmadan başkalık da olmaz, şimdi-burda olmaksızın tikellik de olmaz.

(Eli kulağındalık, ivedilik ve buyruk üstünde, bütün bunlarda bir türlü beklemeye gelmeyen şey üstünde böyle ısrarla durmak niye? Söyleyeceklerimizi yapıtın, ama aynı zamanda da bugün Marx'ın buyruğunun başına gelebilecek olan şeyden kurtarmak için tek bir şey yok ki elimizde. Başımıza gelebilecek olan tehlike, Marx'ı Marksizme karşı kullanıp, siyasal buyrultuyu sınıf-

landırılmış bir yapıtın sakin sakin yorumlanması, açımlanması içinde etkisiz kılmak ya da sesini boğmaktır. Genel anlamda kültür dünyasında ama özel olarak da üniversitelerde böyle bir modanın ya da burnu büyük bir havanın ortaya çıkmaya başladığını görür gibiyiz. Nedir burada bizi kaygılandırabilecek şey? Bir yumuşatma işleminden başka bir şey olmayabilecek böyle bir şey neden kaygılandırsın, neden gözümüzü korkutsun ki? Yakınlarda ortaya çıkan bu basmakalıp tavır istesek de istemesek de, hoşgörünün yüzünü gösterip, önce belirli bir *corpus*'u harekete geçirip, başkaldırıyı susturarak (ayaklanmayı, öfkeyi, devrimci atılımı esinleyen *başkaldırı* geri gelmesin de *geriye dönüş* kabul edilir zaten) gizli yatan bir gücü elden geldiğince etkisiz kılabilmek için, *Marksist göndermeyi* ta en derinlerine varıncaya dek siyasetten arındırmaya yöneliktir. Marx'a geri dönüşü ya da Marx'ın geri dönüşünü kabul edebiliriz, ama tek bir koşulla, yalnızca şifreyi çözmekle kalmayıp, eyleme geçilmesini ya da şifre çözmeyi (yani yorumlamayı) "dünyayı değiştiren" bir dönüşüm kılmayı buyuran şeyi hasır altı etmek gerek. Okumaya yönelik eski bir anlayış açısından bakıldığında, içinde bulunulan böyle bir etkisizleştirme eylemi şöyle bir tehlikeyi tezgâhlar gibi: Marx artık öldüğüne, hele hele Marksizm de dağılıp çözülmekte olduğuna göre (der gibi kimileri), artık hem Marksistler, hem de doğruyu söylemek gerekirse, Marx'ın kendisi, yani hâlâ bir şeyler söyleyen bir hayalet tarafından rahatsız edilmeden de Marx'la uğraşabiliriz. Sakin sakin, nesnellikle, yan tutmaksızın üniversitelerde, kitaplıklarda, kolokyumlarda, akademik kurallara uygun biçimde ele alabiliriz öyleyse! Felsefi, filolojik açımlamanın, yorumlamanın kurallarına uyup sistemli biçimde ele alalım öyleyse. Biraz kulak kabartsak, şu fısıldaşmalar gelir kulağımıza: "Baksanıza, Marx önünde sonunda bütün öteki filozoflar gibi biriymiş zaten, hatta, bir sürü Marksistin nedendir bilinmez tam da sus pus oldukları şimdilerde şunu rahatça söyleyebiliriz ki, üniversite son dönem programlarında yer almaya yaraşan (unutmayalım ki, yıllardır yasaklıydı) *büyük*

bir filozoftur. Komünistlerin, Marksistlerin, partilerin malı değildir, Batı dünyasının siyaset felsefesinin o görkemli tapınağına yerleştirilmelidir. Marx'a geri dönüş, büyük bir filozofun yapıtlarını okur gibi okuyalım artık onu da." Duymadık değil bu sözleri, daha da duyacağız kuşkusuz.

Ama ben burada Marx'a yüzümü dönerken ya da geri dönerken bambaşka bir şey yapmak istiyorum. Bu "öylesine başka" bir şey ki, (bir tek yer ve zaman eksikliğinden de olmayacak bu) yeni bir kuramcılığın etkisizleştirici anestezisinden kaçınmak ve Marx'a felsefi-filolojik bir geri dönüşün *ağır basmasını* engellemek için, zaman geçirmeksizin, beklemeksizin ne yapmak gerekiyorsa onu yapmayı buyuran şey üstünde daha da ısrarla durmam gerekecek. Daha da kesinlik kazandıralım, ısrar edelim: Böyle bir geri dönüşün olmaması için değil de (bir yandan da gerekli zaten), *ağır basmasını* engellemek için her şeyi yapmalıyız. Bu da beni, şimdilik, burada bir kolokyumun açılışını yapmaya, yaptığım siyasal davranışın önünü açmaya ve de girişilmesi gereken bütün o felsefi açımlama çalışmasıyla, "alınan bu tavrın" bugün de gerektirdiği bütün o "*scholarship*"i bir program ve taslak nitelikli uyarılar olarak bırakmaya itti.

Ama, şimdi-buradalık ne dolayımsızlığa ne şimdi bulunanın yeniden sahiplenilebilen kimliğine ne de (hatta hiç mi hiç) kendiyle tam mevcudiyet içinde olmaya boyun eğer. Bundan bir sonraki paragrafta Blanchot, "çağrı", "şiddet", "kopuş", "eli kulağındalık" ve "ivedilik" sözcüklerini kullanır; ve "her zaman bulunduğu"nu söylediği talebe gelince, sanırım, aynı kopuş ya da aynı kırılmanın, aynı "kısa devre"nin etkisi altındadır. Bu talep her zaman bulunamaz, yalnızca *olabilir, eğer böyle bir şey varsa* kuşkusuz, olanaklı olabilir bir tek, talep olarak kalabilmek için *belki* içinde kalması gerekir hatta. Yoksa, yeniden bulunuş olup çıkar, yani töz, varoluş, öz, *kalıcılık* olup çıkar, yoksa Blanchot'nun son derece doğru olarak söz ettiği *aşırı* talep ya da ive-

dilik olamaz. "Sürekli devrim" kalıcılığı, sürekliliği tözsel bulunuşa, daha genel anlamda da her tür varlıkbilime bağlayan şeyle bir kopuşu varsayar:

> [Marx'ın] ikinci sözü siyasaldır: Kısa ve dolaysızdır, kısa olmaktan da, dolaysız olmaktan da ötedir, her tür sözü kısa devreye uğratır. Bir anlam taşımaz artık, bir çağrı, bir şiddet, bir kopuş kararı taşır. Tam anlamıyla bir şey söylemez, haber verdiği, duyurduğu şeyin ivediliğidir, biricik ölçüsü de aşırılık olduğu için, hep aşırı ve sabırsız bir zorunluluğa bağlıdır: Mücadele etmeye çağrıda bulunur, hatta (nasıl da alelacele unutuveririz) "devrimci terörü" ileri sürer, "sürekli devrim"i salık verir, devrimi belirli bir süre sonranın gerekliliği olarak değil de, bir eli kulağındalık olarak belirtir hep, eğer devrim zamanı açan ve boydan boya geçen bir şeyse, onun en baş özelliği mühlet vermemektir, daima mevcut bir talep olarak kendini yaşama verir."*
>
> * Bunun böyle olduğu açıkça, hem de oldukça çarpıcı biçimde görülmüştü 68 Mayısı'nda. s. 116." [Blanchot'un notu]

Blanchot son olarak da, Marx'ın kullandığı diller arasındaki gerekli *eklem ayrılığından*, bu dillerin kendi kendileriyle zamandaş olmamalarından söz eder. Bu dillerin "birbirlerinden ayrılmalarını", önce de Marx'ın kendisinde ayrılmalarını ne yadsımak, ne indirgemek ne de bundan yakınmak gerekir. Burada olduğu gibi başka her yerde de, bu metin için olduğu kadar bütün ötekiler için de (bu metnin değerinin sınırsız bir etki alanına sahip olduğunu savunuruz burada) durmadan, dönüp dönüp gelmemiz gereken şey, indirgenemez bir ayrışıklık, bir tür içsel çevrilemezliktir. Bu durum kuramsal açıdan zayıflık ya da tutarsızlık demek değildir zorunlu olarak. Dizge yokluğu bir yanlış olarak çıkmaz orada ortaya. Tam tersine, ayrışıklık açıcıdır, gelip üstünde çatlayanın, ötekinden tikel olarak gelen ya da gelecek olanın çarpıp parçalanmasıyla kendini açılmaya bırakır. İşte, bu eklem ayrılması olmaksızın ne vaat olabilir ne de buyruk. Çoklukla, Bilim adına ya da Bilim olarak Kuram adına, bilgiye karşı değil de, Marx'ın "doğru" metnini birleştirmeye ya da arıtmaya yeltenen bilimci ideolojiye karşı uyarmak amacıyla Blanc-

hot ısrarla üstünde durmuştu bunun (1968 ile 1971 yılları arasında). Blanchot burda kimi Althusserci nedenlerle uyuşur gibiyse de, kendine göre, bu nedenlere ayrılmazcasına bağlı olan tehlikeye karşı daha o zamandan uyarıda bulunmaktan geri kalmaz:

> Üçüncü söz bilimsel söylemin dolaylı (yani en uzun) sözüdür. İşte, bilginin temsilcileri bu sıfatla kabul edip onurlandırırlar Marx'ı. Bilim adamıdır artık, bilim adamının ahlâkına uygun düşer, her tür eleştiriye açık olup gerekli değişiklikleri yapmayı kabul eder.[...] Oysa, *Kapital* özünde bozguncu bir yapıttır. Bilimsel nesnelliğin yollarını izleyip zorunlu sonuç olarak devrime varmasından çok, pek öyle dile getirmemiş olsa da, bilim düşüncesinin ta kendisini altüst eden kuramsal bir düşünme kipi içerdiği için bozguncudur. Bilim de düşünce de el sürülmemiş olarak çıkmaz Marx'ın yapıtından, hem de sözcüğün en derin anlamında, çünkü bilim kendi kendini köklü biçimde dönüşüme uğratan bilim olarak, bir kılgıda durmaksızın gerçekleşen bir başkalaşım kuramı, üstelik bu kılgı çerçevesinde gerçekleşen hep kuramsal bir başkalaşım olarak belirtilir Marx'ın yapıtında. (*a.g.y.*)

İşte, deyim yerindeyse, bu öteki *bilgi düşüncesi* bilimi dıştalamaz, ama bilime ilişkin kabul edilmiş düşünceyi altüst edip taşar. Blanchot burda "Marx örneği"ni görür. Neden "Marx örneği" olduğunu öğrenmeden bile önce, neden örnek, diye sorarız kendi kendimize. Başka bir alıntı daha yapmadan önce, bu noktada durmamız gerekir. Örnek hep kendinden daha ötelere götürür, böylece bir vasiyet boyutu da açar. Örnek, her şeyden önce başkaları içindir, kendisinden ötedir. Örnek veren kişi kimi zaman, belki de her zaman, verdiği örneğin eşiti değildir, hatta verdiği örneği izlemek için, "yaşamayı öğrenmek" diyorduk hani, verdiği örneği izlemek için önceden her şeyi yapsa bile örneğin eşiti değildir, verdiği örneğin yetkinlikten uzak örneğidir. Sahip olmadığını, hatta olmadığını bile vererek verdiği örnek. İşte, eklemi ayrılmış örnek de, *kendisi için* artık veya henüz örnek olmamak için kendinden ya da onu verenden yeterince ayrılır. Marx'ın mirasçısı olmak için, bunun ya da şunun mirasını almak için, Marx'tan değilse de ondan geçerek, onun aracılığıy-

la bize kadar gelen şunun değil de bunun mirasını almak için sözcüğün gerçek anlamında ölmeden bile önce bunun için ölen Marx'ın onayını almaya çalışmamız gerekmez. Marx'ın kendi kendisiyle aynı görüşte olduğunu varsaymamız da gerekmez. (Söylenene bakılırsa Engels'e "Kesin olan bir şey var ki, o da benim Marksist olmadığım" demiş. Bizim de böyle dememiz için ondan izin mi almamız gerekir?) Blanchot'nun anımsatmakta duraksamadığı bir şey var ki, o da Marx'ın buyrukların kendi içindeki bu eklem ayrılığından ve bu buyrukların birbirlerine *çevrilmezliğinden sıkıntı duyduğu*. Kendinden kendine *çevirisinin* yapılmasına olanak vermeyen bir söz nasıl kabul edilebilir ki, nasıl anlaşılabilir, nasıl miras alınabilir ki? Olanaksız gelebilir bu. Kabul etmek gerekir ki, büyük olasılıkla olanaksız da. Ama, Marx'ın hayaletlerine adanmış olan bu konferansın tuhaf konusu kadar, benimsenen belitin açıkça eğilip bükülmesi de belki böyle özetlenebildiği için, yaptığım itirazı geri çevirmeme izin verin. Çevrilebilirliği güvence altına alındığında, türdeşliği sağlandığında, dizgesel tutarlılığı *saltık* kılındığında, buyruk, miras ve gelecek, tek sözcükle söylersek öteki, kuşku yok ki (olasılıkla değil, kesinlikle, *a priori* olarak) *olanaksız* olup çıkar. Eklem ayrılığı *gerekir*, kesinti, ayrışık olan *gerekir*, en azından herhangi bir "gerekir"e kendi fırsatını vermek *gerekirse*, ödevin, yükümlülüğün ötesinde bile olsa, olması "gerekir" bunun.[19]

Şunu bir kez daha söyleyelim ki, burada olduğu gibi başka her yerde de, yapının çözüldüğü her yerde, bir *olumlamayı* (en başta da, siyasal bir olumlama), yani *eğer böyle bir şey varsa*, köklü bir *belki* deneyiminden başka bir şey olamayan olanaksızın deneyimine bağlamak söz konusudur.

Demek ki, bir kez daha, Blanchot; işte böylesine güçlü özet bir anlatımda, neredeyse örtük bu bildiride birkaç sözcüğün altını çizeceğim; Blanchot *çoğul* ve *aynı anda* sözcüklerinin altını çizer bir tek, bunu da çok anlamlı bir şekilde yapar, yani çelişkisiz çelişki çerçevesinde, her buyruğu kucaklayan ve her buyruk-

19. Bunu daha açıp geliştirdiğim yapıt için bkz. *Passions*, Galilée, 1993.

ta alttan alta işleyen diyalektik olmayan (ya da "hemen hemen" olmayan) fark çerçevesinde yapar bunu:

> Yaptığımız bu uyarıları daha fazla geliştirmeyelim burada. Marx örneği yazının sözünün, kesintisiz *karşı çıkış* sözünün, ara vermeksizin kendini geliştirmek ve *çoğul* biçimde kendini *kesintiye uğratmak* zorunda olduğunu anlamamıza yardımcı olur. Komünist söz aynı anda hep örtük ve şiddetli, siyasal ve bilgili, dolaylı, dolaysız, tümleştirici ve parçalayıcı, uzun ve *hemen hemen* anlıktır. Marx kendi içinde durmaksızın çarpışıp *ayrılan* bu *dil çokluğu* ile pek rahat değildir. Bütün bu diller aynı ereğe yönelir gibiyse de, *birbirlerine yeniden çevrilmeleri olanaksızdır, ayrışıklıkları* ise, onları merkezlerinden kaydıran ayrılık ya da uzaklık nedeniyle *zamandaş* olmalarını engeller, öyle ki, indirgenmesi olanaksız bir çarpıtmaya yol açarak, bu dillerin okunmasını (kılgısını) desteklemeleri beklenen kişileri aralıksız bir elden geçirme işlemine girişmek zorunda bırakır.
>
> "Bilim" yeniden kilit sözcük olup çıkar. Kabul edelim bunu. Ama, şunu da aklımızdan çıkarmayalım ki, bilimler varsa da, henüz bilim yok ortada, çünkü bilimin bilimselliği hep ideolojiye (insan bilimi bile olsa, hiçbir tikel bilimin günümüzde indirgeyemeyeceği bir ideoloji) bağımlı olmayı sürdürmekte, öte yandan, şunu da aklımızdan çıkarmayalım ki, Marksist bile olsa, hiçbir yazar bir bilgi gibi ilgilenemez yazıyla (...).]

Demek oluyor ki, bundan en az otuz yıl önce, daha o zaman kaleme almıştı "Felsefenin Sonu" adlı yazısını Blanchot. O tarihte, 1959 yılında yani, bir ölüm duyurusu çınladı, alacakaranlıksı, hayaletsi, yani yeniden dirilişçi. Yeniden ayaklanmacı Felsefi "ruh"tan söz ediyoruz: Öyle ki, kendi süreci bile, tam da "yok olduğu" ve "toprağa verildiği" anda açıkça en başta yürümek, kendi cenaze alayının en önünde yürümek ve bu yürüyüş sırasında *yükselmek*, yeniden ayağa kalkmak için en azından dikilmeyi ummaktır ("diriliş", "esrime"). İşte, bu *wake*, felsefenin cesedi başında beklemekle geçen bu sevinç dolu gece, hem "felsefenin ölümü" hem de bir "yükselme"dir, çifte bir andır, ölerek yükselmektir. Felsefe (kesinlikle yeni bir şey mi bu?) kendi hortlağı olup çıkmış: Kendi yaşadığı yerlerde yaşamını sürdür-

mek yerine karabasan gibi çökmüş bu yerlere. Felsefe, kuşkusuz felsefeden öte bir şeydir hep:

> Felsefenin, dünyamızın tüm gücü ve yazgınızın akışı olup çıkan bu yükselmesi, felsefenin ortadan *yok olmasına* denk düşebilir ancak, *toprağa verilişinin* başladığını duyurabilir en azından. İşte, *felsefenin ölümü* de bizim felsefe çağımıza denk düşer, 1917'de de, Marx'ın panayırda güç gösterisi yapar gibi tüm dizgeyi altüst ettiği o 1857 yılında da, o çağda bile olmamıştı bu. Tam yüz elli yıldır, felsefe kendi başına Marx adı altında olduğu gibi, Hegel, Nietzsche, Heidegger adı altında da, saltık bilginin gerçekleşmesi olarak gördüğü kendi ereğini olumlamakta ya da gerçekleştirmekte, kılgısal düzlemdeki gerçekleşmesine (tüm değerlerin içine düşüp yok olduğu hiççi hareket) bağlı olarak kuramsal düzlemde yürürlükten kalktığını ve son olarak da, henüz adlandırılmamış bulunan, başka bir olanağın önceden gelen belirtisi olan metafiziğin son bulduğunu olumlamakta ya da gerçekleştirmekte. Bundan böyle her düşünüre eşlik eden alacakaranlık bu işte, felsefe *ruhunun* zaten çoklukla sevinç dolu bir *esrime* içinde kutladığı tuhaf cenaze anı bu işte, kendi *cenaze alayının* başına geçmiş yavaş yavaş götürürken, bir yandan da, şu ya da bu biçimde, *yeniden dirilmeyi* umut etmektedir. Olumsuzluğun bunalımı ve şenliği, neyin direnip neyin direnemeyeceğini sınamak için en uç noktalara dek götürülen deneyim, yani böyle bir *bekleyiş* yalnız felsefeyi etkilemekle kalmaz kuşkusuz [...] (s. 292-3, italikler benim).

Eli kulağındalık ve dirilme isteği. Yeniden doğuş mu yoksa hortlaklık mı? Gece karanlığı çökerken, eli kulağında olmanın beklenen kişinin geri geldiği anlamı taşıyıp taşımadığı bilinmez ki. Kendini bildirmemiş miydi ki zaten? Kendini bildirmek, bir bakıma orada olmak değil mi zaten? Bekleyişin geleceğin gelişini hazırlayıp hazırlamadığı ya da aynının, hortlak olarak şeyin kendisinin yinelenmesini anımsatıp anımsatmadığı *bilinmez* (*What! ha's this thing appear'd againe tonight?*). Bu bilmeme bir eksiklik değildir. Bilgi alanındaki hiçbir ilerleme, bilgiyle (öyleyse, cahillikle de) hiçbir ilişkisi olmaması gereken bir açıklığı dolduramayacak. Bu açıklık, olumlanmış ya da daha doğrusu yeniden-olumlanmış bir geleceğin biricik talihi olarak koruyup sak-

lamalıdır bu ayrışıklığı. Geleceğin ta kendisidir bu açıklık, gelecekten gelir. Gelecek bu açıklığın belleğidir. Sona ilişkin yaşanan deneyimde, sonun ısrarla, hemen, hep öte dünyasal eli kulağındalık içinde gelişinde, en uç durumun ucunda gelenin geleceği duyurur bugün kendini. Hem de her zamankinden daha çok duyurur, çünkü gelecek ancak *geçmiş bir sondan* kalkarak bildirebilir kendini gelecek olarak, olanca anlığı içinde: en son uç noktanın, *olanak varsa buna*, ötesinde. Olanak varsa buna, *gelecek varsa eğer*, peki ama böyle bir soruyu, hem geleceği hem de geleceğin talihini daha işin başında elinden almaksızın, yani *daha işin başında bir yargıda bulunmuş* olmaksızın, nasıl askıya alabiliriz veya geleceğe ilişkin bu temkinli tavırdan kendimizi nasıl mahrum edebiliriz. Öte dünya bilgisiyle erekbilimi; böyle bir ayrım sonunda en hafif ya da en kırılgan tutarsızlık içinde silinip gidebilse bile (bu ayrım, bir bakıma bu tehlikeye karşı güvenceden daima ve zorunlu olarak yoksun kalacaktır) öte dünya bilgisiyle erekbilimi ayırt etmemiz gerek burada. Tüm tarihin *telos*'u, üretimi, işlenip durması olarak bir *physis*'in en son noktasını, en son terimini *her an* aşabilen şu en son olaya sahip (dolayımsız kopuş, duyulmadık kesinti, sonsuzca şaşırtıcı olayın zaman dışılığı, tamamlanmışlık sunmayan ayrışıklık) bir *eskhaton*, mesihsel bir uç nokta yok mu?

Soru, "*whither?*"kuşkusuz. *Ghost*'un nerden geldiği değil yalnızca, her şeyden önce hortlayacak mı hortlamayacak mı, geri gelecek mi gelmeyecek mi? Geri gelmek üzere değil mi zaten, nereye gidiyor ki? Gelecekten ne haber? Gelecek, hayaletlerden başkasının olamaz ki. Geçmiş de.

Marx'ın hayaletleri başlığını önerdiğimde, günümüz söylemine *egemen olan* şeyi örgütleyip düzenlediğini sandığım bir musallat olmanın tüm biçimleri vardı aklımda. Yeni bir dünya düzensizliğinin yeni-kapitalizmini ve yeni-liberalizmini yerleştirmeye yeltendiği bu anda, hiçbir yadsıma Marx'ın hayaletlerini başı-

mızdan atmayı başaramıyor. Hegemonya hep baskıyı yani bir musallat olmanın onaylanmasını örgütler. Musallat olma tüm hegemonyaların yapısına aittir.[20] İlk başlarda aklımda yoktu *Manifesto*'nun açılış tümcesi. 1847-48 yıllarında, Marx ve Engels açıkça başka bir anlam vererek hayaletten, daha kesin olarak söylemek gerekirse "komünizm hayaleti"nden (*das Gespenst des Kommunismus*) söz etmişti zaten. Yaşlı Avrupa'nın tüm güçleri arasına korku salan bir hayaletti bu (*alle Mächte des alten Europa*), ama o zaman için *gelecek* bir komünizmin hayaletiydi. Daha o zaman bile adı konabilen (Doğrular Birliği ya da Komünistler Birliği'nden çok önce hem de), ama adının ötesinde hâlâ gelecek bir komünizmin hayaletiydi bu. Daha o zamanlar bile vaat edilmiş, ne var ki yalnızca vaat edilmiş bir komünizmin hayaleti. Bu yüzden daha da korkunç bir hayalet, diyenler olabilir. Doğru, ama bir hayaletin gelecek olmasıyla geri gelmesi birbirinden ayrılabilirse eğer. 1848 yılı dolaylarında Birinci Enternasyonal'in hemen hemen gizli kalmak zorunda olduğunu unutmayalım. Hayalet oradaydı zaten (oysa bir hayaletin *orada-olması* da ne ki? Bir hayaletin bulunuş kipi ne ki? İşte, burada ortaya koymak istediğimiz tek soru da bu zaten). Ama hayaleti olduğu şey, yani komünizm (*das Gespenst des Kommunismus*), tanımı gereği orada değildi. Gelecek olan komünizm olarak korku salmaktaydı. Epeydir bu adla duyurmuştu kendini, ama orada değildi henüz. Yaşlı Avrupa'nın şu müttefikleri gönüllerine su serpilsin diye, hayaletten başka bir şey değil bu, der gibiler; hayaletten başka bir şey değil, yeter ki ilerde, gelecekte tam anlamıyla bir gerçeklik, gerçek anlamda burada bulunan, apaçık, gizlenmemiş olup çıkmasın. O zamanlar yaşlı Avrupa'nın karşısına dikilen soru, daha o zamandan geleceğe ilişkindi, "*Whither?*" sorusuydu bu, "*Whither Marxism?*" değilse de, "*Whither communism?*" sorusuydu. İster komünizmin geleceği isterse geleceğin komünizmi söz konusu olsun, insanı sıkıntılara boğan

20. Hegemonya kavramının "yapıçözücü" bir biçemle yeniden ele alınmasına örnek olarak, Ernesto Laclau'nun çalışmalarına bakılmasını salık veririm.

bu soru, yalnızca gelecekte komünizmin Avrupa tarihini nasıl etkileyeceği değil, daha da derin bir şekilde, Avrupa'nın hâlâ bir geleceği, kısacası bir tarihi olup olmayacağıydı. Saltık bilgi çerçevesinde tarihin son bulduğunu bildiren Hegelci söylem 1848 yılında çınlamıştı Avrupa'da, daha başka bir sürü ölüm çanına karışmıştı sesi. Komünizm de öteki işçi hareketlerinden *uluslararası* kimliğiyle ayrılmaktaydı. İnsanlık tarihi boyunca başka hiçbir örgütlü siyasal hareket, bugün artık bizim olan ve şimdi sınırlarına, hem yerkürenin hem de siyasetin sınırlarına dayanmış olan uzamı ilk olarak oluşturup, *jeopolitik* olarak sunmamıştı kendini.

Bütün bu güçlerin ve bütün bu erklerin temsilcileri (*alle Mächte*) yani devletler yüreklerine su serpmek istemekteydi. Emin olmak istemekteydiler. Emindiler demek ki, çünkü "emin olmak istemek" ile "emin olmak" arasında fark yoktur. Bir hayalet ile gerçek anlamda burada bulunan bir gerçeklik, bir ruhla bir *Wirklichkeit* arasındaki sınır çizgisinin sağlama alındığından emin ve rahattılar. Sınırın sağlama alınması *gerekmekteydi.* Sınırın sağlama alınması *gerekliydi.* Yok, yok, sağlama alınmış olması *gerekmişti.* Bu kesinliğin sarsılmazlığını, zaten Marx'ın kendisiyle de paylaşmaktaydılar. (Bütün hikâye de bu zaten, ileride yeniden döneceğiz bu konuya: Marx kendi açısından, kendi tarafında, öteki tarafta, hortlak ile gerçeklik arasındaki sınırın, tıpkı ütopya gibi, bir *gerçekleşme* ile, yani bir devrimle aşılabileceğini düşünmekteydi; ama, gerçek sınır ve kavramsal ayrım olarak böyle bir sınırın varlığına inanmaya eğilimli olmaya o da bir an olsun ara vermemişti. *O da mı?* Yok, onun içindeki biri. Peki, kim? Uzun zaman boyunca "Marksizm" diye anılıp egemen olacak olanı dünyaya getirecek "Marksist." Sona erdirmeye çalıştığı sınır, ona da musallat olmuştu.)

Günümüzde, yani bunun üstünden hemen hemen yüz elli yıl geçtikten sonra, dünyanın her yanında, komünizm hayaleti nedeniyle içlerine sıkıntı dolanların sayısı öyle çok ki, bunun etsiz kemiksiz, gerçeklikten yoksun, etkililikten, güncellikten uzak

bir hayaletten başka bir şey olmadığına öylesine eminler ki, ömrünü doldurduğu ileri sürülen bir hayaletten başka bir şey olmadığına öylesine eminler ki. Hayaletten başka bir şey değil ki, diyor herkes, yanılsama, fantazına ya da hortlak yalnızca (*Horatio saies, "tis but our Fantasie", And will not let beleefe take hold of him*). Şöyle bir rahatlatıcı, ama gene de kaygılı bir iç çekiş: Ne yapıp edelim ki, gelecekte gene geri gelmesin! Doğrusu hayalet dediğimiz şey, geleceğin ta kendisi, gelecek hep, gelebilecek ya da geri gelebilecek, hortlayacak bir şey olarak sunar kendini; geçen yüzyıl boyunca yaşlı Avrupa'nın güçleri, gelecekte yeniden canlanmaması gerekli diyorlardı hep. Ne gizliden gizliye ne de açıkça herkesin ortasında yeniden canlanmamalı. Şimdi de, yeniden canlanmaması gerekir, sözleri geliyor her yandan; geçip gittiğine, geçmişte kaldığına göre yeniden geri gelmemesi gerekir, buna izin vermemeliyiz, deniyor her yanda.

Şu sözünü ettiğimiz iki yüzyıl arasındaki fark tamı tamına ne peki? Geçmişte kalmış bir dünyayla –hayaletin bir tehdit oluşturduğu dünyayla– şimdiki dünya, yani hayaletin, gelecekte geri gelmemesi için gene, yeni baştan yalvarıp yakarmamız gerekecek bir hayaletin, kimilerinin artık geçip gittiğine inandıkları tehdidiyle karşı karşıya bulunduğumuz bugünkü dünya arasındaki fark mı bu yalnızca?

Peki, ama sözünü ettiğimiz bu her iki durumda da hayalet neden acaba bir tehdit olarak kabul ediliyor ki? Ya bir hayaletin zamanı ve tarihi de nedir? Hayaletin bir bugünü var mıdır? Gidiş gelişlerini bir önce ile bir sonranın çizgisellik içinde birbirini izlemesi uyarınca mı yapmakta, bir geçmiş-şimdiki zaman, bir şimdiki-şimdiki zaman ve bir gelecek-şimdiki zaman arasında, bir "gerçek zaman" ve bir "ertelemeye bırakılmış zaman" arasında mı yapmaktadır?

Hayaletimsi varoluş diye bir şey varsa, bu durumda şimdiki zamanların şu güven verici düzeninden, sırasından da kuşku duymak gerek, ama en başta da şimdiki zamanla, şimdiki zamanın güncel ya da şimdiki gerçekliği ile buna karşı çıkarılabilecek

her şey (yani, orda olmama, bulunmama, gerçek olmama, güncel olmama, sanallık, hatta genel anlamda simülakr, vb.) arasındaki sınırdan kuşku duymak için nedenler var. Ama, en başta da şimdiki zamanın kendi kendisiyle çağdaşlığından kuşku duymak gerek. Geçmişin hayaletiyle geleceğin hayaletini, geçmişin şimdiki zamanıyla geleceğin şimdiki zamanını birbirinden ayırıp ayıramayacağımızı düşünmeden önce, *hayaletlik etkisinin* gerçek bulunuş ve bu bulunuşun ötekisi arasındaki karşıtlığı, hatta diyalektiği bozmaktan da başka bir şey olup olmadığını sormak gerek belki de. Diyalektik bile olsa, bu karşıtlığın, Marksizm ile rakipleri tarafından kurulmuş ittifak arasındaki çatışkı için daima kapalı bir alan ve ortak bir belitsel oluşturmuş olup olmadığını da sormak gerek belki.

Daha en başta böylesine soyut bir anlatıma başvurduğum için özür dilerim.

Geçen yüzyılın ortalarında, bu hayalete karşı, yani kötülüğü def etmek için bir ittifak kurulmuştu. Bu ittifaka Marx, Kutsal İttifak dememişti; başka yerlerde kullandığı bir ifadeydi bu. *Manifesto*'da, dertler içinde kıvranan fesatçıların kurduğu ittifak bağrında, az çok gizli biçimde, soyluluk ile ruhban sınıfı birleşmişti; eski Avrupa şatosunda, efendilerin gecelerini karabasana çeviren şeye karşı başlatılmış inanılmaz bir seferdi bu. Karabasanlarla geçen bir gece sonrasında ya da karabasanlarla geçecek bir gece öncesinde, tarihin varsayılan sonunda, alacakaranlıkta, "hayalete karşı kutsal bir sürek avı başlatılır": "Yaşlı Avrupa'nın tüm güçleri bu hayalete karşı kutsal bir sürek avı (*zu einer heiligen Hetzjagd gegen dies Gespenst*) için ittifak kurmuşlar (*verbündet*)."

Bir hayalete karşı gizlice ittifak kurmanın olanağı var demek ki. Marx *Manifesto*'sunu benim dilimde yazmış, biri de ona yardım etmiş olsaydı (her Fransız'ın düşünde yatar böyle bir şey), "(*conjuration*) ruh çağırma" sözcükleriyle oynamış olacağından hiç kuşkum yok doğrusu. Sonra, bugün de aynı fesat ve yalvarmayı, bu kez de yalnız yaşlı Avrupa'da değil, bundan yüz elli yıl

öncesinde bile son derece ilgili olduğu yeni Avrupa'da, yani Yeni Dünya'da ve dünyanın her yanında, bu yeni dünyanın, ABD'nin demek istiyorum, hegemonyasının (az çok eleştirel, bugüne dek görülmedik ölçüde hem pek az hem de çok sağlama alınmış bir hegemonya bu) sürmekte olduğu yeni dünya düzeninde saptamış olabilirdi.

Conjuration sözcüğünün şöyle talihli bir yanı var ki, sonu olmaksızın serserice dolaşıp duran bir anlamı işleye işleye bir artı-değer üretir (ve bu artı-değerin de yeniden yapıya dahil edilmesi olanaksızdır). İki ayrı anlamsal değeri sermaye eder kendine. "Fesat-yalvarma" neye denir?

Fransızca "conjuration" sözcüğü, iki İngilizce sözcük ve aynı zamanda da iki Almanca sözcüğün anlamlarını kendi aralarında birleştirir ve eklemler.

1. "Conjuration", *bir yandan* İngilizcedeki eşsesli benzeriyle ("conjuration") aynı anlamları taşır, ki bu da iki ayrı anlam taşır kendi içinde.

a. *Bir yandan* kendilerinden daha üstün bir erke karşı mücadele etmek amacıyla hep birlikte, kimi kez gizlice ant içip (*oath, Schwur*) tumturaklı biçimde birleşme, yani fesat (*conspiracy*, Almancada *Verschwörung*) birliği kurma anlamı taşır. İşte, az önce yaşadığı "*Hayal*"den ve "*dürüst Hayalet*"ten söz edip Horatio ve Marcellus'a yemin etmelerini buyurduğunda (*swear't, Consent to swear*) işte böyle bir ant içmeye dayalı birlik kurulmasını istemişti Hamlet. Kılıcı üstüne yemin etmelerini (*upon my sword*) ister, ama *hayaletin ortaya çıkması konusunda* yemin edilmesini ya da ant içip birlik kurulmasını ve de sahnenin altından bağırıp Hamlet'le birlik olup, ant içerek birlik olanlardan da aynı şeyi isteyen (*Ghost cries under the Stage: Sweare*) dürüst bir hayaletin ortaya çıkması konusunda kimseye bir şey söylememe vaadinde bulunmayı istemişti Hamlet. Hayaletin görünmesi, hayalet göründüğü konusunda ant içip birlik olmayı buyurduğu gibi, böyle bir ant içip birlik olmayı isteyen kişi konusunda *kimseye bir şey söylememe* vaadinde bulunmayı da buyu-

rur: Buyrultunun, ant içip birlik olmanın, kimseye bir şey söylenmeyeceği vaadinin nereden geldiği bilinmemelidir. Bir oğul ile bir babanın "dürüst hayaleti", dürüst olduğu varsayılan hayalet, yani babanın ruhu böyle bir olayın meydana gelmesi için ant içip birlik olurlar.

b. "Conjuration" *öte yandan* da, bir ruh ya da periye seslenmeyi, bir ruh ya da periyi *çağırmayı, anmayı,* onu ses aracılığıyla getirtmeyi amaçlayan sihirli sözlerin yinelenmesi anlamını taşır. Özetle, yalvarma, *ses aracılığıyla* getirten, yani tanım gereği, çağrı yapıldığı anda *orada bulunmayanı* getirten çağrı anlamına gelir. Betimlemez bu ses, söylediği şey hiçbir saptamada bulunmaz, bu sesin sözüdür getirten. İşte, *Atinalı Timon*'un en başında Ozan tarafından başvurulan bir kullanım da budur zaten. "Dünyanın hali nice?" (*How goes the world?*) diye sorduktan, Ressam da ona "Yaşı büyüdükçe yıpranıp gidiyor, efendim" (*It wears, sir, as it grows*) yanıtını verdikten sonra, Ozan sesini yükseltip şöyle der: "Hiç kuşku yok doğrusu, herkes bilir bunu. Ama, şöyle pek ender rastlanan bir tuhaflık, şöyle tek tük örneği görülmüş herhangi bir gariplik de mi yok? Alın işte." Bunun üstüne, bir kuyumcu, bir tüccar ve daha başka meslek erbabı ayrı ayrı kapılardan içeri girerler. "Ey cömertlik büyüsü! Bütün bu ruhları senin gücündür burada toplayan (*conjur'd to attend*). Tüccarı tanırım":

> *"Ay, that's well known;*
> *But what particular rarity? what strange,*
> *Which manifold record not matches? See,*
> *Magic of bounty! all these spirits thy power*
> *Hath* conjur'd *to attend. I know the merchant."*

Marx yapıtlarında, ama en başta da *Alman İdeolojisi*'nde, *Venedik Taciri* yanında *Atinalı Timon*'u da sık sık alıntılar. "Leipzig Konsili – Aziz Max" isimli bölümde, daha ileride göstereceğimiz gibi, ruh üzerine kısa bir incelemeye koyulur, başka deyişle hortlakları dur durak bilmeksizin tiyatro sahnesine taşır sanki.

"Komünist Sonuç"[21] başlıklı bölümdeyse *Atinalı Timon*'a gönderme yapar. Aynı alıntı *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın ilk biçiminde de çıkar karşımıza. Hayaletleştirici bir bedensizleşme söz konusudur burda. Paranın bedensiz bedeni ortaya çıkar, cansız bedeni ya da cesedi değil de, bireysel özelliğe sahip olmayan, kişisel yaşamı olmayan bir yaşam ortaya çıkıp gösterir kendini. Kimliksiz bir yaşam değil bu (hortlak bir "kim"dir, genel bir simülakr değildir, bir tür bedeni, ama özelliksiz, "gerçek" ya da "kişisel" bir mülkiyet hakkı olmayan bir tür bedeni vardır hortlağın). Mülkiyetin kendine özgü yanını çözümlemek gerekir, paranın genel mülkiyetinin (*Eigentum*) tüm kişisel mülkiyeti (*Eigentümlichkeit*) sahip olduğu farktan nasıl yoksun kıldığını, nasıl bedensizleştirdiğini, nasıl yansızlaştırdığını çözümlemek gerekir. İşte, Shakespeare'in dehası, mülkiyetin kendine özgü yanının bu hortlaklaştırılmasını bundan yüzyıllarca önce herkesten hem daha iyi kavramış hem de daha iyi dile getirmişti. Pek çok kişiye babalık edecek dehasının *ingenium*'u, parasal hayalet, değer, para ya da paranın göstergesi olan altın konusunda süregelen tartışmada, yani savaşta gönderme yapılan, kefil olan ya da onaylayan kertedir:

> Shakespeare en genel mülkiyet biçimi olan (*die allgemeinste Form des Eigentums*) paranın, kişinin özellikleriyle (*mit der persönlichen Eigentümlichkeit*) ne denli az ilgisi olduğunu, bizim kuramlara düşkün şu küçük burjuvalarımızdan (*unser theoretisierender Kleinbürger*) çok daha iyi biliyordu. [...]

Bu alıntı (ek bir kazanç, ama gene de son derece gerekli olarak) tanrılaştıran bir fetişleştirmenin söz konusu olduğunu koyar ortaya; öyle ki, bu fetişleştirme sayesinde ideoloji, indirgenmezcesine, başlıca kişisi olarak dine (puta ya da fetişe), yani tüm duaların, tapınmaların, yakarışların yöneldiği bir tür "gözle görünür tanrı"ya (*Thou visible god*) bağlanır hep. Marx dini, bütün

21. K. Marx , F. Engels, *L'Idéologie allemande*, Fr. çev. H.Auger, G.Badia, J.Baudrillard, R.Cartelle, Editions sociales, 1968, s. 262-263.

öteki sayısız ideolojiler arasından biri olarak kabul etmedi hiç (ilerde gene döneceğiz bu konuya). Büyük bir ozanın dehasının (ve de büyük bir baba ruhunun) şu bizim iktisat kuramıyla uğraşan küçük burjuva meslektaşlarımızdan hem daha hızlı hem de daha ileri gidip, peygamberce bir şimşek gibi bildirdiği şey, altının tanrı oluşudur, hem hortlak hem de put, duyumsanabilir bir tanrı olmasıdır, der gibidir Marx. Paranın mülkiyetiyle kişisel mülkiyetin türdeş olmamalarını ("birbirleriyle o kadar az ilgileri" var ki) vurguladıktan sonra, Marx, bunların yalnızca birbirlerinden farklı olmakla kalmayıp, karşıt da (*entgegensetzt*) olduklarını ekler, ki bence bu, sanırım, hiç de azımsanamayacak bir uyarıdır. İşte, tam da bu noktada metni kendi seçimleri doğrultusunda (neden bunları seçtiğini de yakından ele almak gerek) kesip, *Atinalı Timon*'un o harika sahnesinden (Perde IV, Sahne III) uzun bir bölümü alıntılar. Bu bedduada kullanılan sözcükleri sever Marx. Doğru kişinin bedduasını hiçbir zaman örtbas etmemek gerekir. Marx'ın en çözümleyici betiğinde hiçbir zaman susturmamak gerekir bu bedduayı. Beddua kuramlaştırmaz, olanı söylemekle yetinmez, doğruyu bağırır, vaat eder, kışkırtır. Adından da anlaşılacağı gibi duadan da başka bir şey değildir zaten. Bu dua soldurur, lanetin kollarına atar. İşte bu bedduada kullanılan sözcüklere zevkle sahip çıkar Marx, zevk aldığına ilişkin belirtiler hiç de yanıltıcı değil doğrusu. İnsan soyuna duyduğu nefreti (*I am Misanthropos and hate mankind*), Yahudi bir peygamberin öfkesini, kimi zaman Ezekiel'in sözlerini kullanıp dile getiren Timon kokuşmaya lanet okur, aforoz etmeye girişir, orospuluğa basar kalayı: Altın karşısındaki orospuluğa ve de altının kendi orospuluğuna söver durur. Ama bir yandan da, yüzleri, görünüşleri değiştiren simyayı çözümlemekten geri kalmaz, değerlerin tersyüz edilmesini suçlar, değerlerin tahrif edilmesini ve de bu tahrifatın yasasını, yani yeminini çiğnemeyi kınar. Marx'ın (Engels'in o kadar değil de Marx'ın) peygamberce bir bedduanın taşkınlığı içinde, Almanca, uzun uzun şu alıntıyı

yaparken nasıl bir sabırsız sabır içinde kıvrandığını görür gibiyiz:

Altının bu kadarı karayı ak, çirkini güzel,
Yanlışı doğru, soysuzu soylu, yaşlıyı genç,
Korkağı yiğit etmeye yeter de artar bile.(...)
Bu sarı köle (...)
İğrenç cüzamları (...)
Yıpranmış dullara koca bulduran budur;
Hastaneyi, çıbanlı hastaları tiksindiren kadına
Gül kokuları sürer, nisan güneşleri getirir bu!
(...)

...Sen ey, en uzlaşmaz şeyleri birleştirip öpüştüren
Gözle görülür Tanrı. (*Thou visible god*)

sichtbare Gottheit,
Die du Unmöglichkeiten eng verbrüderst
*Zum Kusz sie zwingst!**

Marx uzun bir alıntıda tasarrufa sığınıp, lanetin bu devasa lanetinin tüm çizgileri arasından, burada bizler için en önemli olanlarını (sözgelimi, fuhuşun kendi tarihi içinde yemin etme ve fesat için birlik oluşturma edimini taşıyan açmazları ve *double bind*'ı) silip ortadan kaldırabilirdi pekâlâ. Mezarcı-peygamber (her şey denir de, hümanist olduğu söylenemez) küreğine davranıp altını tam da toprağa gömeceği an, birdenbire dileklerin kopup parçalandığından, dinlerin doğup öldüğünden dem vurmakla yetinmez olur (*This yellow slave / Will knit and break religions; bless the accurs'd;*), "Bu sarı köle dinleri yıkar da, yapar da; Cehennemliği cennetlik eder"[23] (Perde IV, Sahne III); Timon ötekine de yakarır, ötekinin hemen vaat etmesini ister, ama bir yandan da yeminini bozup, sözünden döndüğünü ortadan ikiye ayrılmış tek ve aynı devinimle itiraf ederek yakarır. Gerçekte,

* s. 121-122 ve s. 140 – *Atinalı Timon*, 1985. (ç.n.)

23. Shakespeare, *Timon d'Athènes*, François-Victor Hugo çevirisi, Bibliothèque de la Pléiade, c. 2, s. 1223.

gerçek gibi yaparak, en azından vaat ettirir *gibi yaparak* yakarır. Ne var ki, vaat ettirir gibi yaparsa da, gerçekte yaptığı vaadi *tutmamayı* vaat etmektir, yani vaat eder gibi yapıp vaat etmemektir, yani tam da ant içildiği anda sözünden dönmeyi ya da sözünü tutmamayı vaat etmektir; sonra da, gene aynı mantığın sonucu olarak, verilen yeminlerden sakınılması için yakarır. Sanki şöyle der gibidir: Yalvarırım, yemin etmeyin, ant içme hakkınızdan dönün, yemin etme yetinizden vazgeçin, zaten kimse kalkıp da ant içmenizi istemiyor ki, sizden yalnızca yemin ettirilmezler olmanız (*you are not oathable*) isteniyor, siz, orospular, siz ki orospuluğun ta kendisisiniz, siz ki altın karşılığında satarsınız kendinizi, genel bir kayıtsızlığı amaçlayan sizler, hasla has olmayanı, güvenilir olmayla güvenilir olmamayı, inançla yalanı, "doğruyla yanlışı", yemini, yeminini bozmayı, sözünden dönmeyi, vb eşdeğer sayıp birbirine karıştıran sizler. Sizler, paranın orospuları, para uğruna mesleğinizi ya da yatkın olduğunuz uğraşı (yeminini bozan orospu) bile yarı yolda bırakır, sözünüzden dönersiniz (*forswear*). Para uğruna sermayelerinden bile vazgeçen bir pezevenk gibisiniz.

İnsanlığın kendi özü söz konusu. *Bind* ve *bond* konusunda bile saltık *double bind*. Edimselin (ki, *Timon*'da bu sözcük kullanılmıştır) sonsuz mutsuzluğu ve hesaba vurulamaz kısmeti ("*perform*", "*perform none*", *verilmiş vaatten dönmenin vaat edilmesi* için, yani yeminin bozulması ya da sözden dönülmesi için yalvarıp yakaran Timon'un sözleridir bu). İnsanı konu alan insanlık dışı bir söylemin gücü, güçsüzlüğü olarak gücü... Timon şöyle der Alkibiades'e (Perde IV, Sahne III):

> *Promise me friendship, but perform none: if thou wilt promise, the gods plague thee, for thou art a man! if thou dost not perform, confound thee, for thou art a man!*
>
> Bana dostluk sözü ver, ama sözünde durma. Söz vermezsen tanrılar belanı versin, çünkü bir insansın sen. Sözünde durursan, halt edersin, çünkü bir insansın sen.

Bundan sonra da, altın isteyen, Timon'un daha da altını olup olmadığını soran Phrynia ile Timandra'ya şöyle der:

"Enough to make a whore forswear her trade, And to make whores a bawd. Hold up, you sluts, Your aprons mountant: you are not oathable, Although, I know, you'll swear, terribly swear Into strong shudders and to heavenly agues The immortal gods that hear you, spare your oath, I'll trust to your conditions: be whores still."

"Bir orospuyu ticaretinden [tam anlamıyla söylersek: kendini meslek haline getirmeyi içerdiği için, kendi mesleğini, kendi işini, kendi alışverişini bırakmak için yeterli] vazgeçirecek (*forswear*), bir pezevengi orospulardan uzaklaştıracak kadar. Uzatın ellerinizi, kahpeler. Sizin yemininiz, yemin sayılmaz [*you are not oathable*]: Ama bilirim, yemin edersiniz, hem de öyle edersiniz ki sizi duyan ölümsüz tanrıların tüyleri ürperir, gökler depreme tutulmuş gibi olur. İyisi mi yeminleriniz içinizde kalsın (*spare your oaths*). Yaradılışınıza güvenim var (*I'll trust*): Hep orospu kalın." (a.g.y.)

Orospuluğa ya da paraya tapmaya, fetişizme ya da putataparlığa seslenen Timon inanıp güvenir. İnanç besler, inanır, güvenmek (*I'll trust*) ister, ama paradoksal bir abartının bedduasıyla ister: Sözden dönmenin temelinde yatan, söz bile veremeyen ya da söz vermeye yaraşır bile olmayanın ("*you are nor oathable*") temelinde yatan şeye, sanki içgüdüleriyle bağlı olma varmış gibi, içgüdüsel doğanın kendi sadakati varmış, sözleşmenin, toplumun ya da hukukun getirdiği yeminden önce canlı doğanın kendi yemini varmış gibi, doğal bir içgüdüye sadık kalan şeye inanır gibi yapar. Bu da sadakatsizliğe sadakat, sözünden dönmede sözünden dönmemedir. Düzenli biçimde boyun eğer bu yaşam, bu açıdan güven duyulabilir (*trust*) kendisine, para karşısında, hani şu ölümcül kayıtsızlığın erkine, kayıtsız güce gözünü kırpmadan boyun eğer. Bu açıdan iyiden iyiye kötülük saçan, şeytansı doğa orospuluğun ta kendisidir, sadakatle kabul eder köleliği, bu noktada güvenebiliriz ona, ihanetin ta kendisine, sözünü tutmamaya, yeminini bozmaya, yalana ve benzetiye boyun eğer kölece.

Doğrusu, bütün bunlar hiç de uzak düşmez hayalete. Marx, parayı, daha doğrusu parasal göstergeyi hep görünüş ya da benzeti (simülakr), daha doğrusu hayalet olarak betimlemişti hep; herkesin bildiği bir şey bu. Hem yalnızca betimlemekle kalmayıp, tanımladı da, ne var ki kavramın bir kişi olarak sunulması, hayaletsi "bir şey", yani "biri"ni betimler gibiydi. Neden kişi olarak sundu kavramı, neden böyle bir şeye gerek duydu acaba? Kavramla nasıl bir ilişkisi var bunun? Olumsal mı acaba? Yönelttiğimiz sorunun klasik biçimi bu işte. Ne var ki, bu noktada hiçbir olumsallık olduğuna inanmadığımız için, kişiye benzetmeyi, yani kişi kalıbını hem ciddiye alıp hem de uzakta tutar ya da ikincilleştirir gibi gösteren bu sorunun klasik biçiminden (temelde Kantçıdır zaten) kaygılanmaya başlarız sonunda. *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*[24] paranın varoluşunun (*Dasein*), ister altın ister gümüş olsun, madeni *Dasein*'ın nasıl olup da bir *artık* oluşturduğunu açıklar. İşte, bu artık da, önemli bir ismin gölgesinden başka bir şey değildir, geriye başka bir şey kalmaz: *Was übrigbleibt ist magni nominis umbra*. "Paranın kendisi gölgeden başka bir şey değil (*nur noch ein Schatten*)."[25] İster para isterse ideoloji-birimleri olsun, Marx'ın betimlediği tüm ülküleştirme (*Idealisierung*) devinimi de, hortlak, yanılsama, benzeti, görünüş ya da belirme üretimi olup çıkar (*Schein-Sovereign*'in *Scheindasein*'ı ve *Schein-gold*'un *Scheindasein*'ı). Daha sonraki sayfalarda Marx paranın bu hayaletsi erdemini, servet oluşturma isteği çerçevesinde, ölümden sonra, öteki dünyada (*nach dem Tode in der andern Welt*)[26] para kullanımı üstüne düşünmeye benzetir. *Geld, Geist, Geiz:* Para (*Geld*) hem ruhun (*Geist*) hem de cimriliğin (*Geiz*) kökeninde yatmaktadır sanki. *Im Geld liegt der Ursprung des Geizes*, der Plinius, bu sözleri de Marx alıntılar hemen. Daha başka bir yerde de, bu anlamsal zincirlenmeye *Gaz*

24. *Contribution à la critique de l'économie politique*, II B,II c (Le numéraire. Le signe de valeur), çev.: M. Husson, G. Badia, Editions sociales, 1957, s.77.
25. Ibid.
26. A.g.y., s. 95

ve *Geist* arasındaki denklem gelip eklenir.[27] Malların biçim değiştirip başkalaşması (*die Metamorphose der Waren*) görünüşü değiştiren bir ülküleştirme süreciydi zaten, buna hayaletsi-şiirce denebilir pekâlâ. Devlet zorunlu değer uygulamasıyla kâğıt para çıkardığında, yaptığı müdahale, kâğıdı altına çeviren bir "büyü"ye (*Magie*) benzetilir. İşte, bu mührün [altına vurulan damga, paraya basılan mühür] büyüsüyle (*scheint jetzt durch die Magie seines Stempels Papier in Gold zu verwandeln*)[28] kâğıdı altına çevirir gibi görünür devlet (zaten bu bir görünüş, hatta bir belirme değil midir?). Hep hortlaklarla uğraşır bu büyü, hayaletlerle birlikte iş yapar, elinde oynatır her şeyi ya da *kendi kendine* yapar işini, kendi başına bir iş olup çıkar, musallat olmayı iş yapıp çıkar. Bütün mezar soyucuları çeker kendine bu iş, mallarını çalıp çırpmak için cesetlerle uğraşanları, yok olup gitmişleri, kendi "belirişleri"nin koşulunu yok etmeye çalışanları çeker kendine. Mezarcıların işleri ve mezarcıların tiyatrosu. Toplumsal bunalım çağlarında, yani "nervus rerum"un, der Marx, "siniri olduğu bedenin yanına gömüldüğünde (*bestattet*)", hazinenin kurgusal olarak gömülmesi, para olma ruhundan (*Geldseele*) yoksun bırakılmış "yararsız bir maden"in gömülmesidir yalnız. Bu gömme sahnesi, *Hamlet*'teki mezarlık ve mezarcılar sahnesi, hani şu mezarcılardan birinin kalkıp *grave-maker*ın görevinin bütün öteki işlerden daha uzun sürdüğünü, ancak kıyamet günü son bulduğunu söylediği sahneyi (V. Perde, 1. Sahne- ç.n.) anımsatmakla kalmaz. Altının gömülme sahnesi bir kez daha, ama çok daha kesin biçimde bu kez, *Atinalı Timon*'u getirir akla. Marx'ın ölülerden konuşurken benimsediği yordam çerçevesinde, hazinenin "yararsız madeni" toprağa gömüldükten sonra, dolaşımın soğuk külleri (*ausgebrannte Asche*), onun *caput mortuum*'u, kimyasal atığı gibi olur. Cimri, hazinedar, spekülatör, ipe sapmaz gelmez şeyler söylerken, geceleri sayıklarken (*Hirn-*

27. A.g.y., s. 97. Bu anlamsal zinciri şu iki yapıtımızda ele almıştık: *Glas* (Hegel'le ilgili olarak) ve *De l'esprit, Heidegger et la question.*
28. A.g.y., s. 86 ve 96.

gespinst) mübadele değeri uğruna şehit düşer. Katıksız bir mübadele düşü kurduğu için, mübadeleye de girmez artık. (*Kapital*'de mübadele değerinin ortaya çıkışının, tam anlamıyla bir beliriş, sanki hayal, bir sanrı, *halis* bir hayaletsi beliriş olduğunu daha ileride ele alacağız; tabii eğer halis sözcüğünün kullanıldığı bu benzetme, bizim halis olandan halis bir şekilde söz etmemizi engellemezse...) Servet sahibi kişi simyacı olarak (*alchimistisch*) davranmaya başlar, hortlaklar, "yaşam iksiri", "felsefe taşı" üzerine spekülasyon yapmaya başlar. Hayalet, gözünü alır hep spekülasyonun, hayalet onu büyüler hep. Bu simyanın kendini hayaletin belirişine, *hortlakların* hortlayıp geri gelmeleri ya da musallat olmalarına adamış olması metnin kendi yazınsallığında yer alır, ama yapılan çevirilerde kimi zaman göz ardı edilir. Marx aynı bölümde başkalaşımı betimlerken de, musallat olmak çıkar gene ortaya. Simyaya uygun olarak gelişen şey, *hortlakların* değiş-tokuşu ya da karışımıdır, *çılgınca hayaletsi* düzenlenmeler ya da dönüşümlerdir yalnızca. Musallat olmayı ve hortlakları (*Spuk, spuken*) konu alan koca bir sözlük egemendir tüm sahneye. "Çılgın bir simyanın göz boyayıcı düşleri" diye çevrilen tümce ("Zenginliğin akışkan biçimiyle taşlaşmış biçimi, yaşam iksiri ve felsefe taşı, çılgın bir simyanın göz boyayıcı düşleri içinde birbirlerine karışmakta",[29] yani [...]*spuken alchimistisch toll durcheinander*").

Kısacası (dönüp duracağımız konu bu zaten) Marx hortlakları düşmanları kadar bile sevmez. İnanmak istemez buna. Ama, aklından da çıkmaz bir türlü. Bunları etkili gerçeklikten, capcanlı etkililikten ayırt ettiği sanılan şeye oldukça inanır. Ölümün karşısına yaşamı, benzetinin o boş görünüşlerinin karşısına gerçek bulunuşu çıkartır gibi bunları da birbirine karşıt kıldığını sanır. Büyüyü savmak için yapılan büyülerle değil de eleştirel çözümleme yoluyla hayaletleri ihbar etmeyi, def etmek ya da içimizden çıkartıp atmayı isteyecek kadar inanır bu karşıtlığın sınırına. Peki, ama büyüyü ele alan çözümleme ile o büyüyü sav-

29. A.g.y., s. 98.

maya yarayan, ama hâlâ bir büyü olma tehlikesi taşıyan büyüyü birbirinden nasıl ayırt edebiliriz ki? Örneğin, *Alman İdeolojisi* söz konusu olduğunda, bu soruyu yöneltebiliriz rahatça kendimize. Buna daha sonra yeniden döneceğiz ama gelin bir an için anımsayalım: "Leipzig Konsili – Aziz Max" (Stirner) bu yapıtta, *karşı konulmaz* ama aynı zamanda *bitimsiz* olan bir hortlak (*Spuk*) ve hayalet (*Gespenst*) avı düzenler. Yalnızca etkili bir eleştiri gibi değil önlenemez bir itki gibi de *karşı konulmaz* ve çözümleme için söylendiği gibi *bitimsiz*; kuşkusuz kurduğumuz koşutluk rastlantısal olmaktan uzaktır.

Bu hortlak düşmanlığı, zaman zaman dehşeti açığa vurmayıp gülmekle gizleyen dehşete kapılmış bu düşmanlık, Marx'ın belki de düşmanlarıyla hep paylaştığı bir şeydi. Hortlakları ve ne yaşam ne de ölüm olanları, yani hiçbir zaman ne beliren ne de yok olan, ne görüngü ne de karşıtı olmayacak bir belirmenin yeniden belirişini başından def etmek için *efsunlamak* istemiş olabilir. *Manifesto*'nun savaş açtığı yaşlı Avrupa'nın fesatçıları *gibi* efsunlamak ister hortlağı. Kefareti ne denli ödenemez olsa da bu savaşın, bu devrim de ne denli gerekli olursa olsun, hayaletin hayaletliliğini içimizden kovmak-çözümlemek (*exorcanalyser*) için *onlarla* fesat birliği kurar. Bugünkü sorunumuz bu işte, yarınlarda da sorunumuz olacak belki.

2. Çünkü "fesat-yalvarma" öte yandan da "büyü bozma" (*Conjurement; Beschwörung*) anlamına gelir, yani çağrılan ya da beklenen kötü ruhu savuşturmayı amaçlayan, bir büyünün def edilmesi işlemini anlatır. (Oxford English Dictionary: "*The exorcising of spirits by invocation*", "*the exercise of magical or occult influence*".)

Fesat, her şeyden önce bir ittifaktır kuşkusuz, kimi zaman siyasal bir ittifak da olabilir, üstü tam olarak örtülü değilse de, şu ya da bu ölçüde gizli bir ittifaktır, komplo ya da fesat birliğidir. Yerleşik bir egemenliği etkisizleştirmek ya da bir erki alaşağı etmek söz konusudur. (Ortaçağda *conjuratio* özgür kentler kurmak için, kimi zaman bir prense karşı birleşen burjuvaların et-

tikleri yemini de belirtmekteydi.) Fesat birliği kurmuş kişilerin oluşturduğu gizli dernekte, kimi güçler adına davranan kişiler (bireyler ya da topluluklar) bulunur; bunlar göz yıldıran siyasal bir düşmanı alt etmek için, yani efsunlamak için ortak çıkarlar adına birleşirler. Çünkü efsunlamak, kötülüğü dışarı atmak anlamına *da* gelir, yani şeytanlaşmış, cinleşmiş kötü bir güç, çoğu kez kötülük yapan bir ruhtur bu, bir hayalettir, öldükten *sonra (post mortem)* geri gelen ya da tekrar tekrar geri gelme tehlikesi olan bir tür hayalettir. Kötü ruhu dışarı çıkartma işlemi, büyülerle, giz dolu, hatta gizemleştirici işlemler uyarınca, akıldışı yollar kullanıp efsunlar kötülüğü. Çözümleme kurallarını ve kanıtlar ileri sürüp beyin jimnastiği yapmayı unutmayan (hiç mi hiç unutmayan hem de) kötü ruhu dışarı çıkartma işlemi, büyülü sözleri yineler gibi ölünün iyice ölmüş olduğunu yineleyip durmaktır zaten. *Düsturlarla* iş görür, hatta kuramsal düsturlar kimi zaman bunu iyice etkili biçimde gerçekleştirirler; savaştıkları savında bulunduklarıyla paylaştıkları o gizli gücü, otoriter bağnazlıklarını, büyüsel doğalarını aldattıkları ölçüde de güçlü biçimde gerçekleştirirler bunu.

Ne var ki, gerçekten etkili olan bir kötülük çıkartma işlemi öldürmek için saptar ölü olup olmadığını ölünün. Tıpkı bir adli tabip gibi davranır, kişinin öldüğünü bildirir, ama şimdi öldürmek için bildirir. Çok iyi bilinen bir taktiktir bu. Belgelemek içimize su serpmeye yöneliktir. Belge etkilidir. *Gerçekten* de etkili olmak ister, olması da gereklidir. *Gerçek anlamda* bir edimselliktir bu. Ne var ki, burada etkililik kendi kendini hortlaklaştırmaktadır. Ölmüş olması istenenin gerçekten ölüp ölmediğinden çok zor emin olunduğu için, doğrusu, önce kendi kendine güvence vererek kendi yüreğine su serpip sonra da başkalarını yatıştırmayı amaçlayan bir edimsellik söz konusu. Yaşam adına konuşur, yaşamın ne olduğunu bildiği savındadır. Yüzünde en hafif bir gülümseme bile olmadan "Canlı birinden daha iyi kim bilebilir ki yaşamı?" der gibidir. (Kendine) korku saldığı noktada (kendini) ikna etmeye çabalamakta: capcanlı olan, canlı değil

artık, der (kendine), ölümde etkili olarak kalmaz bu, sakin olun. (Her canlının bilmeden ve öğrenmeden bildiği bir şeyi, yani ölünün kimi zaman canlıdan daha güçlü olabileceğini bilmek istememenin bir biçimi de bu; işte bunun içindir ki bir felsefeyi bir felsefe gibi ya da yaşamın varlıkbilimi olarak yorumlamak hiç de kolay bir iş değildir; ki bu da gerçekte son derece basit, tartışma götürmez, sanki öyle kendiliğinden olup biten bir şey gibidir; ama öyle de az inandırıcıdır ki, tıpkı bir eşsöz [totoloji] kadar uzaktır inandırıcılıktan; bir tek ölümü ve de şu an olduğu şeyi olmasını sağlayan ötekinin ötekiliğini içine katmak koşuluyla her şeyi yaşama geri götüren, ister Marx'ın ister kimin olursa olsun, iyiden iyiye ayrışık yapıda bir eşsözlü-varlıkbilimdir bu.) Kısacası, ölüm ilanının hâlâ, saplantılı bir cinayet düşü, bir savaş edimi ya da çaresiz bir telaşın edimseli (*performatif*) olmayı sürdürdüğü yerde ölüm saptanmış (*constates*) gibi davranılır çoğu kez.

II

Marksizmi def etmek

"*The time is out of joint*": Bu düstur zamandan söz eder, zaman der, ama özellikle *bu* zamana, *bu* zamanlara, bir "bu zaman"a, bu zamanın zamanına, Hamlet için bir "zamanımız" olan zamana, yalnızca "işte bu dünyaya", başkasına değil de bu çağa gönderme yapar. Bu tümce zamana ilişkin bir şey *der*, bunu şimdiki zamanı kullanarak söyler (*The time* is *out of joint*), peki ama bu eylem *geçmişe* düştüğünde, geçmiş zamanı kullanıp söylediğinde, nasıl olur da tüm zamanlar için geçerli olabilir ki bu tümce? Başka deyişle, nasıl olur da geri gelip, yeniden, kendini yeni olarak sunabilir ki? Zamanı artık orada değilken, nasıl olur da yeniden orada olabilir ki? Kalkıp da "bizim zamanımız" demeye yeltenildiği her defasında geçerli olabilir ki? Zamana, daha

da kesin biçimde söylersek zamanın şimdiki biçimine gönderme yapan bir tümcede, *olmak* fiilinin dilbilgisel şimdiki zamanı, şimdiki zamanın üçüncü kişisi, bütün ruhların geri dönüşüne önceden yazgılı bir konukseverlik sunarmış gibi gösterir kendini; ruh öyle bir sözcük ki, çoğulunu yazar yazmaz buyur ederiz hayaletleri. *Olmak* fiili de, hele mastar durumunda yazıldığında *şimdiki zamanı* varsayar hep, ruhun sözcüğüdür, ilk sözel bedenidir.

Günümüzde, bugünlerde, dünyanın bir zamanı, yeni bir "dünya düzeni", benzeri görülmedik bir hegemonya türü yerleştirip, yeni, zorunlu olarak yeni bir ayar bozukluğunu oturtmaya çalışmakta. Hep olduğu gibi bu kez de daha önce hiç görülmemiş bir savaş biçimi söz konusu. Marksizme karşı düzenlenen büyük bir "fesat birliği", en azından Marksizmin *def edilme* çabası söz konusu: bir kez daha, bir girişim daha, yeni bir girişim daha, Marksizmin temsil ettiği ve de etmeyi sürdüreceği kişi ya da kişilere (yeni bir Enternasyonal düşüncesi) karşı, içindeki cini kovarak yeni bir Enternasyonal'e karşı mücadele girişimi, hep yenilenip duran bir seferberlik.

Hem yepyeni hem de iyiden iyiye eski olan bu fesat birliği, gene hem güçlü hem de (hep olduğu gibi) tedirgin, kırılgan, kaygılı gibi. Fesat birliği edenler için öldürülüp def edilecek düşmanın adı hiç kuşku yok ki Marksizm. Asıl korkutan yanıysa artık son derece güçlükle tanınabilmesi. Marx'ın dur durak bilmeden söz ettiği "başkalaşımlar"dan ("başkalaşım" Marx'ın tüm yaşamı boyunca en sevdiği sözcüklerden biriydi) birinin gerçekleşip, Marksizmin artık kılık değiştirdiği, alışılmış olunan kimliğinin saptanıp bozguna uğratıldığı yüzünün gidip yeni bir "Marksizm"in oluştuğu varsayımı karşısında tir tir titremekte herkes. Marksistler artık korku salmıyor belki de, ne var ki Marx'ın mirasından hâlâ vazgeçmemiş kimi Marksist-olmayanlardan korkulmakta gene de, kaygı içinde kıvranan anti-komünist uzmanlarının bir türlü açığa çıkaramadıkları özellikler ya da tırnak imleri altından nöbeti devralmaya hazır bulunan gizli-Marksistler-

den, sözde-Marksistlerden ya da para-"Marksistler"den korkulmakta gene de.

Bu fesat birliğinin şeklini öncelikle ele almak için, az önce sıraladıklarımızdan daha başka nedenler de var; kendilerini duyurdu bunlar da zaten. Fesat birliği kurmaya ilişkin iki kavram çerçevesinde (*fesat birliği kurmak* ve *öldürüp def etmek*, *Verschwörung* ve *Beschwörung*) özsel öneme sahip bir başka anlamı hesaba katmak zorundayız. Yemin etme ediminin taşıdığı anlamdan söz etmekteyim, ant içme, yani vaat etme, kararlaştırma, bir *sorumluluk* alma ediniminin, kısacası edimsel olarak bağlanmanın taşıdığı anlamdan söz etmekteyim. Edimsel biçimde, ama şu ya da bu ölçüde de gizli, hani şu kamusal ile özel arasındaki o sınırın, tıpkı siyasal alanı belirlemeye yarayan sınır gibi, durmadan yer değiştirdiği, hiç görülmedik ölçüde güvensiz olduğu yerde şu ya da bu ölçüde de kamusal olarak bağlanmanın anlamından söz etmekteyim. İşte bu en önemli sınır yer değiştiriyorsa, bunun nedeni söz konusu sınırın oluştuğu ortamın, yani basın-yayın araçları ortamının ta kendisinin (kamu uzamının *uzamsallığını, res publica*'nın olanaklılığını ve siyasanın görüngüselliğini sağlayıp belirleyen haber verme, basın, tele-komünikasyon, teknik-tele-söylemsellik, teknik-tele-ikonlaşma), işte bu öğenin ta kendisinin ne canlı ne de ölü, ne burada ne de değil olaraktan, hayaletleştirici bir yapıya sahip olmasıdır. Bunun varlıkbilimle, olanın varlığına ya da yaşam ya da ölümün özüne ilişkin bir söylemle hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Kalkıp yeni bir sözcük yaratmak değil de, tutumlu davranmak kaygısıyla *musallat bilim* (*hantologie*) demek gerekli bu öğeye öyleyse. Bu kategorinin indirgenemez olduğunu kabul etmiş bulunmaktayız; en başta da olanaklı kıldığı her şeye, yani varlıkbilime, tanrıbilime, olumlu ya da negatif varlıksal-tanrıbilime indirgenemeyeceğini kabul etmekteyiz.

Edimsel yorumlamanın bu boyutu, yani yorumladığı şeyi dönüştüren bir yorumlamanın bu boyutu, bu akşam burada söyleyeceklerim çerçevesinde vazgeçilmez bir yere sahiptir. Yorum-

ladığı şeyi dönüşüme uğratan bir yorumlama, ne *speech act theory* ile ne de *Feuerbach Üstüne Tezler*'in XI.'si ile ("Filozoflar dünyayı çeşitli biçimlerde *yorumlamaktan* başka bir şey yapmadılar; önemli olan dünyayı *dönüştürmektir*." *Die Philosophen haben die Welt nur verschieden interpretiert; es kommt aber drauf an, sie zu verändern*) tam bir uygunluk içindedir.

Böylesine etkileyici, iddialı, gerekli ya da tehlikeli (tarihsel öneme sahip diyenler de olabilir) bir kolokyumun açılışında söz alıyorsam, uzun uzun duraksadıktan sonra, bu alanda açıkça sınırlı yeterlikte olmama rağmen Bernd Magnus'un beni gönendiren çağrısını kabul ettimse, amacım felsefi ve bilgiççe bir konuşma yapmak değildi her şeyden önce. Bir sorumluluktan kaçmak istemiyordum öncelikle. Biraz daha kesin bir dille söylersek, böyle bir sorumluluğun doğasına ilişkin birkaç varsayımı sizlerle birlikte tartışmaya açmayı amaçlıyordum. Sorumluluğumuz ne? Tarihsel açıdan neden önem taşımakta? Neden bu kadar çok hayaletle ilgili?

Bence şu diyeceğime kimse *karşı çıkamaz:* Kuşku uyandıran ve paradoksal koşullarda, tam bir dogma düzeni hegemonyasını kabul ettirmeye çalışmakta tüm dünyaya. Günümüzde, Marx'ın düşüncesi ve yapıtı konusunda, Marksizm (ki bu da başka bir şey belki) konusunda dünya devrimi ve sosyalist Enternasyonal'in geçmişte büründüğü tüm kılıklar konusunda, Marksizmden esinlenen devrimci modelin şu ya da bu ölçüde yavaştan yıkıldığı konusunda, şimdilik gene *Manifesto*'dan alıntı yapıp, "yaşlı Avrupa" adını vereceğimiz bütünde, en azından bu bütünde, söz konusu devrimci modeli gerçekleştirmeye yeltenen toplumların, hızla, alelacele, yakınlarda çökmeleri, vb konusunda *egemen*, daha doğrusu egemen olmaya başlayan bir söylem var dünyada. Egemenlik kurucu bu söylem, Freud'un yasın işleyişinin zafer evresi diye adlandırılan evresine yüklediği manik, bayram edici ve efsunlayıcı biçime bürünür çoklukla. Efsunlama yinelenir ve törensi kurallara bağlanır, tüm canlıcı büyülerin gerektirdiği üzere, efsunlama düsturlara dayanır, düsturlardan baş-

ka da bir şey değildir. Tekerlemeye ve nakarata dayanır. Ölçülü atılan adımlara ayak uydurup çığırtkanlık eder: Marx öldü, komünizm öldü, öldü bitti, tüm umutları, tüm söylemi, kuramları da uygulamaları da öldü bitti, yaşasın kapitalizm, yaşasın piyasa güçleri, yaşasın, çok yaşasın liberalizm, ekonomide de siyasette de çok yaşasın!

İşte, bu hegemonya kendi dogmatik düzenini kuşkulu ve paradoksal koşullarda yerleştirmek istiyorsa, bunun nedeni her şeyden önce, zafer kazanmış şu fesat birliğinin (hem de şimdiye dek hiç görülmediği kadar, tarihte hiç olmadığı kadar), capcanlı ayakta kaldığı için kutlanan şeyin (yani, kapitalist ve liberal dünyaya ilişkin eski modellerin tümü) ufkunun hiç bu denli karanlık, tehdit altında ve tehdit edici olmadığını (gizlemesinin, üstünü örtmesinin nedeni de budur zaten) gerçekte yadsımaya çalışmasıdır. Bu ufuk hiç böylesine "tarihsel" de olmamıştı, yani bir yinelenebilirlik yasasına bağlı olmakla birlikte bir sürecin daha önce asla görülmedik bir uğrağında yer almamıştı hiç.

Peki, ama daha şu ilk sözlerden başlayarak, bu konuda *tartışılmaz* bir apaçıklık ve yönelimsel olarak *egemen* bir söylemden söz ettiğimizde ne yaparız ki?

En azından *iki şey* yaparız. Edinilmiş kavramlara başvururuz: 1. Hegemonya ("*egemen* söylem") kavramına; 2. Tanıklık ("*tartışılmaz* apaçıklık") kavramına. Bunları hesaba katıp meşru olup olmadıklarını göstermemiz gerekir.

1. Sanırım, özellikle de kimsenin karşı çıkmayı bile düşlemeyeceği bir şeyden söz etmek için, halkın kendini ortaya koyuşunu, kamu alanında tanıklığı her yandan örgütleyen ve yöneten şeye örtük biçimde göndermede bulunduk. Kültürümüzün birbirinden ayrılmaz en azından *üç* yeri ya da düzeneği tarafından oluşturulmuş bir bütün söz konusu.

a) İlk başta, şu ya da bu ölçüde doğru biçimde siyasal denen kültür var (dünyanın her yanındaki, yani Batılı modellerin egemen olduğu aşağı yukarı her yerdeki siyasetçilerin ve partilerin

resmi söylemleri var, Fransa'da "siyasal sınıf" denilegelenin sözü ve retoriği).

b) İkinci olarak da, biraz karışık biçimde kitle iletişimi diye nitelenen kültür var: "haberleşme" ve yorumlar, "bilginin" seçilmiş ve hiyerarşik olarak üretimi. Kanalların gücünün artış ritmi de tamı tamına (herhalde yalnızca rastlantı değil) Marksist modeli benimsemiş yönetimlerin çöküşüne denk düşmüştü, zaten liberal denen demokrasilerde kamu alanı kavramının ta kendisini özünde etkileyen biçimlerle, sahiplenme kipleri ve hızıyla (bunun o kadar da önemli olmadığı söylenemez doğrusu) müthiş ölçüde katkıda bulunmuştu bu yönetimlerin çöküşüne; işte, bu kolokyumun odak noktasında yer alan basın-yayın araçlarının tele-teknolojisi, ekonomisi ve erki sorunu, indirgenmezcesine hayaletsi boyutlarıyla, tüm tartışmalarda duyurmalı soluğunu. Marksist kalıpları günümüzde kuramsal ve kılgısal açıdan ele alıp işlemek, yani değiştirmek için ne yapabiliriz acaba? Savunacağım *konumu* temelde tek bir sözcükle bildirmek istersem (ve burada ileri sürdüğüm şey –bu kaygımı bir kez daha dile getirmemden dolayı kusura bakmayın– bir yan tutmanın gerektirdiği, varsaydığı ya da önceden gösterdiği çalışmadan çok bir *yan tutmaya* denk düşer), günümüzdeki biçimleriyle bu kalıplar hem vazgeçilmez hem de yetersizdirler. Teknikle dilin, yani tele-tekniğin (her dil bir tele-tekniktir zaten) kökensel ayrılmazlığını, en azından ilkesel açıdan, ciddiye almış, geçmişin ender düşünürlerinden biriydi Marx. Çekiştirip gözden düşürmeye çalışmak değil bu, hatta *Marx'ın ruhu* demeyi göze alacağımız şey içinden konuşmak yalnızca; tele-teknik konusunda, yani bilim konusunda da, bugün bizim sahip olduğumuz deneyime de öncelemelere de onun ulaşma olanağı yoktu demek, neredeyse onu tam tamına kendi öngörüleriyle alıntılamak, *üstlenmek* ve *onaylamaktır* zaten.

c) Son olarak bir de akademi ya da bilgin kültürü var, özellikle de tarihçilerin, toplumbilimciler ve siyasetbilimcilerin, ya-

zın kuramcılarının, antropologların, felsefecilerin, özellikle de siyaset felsefecilerinin akademik, ticari ve de genel anlamda basın-yayın nitelikli yayınlarla desteklenen bir söyleme sahip akademi ya da bilgin kültürü var. Çünkü, kültürün az önce saptadığımız üç yeri, biçim ve erkinin ("siyasal sınıf"ın açıkça siyasal söylemi, basın-yayın araçlarının söylemi ve entelektüel, bilgin ya da akademi söylemi) bugüne dek hiç görülmedik ölçüde birbirlerine aynı aygıtlarla ya da birbirinden ayrılması olanaksız aygıtlarla kaynaştırılmış olduğu kimsenin gözünden kaçmayacaktır herhalde. Bunların karmaşık, farklılaşmış, çatışkılı, üst-belirlenmiş aygıtlar olduğuna kuşku yok. Ne var ki, aralarındaki çatışmalar, eşitsizlikler ya da üst-belirlenimler ne olursa olsun, kendi aralarında iletişir ve söz konusu hegemonyayı ya da emperyalizmi sağlamak amacıyla her an en büyük gücü sağlayacak noktaya doğru elbirliğiyle yönelirler. Bunu da, terimin en geniş, en devingen ve teknik ilerlemelerin ivmesi hesaba katıldığında en istila edici anlamında, basın-yayın araçlarının aracılığı sayesinde yaparlar. Tıpkı entelektüel ya da söylemsel egemenlik gibi, siyasal-ekonomik hegemonya da (daha önce ne bu ölçüdeydi ne de bu biçimlere bürünmüştü) teknik-basın-yayınsal erkten geçer; başka deyişle, hem farklılaşmış hem de çelişkili biçimde, tüm demokrasileri *koşullandıran ve tehlikeye atan* bir erkten geçer. Oysa, benzetinin, sentetik ya da protezsi görüntünün, sanal olayın, *cyberspace*'in ve de ussallaştırmanın, günümüzde görülmedik bir güç sergileyen sahiplenme süreçlerinin ya da spekülasyonların *belirmesindeki* (bu sözcüğü hayaletsi anlamıyla alalım) yeni hız ve sayılamayacak kadar çok *hayaletsi* etki hesaba katılmaksızın çözümleyemeyeceğimiz ve de mücadele edemeyeceğimiz, bir yerde savunup, başka yerde saldıramayacağımız erklerden oluşan farklılaşmış bir bütün, bir erk bu. Marx'ın ve mirasçılarının bu görüngüyü düşünme ve işlememize yardımcı olup olmadıkları sorusuna verilecek yanıtın hem *evet* hem de *hayır*, bu açıdan *evet*, şu açıdan *hayır* olduğunu söy-

lediğimizde, soruları elemek, seçmek, farklılaştırmak, yeniden-yapılandırmak gerektiğini söylediğimizde, başlangıç kabilinden, ulaştığımız sonuçların genel biçimini ve tarzını duyurmaktı amacımız, yani Marksizmin *mirasını üstlenmek gerektiğini,* en "canlı" yanını üstlenmek gerektiğini, başka deyişle, paradoksal olarak, yaşam, ruh ya da ruhsal olan sorununu, yaşamla ölüm arasındaki karşıtlığın ötesinde yaşam-ölüm sorununu durmadan hep tezgâha koyan yanı üstlenmek gerektiğini söylemekti amacımız. Gerektiğince köklü biçimde dönüştürerek yeniden olurlamak gerek bu mirası. Bu yeniden olumlama Marx'ın çağrısında (buyrultusunun ruhunda diyelim gene) çınlayan bir şeye hem sadık kalmalı hem de genelde miras kavramına uygun düşmelidir. Miras *verili* bir şey değildir hiçbir zaman, bir görevdir hep. Öylece karşımızda durur, istemek ya da reddetmekten bile önce, tüm mirasçılar gibi yaslara boğulmuş mirasçı olmamız gibi tartışılmazcasına durur önümüzde. Özellikle de Marksizm denilegelenin mirasçıları. *Olmak*, daha önce ruhun sözünde karşılaştığımız bu sözcük, aynı nedenle, *miras almak* anlamına da gelir. Olmak konusundaki ya da olması (ya da olmaması: *or not to be*) gerekecek olana ilişkin tüm sorular, birer miras sorusudur. Bunu anımsatmak, en ufak biçimde geçmiş için yanıp tutuşmak değildir, en ufak biçimde ayrı bir tat almak değildir geleneklerden. Tepki, tepkici ya da tepkiyen, miras yapısına ilişkin birer yorumdan başka bir şey değildir. Birer *mirasçıyız* bizler, şuna ya da buna *sahibiz* ya da şunu ya da bunu *devralıyoruz* demek değil bu, herhangi bir miras nedeniyle günün birinde servetimize şunu ya da bunu katıyoruz demek değil bu, ama istesek de istemesek de, bilsek de bilmesek de olduğumuz şeyin *varlığının* her şeyden önce miras *olması* demektir. Ve de, Hölderlin'in çok güzel biçimde söylediği gibi, buna *tanıklık etmekten* de başka bir şey gelmez elimizden. Tanıklık etmek, *miras aldığımız* ölçüde *olduğumuza* tanıklık etmek demektir, böylece bir döngü çıkar ortaya, bir talih ya da sonluluk çıkar ortaya, tam da tanıklık et-

memize olanak vereni miras alırız. Hölderlin buna "olduğu şeyi/ miras aldığına tanıklık etmesi için" (*damit er zeuge, was es sei/ geerbt zu haben*)[1] insana verilmiş "mülklerin en tehlikelisi", yani dil adını verir.

2. Günümüzde Marksizmin ve Marksist toplumların son bulduğuna ilişkin dogmanın günümüzde, eğilimsel olarak, "egemen bir söylem" olduğunu en azından varsayım olarak ileri sürdüğümüzde, kuşkusuz, gene de Marksist kurallar içinde kalmaktayız. Bu davranışın belirli sorunlar içerdiğini yadsımamalı ya da gizlememeliyiz. Bunda belirli ilkeler etrafında bir kampanya ya da bir çevre oluşturma görüp suçlayanlar pek de haksızlık etmemiş olur doğrusu. Gerçek şu ki, Marksizmden miras aldığımız o eleştirel çözümleme biçimine, en azından geçici olarak, dayamaktayız sırtımızı: Verili bir durumda, bu durumun toplumsal-siyasal uzlaşmaz bir çatışkıdaki gibi belirlenmiş ve de belirlenebilir olması koşuluyla, daha sonra bu şemayı karmaşıklaştırabilecek, yani egemen olanla egemen olunan arasındaki basit karşıtlıktan, hatta çatışan güçlerin en son kertedeki belirleniminden, giderek, daha da köklüce, gücün zayıflıktan hep daha güçlü olmasından (Nietzsche ile Benjamin, ama özellikle de "tarihsel maddeciliği" herhangi "Mesihsel cılız bir güce"[2] dayandıran

1. Hölderlin'in parça parça bir taslak durumundaki çalışmasından (1800) Heidegger'in şu yapıtında söz edilir: *Hölderlin und das Wesen der Dichtung* (*Gesamtausgabe*, C. IV, Klostermann, 1981, s.35) Fr.çevirisi H.Corbin tarafından yapılmıştır, bkz. Heldegger, *Approche de Hölderlin*, Gallimard, 1973, s. 44-45.

2. Benjamin bizi şimdi daha başka bir sürü açıdan da ilgilendiren bir yazısının başında, otomat konusunda söylediği sözlerle kurmuştu bu bağlantıyı. *Kapital*'in belirli bir *masa* konusunda (meta değeri biçimi, aynı anda hem özerk hayalet hem de otomat, sermaye*nin* değilse de sermayeleşmelerin indirgenmez kökeni) yaptığı betimlemeyi ele aldığımız bölüm başta olmak üzere, otomat benzetmesine ilerde sık sık başvuracağız. Benjamin söz konusu yazısına "satranç oynayan ve rakibinin her hamlesine karşılık verebildiği gibi, oyunu da kazanabilen otomata ilişkin bir söylenceyi" anımsatarak başlar. Bu otomat bir "masa" üstüne yerleşmiş bulunmakta, ustaca kurulmuş aynalı bir düzenek sayesinde bu masanın içinden geçilebiliyor gibidir. Benjamin bundan sonra da söz konusu "düzeneğe" (*Apparatur*) felsefi bir "kar-

Benjamin başta olmak üzere, her ikisi de kendi tarzıyla, bundan kuşku duymaya itmiş, yüreklendirmişti bizleri) kuşku duymaya sürükleyebilecek güçler arası çatışmalar, baş çelişki ya da ikincil çelişkiler, üst-belirlenim ya da konaklar ne olursa olsun, hegemonyacı bir güç, egemen bir retorik ve ideoloji tarafından dile getirilir gibidir hep. Tehlikeli bir miras: Örneğin, insan *egemen* söylemden ya da *egemen* düşünce ve tasarımlamalardan söz edip aşamalandırılmış çatışmaların yer aldığı bir alana gönderme yapabilir, ama Marx'ın, *Alman İdeolojisi* başta olmak üzere,

---

şılık" (*Gegenstück*) bulmaya çalışır. Aradığı karşılıksa, "'tarihsel maddecilik' adındaki oyuncak bebektir": "Bu bebek, bilindiği gibi, günümüzde, küçük ve çirkin olmak bir yana, zaten pek de kendini göstermeyi göze alamayan tanrıbilimi kendi hizmetine alırsa, karşısına kim çıkarsa çıksın, herkese, her şeye meydan okuyabilecektir." Bir sonraki paragraf ise mesihçilikten dem vurur, ya da daha kesin biçimde söylersek, mesihçiliğe yer vermeyen bir "mesihsel *cılız* bir güç"ten (*eine schwache messianische Kraft*, diye vurgular Benjamin) bahseder. Miras ve kuşaklara ilişkin hayaletsi bir mantıkla, ama, ayrışık ve eklem yerinden oynamış bir zaman içinde, en az geleceğe olduğu kadar geçmişe de dönük bir mantıkla, belirli bir mesihsel ayıklanmışlık konusunda demeye çalışacaklarımızı, her tür ayrılığa rağmen ve de gereken ölçüler içinde kalarak, yankılayan yanları için alıntılayalım bu bölümü. Benjamin'in *Anspruch* (çağrı, seslenme, uyarı, hak isteği) dediği şey, bizim *buyruklar* sözcüğüyle karşılamak istediğimizden pek uzak düşmemektedir: "Geçmiş, kendisiyle birlikte gizli bir gösterge de (*heimlichen Index*) getirir, bu gösterge sayesinde de geçmiş kendi kurtuluşunu (*Erlösung*) elde eder.[...] Geçmiş kuşaklarla bizim kuşağımız arasında gizli bir anlaşma imzalanmıştır (*geheime Verabredung*). Bizler yeryüzünde bekleniyorduk. Tıpkı bizden önceki tüm kuşaklar gibi, bize de *cılız* bir mesihsel güç bahşedilmişti, geçmiş bu güç üstünde hak isteği (Anspruch) ileri sürer. Bu hak isteğine önem vermek gerekir. Tarihsel maddeciliği savunan herkes nedenini bilir bunun [bir şeyler bilir bu konuda: *Der historische Materialist weisz darum*]." (*Über den Begriff der Geschicht*, içinde, *Illuminationen*, Suhrkamp, 1977, s. 251-252, Fransızca çevirisi M. De Gandillac tarafından yapılmış ve Benjamin, *L'Homme, le Langage et la Culture*, Denoël-Gonthier, 1971, içinde (s.183-184), *Tarih felsefesi üstüne savlar* başlığıyla yayımlanmıştı. Fransızca çeviriyi burada hafifçe değiştirdik.) Bu yoğun, gizemli ve el yakıcı bütün sayfaları okumak ve mesihçe olanın şimdinin (*Jetztzeit*) bedenine sapladığı kıymık (kemik kırığı, parça: *Splitter*) anıştırmasına, Mesih'in geçeceği "dar kapı"ya, yani her "saniye"ye varıncaya dek alıntılamak ve yeniden okumak gerekir. Çünkü "Yahudiler için gelecek, türdeş ve boş bir zaman olup çıkmadı gene de". (a.g.y., s.196)

hegemonyayı elde etmek için mücadele eden güçleri belirlemede sıkça kullandığı toplumsal sınıf kavramına uymak zorunda kalmayabilir. Hatta hegemonyayı değil yalnızca devleti bile ele geçirmeye yönelebilir bu çatışma. Örneğin, *Manifesto* düşünce tarihini ele aldığında, bir çağın "egemen düşünceleri"nin (*die herrschenden Ideen*) "egemen sınıfın" (*der herrschenden Klasse)* düşüncelerinden başka bir şey olmadığını söylediğinde, seçme yapabilen bir eleştirinin söz konusu bildirinin mirasını eleyip şunu atıp bunu tutması yasak değildir kuşkusuz. Bir toplumsal sınıfın kimliği ve kendi kendine verdiği kimlik olan şu en son dayanağa yapılan göndermeyi değil yalnızca, Marx'ın düşünce, düşünce olarak üstyapının belirlenimi, düşünsel ya da ideolojik tasarımlama, hatta bu tasarımlamanın söylemsel biçimi dediği şeye tanınan saygınlığı askıya alarak, güçlerin mücadele ettiği bir alanda egemenlikten söz etmeyi sürdürebiliriz pekâlâ. Düşünce kavramı burada yeniden incelemeyi tasarladığımız hayaletsinin o indirgenmez oluşunu içerdiği için daha da olanaklı böyle bir şey.

Ne var ki, önsözümüzün en başında olduğumuz şu anda, egemen söylem kalıbını geçici olarak koruyalım. Böylesi bir söylem günümüzde yeni jeopolitik sahnesinde (siyasetçilerin retoriğinde, basın-yayın ortamının uzlaşımında, entelektüel ya da akademik uzamın en görünür ve en işitilir kesiminde) egemen olmaya yöneliyorsa, bu söylem tartışılmaz bir güvenle, yalnızca Marksist bir model üstüne kurulu toplumların sonunu değil, tüm Marksist geleneğin de, hatta Marx'ın yapıtına yapılacak her tür göndermenin de, nerdeyse tek sözcükle tarihin de son bulduğunu, elden gelen her tarzda teşhis eder. Pazar ekonomisiyle liberal demokrasinin coşkusu içinde güya sonunda bitip tükenmiş olacaktır işte bütün bunlar. Bir zafer edasındaki bu söylem her yerde az çok türdeş gibi, çoğu kez dogmatik, kimi zaman da siyasal açıdan ikircikliidir ve de tüm dogmatizmler gibi, tüm fesat birlikleri gibi, gizliden gizliye tedirgin ve açıktan açığa da tedirgin edicidir. Konferansımızın protokolünde Francis Fukuya-

ma'nın *La Fin de l'Histoire et le Dernier Homme*[3] adlı kitabı örnek olarak anılmıştı. Tarihin sonu olarak Marksizmin ölümü konusuna ilişkin yeni bir İncil, en patırtılı, basında en gürültü koparan, en "*successful*" İncil söz konusu değil mi acaba? Bu yapıt bir "*footnote*"un hayrete düşürücü ve gecikmiş alt-ürününe benzer doğrusu: bundan daha iyisine layık olan belli bir Kojève için *Nota Bene*. Oysa, kendisini en sonunda gerçekliğine değilse de, ülküsüne tam anlamıyla kavuşmuş liberal bir demokrasi içinde zafer kazanmış kapitalizmin en güzel camekânı olarak gözler önüne seren dizginsiz bir sömürünün inandırmak istediği kadar kötü ya da nahif de değil bu kitap. Gerçekten de, bu kitap Allan Bloom'un desteklediği Léo Strauss geleneğine özünde bağlı kalan Kojève'in (ve de başka birkaç kişinin daha) genç, gayretli, ama gecikmiş bir okuru tarafından hazırlanmış bir okul ödevi olma özelliğini koruyorsa da, kabul etmek gerekir ki, yer yer ayrıntılara eğilmenin ötesine de geçmekte: Kimi zaman neredeyse kararsızlığa varırcasına askıya da almakta. Kendi tarzıyla ele alıp işlediği sorulara, yanlışa düşmemek için, kimi zaman bir "sağ yanıt"a bir de "sol yanıt"[4] ekler safdilce. Çok sıkı biçimde çözümlenmeyi hak ediyor demek ki. Bu akşam, tam da kendi mantığının yapısı içinde, kendi anlatımının formülü içinde, anti-Marksist cin kovuculuğa vazgeçilmezcesine gereken bir savın genel yapısını ilgilendiren yanıyla yetineceğiz.

Az önce "İncil" dememizin, belirli bir amacı vardı kuşkusuz.

Neden bir "İncil"? Neden yeni-Ahitçi bir deyimi benimsedik ki burada? Bu kitap, ne oluşumu ne de dile getiriliş biçimi hiçbir zaman kendi başına sorgulanmamış bir soruya "olumlu bir yanıt" sağlamak savında. "Tutarlı ve yönlendirilmiş bir insanlık tarihi"nin, yazarın sakince, gizemlice, hem hayâsız hem de edepli biçimde "insanlığın en büyük bölümü" diye adlandırdığı

3. *The End of History and the Last Man*, The Free Press, New York, 1992, aynı yıl D.A.Canal tarafından Fransızcaya çevrildi ve yayımlandı, Flammarion.
4. A.g.y., s. 22.

şeyi "liberal demokrasi"ye[5] "sonunda götürüp götürmeyeceği" sorusu bu. Kuşkusuz, böyle oluşturulmuş soruyu "evet, götürecek" diye yanıtlayan Fukuyama, gene aynı sayfada bundan kuşku duyulmasına yol açabilecek tüm nedenleri, yani iki dünya savaşını, Nazi, faşist ve Stalinci totalitarizmin dehşet veren yanlarını, Pol Pot yönetiminin kıyımlarını, vb. bilmezlikten gelmediğini de itiraf eder. Yıkımlarla dolu bu listeyi daha da uzatabileceğini varsaymak yanlış olmaz doğrusu. Uzatmıyor ama, neden uzatmıyor diye soruyor insan kendine, bu kısıtlamanın belirli bir anlam taşıyıp taşımadığını soruyor insan kendine. Ne var ki, bu tuhaf savunmanın kanıtlamasını baştan başa örgütleyen bir şema uyarınca bütün bu yıkımlar (terör, baskı, ezme, kökünü kazıma, soykırım, vb.) bu "olaylar" ya da bu "olgular" *ampirikliğin* malı olacak, "yüzyılın şu ikinci yarısındaki olayların ampirik akımının"[6] malı olacak, "ampirik tanıklıklarla"[7] doğrulanmış "ampirik" görüngüler olarak kalacak. Bunların birikimi de insanlığın en büyük bölümünün liberal demokrasiye doğru *ülküsel* nitelikli yönelişini hiçbir şekilde yalanlamayacaktır. *Olduğu* biçimiyle, bir ilerlemenin *telos*'u olarak bu yöneliş ülküsel bir ereksellik biçimine sahip olacak. Bunu yalanlar gibi olan her şeyse ne denli kitlesel, ne denli yıkıcı, ne denli dünya çapında, ne denli çok yanlı ve ne denli yinelemeli olursa olsun, tarihsel ampiriklikten kaynaklanmış olacak. Ülküsel ereksellikle ampirik gerçeklik arasındaki bu kestirme ayrımın yalınlığı kabul edilse bile, bu saltık yönelişin, tarihin bu tarih dışı *telos*'unun, tam da *günümüzde*, şu günlerde, *zamanımızda*, Fukuyama'nın "iyi bir haber" olarak söz ettiği ve de "XX. yy.'ın yaşadığımız şu son çeyreğindeki en kayda değer gelişme" (s. 13) diyerek açıkça vurguladığı bir olayı nasıl olup da ortaya çıkardığını öğrenmek gerekli. Dünyadaki sağ ya da sol diktatörlüklerin çöküşü olarak betimlediği şeyin her zaman için "istikrarlı liberal demokrasilere

5. A.g.y., s. 13.
6. A.g.y., s. 96.
7. A.g.y., s. 21, 169, 324 ve devamı.

yol açmadığı"nı kabul etmekte. Ne var ki, yaşanılan tarihte, "iyi haber" de bu zaten, kayda değer haber de bu, "Liberal demokrasinin dünyanın her yanındaki farklı din ve kültürleri birbirine bağlayan biricik tutarlı siyasal özlem olmaya devam ettiğini" ileri sürebileceğine inanmakta. "Dünyanın her yanında siyasal özgürlüğe doğru yönelen evrime", Fukuyama'ya göre, "ekonomik düşüncede liberal bir devrim eşlik eder hep" ["*sometimes followed sometimes preceded*"].[8] Liberal demokrasi ile "serbest piyasa" ittifakı, bu da yazarın kendi sözü, yalnızca özlü bir sözü değil, üstelik yüzyılın şu son çeyreğinin de "iyi haberi", müjdesi. İncil'e yaraşan bu kişi son derece ısrarlı. Jeopolitik ölçekte ağır bastığı ya da ağır basma savında olduğu için, en azından altının çizilmesini hak etmekte.

(Öyleyse altını çizelim, ama Vaat Edilmiş Topraklar'ın da altını çizelim, burada ancak ayraç içinde belirtebileceğimiz iki nedenden dolayı bunlar birbirine hem yakın hem de uzak düşer. İncil'e yaraşan bu kişiler, *bir yandan*, basit retorik kalıbı, ki görünüşte buna benzerler, aşar gibi bir görev üstlenirler. *Öte yandan* da, günümüzde "Marksizm nereye gidiyor?" (*Whither Marxism?*) sorusunun yer aldığı dünya bağlamında indergenmez olarak kalan şeyin belirtisel ya da düzdeğişimsel açıdan en yüksek yoğunluğun, doğrusu hiç de rastlantısal olmayacak şekilde, yeri, biçimi ya da yerinin biçimi Ortadoğu olduğu için bunlara, yani İncil'e yaraşan bu kişi ile Vaat Edilmiş Topraklar'a daha da dikkat edilmesi gerekli: Diğer üç mesihçe öte dünya bilgisi de, dolaylı ya da dolaysızca, verdikleri o acımasız savaşta dünyanın tüm güçlerini ve tüm "dünya düzeni"ni seferber etmekteler; eski Devlet ve Ulus-Devlet kavramlarını, uluslararası hukuk, teleteknik-basın-yayın-ekonomik ve bilimsel-askeri güçleri, yani hem en eski hem de en modern hayaletsi güçleri, hem işe katmak hem de sınamak için aynı anda seferber etmekteler. İkinci

8. A.g.y., s. 14.

Dünya Savaşı'ndan, ama özellikle de İsrail Devleti'nin kuruluşundan bu yana, uluslarası hukuka hem uygun düşen *hem* de ters düşen (işte, uluslararası hukukun da günümüzde *hem* şimdiye kadar hiç olmadık ölçüde çelişkili, yetkinlikten uzak, yani yetersiz, *hem* de yetkinleşebilir ve gerekli olması bundandır), her yanda bu kuruluşu önceleyen, oluşturan, eşlik eden ve izleyen tüm şiddet olaylarını, içerdikleri dev tarihsel meseleleri olanca geniş biçimde kucaklayarak çözümlemek gerekir. Böyle bir çözümleme, mesihçe öte dünya bilgilerinin, "Kudüs'ün sahiplenilmesi" diyerek eksiltiyle anlatmaya çalışacağımız şey uğruna verdikleri bu savaşa belirleyici bir yer vermeli artık. "Kudüs'ün sahiplenilmesi" uğruna verilen savaş günümüzde dünya savaşıdır. Her yanda bu savaş, dünya bu savaş, bu onun "*out of joint*" olmasının benzersiz biçimidir günümüzde. Oysa, gene eksiltili biçimde söylersek, Ortadoğu'daki şiddeti mesihçe öte dünya bilgilerinin zincirinden boşanması ve kutsal ittifakların (kitaplı dinler adı verilen bu üç dinin üçgeninin bu ittifaklarda nasıl fırdolayı döndüğünü, nasıl bir iş gördüğünü anlamak için çoğul kullanmak gerek bu sözcüğü) sonsuz düzenlenişi olarak en köklü öncüllerinde belirlemek istersek, Marksizm hem vazgeçilmez hem de yapısal açıdan yetersizdir: Gene de gerekli ama dönüştürülüp yeni koşullara ve ideoloji alanına ilişkin yeni bir düşünceye uyarlanması koşuluyla, dinsel hayaletlerin ve teknik-ekonomik nedenselliklerin yeni eklemlenişini, hiçbiri de hiçbir zaman sermayeden (ama, Sermaye de Kapitalizm de yok artık, hiç de olmadı zaten, bir tek kapitalizmler oldu hep, devlet kapitalizmleri ya da özel kapitalizmler, gerçek ya da simgesel kapitalizmler, hayaletsi güçlere bağlı kapitalizmler oldu hep, indirgenmesi olanaksız çatışkılara sahip *sermayeleşmeler* oldu hep) tam anlamıyla bağımsız olmayan devletlerin ya da toplumsal-ekonomik erklerin hizmetindeki adaletin bağımlılığını çözümlemeye girişmesi koşuluyla.

Marksizmin bu dönüşü ve açılımı az önce *Marksizmin ruhu* dediğimiz şeye uygundur. Marksist tür çözümleme vazgeçil-

mezliğini sürdürmekteyse de, bilim ya da Marksist eleştiri tasarısını temellendiren Marksist varlıkbilimin, bir sürü modern ya da postmodern yadsımaya rağmen, *kendisinin de* mesihçe bir öte dünya bilgisi içerdiği noktada, (*içermesi de gerekli zaten*) köklü biçimde yetersiz kalmakta. En azından bu nedenle, ama paradoksal olarak ve buna zorunlu olarak katıldığı halde, eleştirilmesi ya da gizeminden arındırılması için çağrıda bulunduğu ideoloji-birimleri ile tanrıbilim-birimleri arasına konup *basitçe* sınıflanamaz. Bu söylediklerimize dayanıp, hem eleştirdiği dinlere hem de Marksist eleştiriye ortak olan o mesihçe öte dünya bilgisinin yapıçözüme uğratılması gerektiğini ileri sürmeyeceğiz. Bu öte dünya bilgisi, içeriğindeki küçük farklar dışında ikisinde de ortaksa da (oysa, ötekinin ve gelecek olayın düşüncesi olarak, genel anlamda mesihçe olanın özsel özelliği olarak kabul ettiğimiz içeriğin bu *epokhè*'sini kuşkusuz kabul edemez bu ikisi de) bunun nedeni, söz vermeye ilişkin biçimsel yapının onları aşması ya da onlardan önce gelmesidir. Öyleyse, bütün yapıçözümlerde indirgenemez olarak kalan nokta, yapıçözümün ta kendisinin olanaklılığı kadar yapıçözüme uğratılamayacak şey, belki de belirli bir kurtuluş sözü deneyimi yalnızca; belki de yapısal bir mesihçiliğin biçimselliği, dinsiz bir mesihçiliğin, hatta mesihçilik içermeyen bir mesihsellik, günümüzde belirlenmiş yüklemlerinden ve günümüzde benimsenen kavramından ayrı tuttuğumuz bir demokrasi düşüncesi ve (hukuktan, hatta insan haklarından bile hep ayrı tuttuğumuz) bir adalet düşüncesi. (Bu noktada *Force de loi* ve *L'Autre Cap* adlı yapıtlara gönderme yapmaktayım). Marksizmin nereye gittiğini düşünmek ve de daha başka biçimde düşünmek için, yani aynı zamanda da Marksizmi nereye *götüreceğimizi* düşünmek için gereken de bu belki: Yorumlayıp nereye götüreceğiz, dönüşüme uğratmadan da olmaz böyle bir şey, yoksa eskiden olduğu ya da şimdi olduğu biçimiyle bizleri nereye götürebileceği değil.

Şimdi de Fukuyama'nın *yeni-İncilci* retoriğine dönelim yeniden:

> [...] Geleceğin bizlere demokratik siyasetlerin sağlığı ve güvenliği konusunda yeni yıkım haberleri getirmesini öyle bekliyoruz ki, gelen *iyi haberleri* bile fark edemiyoruz kimi zaman. Oysa, geldi bile *iyi haber*.[9]

Yeni-İncilci ısrar birçok açıdan önemli. Biraz daha aşağıdaysa, bu Hıristiyanca biçim Yahudilerin Vaat Edilmiş Toprak duyurusuyla kesişir, ama hemen yolunu ayırıp uzaklaşır. Fukuyama'nın dediğine göre, modern fiziğin gelişimi en başta da "sonsuz bir zenginlik birikimi" sağlayan bir teknoloji ile "bütün insan toplumlarının durmadan türdeşleşmesini" birleştirerek, iyi haberin ortaya çıkışına yol açtıysa, bunun nedeni, "her şeyden önce", söz konusu "teknolojinin, elinde bulunduğu ülkelere askeri açıdan tartışılmaz olanaklar vermesidir"[10] Oysa, Fukuyama'nın duyurduğu "iyi haber" ya da yükseliş açısından özsel ve vazgeçilmez yere sahipse de, bu fizik-teknik-askeri veri bizi o "Vaat Edilmiş Toprağın" kapısından başka bir yere götürmez zaten, der yazar:

> Ne var ki, modern fizik bilimi bizi sözü edilen o "Vaat Edilmiş Toprağın" kapısına, ki bu da liberal demokrasiden başka bir şey değil galiba, götürüyorsa da, elimizden tutup geçirmiyor bu kapıdan, çünkü artan sanayileşmenin siyasal özgürlük üretmesini gerektiren, ekonomik açıdan gerekli hiçbir neden de bulunmamaktadır. (s. 15)

Bu retoriğin ısrarlı vurgusunu aşırı derecede yorumlamaktan kaçınalım, ama ciddiye de alalım. Bize ne der gibi? Vaat Edilmiş Toprağın, yani Vaat Edilmiş, ama gene de (Musa'ya) reddedilmiş Toprağın dilinin, *en azından tek başına* bu dilin, ekonomizme ve fiziğin maddeciliğine çok daha uygun olduğunu söylemektedir. Fukuyama'nın Vaat Edilmiş Toprağa ilişkin herhangi bir Yahudi söylemini, ekonomist maddeciliğin ya da fizik bilimin usçuluğunun güçsüzlüğüyle birleştirdiğini hesaba katarsak, rahatça "İslam dünyası" dediği şeyin, "liberal demokrasi"nin[11]

9. A.g.y., s. 13. Altını ben çizdim.
10. A.g.y., s. 14-15.
11. A.g.y., s. 245. "Ne var ki, günümüzde, İslam dünyası dışında, liberal de-

çevresinde belirir gibi olan "genel bir uzlaşım"da, dediğine göre, yer almamasını önemsiz bir olgu kabul ettiğini hesaba katarsak, Fukuyama'nın öte dünya bilgisi üçgeninde ayrıcalıklı kıldığı açı konusunda bir varsayımda bulunabiliriz en azından. Açıkça savunduğu liberal devlet modeli Hegel'in modeli değil yalnızca, kendini kabul ettirme mücadelesi veren Hegel'in modeli değil yalnızca, "Hıristiyan görüşü"ne ayrıcalık tanıyan bir Hegel'in modeli. Fukuyama'nın anımsattığı gibi *Hukuk Felsefesi* "devletin varoluşu dünyaya Tanrı'nın gelişidir" diyorsa eğer, bu geliş Hıristiyanca bir olay anlamına sahiptir. Fransız Devrimi "özgür ve eşitlikçi bir topluma ilişkin Hıristiyanca görüşü benimseyip, gökkubenin altındaki dünyamıza getiren olaydı"[12] Tarihin sonuna ilişkin bu görüş özünde Hıristiyanca bir öte dünya bilgisidir. Papa'nın şu günlerde Avrupa Topluluğu konusunda benimsediği söylemi yankılamakta: Bir Hıristiyan devlet ya da süper-devlet olmaya yazgılanmış olan bu topluluk demek ki herhangi bir Kutsal İttifak'tan kaynaklanmakta. *Manifesto*'nun tamı tamına söz ettiği ittifakla ilgisiz değil bu demek ki, üstelik o noktada Papa'dan da söz ediyordu *Manifesto*. Fukuyama, Anglosakson liberal devlet modeli (Hobbes, Locke) ile her şeyden önce "ussal kabul" peşindeki Hegelci "liberalizm"i birbirinden ayırdıktan sonra da Kojève'in iki yaklaşımını ayırt eder birbirinden. Kojève evrensel ve türdeş devletin yetkinliğini betimlerken, Hegel tarafından eleştirilmiş bir Anglosakson modelden ve Locke'dan esinlenir büyük ölçüde. Buna karşın, savaş sonrası yıllar Amerikası'nın ya da Avrupa Topluluğu'nun "evrensel ve türdeş devletin, evrensel kabul görme devletinin en yetkin gerçekleşmesi"ni oluşturduğunu ileri sürdüğünde haklıdır."[13]

---

mokrasinin en ussal yönetim biçimi olduğu yolundaki savlarının haklılığını kabul eden genel bir uzlaşım var gibi..." İslamiyetin kuraldışılığı sorununu, günümüzde, örtük bir anıştırmayla, ve sanki geçerken ilgilenmiş gibi çözen böylesine baştan savma ve kestirme bir uyarı çok şey anlatır doğrusu. Bu söylemin hoşgörüsüzlük ve kafa karışıklığından oluşan alaşımını hangi suya daldırdığını görüyoruz.

12. A.g.y., s. 233 ve devamı.

13. A.g.y., s. 237. Kısa bir süre sonra yeniden döneceğiz bu konuya.

Yani, dolayısıyla, tam anlamıyla mantıksal olarak, Hıristiyan bir devlet. Bir Kutsal İttifak.

Önceden haber veren ve gelecekten haber alabilen bu kehanetlere bayağı "ampirik" kanıtlarla karşı çıkılmayacaktır tabii. Günümüzde, Avrupa'da, bu açıklamaların, Kojève'in açıklamalarının *ve* Fukuyama'nın açıklamaların yapıldığı tarihi göz önüne alırsak, 1992 yılında yayımlanıp birçok dile çevrilmiş bir kitap için hafifletici nedenler öne sürüp savunmak hiç de zor olmaz doğrusu. Şunun bir kez daha altını çizelim ki, *La Fin de l'histoire et le Dernier Homme* (*Tarihin Sonu ve Son İnsan,* yani, Hıristiyan insan) adlı kitabın yazarı, kabul görme için mücadeleye,[14] yani evrensel Devlete, yani şu örnek Avrupa Topluluğu'na getirilen Hıristiyanca bir yorum adına, Marx'ı eleştirir ve Marx'ın maddeci ekonomizmini düzeltmeyi, "tamamlamayı" önerir: Dediğine göre, Marx'ta şu Hegelci-Hıristiyan kabul görme "temeli" ya da ruhun şu "istek" (*thymos*) bileşeni eksiktir. Evrensel ve türdeş devlet, Tarih'in sonunun devleti "ekonominin ve kendini kabul ettirmenin çifte sütününa"[15] dayanması gerekir. Tıpkı *Manifesto*'nun kaleme alındığı çağda olduğu gibi, dıştaladığı, mücadele ettiği ya da bastırdığı şeyin musallat oluşu içinde bir Avrupa ittifakı oluşmakta. Ayracımızı kapatalım burda. Sözünü ettiğim bu yeni-İncilciliğin geçmiş ya da gelecekteki kapsamı daha ileride kesinlik kazanacak.)

Ekonomist maddecilik ya da modern fiziğin maddeciliği, bu mantık içinde kalındığında, "iyi haber"e ilişkin spiritüalist dile bırakmalı yerini. Fukuyama "[Hegel'in] önerdiği, 'kabul görmeye yönelik mücadele' adını verdiği şeye dayanan tarihin maddeci olmayan açıklaması" dediği açıklamaya başvurmak gerektiğini ileri sürer. Gerçekte, kitabın tümü de *Tinin Görüngübilimi*'ndeki köle ve efendi diyalektiğinin –son derece Hıristiyan-

14. A.g.y., s. 233.
15. A.g.y., s. 238.

laşmış– basitleşmiş şemasının tartışılmamış belitselinde yer alır. Arzu ve bilinç diyalektiği de, en ufak biçimde sarsılmaz bir güvenle, Hegel'e kadar ve ondan da ileride, bütün bu siyasal düşünceler arasındaki sayısız fark ve tartışmalara rağmen, Machiavelli, Hobbes, Locke ve diğerlerinin yer aldığı bir geleneğe dayanan Eflatuncu bir *thymos* kuramının devamı olarak sunulmuştur. Modern liberalizme ilişkin Anglosakson anlayış bu açıdan da örnek oluşturmaktadır. "Kabul görme arzusu, *isothymia*'nın* tortusal biçimi altında her yerde hazır-nazır bulunuyorsa" da, söz konusu anlayış (Stalin, Hitler ve Saddam Hüseyin'e özgü)[16] bütün bu *megalothymia*'yı** dıştalamaya çalışmaktadır. Herhangi bir devlet, Fukuyama'nın iki "sütun" dediğini,[17] yani ekonomik ussallık sütunu *ve* kabul görme arzusu ya da *thymos**** sütununu birleştirmeyi başardığında her tür çelişki de ortadan kalkmış olacaktır. Kojève'e kalırsa, en azından Fukuyama tarafından yorumlandığı ve de onaylandığı biçimiyle Kojève'e kalırsa, *bu da olmuştu zaten*. Fukuyama Kojève'in "savaş sonrası yıllar Amerikası'nın ya da Avrupa Topluluğu üyelerinin, evrensel ve türdeş devletin, evrensel kabul görme devletinin en yetkin gerçekleşmesi olduğunu öne sürdüğünde"[18] "doğru bir saptama" yaptığını (*important truth* böyle çevrilmiştir Fransızcaya) söyleyip över.

Şu deyişlerin altını iyice çizelim ("doğru bir saptama", *important truth*). Böyle bir kitaba sezdiğimiz havayı veren, devinimi kazandıran, karmaşık görünüşlü safdilliği ya da kaba saba bilgiciliği son derece iyi dile getirmekteler, ama her tür güvenilirlikten de yoksun kılmaktalar. Çünkü, her şeyi kendisi için bir kanıt olarak kullanmaya çalışır Fukuyama: Ampirik ve sözde saptanabilir ("evrensel devletin yetkin gerçekleşmesi"nin "doğ-

* Ayrılık isteği. (ç.n.)
16. A.g.y., s. 223-224.
** Büyüklük arzusu. (ç.n.)
17. A.g.y., s. 238.
*** İsteme, arzulama. (ç.n.)
18. A.g.y., s. 237.

ru biçimde saptanması", "evrensel devletin yetkin gerçekleşmesi"nin "önemli hakikati"dir bu) olay olarak "iyi haber"den olsun *ve/veya* hiçbir tarihsel olayla, hele hele "ampirik" denilen hiçbir başarısızlıkla ölçülemeyecek, *henüz ulaşılamaz* düzenleyici bir ülkünün basit duyurusu olarak "iyi haber"den olsun bir kanıt çıkarır.

Bir yandan, siyasal-ekonomik liberalizmin İncil'i *gerçek anlamda* olup bitmiş (şu yüzyıl sonunda olup bitenler, özellikle, Marksizmin sözde ölümü ve liberal demokrasi devletinin sözde gerçekleşmesi) olan iyi haberin *olayına* gerek duyar. Olaya başvurmadan edemez, ama böyle olduğu için de, *öte yandan*, gerçek tarih ve daha başka birçok ampirik görünüşlü gerçeklik de, kusursuz liberal demokrasinin sözü edilen gelişini yalanladığı için bu yetkinliği de tarihi aşan ve düzenleyici basit bir ülkü olarak kabul etmek zorunda kalır. İşine yarayıp savını güçlendirmesine göre, Fukuyama liberal demokrasiyi kimi zaman etkili bir gerçeklik, kimi zaman da basit bir ülkü olarak tanımlar. Olay, kimi zaman gerçekleşme, kimi zamansa gerçekleşme duyurusudur. Bir duyurunun ya da verilen bir sözün indirgenmez olay oldukları düşüncesini ciddiye alsak da, bu iki tür olayı birbirine karıştırmamaya özen göstermeliyiz. Böyle bir söylemde en eksik olan şey, olaya ilişkin bir düşüncedir kuşkusuz.

İşin en başından beri hortlak mantığı üzerinde böylesine ısrarla durmamızın nedeni, diyalektik ya da ikili bir mantığı, yani *gerçek* olmayı (burada bulunan, günümüzde, ampirik, canlı –ya da ölü) ve *ülküsel* olmayı (saltık ya da düzenleyici burada bulunmayış) ayırt eden ya da karşı karşıya getiren bir mantığı zorunlu olarak aşan, olaya ilişkin bir düşünceye işaret etmesidir. Gerçek olmaya ilişkin bu mantık sınırlı bir tutarlılığa sahip gibidir. Sınır yeni değil, kuşkusuz, Marksizm karşıtı idealizmde olduğu kadar "tarihsel maddecilik"te de eskiden beri hep gösterir kendini. Ama günümüzde, bilim dünyasında yani teknik-basın-yayınsal, dolayısıyla kamusal ya da siyasal dünyada olup biten düşsel, hortlaksı, "sentetik", "protezsi", sanal olan her şey tara-

fından şimdiye dek görülmedik ölçüde tanıtlanmış bulunmaktadır. Bu sınır, eylem ve gizil güç karşıtlığına indirgenemeyen bir sanallığın hızını olayın olaysallığına yerleştiren şey tarafından daha da belirginleştirilmiş bulunmaktadır.

Olaya ilişkin bir düşünceyi yeniden-işleyemediği için, Fukuyama uzlaşmaz iki söylem arasında gidip gelmektedir. Elle tutulur biçimde gerçekleşeceğine ("önemli hakikat" budur) inansa bile, Fukuyama bu demokrat-liberal *ülkünün ülküselliğini*, ne Amerika Birleşik Devletleri'nin ne de Avrupa Topluluğu'nun, evrensel devlet ya da liberal demokrasinin yetkinliğine ulaşamadığını, hatta deyim yerindeyse uzağından bile geçmediğini kitlesel biçimde gösteren tüm tanıklıkların karşısına çıkarmaktan rahatsızlık duymaz. (Günümüzde bu iki blok arasında olduğu kadar Avrupa Topluluğu içinde de her şeyi kasıp kavuran ekonomik savaş nasıl olur da bilinmezden gelinebilir ki? Korumacılığın karmaşık stratejilerinin her gün anımsattığı gibi, Japonya'yla olan ekonomik savaştan ve bu zengin ülkelerin dünyanın geri kalan kesimiyle olan ticaretini kemirip duran tüm çelişkilerden, yoksullaşma olgularından ve "dış borcun" acımasızlığından, *Manifesto*'nun "aşırı üretim salgını" ve bu salgının uygarlaşmış denen ülkelerde doğurabileceği "geçici barbarlık durumu"nun etkilerinden, vb söz etmeksizin, GATT içindeki çatışmalar ile orada yoğunlaşan bütün bu şeyler nasıl azımsanabilir ki? Bu savaşları ve bu çatışkıların mantığını çözümlemek için, Marx geleneğinden kaynaklanan bir sorunsala daha uzun zaman vazgeçilmezcesine gerek duyulacaktır. Uzun zaman için de, neden her zaman için değil ki? Marx geleneğine bağlı bir sorunsal diyoruz, onu nitelemiş ve niteleyecek olması gereken aralıksız dönüşüm ve açıklık içindeki Marx geleneğine bağlı bir sorunsal diyoruz, yoksa ortodoksluğun aygıtlarına ve durgunluğuna bağlı Marksist dogmatikten söz etmiyoruz.)

Megalothymia dediği şeyin (efendi olarak kabul edilme isteğinde ölçüsüzlük ya da bakışımsızlık) diktatörce ya da tiranca görünümleri, haksızlıkları, tüm şiddet eylemlerini gülünce kaç-

maksızın yadsıyamayacağı için, yetkinlikten son derece uzak bir liberal demokrasinin kapitalist dünyasında kasıp kavurmalarına boyun eğmesi gerektiği için, bu "olgular" onun ne yazık ki "doğru" diye nitelediği (bu saptamanın "önemli hakikati"ni de) "saptama"yı yalandığı için, Fukuyama bir söylemin altına başka bir söylem kaydırıp yerleştirmekte bir an olsun duraksamaz. *Fiili* "iyi haber"in duyurusu yerine, gerçeklikteki, görüngüsel, tarihsel ve ampirik olarak saptanabilir olayın yerine, hiçbir ampirikliğe upuygun düşmeyen, *ülküsel* bir iyi haberin, ereksel-öte dünya bilgisi nitelikli iyi haberin duyurusunu koyar. Böylece onu tarihsizleştirmesi gerektiği için, bunda bir "Doğa"nın dilini görür (onun kullandığı bir sözcüktür bu, yapıtın da en önemli kavramlarından biridir) ve bunu "tarih ötesi" olarak nitelediği "ölçütler" uyarınca saptar. Liberal demokrasiyi yerleştirmek için yaşanan bu kadar çok yıkım karşısında, tüm *fiili* başarısızlıklar karşısında, Fukuyama yalnızca "ilkeler düzleminde bir şeyler söylediği"ni anımsatır. Liberal demokrasinin *ülküsünü* tanımlamakla yetineceğini söyler yalnızca. 1989 yılında kaleme aldığı "La Fin de L'Histoire?" ("Tarihin sonu mu?") başlıklı ilk yazısını anımsatıp şöyle yazar: "Bazı modern ülkeler liberal bir demokrasinin yerleştirilmesinde başarısızlığa düşebilir, bazıları da teokrasi ya da askeri diktatörlük gibi en ilkel yönetim biçimlerine düşebilirlerdi gerisin geriye, liberal demokrasi ülküsü ilkeler düzleminde iyileştirilemezdi."[19] Gerçekle ülküsel öz arasındaki açıklığın, liberal demokrasinin yerleştirilmesindeki başarısızlıkla ölçüldüğünde, yalnızca ilkel denen yönetim biçimlerinde, teokrasi ve askeri diktatörlükte (her tür teokrasinin liberal demokrasinin ülküsel devletine yabancı, bu kavramla türdeş olmadığını, *concesso non dato*, varsaysak bile) kendini ortaya koymadığını göstermek çok kolay olacaktır. Ne var ki bu başarısızlık ve bu açıklık, *a priori* ve tanımı gereği, Batılı denilen en eski ve en istikrarlı demokrasiler de dahil olmak üzere, *bütün* demokrasileri de nitelemektedir. Bir tek böyle bir arada durmada (açıklık,

19. A.g.y., s. 11. Altını Fukuyama çizmiş.

başarısızlık, upuygun olmama, ekleminden ayrılma, ayar şaşması, *out of joint* olmak) ortaya çıkabilecek bir vaadin kavramı olarak demokrasi kavramı söz konusu burada. İşte, bunun içindir ki hep gelecekteki (*future*), gelecek bir şimdiki zamandaki demokrasiden, hatta Kant'ın verdiği anlamıyla düzenleyici bir fikirden ya da bir ütopyadan bile söz etmeyi değil de (en azından bunların erişilmezlikleri, hâlâ *gelecek bir şimdi*'nin, *capcanlı bir şimdinin* gelecekteki kipliklerinden birinin zamansal biçimine sahip olacağı için), gelecek (*à venir*) bir demokrasiden söz etmeyi önermekteyiz.

[Klasik biçimi içindeki düzenleyici fikrin bile ötesinde, gelecek demokrasi fikri –eğer bu hâlâ bir fikirse–, kendini hiçbir zaman dolu bir burada bulunma biçiminde sunmayacak olanı kumanda eden rehinli bir buyrultunun olayı olarak demokrasi "fikri", verilmiş sonsuz bir vaatle (kimliği bilinmez tikellikler arasındaki sayılabilir, hesaplanabilir *ve* özneye ilişkin eşitlik yanında, başkasının sonsuz başkalığına ve tikelliğine duyulan sonsuz saygıya da çağrıda bulunduğu için, en azından bunun için hiç tutulamayan bir söz) bu vaade göre ölçülmesi gerekenin belirlenmiş, gerekli ama upuygun düşmemesi gerekli biçimleri arasındaki açıklığın açılımıdır. Bu ölçüde, komünist vaadin gerçekliği gibi demokratik vaadin gerçekliği de, yüreğinde kesinlikle belirlenmemiş o mesihçe beklentiyi, öncelenemeyen bir başkalığın, bir tikelliğin *ve* bir olayın geleceğine ilişkin o ötedünya bilgisel ilişkiyi hep koruyacaktır, hep korumalıdır. Beklenti ufku olmaksızın beklenti, henüz beklenmeyenin ya da artık beklenmeyenin beklenişi, kayıtsız şartsız konukseverlik, karşılık olarak kendisinden hiçbir şey istenmeyeceği gibi, hiçbir karşılama erkinin (aile, devlet, ulus, toprak ya da kan, dil, genel anlamda kültür, hatta insanlık) evcil sözleşmeleri uyarınca bağlılık da istenmeyecek olan *geleni* kesinkes şaşırtacak bir önceden hoşgeldin selamı, her tür mülkiyet hakkından, genelde her tür haktan vazge-

çen, tam gereken açılına, gelmekte olana mesihçe açılma, yani *olduğu gibi* beklenilemeyen, önceden tanınamayacak olaya, umudun anısına, her zaman, boş bir yer bırakılması gereken kadın ya da erkeğe, hatta yabancı olarak olaya açılına; hayaletliğin tam yeri de budur zaten. Olayın, dolayısıyla tarihin de (hiçbir şey de hiçkimse de başka türlü gelemez ki zaten, hiçbir zaman dıştalanamayacak bir varsayım bu kuşkusuz) koşulu olan böyle bir kayıtsız şartsız konukseverliğin olanaksızın ta kendisi olduğunu göstermek kolay, son derece kolay bir şey olacak, olayın bu *olanaklılık koşulunun*, tıpkı burada birer kör gibi bize yol gösteren şu tuhaf içeriksiz mesihçilik kavramı gibi, mesihçiliğe yer vermeyen mesihsellik gibi *olanaksızlık koşulu* da olduğunu göstermek son derece kolay bir şey olacak. Ama, bu olanaksızlık deneyimi olmadığında, hem adaletten hem de olaydan vazgeçmenin çok daha iyi olacağını göstermek de aynı ölçüde kolay olacak. Hem daha dürüst hem de daha adil olurdu böylesi. Temiz vicdanda kurtarılabileceği ileri sürülen her şeyden vazgeçmek daha iyi olurdu. Ekonomik hesabı itiraf edip, etiğin, konukseverliğin ve de çeşitli mesihçiliklerin, *geleni* elekten geçirmek üzere sınırlara yerleştireceği tüm gümrükleri açığa vurmak daha iyi olurdu belki.]

Fukuyama'ya dönelim gene. Fukuyama'nın mantığında, tartışılmazdan çok özgün olan yan, söz konusu ülküyü, sonsuz düzenleyici bir ülkü ve kendisine ancak yaklaşılabilir olan bitimsiz bir görevin kutbu olarak koymamasıdır, oysa sık sık (ki bu da başka bir tutarsızlık zaten) yaşanan tüm "geriye dönüşlere" rağmen, "günümüzde liberalizme yönelen bu eğilimin, uzun vadede zafere ulaşmaya yazgılı" (*promises to*)[20] olduğunu bildirir. Fukuyama bu ülküyü bir olay olarak da kabul eder. Söz konusu ülkü *zaten başa geldiği* için, söz konusu ülkü zaten ülkü biçimiyle kendini sunmuş olduğu için, bu olayın da bitmiş bir tarihin sonunu

20. A.g.y., s. 246.

belirtmiş olması gerekirdi artık. Bu ülkü hem *sonsuz* hem de *sonludur*: Her tür belirli ampirik gerçeklikten kendini ayırdığı ya da "uzun vadeli" bir eğilim olarak kaldığı için, *sonsuz*, ama gene de, ülkü olarak zaten başa geldiği, tarih de böylece tamamlandığı için, *sonlu*. Söz konusu kitabın kendini hem Hegelci hem de Marksist olarak tanımlamasının, yani tarihin son bulduğunu söyleyen şu iki ustanın, yani Hegel ile Marx'ın öğretisi doğrultusunda yapılmış bir alıştırma olarak tanımlamasının nedeni de budur zaten. Çömez söz konusu iki ustayı kürsüye davet edip, kendi yordamınca (doğruyu söylemek gerekirse, biraz alelacele) dinledikten sonra seçimini yapıp, şunları yazar:

> Hegel de, Marx da insan toplumlarının evriminin sonsuz olmayıp, insanlığın en derin ve en temel gereksinimlerini karşılayabilecek bir toplum biçimi kurabildiğinde son bulacağına inanmaktaydı. Her iki düşünür de bir "Tarih'in sonu" fikri ortaya atmışlardı: Hegel'e göre, liberal devletti bu, Marx'a göreyse komünist toplum.[21]

Çömez iki ustadan birini seçti demek ki; liberal devlet düşünürünü seçti. Daha önce gördüğümüz gibi[22] Hıristiyan bir geleneğe bağlı kalarak yaptı seçimini, ama söz konusu özsel Hıristiyanlıkla tutarlı olsa da olmasa da, doğacı bir geleneğe da bağlı kalarak yaptı seçimini.

Bu noktada, inceden inceye çözümlenmesi gereken şu ya da bu sayfadan ancak birkaç tümceyi alıntılamakla yetinmemiz gerekecek. Örneğin şu tümceleri çözümlemekle başlayabiliriz:

> Sonuçta, kalıcı, tarih ötesi bir ölçüte, yani doğaya gönderme yapmaksızın "Tarih"ten, hele hele "evrensel Tarih"ten söz etmek olanaksız gibi. Bir veri değil "tarih", geçmişte olup bitmiş her şeyi kapsayan bir katalog da değil, önemli olanla önemsiz olanı birbirinden ayırdığımız, kararlı bir girişimle yapılan bir soyutlama çabasıdır.[23] [...]

Doğacılıkla erekçiliği birbiri içinde eriten bir mantığın sağlam

21. A.g.y., s. 12
22. A.g.y., s. 233.
23. A.g.y., s. 168-169.

ve kalıcı geleneği. Fukuyama, ağırbaşlı bir havayla, "çağdaş dünyanın bizlere sunduğu 'ampirik' tanıklıklar"[24] olarak, gönül rahatlığıyla, adlandırdığı her şeyi geri iter. "Tam tersine, bütün toplumsal düzenlerin ya da yönetimlerin iyi ya da kötü kimliğini değerlendirmemize olanak veren tarih ötesi ölçütleri doğrudan doğruya ve açık seçik biçimde incelememiz gerekir"[25] diyerek sürdürür sözlerini. Tek bir adı var her şeyin ölçüsünün: Fukuyama'nın sonuçta her şeyi ölçmede kullanmak istediği *doğal ve tarih ötesi* ölçüt "İnsan olarak insan"dır. Böyle bir insan konusunda hiçbir kaygı verici soruyla karşılaşmamış gibi sanki, Marx adında birini okumamış gibi, böyle bir insan kavramının tam anlamıyla hayaletsi bir soyutlama olduğu konusunda *Alman İdeolojisi*'nin saldırıp durduğu Stirner'i de okumamış sanki, bir de Nietzsche var kuşkusuz (durmadan karikatürleştirilip, "görececi" gibi zavallı birkaç klişeye indirgenmiş Nietzsche var bir de; "görececi" ama sık sık kullandığı bir deyiş olan "son insan" düşünürü olarak Nietzsche değil nedense), bir de Freud var (insanı "benliğinin derinlerinde gizlenmiş cinsel dürtülere"[26] indirgeyip "insan onuru"nu zedeleyen biri olarak tek bir kez adı geçer Freud'un), bir de Husserl var kuşkusuz, sessizlikle geçiştirilmiş, ya da Heidegger var (görececi Nietzsche'nin "ardılı"ndan başka bir şey olamayan Heidegger),[27] bir de bizlere daha yakın başka birkaç düşünür daha var, ama en başta da Hegel denen biri var, hani nitelerken, doğal ve tarih ötesi insanı ele alan felsefecilerden olduğunu söyleyemeyeceğimiz Hegel var. Hegel'e yapılan göndermeler bu kitapta ağır basıyor, ama onun doğal ve tarih ötesi insanı ele almadığı hiçbir şekilde bulandırmıyor işleri. Doğal, tarih ötesi ve soyut olduğu varsayılan bu kendiliği, yani rahat rahat dem vurduğu şu İnsan olarak insanı tanımlamak için Fukuyama, "ilk insan" dediğine, yani "doğal insana" geri

24. A.g.y., s. 169. "Ampirik" sözcüğünü çerçeveleyen tırnaklar, "demokrasiye tehdit konusundaki ampirik tanıklıklar" dendiğinde silinip gider, s. 324.
25. A.g.y., s. 169. Daha ilerde, s. 324'te olduğu gibi yinelenir.
26. A.g.y., s. 336.
27. A.g.y., s. 373.

döner. Doğa kavramı, bu kavramın kökenbilimi konularında tek bir söz bile etmez gibi Fukuyama (doğruyu söylemek gerekirse, Marx'ın şu Doğa ve İnsan olarak insana ilişkin soyut kavramlara uyguladığı eleştirel işlem zengin ve verimliyse de, neredeyse Marx kadar suskun Fukuyama da). Fukuyama şu "doğal insan"dan söz etmeye giriştiğinde, "Hegel-Kojève adını taşıyacak yeni bir bireşimsel felsefeci" dediğinden kaynaklanmış "hiçbir şekilde maddeci olmayan" bir diyalektiğe başvurduğunu ileri sürer; bize sunduğu bu *yapay* (*artefact*) bireşim öyle *kıvamsız*, öyle tutarsız ki bu akşam buna fazla zaman ayırmayı uygun bulmuyoruz. Felsefi açıdan gösterdiği tüm safdilliğin ötesinde, Fukuyama'yı *yapay* bir bireşim olarak, yani bir talebi, hani neredeyse bir siparişi güvenceleyip yerine getiren, marazi bir kurgu olarak ele almak daha uygun olur kuşkusuz. Şurası kesin ki başarısını, tam uygun zamanda kaçak olarak ilettiği şu oportünist "iyi haber" mantığına ve şu yatıştırıcı kafa karışıklığına borçludur.

Bütün buna rağmen, Fukuyama'yı kitabının yazgısı nedeniyle suçlamanın ne ilginç ne de doğru olacağı inancındayım. Bu kitabın, verdiğini ileri sürdüğü "iyi haber"le birlikte, basın-yayın alanında nasıl olup da böyle bir oyuncak halini aldığını, kaygılı bir Batı'nın tüm ideoloji süpermarketlerinde nasıl olup da kapış kapış satıldığını anlamaya çalışmanın daha iyi olacağı kanısındayım. Savaş çıkacağı yolundaki ilk söylentiler dolaşır dolaşmaz, yağ ve şeker toplamaya koyulan hizmetçi kadın gibi atlıyor insanlar Batı'da bu kitabın üstüne. Basın-yayın alanında gözlemlenen bu abartma neden? Liberal kapitalizmin zaferinin ve liberal kapitalizmin demokrasiyle önceden yazgılanmış ittifakının şarkısını, bu zaferin şimdiye dek hiç bu kadar hassas, kırılgan, tehdit altında, hatta bazı açılardan yıkımın eşiğinde, temeldeyse yaslı olduğunu, herkesten ama ilk başta da kendilerinden gizlemek amacıyla söyleyenler neden bu tür bir söylemin peşine düşmüşler ki? Marx'ın hayaletinin bugün bile taşıdığı, manik ve coşkun bir biçimde def edilmesi gereken (Freud'a gö-

re, başarılamamış bir yas çalışmasında gerekli bir evredir bu) anlam nedeniyle yaslı, ama gizil olarak kendi kendinden de yaslı. Bütün bu başarısızlıklar ve bütün bu tehditleri kendinden gizlemekle, Marksist eleştirinin ilkesi, hatta, gene hep aynı alay havasında kalıp, Marksist eleştirinin *ruhu* diyebileceğimiz şeyin gizil gücünü –güç ve sanallık– kendimizden gizlemek isteğindeyiz. Marksist eleştirinin, günümüzde kendini her zamankinden daha vazgeçilmez olarak duyuran bu ruhunu hem varlıkbilim, metafizik ya da felsefi dizge olarak Marksizmden, "diyalektik maddecilik"[28] olarak Marksizmden, hem de tarihsel maddecilik

28. Ne yazık ki bu kitabı kaleme aldıktan sonra varlığını öğrendiğim ve birçok bakımdan son derece önemli bir yapıtta, Etienne Balibar "diyalektik maddecilik" deyiminin ne Marx ne de Engels tarafından kullanılmadığını anımsatmıştı (*La Philosophie de Marx,* La Découverte, 1993, s. 4). Baştan aşağı bütün bir Marksizm (özellikle de Fransa'nın şu son yirmi-otuz yılındaki Marksizminin) tarihini yorumlayan ve son derece güçlü biçimde yerinden oynatan bir kitabın son derece değerli katkıları arasından, beni en yakından ilgilendirenlerini basitleştirerek çekip alacağım. 1. Marx'ın "buyruğu"nun (bu sözcük düzenli olarak karşımıza çıkar, s. 19, 20, 24, vb.) gerekçesini hesaba katmak gereği. 2."Duyumlarüstü duyumlanabilir" (daha ilerde bundan da söz edeceğiz) çevresinde, meta değerleri dünyası olarak "büyülü" dünya izleği (s. 59 ve sonrası). 3. Mesihsel veya değil, ama ütopik de olmayan (s. 38, 39, 69, 118) eli kulağındalık kategorisi, ama özellikle de "geçiş" kategorisi, yani "Marx'ın tarihsel zamanın kendiyle 'zamandaş olmaması'nın siyasal biçimi olarak öngördüğü, ancak *geçici* olanda yer verdiği kategori" (s. 104). ("Geçiş" ve zamandaş olmama konusunda, bkz. ayrıca, s. 50-51). Son dakikada araya sıkıştırdığımız bir notta kalkıp ne bir tartışma başlatabilecek ne de bir uzlaşmayı kesinleştireceğiz. Böyle bir şeyi başlatmak için, benim burada, Marx'ın felsefesi ya da varlıkbilimi konusunda (Marx'ın felsefebirimlerinde yapıçözüme uğramamış ne varsa) söylediklerimle Balibar'ın *La Philosophie de Marx* adlı yapıtında ileri sürdüğü düşüncelerle ("Marksist felsefe yoktur, hiçbir zaman da olmayacak (s. 3), ne var ki "Marx'ın *felsefelerini* [...] aramamızı engellememeli bu durum" (s. 7)) uyuşturmak gerekir. Benim burada Marx'ın varlıkbilimi ya da felsefesi dediğim şey, Balibar tarafından çözümlenmiş ifadelerin uzamına ya da düzeyine denk düşmüyorsa da, herhangi bir tartışmanın (bu tartışma nereye götürürse götürsün) kurallarını belirlemek için uzun uzadıya ve son derece titiz biçimde çalışmak gerekecektir. Ne var ki, okumakta olduğunuz böylesine şematik ve başlangıç nitelikli bir deneme çerçevesinde bile, bu kuralların örtük biçimde olsalar da, gene de okunabilir olduğunu umarım.

ya da yöntem olarak Marksizm ve parti aygıtlarına, devletlere ya bir İşçi Enternasyonali'ne katılmış Marksizmden de ayırt etmek gerekir. Ama bunu, işleri çarçabuk toparlamak için bir yapıçözüm diyeceğimiz şeyden de ayırt etmemiz gerekir, hem de yapıçözümün artık yalnızca bir *eleştiri* olmadığı ve de tüm eleştirilere, hatta tüm sorulara da yönelttiği soruların Marksizm gibi bir şeyle, Marksist varlıkbilim ya da eleştiriyle özdeşleşemediği, ama bakışım içinde karşı da düşemediği yerde yapmamız gerek bu ayrımı.

Fukuyama'nınkine benzer türden bir söylem, kendisinden beklenen çifte görevi, yani kafa karıştırma ve yadsımanın yadsınması (iki kat yas) görevini etkili biçimde yerine getirirse, bunun nedeni, kimilerine göre ustaca, kimilerine göreyse kabaca yaptığı bir hokkabazlıktan öteye geçmez: Bir yandan (*bir eliyle*) Marksist denilen devletlerin en sonunda bozguna uğradığını saptaması ve de ekonomik ve siyasal liberalizmlerin Vaat Edilmiş Topraklar'a adım atışını engelleyen şeyler söz konusu olduğunda gerek duyduğu bir ampirik olay mantığını över, ama öte yandan da (*öteki eliyle*) doğal ve tarih ötesi ülkü adına, gene aynı ampirik denen olay mantığını yerin dibine batırır; tam da onları böylesine acımasız biçimde yalanlayan şeyi, bu ülküyle onun kavramının hesabına yazmamak için söz konusu mantığı askıya alması gerekir; onları yalanlayan şeyse şudur: Kapitalist devletler ve liberalizmde aksayan her şey, yani hegemonyası şu sözde tarih ötesi ya da doğal (daha doğrusu doğallaştırılmış) ülküye bağlı, ister devlet ister daha başka kaynaklı güçlerin egemen olduğu bir dünyada *aksayan* her şey, tüm *kötülük* yani tek sözcükle. Günümüz dünyasında böyle son derece kötü duruma düşmüş önemli şeyler konusunda az sonra birkaç söz söyleyeceğiz zaten. Tarih ile doğa arasındaki, tarihsel ampiriklik ile ereksel aşkınlık arasındaki, olayın sözde ampirik gerçekliği ile liberal *telos*'un saltık ülküsü arasındaki hokkabazlıksa, olaya ilişkin yeni bir düşünce ya da yeni bir deneyim ve hortlaksı ile olan ilişkisini ele alan yeni bir mantıktan kalkarak boşa çıkarılabilir an-

cak. Daha ilerde ele alacağız bu konuyu da. Bu yeniliğin mantığının, en eskinin eskiliğine karşı çıkması gerekmez ille de.

Ama, bir kez daha söyleyelim ki, doğrusu bu kitaba haksızlık etmemek gerekir. Bu türden kitaplar insanların gözünü alıyorsa, kendi tutarsızlıklarının, hatta zaman zaman insanı kederlere boğan şu ilkelliklerinin de iyiden iyiye hesaba katılması gereken birer belirtisel gösterge olduğunu unutmamalıyız. Bu türden kitaplar, yaşadığımız anın ideolojik çekişmelerine ilişkin bir jeopolitiğe dikkat etmemize yol açtıkları için, bunları dünya kültür pazarının çapına uygun biçimde sergiledikleri için, az önce değindiğim şu zamana aykırılık karmaşasını anımsatmak gibi övülesi bir özelliğe sahiptirler. Söylediklerimize kesinlik kazandıralım. Sona ilişkin tüm izlekler (tarihin sonu, insanın sonu, "son insan" benzetmesi, belirli bir post-Marksizme giriş, vb.) 1960 yılları başından bu yana benim kuşağımın felsefecilerinin temel, başlangıç kültürü arasında yer almaktaydıysa da, günümüzde bütün bu izleklerin basit ve değişmemiş biçimde yinelendiğini söyleyemeyiz. Çünkü şu da bir gerçek ki, temelde yatan bu durumdan kalkıp da otuz yıl sonra, dünyada kimsenin önceden, hatta birkaç ay öncesinden bile kestiremeyeceği bir *ritim* ile patlak veren, günümüzde de süren, henüz de çözümlenmemiş şu bir dizi başka olayı çıkarsamak, hele şu öteki olayı tarihlemek olanaksızdı doğrusu. (1981 yılında zamanın yönetimi tarafından hapse atıldığım Prag'da, neredeyse kesin olduğuna inandığım, nahif bir duyguyla "yüzlerce yıl sürebilir bu barbarlık..." diyordum kendi kendime). İşte, bu söz konusu olaysallığı düşünmek gerek, ne var ki düşünceye değilse de, kavram denen şeye en iyi direnen de bu olaysallıktır zaten. Oysa, gerçek şimdi ya da capcanlı şimdinin gerçek mevcudiyeti ile onun hortlaksı benzetisi arasındaki, etkili gerçeklik (*wirklich*) ile gerçeklik olmayan arasındaki basit (ülküsel, mekanik ya da diyalektik) karşıtlığa inandıkça, başka deyişle kendi kendileriyle özdeş ve birbirleriyle zamandaş şimdilerin *art arda* zincirlenmesinden oluşan tarihsel bir zamansallığa ya da genel bir zamansallığa inandıkça düşün-

meye olanak yok bu olaysallığı.

Hem kaygılı hem de bayram eden, manik ve yaslara bürünmüş, yaşadığı coşkunluk içinde çoklukla edep yoksunu olan bu yeni-liberal retorik, belirli bir sonun kaçınılmazlığının kendini duyurduğu an ile Marksizm kılığına bürünmüş devletlerin ya da totaliter toplumların gerçek anlamda çöküşü arasındaki aralıkta yer alan bir olaysallığı soruşturmak zorunda bırakıyor bizi demek ki. Kimsenin önceden kestirebilmek bir yana, aklına bile getiremediği bu için için işlemeyle geçen zaman, yalnızca zamansal bir ortam değil. Bunu ölçebilecek hiçbir nesnel ve türdeş zaman bilgisi yok. Her alanda yaşanan dönüşümler (en başta da teknik-bilimsel-ekonomik-basın-yayınsal) hem Marksizmin söyleminin hem de buna karşı çıkan liberal söylemin geleneksel verilerini aşmakta. Yaşanan bu başkalaşımların, çözümlemesini tasarlamamıza olanak veren özsel öneme sahip birkaç kaynağı miras aldıksa da, söz konusu başkalaşımların, varlıkbilimsel-dinbilimsel dizgeleri ya da tekniği konu alan felsefeleri bozduğunu kabul etmek gerek en başta. Bu başkalaşımlar, demokrasiye ilişkin sıradan kavramları ve siyasal felsefeleri rahatsız etmekte; devletle ulus, insanla yurttaş, özelle kamusal, vb. arasındaki tüm ilişkileri yeniden ele almak zorunda bırakmakta herkesi.

İşte, tarihselliğe ilişkin yeni bir düşünce de, tarihe ve tarihin sonuna ilişkin metafizik kavramın (bu kavram, ister Marx'tan isterse Hegel'den türemiş olsun) ötesine tam da burada çağırır bizi. Kojève'in tarih-sonrası ve tarih-sonrası hayvanları konusuna düştüğü sonsözün içerdiği iki zamanı çok daha titizlikle burada işe katabiliriz. Kojève'in zaman zaman dâhice olsa da çoklukla nahif alaycı barok tarzını hesaba katmak gerek kuşkusuz. Kojève'in ileri sürdüğü kimi kışkırtıcı görüşler gözünden kaçmış olmasa da, Fukuyama yeterince hesaba katmıyor bütün bunları. Ne var ki, bu uzun ve ünlü dipnotun (*footnote*) sayısız zamanbilimsel ve mantıksal eklemlenmelerini son derece kesin biçimde ele alıp çözümlemek gerek. Söz konusu nota düştüğü

sonsözde açıkladığı gibi Kojève 1959 yılında Japonya'ya gider. (İnsanın neredeyse hiç tanımadığı, dilini bile bilmediği uzak bir ülkeye yapılan kısa bir gezi sonrasında keskin saptamalar yapıp öngörülerde bulunması bir Fransız geleneği, "bir "Fransız spesiyalitesi"dir. Lanson birkaç haftalığına ABD'ye gitme kararı verdiğinde Péguy daha o zaman alay etmişti bu terslikle.) Avrupa Topluluğu üst düzey görevlisi olarak yaptığı bu gezi sonrasında, Kojève "tarih-sonrası" Japon uygarlığının "Amerikan yolu"na tam karşıt bir yol izlemekte olduğu sonucuna ulaşmıştı, bunun nedeni de (kişi olarak sahip olduğu o derin, çatlak ve patafizikçi kayıtsızlıkla, bu da bir dehâ kuşkusuz, ama sorumluluğunu kendisine teslim etmek gerek) Japon toplumunun kültürel biçimciliğinin "katıksız snopluğu" diye adlandırdığı şeydi. Ama gene de önceki teşhisine göre, onun gözünde büyük bir önemi olan şeyden de, yani tam anlamıyla Amerikan tarzı tarih-sonrasından da vazgeçmez. "Marksist 'komünizm'in son aşaması olarak" Amerika Birleşik Devletleri'ni gösteren bu inanılmaz ve uygunsuz tabloda ufak bir değişiklik yapması gerekliydi. Kojève'in sorun konusu ettiği şey, sözünü ettiğimiz bu Amerikan sonunun, deyim yerindeyse, en sonun en sonunu, başka deyişle, gelecek olarak değil de şimdi olarak "Tarih'in Hegelci-Marksçı sonu"nu temsil ettiği düşüncesiydi. İlk başta öne sürdüğü varsayımı yeniden gözden geçirip, sonra da karşı çıkan Kojève, tarihin daha da son bir sonu, Amerikan (hatta, Kaliforniyalı, demişti bir yerlerde) *happy end*'inden daha öte dünyasal bir sonu olacağı, bunun da Japonya'nın ucun da ucu durumu olduğunu düşünmeye vardırdı işleri (unutmayalım ki, iki kapitalizm arasındaki savaş nedeniyle başlamıştı nükleer yıkım çağı!). Kojève'e göre, ABD'de savaş sonrası dönemde yaşanan komünizmin son aşaması, beklendiği üzere, insanı hayvanlık durumuna indirgemiş bulunmaktaydı. Ama, tarihin sonunda daha da şık, daha da "snop" bir şey, *nec plus ultra* bir şey daha var, ki bu da Japonların tarih-sonrası durumu. Sahip olduğu kültürün "snobizmi" sayesinde Japonya, tarih-sonrası insanın hayvansal doğallığa geri

dönüşünü engelleyecektir. Ne var ki, 1959 yılında yaptığı gezi ertesinde, Japonya'nın, deyim yerindeyse, tarihin sonundan *sonraya* uzanan koşusunda *daha uzaklara* ulaştığını düşünmesine yol açan bir fikir değişikliği yaşamış olsa da, Kojève'in savaş sonrası yıllarda ABD'de insanın hayvanlığa geri dönmüş olduğu konusunda yaptığı betimlemeyi sorun konusu etmediğini vurgulamak gerekir. İnsanla hayvanı karşılaştırdığı için değil de, en başta birçok etkeni sarsılmaz ve saldırgan bir bilgisizlikle ele aldığı için garabet bir betimleme doğrusu; işte, Kojève'in densizliğini, Fukuyama gibi "insanların yönetim şekline son noktayı koyan Batılı liberal demokrasinin evrenselleşmesi" ve "sınıf sorununu"[29] "başarıyla çözüme kavuşturmuş" bir kapitalizmin zaferi, vb. şarkısını söyleyenlerin (Kojève katılmaz bu şarkıya) çığırtkanlıklarıyla bu noktada karşılaştırmak gerekir. Kojève, ABD'nin "Marksist 'komünizm'in son aşaması"na varmış olduğunu nasıl ve neden düşünebilmişti acaba? Ne görmek istiyordu, ne gördüğüne inanmak istiyordu burada acaba? İstekleri ya da gereksinimleri karşılayabilecek her şeyin, bolca sahiplenilmesi: İstekle gereksinim arasındaki ayrılığın geçersizleşmesi, en başta da çalışma söz konusu olduğunda, her tür aşırılığı, her tür ayar şaşmasını askıya alır. Öyleyse, bu ayar şaşmasının (*out of joint* olmanın) son bulmasının "ebedi bir şimdi"yi "önceden göstermesi"ne şaşmamak gerek. Peki, ama bu önceden gösterme ile şimdi burada bulunuşundan önce gösterdiği arasındaki ayrılık konusunda ne denebilir?

> [...] Pratikte [bu "pratikte" sözü, verilen bu buyurucu yargının altına atılan en hokkabazca imzadır zaten] "sınıfsız bir toplumun" tüm üyeleri, daha şimdiden [1946] paşa gönüllerinin istediğinden bir damla fazla çalışmaksızın, canları ne istiyorsa alabilirler. Oysa, (1948 ile 1958 arasında) ABD ve SSCB'ye, bu ülkeleri karşılaştırmak amacıyla yaptığım bir dizi seyahat sonunda, Amerikalıların zenginleşmiş Çinli-Sovyetli gibi görünmelerinin nedeninin, Ruslarla Çinlilerin hızla zenginleşmekte olsalar da hâlâ yoksul Amerikalıdan başka bir şey olma-

29. Alıntıyı yapan: Michel Surya, "La puissance, les riches et la charité", Lignes, "Logiques du capitalisme", sayı 18, ocak 1993, s. 21 ve 29.

dıkları izlenimi uyanmıştı bende. Böylece, *American way of life*'ın tarih-sonrası döneme özgü yaşam biçimi olduğu sonucuna vardım; Amerika Birleşik Devletleri'nin günümüzde Dünya'da bulunuşu ise tüm insanlığın gelecekteki "ebedi şimdisi"nin önceden gösterilmesiydi (*préfiqurant*) yalnızca. Böylece, İnsan'ın hayvanlığa geri dönüşü karşımıza gelecek bir olanak olarak değil de, daha şimdiden burada bulunan bir kesinlik olarak gösteriyordu kendini. Kısa bir süre önce (1959) Japonya'ya yaptığım bir seyahat ertesinde, bu konudaki görüşüm köklü biçimde değişikliğe uğramıştı."[30]

Tinin Görüngübilimi'nin Kojève tarafından yeni-Marksist ve para-Heideggerci olarak okunması son derece ilginçtir. Kim karşı çıkabilir ki buna? Savaştan hemen önceki ya da hemen sonraki, belirli bir Fransız aydın kuşağının, birçok açıdan, eğitilmesinde azımsanmayacak biçimde etkili olmuştu bu okuma. Bu açıdan bakıldığında genelde söylendiği kadar basit değil işler, ama şimdi yeri değil bunun. Buna karşılık, hiç de ciddi olmayan bir şeyi, yani Kojève'in insanlığın tarih-sonrası olarak Marksizm-sonrası üstüne düştüğü not ile sonsözünü bir ölçüde ciddi biçimde okumak istediğimizde, en azından birkaç noktanın daha altını çizmek gerekir. Her şeyden önce, söz konusu notun son tümcesi, hem de en gizemli tümcesi bu: öğütleyici, kural koyucu bir sözce. Bu son tümceyi alıntılayacağız. Kim okudu ki bu tümceyi? Belki de en karşı konulmaz açılışı bu *Sonsöz*'ün. Kojève'in (Ruslar da dahil olmak üzere) Batılıların "Japonlaşması" dediği şey gerçekleşir gerçekleşmez tarih-sonrası insanın *geleceği* için bir görev ve bir ödev tanımlar bu tümce. "Tarih-sonrası insanı... yapması *gerekir*...", der Kojève. Ne yapması gerekir ki? Gerekir, acaba "*must*" mı, yoksa "*should*" mu? Bu ödevin *kipliği ya da içeriği ne olursa olsun*, öğüdün gerekliliği ne olursa olsun, sonsuz yoruma açık olsa da, gelecek için bir "gerekir" var gene de. Belirlenmemişliği ne olursa olsun, bu bir "gelecek gerekir"in belirlenmemişliği bile olsa, tarih-sonrası İnsan için, bugüne kadar tasarımlanmış oldukları biçimiyle tarihin ve de in-

30. *Alexandre Kojève, Introduction à la lecture de Hegel. Leçons sur la "Phénoménologie de l'esprit"*, Gallimard, 1947, s. 436-437.

sanın ötesinde, gelecek ve tarih var, hatta belki de tarihselliğin başlangıcı bile var. Geleceğin en son damgası olan bir belirlenmemişliği, özsel bir kesinlik yokluğunu dile getirdiği için bu "gerekir"in kesinliği üstünde durmak gerek: Bu ödevin, bu gerekliliğin, bu öğüdün ya da bu buyruğun, bu rehinin, bu görevin, yani bu vaadin de, bu gerekli vaadin de *içeriği ve kipliği ne olursa olsun, bu "gerekir" gerekir ve de yasa bu.* İçeriğe duyulan bu kayıtsızlık bir kayıtsızlık değil, hiç de kayıtsızca bir *tutum* değil. Oldukları gibi olaya ve geleceğe olan tüm açılmayı vurgulayan bu kayıtsızlık, ne olursa olsun her şeye, genelde tüm içeriğe olan ilgiyi ve kayıtsızlık yokluğunu koşullandırır demek ki. İçeriğe ilişkin bu kayıtsızlık olmaksızın ne niyet (yönelim), ne gereksinim, ne istek, vb de olamaz. Yaptığımız okuma, bu tekil kayıtsızlığın kavramını (bu ayırımın kendisidir) yansıtıyor değil Kojève'in metnine. Söz konusu kavramdan zaten söz ediyor Kojève'in metni. Kojève'e göre bu kayıtsızlık, bugüne dek tarih denilegelenin ötesine uzanacak bir *geleceği* niteleyecektir. Açıkça biçimci olan bu içeriğe kayıtsızlığın belki de en değerli yanı, böyle bir geleceğin zorunlu olarak katıksız ve katıksızca zorunlu biçimini, zorunlu olarak –vaat edilmiş– varlığında, öğütlenmiş, tahsis edilmiş, kesinlikle buyrulmuş, olanaklılığının zorunlu olarak biçimsel gerekliliğinde, kısacası yasasında düşünme olanağı sağlamasıdır. Tüm şimdiliği içinde var olanları kendi kendileriyle zamandaşlıklarından dışarı çıkartan da budur. Şu ya da bu vaatte bulunulmuş olsa da, vaat yerine getirilmiş olsa da olmasa da, ya da yerine getirilemeyecek bir vaat olsa da, gene de vaat var gerekli olarak, yani gelecek olan olarak tarihsellik var gene de. Mesihçiliğe yer vermeyen mesihçe diyoruz işte buna. Yeterli zamanımız olmadığı için, başka bir bağlamda ve bambaşka bir ritimde, daha büyük bir düşünsel dikkatle okunması gerekecek olan şu tümceyi aktarmakla yetinelim şimdilik.

Kendisine verilmiş olan her şeyden *upuygun* olarak söz etmeyi sürdürürken, tarih-sonrası İnsan, "biçimleri" kendi "içerikleri"nden ayırma-

ya [Kojève vurguluyor] devam etmek *zorundadır* [gerekliliğin iki biçimine, yani *must* ve *should*'a ortak olanaklılık koşuluna gerisin geri götüren bu *zorundadır*'ı biz vurguluyoruz], bunu yaparken de amacı, içerikleri etkince öte-biçimleştirmek, dönüştürmek değil, kendini katıksız bir "biçim" olarak hem kendine hem de herhangi bir "içerik" olarak kabul edilmiş başkalarına *karşı çıkarmaktır* [Kojève vurguluyor].[31]

Kojève'in bu metni başka biçimde okunabilir mi? Fukuyama'dan (bu dolambaçlı, gizemli sonuçla kendisi de ilgilenmiyor zaten) çok onu alıp kullananların, sömürenlerin çevirdiği bu kaba saba dolaplardan çekip kurtarma olanağı var mı bunu? Belirli bir oyuncu kurnazlığıyla okunduğunda, ki Kojève de zorunlu kılıyor bunu, yani felsefi, siyasal ya da "ideolojik" gözü açıklıkla okunduğunda, karşı koyar, direnir bu metin. Bir hafta içinde çarçabuk çevirip, bir felsefi propaganda silahı ya da basın-yayın alanında müthiş biçimde tüketilecek bir nesne olarak allayıp pullayıp sergileyenlere rağmen capcanlı kalır gene de. Alıntı yaptığımız önermenin "mantığı" bir yasaya, yasanın yasasına uyuyor olabilir pekâla. Bu yasa şöyle der bizlere: Aynı yerde, aynı sınır içinde, tarihin son bulduğu, belirli bir tarih kavramının son bulduğu yerde, işte tam da tarihin tarihselliğinin başladığı yerde, işte en sonunda, tam da orada kendini duyurabilir, kendini bir vaat olarak sunabilir. İnsanın son bulduğu, belirli bir insan kavramının son bulduğu yerde, insanın katıksız insanlığı, *öteki insanın* ve de *öteki olarak* insanın insanlığı başlar ya da en sonunda kendini duyurabilir, kendini bir vaat olarak sunabilir. Açıkça insansız, hatta insandan yoksun. Bütün bu önermeler eleştirel ya da yapıçözücü sorular doğuruyorsa da, tarihin sonuna ilişkin kapitalist cennet bayağılıklarına indirgenemez bu sorular.

[Kısaca anımsatmama izin verin: Belirli bir yapıçözücü yordam, en azından benimsemem gerektiğine inandığım yordam, daha ilk baştan Hegel'de, Marx'ta hatta Heidegger'in askıya alıcı düşüncesinde bile varlıkbilimsel-dinbilimsel tarih kavramını,

31. A.g.y., s. 437

ama arkeolojik-erekbilimsel tarih kavramını da sorgulamayı gerektiriyordu. Amaç, söz konusu tarih kavramlarına bir tarih sonu ya da bir tarihsizlik çıkartmak değildi, tam tersine söz konusu varlıkbilimsel-dinbilimsel-arkeolojik-erekbilimin tarihselliğe kilit vurduğunu, etkisizleştirdiğini, sonuçta yok kıldığını göstermekti. Başka bir tarihi düşünmek, hele bir "*new historicism*"i düşünmek hiç de söz konusu değildi, başka bir tarihselliği düşünmekti, olaysallığın tarihsellik olarak başka bir açılışını düşünmekti, böylece bundan vazgeçilmemiş olunacağı gibi, mesihce vaadi olumlayıcı ve vaat olarak kurtarıcı bir düşünceye de yol açılmış olacaktı; varlıkbilimsel-tanrıbilimsel ya da öte dünyasal-erekbilimsel niyet ya da program olarak değil de, *vaat* olarak. Çünkü kurtuluş ve hakların elde edilmesi isteğinden vazgeçmek gerekmesi bir yana, buna her zamankinden daha da sıkı sıkıya sarılmak gerek sanki, hatta "gerekir"in yıkılmaz yanına da sarılmak gerek sanki. Yeniden siyasallaşmanın, belki de başka bir siyaset kavramının koşuludur bu.

Ama, belirli bir noktada, vaat ve karar, yani sorumluluk, karar verilemezlik sayesinde olanak kazanırlar; karar verilemezlik hep koşulu olarak kalacak bunun. Kısaca saydığımız şu ağır meseleler de, Marx'la ve Marx'tan sonra, sanallığın, benzetinin, "yas çalışması"nın, hayaletin, hortlağın, vb etkilerini yöneten hayaletsi mantıkla kurulu olduğu varsayılan karşıtlıkları içinde gerçeklikten, etkiden, işlemsellikten, çalışmadan [*Wirklichkeit*, *Wirkung*, çalışma, işlem], capcanlı çalışmadan ne anlaşıldığı sorusuna dönüp dolaşıp geri gelecek hep. Bir de bunlara borçlu olunan haklarını vermeye gelecek gene dönüp dolaşıp. Kısacası, ize, yinelenebilirliğe, protezsi bireşime, ek olmaya, vb ilişkin yapıçözücü düşünce, varsaydığı varlıkbilimin ötesine, bu karşıtlığın ötesine uzanır. Başkasına gönderme olanağını, yani köktenci başkalık ve ayrışıklık olanağını, şimdi bulunma olayındaki, olanaklı kılmak [yani, kendi özdeşliği ya da kendi kendisiyle zamandaşlığı içinde olanaksız] için *a priori* olarak eklem yerinden ayırdığı şimdi bulunanın şimdi bulunmalığındaki ülkü-

selliğin, teknikliğin, ayır*a*mın (diff*é*r*a*nce) olanağını kabul eder ve hayaletin, benzetinin, "sentetik görüntü"nün, hatta (Marksist kurallara bağlı kalıp "ideoloji birimleri" de diyebiliriz) ideoloji birimlerinin (modern tekniğin ortaya çıkardığı en görülmedik biçimleri de dahil olmak üzere) hesabını vermek ya da bütün bunları hesaba katmak için gereken araçlardan yoksun bırakmaz kendini. Böyle bir yapıçözümün hiçbir zaman Marksist olmamasının nedeni de budur işte, ama o Marksist olmayan da değildir, gene de belirli bir Marksizm ruhuna bağlıdır, en azından içlerinden bir tanesine bağlıdır, çünkü hiç yetmez, hep söylemeliyiz, Marksizmin *birden fazla* ruhu var, üstelik bunların her biri de ayrışık birbirinden.]

III

Yıpranmalar

(yaşı olmayan bir dünyanın tablosu)

The time is out of joint. Dünya kötüye gidiyor. Yıpranmış, ama yıpranmışlığı hesaba katılmıyor artık. Yaşlılık da, gençlik de kullanılmıyor artık hesaplarda. Dünyanın birden çok yaşı var. Ölçünün ölçüsü yok elimizde. Yıpranma artık hesaba katılmıyor, tarihin ilerleyişi içindeki tek bir yaş olarak hesaba katılmıyor artık. Ne olgunlaşma, ne bunalım, hatta ne de can çekişme. Başka bir şey. Başa gelen yaşa geliyor tam da, tarihin ereksel düzenine darbe indirmek için. Gelen, zamansız olanın göründüğü yer, zamanın başına gelir hep, zamanında gelmez yoksa. Vakitsiz, zamana ters bir şekilde gelir. *The time is out of joint.* Tiyatroya yaraşır bir deyiş, dünya, tarih ve siyaset sahnesine karşı savurduğu sözler Hamlet'in. Çağımız menteşelerinden çıktı.

Her şeyin, ama ilk başta da zamanın, ayarı şaşmış gibi, adaletsiz, doğru değil ya da doğrudan şaşmış sanki. Dünya çok kötüye gidiyor, *Atinalı Timon*'un (Marx'ın oyunu, değil mi?) başında Ressam'ın söylediği gibi, "Yıpranıyor, bayım, yaşlandıkça yıpranıyor." Bu kez de, bir ressamın sözleri, sanki bir tablo ya da bir gösteri karşısında durmuş da konuşuyor gibi "*How goes the world? – It wears, sir, as it grows.*" François Victor Hugo'nun çevirisinde şöyle bir konuşma geçer: "Ozan: Uzun zamandır görmedim sizi. Nasıl gidiyor dünya? Ressam: Yaşı büyüdükçe yıpranıyor, bayım."

Genişleme içinde, hatta büyüme içinde, yani dünyanın dünyalaşması içinde gerçekleşen bu yıpranma, norma uygun, norm koyucu ya da norma sokulmuş bir sürecin çözülmesi değil. Gelişme evrelerinden biri de değil, yeni bir bunalım daha da değil, büyüme bunalımı da değil, çünkü büyüme kötülüğün ta kendisi zaten (*It wears, sir, as it grows*), ama ideolojilerin-sonu da değil, Marksizmin son-bir bunalımı ya da kapitalizmin-yeni-bir-bunalımı da değil.

Dünya kötüye gidiyor, tablo epey karanlık, hatta kara bile denebilir. Bir varsayım oluşturalım. Varsayalım ki yeterli zaman olmadığı için (gösteri ya da tablo, hep "zaman eksik olduğu" içindir zaten), tıpkı *Atinalı Timon*'daki Ressam gibi, resim yapma tasarısı içinde olunsun yalnızca. Kara tablo üstünde bir kara tablo. Sınıflandırma bilgisi ya da görüntünün dondurulması. Başlık: *The time is out of joint* ya da: "Günümüz dünyasında bu kadar kötüye giden nedir?" Bu bayağı başlıktaki kişiye bağlı olmayan, yansız biçimi korumak yerinde olur, böylece son derece yetersiz bir kavram olan bunalımdan söz etmekten kaçınılmış olacağı gibi, suç ya da haksızlık olarak kötülük ile acı çekme olarak kötülük arasında karar vermekten de kaçınılmış olacaktır.

Olası böyle kara bir tablo başlığına tek tük birkaç alt-başlık eklenebilir pekâlâ. Hangi alt-başlıklar eklenebilir?

Kojève'in savaş sonrası yıllar ABD'si ile dünyanın durumuna ilişkin çizdiği tablo daha o zaman bile şaşırtabilirdi. İyimser-

liğe kinizm bulaşmıştı. "'Sınıfsız bir toplumun' tüm üyeleri(nin), daha şimdiden paşa gönüllerinin istediğinden bir damla fazla çalışmaksızın, canları ne istiyorsa (alabileceklerini)" söylemek zaten *daha o zamandan* bir densizlikti. Ekonomik ve siyasal liberalizmin ya da kapitalizmin zafer şarkısını söylemekten başka bir şey olmayan, şaşmaz sarsılmaz hafiflik konusunda, "insanların yönetim şekline son noktanın konulması anlamına gelen liberal Batı demokrasisinin evrenselleşmesi", "toplumsal sınıflar sorununun sonu" konularında günümüzde ne düşünmek gerekir ki? "İnsanların onurunun karşılıklı olarak kabul edilmesinin önüne dikilen her şeyin her yerde ve her zaman, tarih tarafından reddedilip gömüldüğüne"[1] inanmak dışında, başka hangi manik yadsıma, başka hangi vicdan rahatlığı içindeki kinizm yazdırabilir ki bunu?

Hem geçici olarak hem de kolaylık olsun diye, çoktan ömrünü doldurmuş, iç savaş ile uluslararası savaş arasındaki karşıtlığa dayanalım önce. İç savaş söz konusu olduğunda, parlamento temeline dayanan liberal demokrasinin hiç şimdiki kadar azınlıkta ve yalıtık durumda olmadığını bilmem anımsatmak gerekir mi? Batı demokrasileri denen şeyin hiç bugünkü kadar aksak işleyiş içinde bulunmadığını bilmem anımsatmak gerekir mi? Seçime dayalı temsil yetisi ya da parlamento yaşantısı, her zaman olduğu gibi, yalnızca sayısız toplumsal-ekonomik düzenek tarafından yolundan şaşırtılmakla kalmamakta artık; ama tele-teknik-basın-yayın aygıtları tarafından, haber ve iletişimin yeni ritimleri tarafından, dile getirdikleri güçlerin hızları ve aygıtları tarafından olduğu kadar ve de dolayısıyla bu güçlerin uyguladığı yeni sahiplenme kipleri tarafından, olayın yeni yapısı tarafından ve bu yapının söz konusu güçler tarafından üretilmiş (bu güçlerin, *orada olmaksızın zaten oldukları yerde*, icat ettikleri *ve* dünyaya getirdikleri, açılışını yaptıkları *ve* açığa vurdukları, *aynı anda* hem başa getirdikleri hem de ışığa çıkarttıkları hayalet-

1. Allan Bloom, *Lignes* içinde (A.g.y., s. 30) alıntı yapan Michel Surya Bloom'un Fukuyama'nın "ustası ve teşvikçisi" olduğunu anımsatır.

silik; hayaletle kurduğu ilişki açısından *üretim* kavramı söz konusu burada) hayaletimsi yapısı tarafından derin biçimde altüst edilmiş bir kamu uzamında her geçen gün biraz daha kötü biçimde iş görmekte. Bu dönüşüm olguları etkilemekle kalmayıp, böylesi "olgular"ın kavramını da etkiler. Olay kavramının ta kendisini de etkiler. Oylamayla karara varma ile karar arasındaki ilişki, yönetimin işleyişi bile değişti, yalnızca teknik koşulları açısından, kendi zamanı, kendi uzamı ve kendi hızı açısından değil, gerçek anlamda farkına bile varmaksızın, kendi kavramı açısından bile değişti. Birinci Dünya Savaşı ertesi Avrupası'nda *res publica*'nın,* kamu alanının ve kamuoyunun yersel yapısını altüst etmiş teknik, ekonomik ve bilimsel dönüşümleri anımsayalım. Bu dönüşümler yalnızca söz konusu yersel (topolojik) *yapıyı* etkilemekle kalmayıp, yere ilişkin olanın aktarılabilirliğini ve bir *yer*, dolayısıyla söze aktarılabilip tanımlanabilir, sabitleştirilebilir bir gövde, kamusal şey olduğunu bile sorunsal hale getirmeye başlıyor ve çoklukla dendiği gibi, liberal, parlamenter ve kapitalist demokrasiyi bunalıma düşürerek, böylece daha sonraları kendi aralarında binbir ittifak kuran, çarpışan ya da birleşen üç ayrı totaliterlik biçimine yol açıyorlardı. Oysa bütün bu dönüşümler günümüzde olmadık ölçüde artmış bulunmakta. Artma dendiğinde türdeş ve kesintisiz bir büyüme geliyorsa aklımıza, söz konusu süreç bu anlamda bir artış kabul edilemez. Artık ölçemez olduğumuz şey, 1920'li yıllarda, televizyondan önce, kamu alanını derin biçimde dönüşüme uğratan, seçilenlerin yetkesini ve temsil yetisini tehlikeli biçimde zayıflatan, parlamento tartışmalarının, oyla sonuca ulaşma ve kararlarının alanını daraltan basın-yayın erklerini daha *şimdiden* ardımızda bırakan sıçrayıştır. Bütün bu dönüşümlerin, *en azından şimdiye dek bildiğimiz biçimleriyle* seçime dayalı demokrasi ile siyasal temsiliyeti *daha o zamandan* tartışmaya açtığını bile söyleyebiliriz. Bütün Batı demokrasilerinde, meslekten siyasetçilere, hatta olduğu gibi ele alındığında bir parti adamına bile artık saygı

* Kamusal şey. (ç.n.)

duyulmamaya başlandıysa, bunun tek nedeni, kişilerin şu ya da bu yetersizlikleri, yanlışları, beceriksizlikleri ya da giderek daha iyi bilinen, belirli bir basın-yayın erki tarafından abartılan, doğrusu çoğunlukla da yaratılan, en azından da önceden tasarlanarak tezgâhlanan herhangi bir rezalet değil. Bunun nedeni siyasetçilerin, basın-yayın araçlarının dönüşüme uğratması sonunda kamu alanının, daha önceleri parlamenter temsiliyet yapıları ve buna bağlanan parti aygıtları, vb yoluyla elinde bulundurduğu erkin, hatta yetkinin özünü yitirdiği anda her geçen gün biraz daha, hatta sadece medyatik bir temsilci olup çıkmasıdır. Kişisel becerisi ne olursa olsun, eski modele uygun meslekten siyasetçiler günümüzde *yapısal açıdan* beceriksiz olma eğilimindeler artık. Gene aynı basın-yayın erki geleneksel siyasetçinin bu beceriksizliğini aynı anda hem suçlamakta, hem üretmekte hem de büyütmektedir: Bir yandan, meslekten siyasetçinin eski siyasal uzamdan (partiler, parlamento, vb) kaynaklanan meşru erkini alır elinden, bir yandan da, televizyon retoriği sahnesinde sıradan bir gölge, hatta kuklanın teki olmaya zorlar meslekten siyasetçiyi. Onun siyaset sahnesinin oyuncularından biri olduğuna inanılırdı, oysa artık çoğunlukla televizyon oyuncusundan başka bir şey olamayacağı tehlikesi herkesçe bilinen bir şey.[2] Uluslara-

2. Bu sayfaları yeniden okurken, havada yakaladığım "haberler"den dumanı tüten iki örnek var aklımda. Günümüz basınının hızı ve aracılığı olmaksızın insanın düşüne bile getiremeyeceği, şu ya da bu ölçüde hesaplanmış iki " yanlış adım". 1. İki bakan başbakana gönderdikleri ve hiç istemedikleri halde, "ne yazık ki" açığa vurulmuş "özel" (gizli, "kişiye özel" ya da gayri resmi) bir mektupla ilgili olarak (büyük ölçüde televizyonlarda) basına açıklamalarda bulunup, hükümetin alacağı bir karar konusundaki (meslektaşlarından birinin girişimiyle başlamış ve sürmekte olan) tartışmayı etkilemeye çalışmaktalar. Ne olursa olsun, başbakan bu işten duyduğu hoşnutsuzluğu gizlemeye gerek bile duymadan, bu iki bakanın dediklerini benimser, onun peşinden hükümet, sonra da parlamentoya gelir kabul etme sırası. 2. Gene aynı hükümetin bakanlarından biri, kahvaltı saatinde radyoda yaptığı bir konuşmada, "ağzından kaçmış" da pot kırmış gibi yaparak, komşu ülkelerden birinin merkez bankasının büyük tepkisine konu olmakla kalmayıp, siyasal-diplomatik bir süreci de başlatmıştı. Allahın her günü şu ya da bu paraya saldıran ya da destek olan, bireysel ya da uluslararası nitelikli herhangi bir spe-

rası ya da uluslararası-iç savaşla ilgili olarak, ekonomi alanındaki savaşları, ulusal savaşları, azınlıkların sürdürdüğü savaşları, ırkçılık ve yabancı düşmanlığının dizginlerini koparmışlığını, etnik kökenli çatışmaları, demokratik denen Avrupa ile dünyamızı paramparça eden kültür ve din temelli çatışmaları bilmem anımsatmak gerekir mi? Tümen tümen hayaletler çıktı ortaya, dünyanın yaşadığı tüm çağlara özgü ordular, postmodern aşırı silahlanma belirtileri (bilgisayarlar, uydu aracılığıyla denetim, nükleer tehdit vb) ve eskiçağlara uzanan paramiliter belirtiler altında gizlenmiş olarak çıktılar ortaya. Hızlanalım, bakalım. Nerdeyse artık ayrım çizgisini bile göremez olduğumuz bu iki tür savaş (iç savaş ve uluslararası savaş) ötesinde, bu yıpranmışlığın sunduğu tabloyu yıpranmışlığın daha da ötesine doğru kararta-lım daha da. Sosyal demokrat ya da liberal demokrat kapitalizmin rehavetini en gözü kör ve en çılgın sanrılardan biriyle, yani insan hakları konusundaki biçimsel ya da adalet retoriği gittikçe daha da açıkça ortaya çıkan bir ikiyüzlülüğe benzetebilecek şeyi söyleyelim hemen. Fukuyama'nın diyebileceği gibi, yalnızca "ampirik tanıklıkları" biriktirmek yetmeyebilecek, söz konusu tablonun betimleyebileceği ya da ele verebileceği yadsınmaz olgular yığınını parmakla göstermek yeterli olmayacaktır. Son derece kısa bir biçimde ortaya konan sorun, bütün bu yönlerde girişilmesi gereken çözümlemeye ilişkin bir sorun da olmayacak, sunduğumuz tablonun talep eder gözüktüğü, bizleri aralarında bağlantı kurmaya zorlar gibi yaptığı birbirine rakip okumalar sorunu, yani *çifte yorum* sorunu olacaktır. "Yeni dünya düzeni"nin işte bu yaralarını ayrı ayrı on telgrafta toplamak gerekse şunları yazardık doğrusu:

1. İşsizliğe, yani yeni bir pazarın, yeni teknolojilerin, dünya ölçeğindeki yeni bir rekabetin şu ya da bu ölçüde doğru hesap-

---

külatörün elinde bulunan iktidar açısından basın-yayın araçlarının hızı ve gücünün nasıl bir yere sahip olduğunu da çözümlemek gerekir. Böyle bir spekülatörün açtığı her telefon ile televizyonda söylediği o kısa kısa tümceler, hükümetlerin siyasal kararı denilen şey üstünde dünyadaki tüm parlamentolardan daha çok etkilidir.

lanmış bu ayar şaşmasına kuşkusuz günümüzde, tıpkı çalışma ya da üretime olduğu gibi, yeni bir ad gerekiyor artık. Hele teleçalışmanın, geleneksel hesap yöntemleri kadar çalışmayla çalışmama, etkinlik, iş ve karşıtları arasındaki kavramsal karşıtlığı da bozan bir veriyi öne sürdüğünü göz önüne alırsak böyle bir şey iyiden iyiye gerekli olur. İşte, bu düzenli ayar şaşması aynı anda hem dizginlenmiş, hesaplanmış, "toplumsallaşmış", yani çoklukla yadsınmıştır –acının ta kendisi gibi, bu da öngörüye indirgenemez, kendi alışılageldik modellerini ve dilini yitirmiş olduğu için, daha da anlaşılmazcasına daha da çok acı çeken bir acı, hem de şu eski işsizlik sözcüğüyle uzun zaman boyunca adlandırdığı sahnede artık kendini görüp tanıyamayan bir acı. Toplumsal etkinsizlik, iş yokluğu ya da az iş olması yepyeni bir çağa adım atmakta. Bambaşka bir siyaset gerektirmekte. Ve de başka bir kavram. "Yeni işsizlik" kendi deneyim ve hesaplanma biçimleri açısından, Fransa'da "yeni yoksulluk" denilen şeyin yoksulluğa benzediği kadar az benzemekte işsizliğe.

2. Evsiz (*homeless*) yurttaşların devletlerin demokratik yaşamına hiçbir biçimde katılmamaları, kitlesel olarak böyle bir katılımdan dışlanmaları, sayısız sürgünün, yurttaşlıktan çıkartılmış kişinin ve göçmenin ulusal denen bir toprağın dışına atılması ya da dışarı sürülmesi daha şimdiden yeni bir ulusal ya da sivil sınır ve kimlik deneyimini haber vermekte.

3. Bir yandan, Avrupa Topluluğu üyesi ülkelerin hem kendi aralarında hem de Doğu Avrupa ülkeleri arasında sürdürdükleri, bir yandan da, Avrupa ile Amerika Birleşik Devletleri arasında, Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya arasında süren acımasız ekonomik savaş. Bu savaş, uluslararası hukukun kılgısal yorumunu, onun tutarsız ve eşitsiz biçimde uygulanmasını da yönlendirdiği için, başta öteki savaşlar olmak üzere, her şeyi yönetmekte. Son on yıldan fazla süredir pek çok örneğiyle karşılaştık doğrusu bu durumun.

4. Liberal pazar kavramındaki, norm ve gerçekliğindeki çelişkileri dizginleme yeteneksizliği (kapitalist devletlerin kendi

uluslarını, hatta genel olarak Avrupalıları ya da Batılıları, ucuz, çoklukla da karşılaştırılamayacak kadar toplumsal güvenceden yoksun işgücünden korumak amacıyla koydukları korumacı engeller ve bunların yol açtığı müdahalecilik). Bir ülke bir yandan kendi "toplumsal kazanımları"nı, vb koruduğunu ileri sürüp öte yandan da dünya pazarındaki kendi çıkarlarını nasıl koruyabilir?

5. Dış borcun ve buna bağlı daha başka düzeneklerin ağırlaşması insanlığın büyük bölümünü aç bırakmakta ya da umutsuzluğa atmakta. Böylece, insanlığın büyük bir bölümü bu pazardan dışlanmaya başlar, oysa söz konusu mantık tam da bu pazarı genişletmeyi amaçlamaktaydı. Bu tür çelişkiler (bu çalkantılar insan hakları ve demokratikleşme söylemi nedeniyle zorunlu kılınır gibi göründüklerinde de) jeopolitik çalkantıları azdırır.

6. Silah sanayii ve silah ticareti ("konvansiyonel" de olsa, tele-teknolojinin en ileri noktalarında da dolaşsa) Batı demokrasilerinin bilimsel araştırmanın, ekonominin ve çalışmanın toplumsallaşmasının olağan kuralları içinde yer almaktadır. Akla hayale gelmedik bir devrim olmadıkça, silah sanayii ve ticaretini, en başta da söz konusu işsizlik olmak üzere, önemli tehlikeler doğurmaksızın, değil askıya almak yavaşlatmak bile söz konusu olamaz. "Normal" ticaretten (kısıtlı) ölçüde ayırt edebildiğimiz kadarıyla silah kaçakçılığı dünya ticaretinde ilk sırada bulunmakta, hemen arkasındansa uyuşturucu kaçakçılığı gelir, zaten silah ve uyuşturucu kaçakçılığı pek de yabancı değildirler birbirlerine.

7. Nükleer silahların, tam da kendilerini bu silahlardan korumak istediğini ileri süren ülkelerce desteklenen yaygınlaşma olgusu ("dağılma": "dissémination"), uzun zamandır olduğu gibi, devlet yapıları tarafından bile denetlenememekte. Nükleer silahlanma yalnızca devlet denetimini değil denetime tabi her tür pazarı da aşmış durumda.

8. Etnik topluluklar arası savaşların (bugüne dek hiç başka tür bir savaş oldu mu ki?) sayısı artmakta; cemaat, ulus-devlet, hükümranlık, sınırlar, kan ve toprak gibi ilkel *kavramlara daya-*

lı bir düş, eskil bir kavram ve düş yönetmekte bu savaşları. Eskillik kendi başına kötü bir şey değil, indirgenemez bir kaynak barındırmakta kendinde kuşkusuz. Bu kavramsal düşün, varsaydığı varlık-yer-bilim [*ontopologie*] içinde, tele-tekniğin yol açtığı yerinden oynama nedeniyle, şimdiye dek görülmedik ölçüde, zamanaşımına uğramış olduğu nasıl yadsınabilir ki? *Varlık-yer-bilim* dediğimizde, burada-bulunmanın varlıkbilimsel değerini kendi *yerine*, bir yerelliğin (ülkenin, toprağın, kentin, genel anlamda cismin *topos*'u) sabitleşmiş ve sunulabilir belirlenimine ayrılmazcasına bağlayan varsayımsal bir yapıdan söz etmekteyiz. Söz konusu yerinden oynama süreci, bugüne dek görülüp duyulmadık ölçüde, hep daha farklılaşmış ve hep daha hızlı biçimde (insan kültürünü şu ana dek bilgilendirmiş, biçimlendirmiş hız normları ötesinde bir hızlanma bu) yaygınlaşsa da, kökenindeki eskilliği hep koruyup sürdürmekte, yani eskiden beri hep yerinden çıkardığı eskillik kadar "eskil." Durmadan yeni baştan ortaya sürdüğü kalıcılığın olumlu koşulu zaten. Belirli bir yerde durağanlaşma, sabitleşme ya da yerleşiklik olduğu için, yerel ayır*a*mın (diff*é*r*a*nce), bir yerinden-edilmenin uzama yayılımının devinime kaynak olması gerekirdi. Yer açması ve yer kazandırması gerekirdi. Sözgelimi, her ulusal kök salış her şeyden önce yerinden edilmiş ya da yerinden edilebilir bir insan topluluğunun kaygısına ya da belleğine kök salar. "*Out of joint*" zaman değil yalnızca, aynı zamanda uzam da, zaman içinde uzam, uzamlaşma.

9. Doğu Avrupa'daki sosyalist denen eski devletler de dahil olmak üzere, dört bir kıtaya yayılmış mafya ve uyuşturucu konsorsiyumunun, yani şu aşırı derecede etkili ve tam anlamıyla kapitalist hayalet devletlerin durmadan artan ve kısıtlanamayan erki nasıl bilmezlikten gelinebilir ki? Bu hayalet devletler her yana öylesine sızmış ve her yanda öylesine sıradanlaşmışlardır ki, artık kesin biçimde saptanamaz oldu kimlikleri. Hatta kimi zaman demokratikleşme süreçlerinden bile açıkça ayırt edilemez olmuş durumdalar (örneğin, telgraf basitliğiyle yazarsak, saldı-

rıla-saldırıla-yıpratılmış-bir-Sicilya-mafyasının-tarihi-ile Atlantik'in-iki-yakasındaki-demokrat-kanat-içinde-olduğu-kadar-günümüzde-yeni-bir-sermaye-biçimlenişi-yaşayan-Hıristiyan-demokrat-İtalyan-devletinin-yeniden-kuruluşu-çerçevesinde-de-Müttefiklerle-sıkı-sıkıya-ve-ortak-yaşamca-ittifak-kurmuş-Mussolini-devletinin-faşizmini birbirine bağlayan, kısacası nerden kaynaklandığına bakılmadığında hiçbir şey anlaşılamayan bir durumu düşünmek yeter). Bütün bu sızıntılar, denilegeldiği gibi, "kritik" bir evreden geçmekte, böylece biz de bundan söz etmeye ya da çözümlemesine başlamaya olanak bulmaktayız. İşte, bu hayalet devletler toplumsal-ekonomik dokuyu, sermayelerin genel dolaşımını istila etmekle kalmayıp, devlet kurumlarını ve devletler-arası kurumları da istila etmekteler.

10. Çünkü özellikle, uluslararası hukukun ve bu hukukun kurumlarının bugün içinde bulundukları durumu çözümlemek gerek: Bütün bu uluslararası kurumlar, yadsınması olanaksız biçimde ilerleme göstermiş olsalar da, (ne mutlu ki) belirli bir yetkinliğe ulaşmış olsalar da, en azından iki sınırlama içinde kıvranıp durmaktalar. Bunlardan ilki ve de en temel olanı, söz konusu kurumların normlarının, kuruluş sözleşmelerinin, üstlendikleri görevin tanımının belirli bir tarihsel kültüre bağımlı kalmasıdır. Bu sınırlamaları, soykütüğü açısından sunduğu kapanmışlığının, yalnızca kuramsal-adli ya da kurgusal açıdan değil, ama somut, kılgısal ve kılgısal olarak gündelik anlamda da kendini her geçen gün biraz daha iyi biçimde sergileyen ulus ya da devlet hükümranlığı kavramı başta olmak üzere, Avrupa'daki kimi felsefe kavramlarından ayıramayız. Bu ilk sınıra sıkı sıkıya bağlı başka bir sınır daha vardır: Bu uluslararası ve sözde evrensel hukuka, uygulamada, büyük ölçüde birtakım ulus-devletler egemen olmaktadır. Bu ulus-devletlerin teknik-ekonomik ve askeri gücü hemen hemen her zaman verilen kararları hazırlayıp uygulamakta, başka deyişle kararı *belirlemekte*. İngilizcede dendiği gibi, *karar üzerinde etkili* olmaktadır. Birleşmiş Milletler Örgütü'ndeki yeni ya da biraz daha eski tartışma ve kararlarda, bu ka-

rarların uygulamaya konmasında ("*enforcement*" – icra) binlerce örneği var bunun, binlerce örnek kanıtlamakta bu durumu: Devletlerin yasa karşısındaki tutarsızlıkları, kesintililikleri, eşitsizlikleri, kimi devletlerin uluslararası hukukun hizmetindeki askeri güç üstündeki egemenliği, işte günbegün, yılbeyıl saptamamız gereken yalnızca budur.[3]

Bütün bu olgular uluslararası kurumların saygınlığını alaşağı etmeye yetmez. Hiçbir zaman vazgeçilmemesi gereken kurumların kurtuluşu ve yetkinleştirilmesi için bu kurumlarda çalışan kişilere saygı duymalıyız, adil olmak bunu gerektirir. Bu tür bir çabanın belirtileri ne denli yetersiz, karışık ya da kesinlikten yoksunsa da, belirsizce, hatta zaman zaman ikiyüzlüce *insani* denen bir nedenle müdahale etme ya da devletlerin iç işlerine karışma hakkı (böylece, kimi koşullarda devletin hükümranlığı da kısıtlanmış olur) konusunda düşündürterek kendini duyuran gerçeği selamlayalım. Gözümüzü iyice açıp, bütün bu yeniliklerin alet olabileceği dolaplara ya da bütün bunlara birilerinin sahiplenmesi tehlikesine karşı uyanık olup selamlayalım bu belirtileri.

Konferansımızın asıl konusuna geri dönelim şimdi de; iyice yaklaşalım. Kullandığım "Yeni Enternasyonal" alt-başlığı, uluslararası hukukun, kavramlarının ve müdahale alanlarının, uzun bir vadeye yayılır biçimde tasarlanan köklü biçimde dönüşüme

3. Bir de buna BM'nin gerçekleştirdiği önemli (siyasal, toplumsal-eğitsel, kültürel ya da askeri) müdahalelerde ya da yalnızca kendi yönetiminde bile ekonomik anlamda bağımsız olmadığını eklemek gerekir. BM'nin çok ağır bir parasal bunalım yaşadığı gözden kaçırılmamalı. Büyük devletler borçlarını ödememekteler. Çözüm: Özel sermaye desteğini almak için kampanyalar düzenlenir, BM'nin pazar çıkarlarıyla uyuşum içinde olabilecek bir siyasetini (çoklukla, şurada ya da burada, oradan çok burada, tam anlamıyla) açıkça söylenen ya da söylenmeyen kimi koşullara bağlı olarak destekleyecek "council"ler (sanayi, ticaret ve finans dünyasının büyük kaptanlarını bir araya getiren dernekler) kurulur. Günümüzde uluslararası kuruluşları yönlendiren ilkeler, bu çıkarlara çoklukla uygun düşmektedir, bunun hem altını çizmek hem de üstünde düşünmek gerek. Neden, nasıl ve de hangi sınırlar dahilinde yönlendirmekteler acaba? Bu sınırlar da ne demek? Şimdilik, burada sorabileceğimiz tek soru da bu zaten.

uğratılmasına gönderme yapmaktadır. Tıpkı insan hakları kavramının yüzyıllar boyunca çeşitli toplumsal-siyasal depremler (gerek çalışma hakkı ya da ekonomik haklar, gerekse çocukların ve kadınların hakları, vb. olsun) yaşayarak yavaş yavaş belirlenmiş olması gibi, uluslararası hukuk da kendi alanını genişletip çeşitlendirmeli, öyle ki, sonuçta, savunduğu demokrasi ve insan hakları düşüncesiyle tutarlı davranmak istiyorsa, *dünyanın* ekonomik ve toplumsal alanını, az önce söz ettiğimiz devletlerin ve hayalet-devletlerin hükümranlığının ötelerinde, kapsamış olsun. Burada söylediklerimiz, görünüşe karşın, yalnızca devlete karşı olmakla kalmamakta: Verili ve sınırlı koşullarda, süper-devlet olabilecek bir uluslararası kuruluş bazı özel toplumsal-ekonomik güçlerin uygulayacağı şiddet ve sahip çıkma eylemlerini sınırlayabilir her zaman. Kaldı ki, bir yandan, devlet konusundaki ve devlete egemen bir sınıf tarafından sahip çıkılması, devlet erkiyle devlet aygıtı ayrımı, siyasal kertenin son bulduğu, "siyasetin sonu" ya da devletin yok oluşu[4] konusundaki Marksist geleneğe (kaldı ki karmaşık, evrime açık, ayrışık bir gelenek) bağlı kalmaksızın, öte yandan da, adalet düşüncesinin kendisinden bir an bile kuşku duymaksızın, gene de Marksizmin "ruhu"ndan esinlenip, adalet alanının sözde özerkliğini eleştirebilir ve uluslararası yetkiye sahip kuruluşların, güçlü ulus-devletler tarafından, bilimsel-teknik sermaye, simgesel sermaye ve mali sermaye yoğunlaşmaları, devlet ve özel sermaye yoğunlaşmaları tarafından durmaksızın *fiilen* denetlendiği suçlamasını getirebiliriz. İşte "yeni bir Enternasyonal" de uluslararası hukukun yaşadığı bu bunalımlar arasında bulmaya çalışmakta kendini; üstelik, pazar yasası, "dış borç", bilimsel-teknik, askeri ve ekonomik gelişmedeki eşitsizlik insanlık tarihinde bugüne dek hiç görülmedik ölçüde korkunç, gerçek bir eşitsizliği koruyup sürdürdükçe havada kalacak bir insan hakları söyleminin sınırlarını göstermeye

4. Bu konularla ilgili olarak, bkz. Etienne Balibar, *Cinq études du matérialisme historique,* Maspéro, 1974 (özellikle de *"Komünist Manifesto*'nun düzeltilmesi" bölümü ile bu bölümde " 'Siyasetin sonu'", "Yeni devlet tanımı" ve "Yeni bir siyasal pratik" ile ilgili yerler, s. 83 ve sonrası.

başlamış bile. Bazılarının kalkıp da, insanlık tarihinin ülküsü olarak en sonunda başarıya ulaşmış bir liberal demokrasi ülküsü adına yeni-İncilcilik yapma cesareti bulduğu şimdilerde avaz avaz bağırmalıyız şunları: İnsanlık ve dünya tarihinin hiçbir döneminde şiddet, eşitsizlik, dışlanma, açlık, dolayısıyla ekonomik baskı bu kadar çok insanı avcuna almamıştı. Tarih son buldu rehaveti içinde, kapitalist pazar ve liberal demokrasi ülküsünün gerçekleştiğine ilişkin şarkılar söylemek yerine, "ideolojilerin sonu" ve hakların kazanımıyla ilgili büyük söylemlerin son bulmasını kutlamak yerine, sayılamayacak kadar çok tek tek acılardan oluşan, geniş ölçekli bu apaçıklığı görmezden gelmemek gerekir: Salt sayı olarak ele alındığında, dünya yüzünde şimdiye kadar hiç bu kadar çok erkeğin, kadının ve de çocuğun köleleştirildiği, aç bırakıldığı ya da kırıp geçildiği başka bir dönem daha olmadığını öğrenmemize hiçbir ilerleme engel olamaz. (Ne yazık ki, bütün bu tarihin içinde "hayvanların" yaşamının ve varoluşunun, "hayvanların" yaşamı denilegelen şeyin ne durumda olduğu sorusunu üzülsek de geçici olarak bir kenara bırakmaktayız; oysa öncekinden, insanların yaşamından ayrılamayan bu soru her zaman vahim olmakla birlikte giderek iyiden iyiye kaçınılmaz olup çıkacak.)

"Yeni Enternasyonal" bütün bu suçlar arasından geçip yeni bir uluslararası hukuk arayan bir şey değil yalnızca. Bir yakınlık bağı, bir acı ve umut bağı, tıpkı 1848'lerdeki gibi neredeyse gizli, hâlâ sır gibi saklı, ama her geçen gün biraz daha göze görünür bir bağ bu; pek çok belirtisi var bunun. Zamansız ve konumsuz, adsız ve unvansız, gizli değilse de pek az kamusal, sözleşmesiz, *out of joint*, eşgüdümsüz, partisiz, vatansız, ulusal topluluksuz (her türden ulusal belirlenimden önce, ötesinde ve de bütün bu tür belirlenimlerden geçen uluslararası bir topluluk), yurttaşlığa, belirli bir sınıf üyeliğine yer vermeyen bir bağ. Burada yeni Enternasyonal dediğimiz şey, sosyalist-Marksist Enternasyonal'e, proletarya diktatörlüğüne, bütün ülkelerin proleterlerinin evrensel birliğinin mesihçi-öte dünyacı görevine artık

inanmasalar ya da hiç inanmamış olsalar da, Marx'ın ya da Marksizmin ruhlarından en azından birinden (*birden fazla* ruhu olduğunu biliyorlar artık Marx'ın da, Marksizmin de) esinlenmeyi sürdürüp, yepyeni, somut, gerçek bir kipte kurduğu, kurumsal olmayan bir ittifakın dostluğudur; kurdukları bu ittifak uluslararası hukukun, devlet ve ulus, vb kavramların, içinde bulunduğu durumun (kuramsal ve kılgısal) eleştirisi için artık bir parti ya da işçi sınıfının uluslararası örgütü değil de bir tür karşı-fesat birliği biçimini almakta: Amaç, bu eleştiriyi yenilemek, özellikle de daha köklü bir eleştiri kılmak.

Az önce "kara tablo", on yara, yas ve de bu yasın gözler önüne serer ya da göz önüne alır gibi yapıp kulağımıza fısıldadığı vaadi *yorumlamanın en az iki ayrı yolu* var. Birbirine hem rakip hem de birbiriyle bağdaşamayan bu iki yorumdan hangisini seçmeli? Neden seçemiyoruz ki? Neden seçmemeliyiz ki? Her iki durumda da, Marksizmin belirli *bir* ruhuna bağlı kalmak söz konusu: bu ruha; şu ötekine değil de buna.

1. Hem en paradoksal hem de en klasik olan *ilk yorum* Fukuyama'nın *ülküsel* mantığı içinde kalır gene de. Ama bambaşka vargılar çekip alınız bu kez söz konusu mantıktan. Günümüz dünyasında *kötüye giden* her şeyin ampirik bir gerçeklik ile düzenleyici bir ülkü (düzenleyici ülküyü ister Fukuyama gibi tanımlayalım, ister bu kavramı işleyip dönüştürelim) arasındaki açıklıktan kaynaklandığı varsayımını geçici olarak kabul edelim. Söz konusu ülkünün değer ve apaçıklığı, ampirik gerçekliklerin tarihsel açıdan upuygun düşmemeleri nedeniyle, özünde, zarara uğramayacaktır. İşte, bu ülkücü varsayımda bile, Marksist eleştirinin belirli bir *ruhuna* başvurmak söz konusu açıklığı *elden geldiğince* ele vermek ve gidermek, zorunlu olarak sonsuz bir süreç içinde "gerçekliği" "ülküsel" olana uydurmak için, ivedi öneme sahiptir ve de belirsizcesine gerekliliğini korumak zorunda olacaktır. Bu Marksist eleştiri, sözgelimi yeni üretim biçimleri, bilimsel-teknik ve ekonomik bilgilere, erklere, ulusal ya da uluslararası hukukun uygulamaları ile söylemindeki adli for-

malitelere, yurttaşlık ve milliyete ilişkin yeni sorunlara, vb sahip çıkılmasının yeni biçimleri gibi yeni koşullara uyarlanabilirse verimli olabilecektir.

2. Kara tablonun *ikinci yorumu* için başka bir mantık geçerli. "Olgular"ın ötesinde, sözde "ampirik tanıklıklar"ın ötesinde, ülküye upuygun düşmeyen her şeyin ötesinde, söz konusu ülkü kavramının ta kendisini, özsel yüklemleri temelinde gündeme getirmek söz konusu. Bu yorum, örneğin, pazarın ekonomi açısından çözümlenmesine, sermaye yasalarının, sermaye türlerinin (mali ya da simgesel, yani hayaletsi), liberal parlamenter demokrasinin, temsil ve oy kullanma biçimlerinin, erkek, kadın ve çocuk haklarını belirleyen içeriğin, eşitlik, özgürlük, özellikle de (üçü arasında en sorunsallı olan) kardeşliğe ilişkin kavramların, onurun, insanla yurttaş arasındaki ilişkinin ekonomi açısından çözümlenmesine kadar uzanır. Neredeyse tüm kavramlar ele alındığında, insana ilişkin (tanrısal ve de hayvansal olana da ilişkin, demek ki) bir kavrama ve de insan kavramını varsayan (ne *bütün* demokrasilerin ne de *gelecek olan* demokrasinin demeyelim) *belirli* bir demokrasi kavramına kadar da uzanır. Bu son varsayım çerçevesinde bile, belirli bir Marksist *ruhun* mirasına bağlı kalmak gene de bir ödev olacaktır.

İşte, Marksizmin bir ruhuna bağlı kalmanın iki ayrı nedeni. Birbirlerine eklenmeyip, sarmaş dolaş olmalı bunlar. Ara vermeksizin yeniden değerlendirilmesi ve karmaşık bir strateji boyunca birbirlerini içermeleri gerekir. Yeniden siyasallaşma olmayacak, başka türlü siyaset olmayacak artık. Böyle bir strateji olmaksızın, söz konusu iki nedenin her biri daha da kötü bir yerlere, kötünün de kötüsü bir yerlere sürükler bizi, başka deyişle, dünyanın kötülüğü karşısında bir tür yazgıcı ülkücülüğe ya da soyut ve dogmatik bir öte dünya bilgisine sürükler bizi.

Öyleyse, hangi Marksist ruh söz konusu ki? *Marksizmin ruhunda* böyle ısrar ettiğimizde, hele bir de ruhu *ruhlar* olarak çoğul biçimiyle ve de hayaletler, yani kovmak değil de, ayıklayıp seçmek, eleştirmek, yanı başımızda tutmak ve geri gelmelerine

izin vermek gereken, vakitsiz gelen hayaletler olarak kabul ettiğimizi sezdirdiğimizde Marksistlerin (başkalarınınsa haydi haydi) neden hoşuna gitmeyeceğimizi çıkartmak zor olmasa gerek. Bütün bu "ruhlar" arasında yol göstermesi ve aşamalandırması gereken seçme ilkesinin de kaçınılmazcasına dıştalayacağını saklamayalım kendimizden. Başkalarının değil de kendi atalarının ölüsü başında bekleyerek, başkalarına değil de kendi atalarına göz kulak olarak, yerle bir etmeye bile vardıracaktır işleri. Başka zaman değil de şu anda. Unutuş (suçlu ya da suçsuz bir unutuş olmasının burada önemi yok), dıştalama ya da cinayet nedeniyle, yeni yeni hortlaklar doğacak bu ölü başında bekleyişten. Hem de bunu hortlaklar arasından seçerek, kendininkiler arasından kendininkileri seçerek, yani ölüleri öldürerek yapacak: Yalnızca sonlu varoluşlar ölümlü-canlılar için, bir kararın, bir seçimin, bir sorumluluğun anlamı, hem de kendini karar verilemezle sınaması gereken bir anlamı vardır; karar ve sorumluluk yasası, sonlu olma yasası. Burada söylediklerimizin kimsenin hoşuna gitmeyecek olması da işte bundandır. Peki, ama birinin başka birisinin hoşuna gitmek için konuşması, düşünmesi ya da yazması gerektiğini söyleyen oldu mu hiç? Burada yeltendiğimiz şu tehlikeli davranışı, Marksizmin-gecikmiş-benimsenmesinin bir türü olarak kabul etmek için söylediklerimizi iyice yanlış anlamış olmak gerekir. Bugüne dek hiç olmadığı kadar belirgin ve ivedi bir vakitsizlik biçemi olarak zamana ters düşenin ya da taban tabana karşı olanın çağrısına burada, bugün, şimdi, daha önce hiç olmadığım kadar duyarlı olduğum da doğrudur. "Tam zamanıydı Marx'ı selamlamanın!" dendiği geliyor bile kulağıma. Ya da "Geç bile kaldı!", "Neden bu kadar geç kaldı ki?" Zamana ters düşenin siyasa açısından erdem taşıdığına inanmaktayım. Ve de zamana ters düşenin, şu ya da bu ölçüde hesaplanmış biçimde, *tam zamanında* gelme olanağı yoksa, bu durumda (siyasal ya da daha başka) bir stratejinin uygunsuzluğu, tamı tamına, *tanıklık edebilir* adalete, daha önce söylediğimiz gibi, doğruluğa ve hukuka indirgenemeyecek olması gere-

ken, ayarı kaymış olması gereken zorunlu kılınmış adalete tanık olabilir en azından. Ne var ki, buradaki kararlar böylesi güdülerden kaynaklanmamakta, bütün bu sloganların basitleştiriciliğiyle olan bağlarımızı da en sonunda koparıp atmak gerekecek artık. Kesin olan bir şey varsa, o da Marksist olmadığım. Çok uzun zaman önce (anımsıyorsunuz, değil mi?), başka biri daha demişti böyle bir şey, Engels aktarmıştı yaptığı bu espriyi, işte aynı öyle. "Marksist değilim", demek için hâlâ Marx'ın onayını mı almak gerek? Bir sözlü bildirinin Marksist olduğu neresinden anlaşılabilir ki? Kim kalkıp da "Ben Marksistim" diyebilir ki hâlâ?

Marksizmin belirli bir ruhundan esinlenmeyi sürdürmek, Marksizmi her şeyden önce ve ilkece *köklü* bir eleştiri, yani özeleştirisine hazır bir yordam kılan şeye bağlı kalmak olacaktır. Bu eleştiri kendi dönüşümüne, kendi yeniden-değerlendirilmesine ve kendi öz-yeniden yorumlanmasına, ilkece ve apaçıkça açık kalma gereğini *kendine talep etmektedir.* Böyle bir eleştirel "kendine-talep-etme"nin kök salması gerekir, eleştiri-öncesi değilse bile, henüz değilse bile, henüz eleştirel de olmayan bir toprağa bağlanmıştır. Bu ruh, aynı zamanda bir biçemse de, bir biçemden fazla bir şeydir. Aydınlanma Çağı'na uzanan bir ruhun mirasçısıdır, vazgeçmemek gerekir bundan. İşte, bu ruhu, Marksizmin öteki ruhlarından ayırt edeceğiz, yani bu ruhu Marksist bir öğretinin bağrına, sözde dizgesel, metafizik ya da varlıkbilimsel bütünselliğine (özellikle de "diyalektik yönteme" ya da "diyalektik materyalizme"), temel kavramları olan emek, üretim biçimi, toplumsal sınıf kavramlarına, dolayısıyla kendi aygıtlarının (gerçekleşmiş ya da tasarlanmış biçimiyle, işçi sınıfı hareketinin uluslararası örgütleri enternasyonaller, proletarya diktatörlüğü, tek parti, devlet ve son olarak da totaliter garabet) tüm tarihine perçinleyen öteki ruhlarından ayırt edeceğiz. Çünkü Marksist varlıkbilimin yapıçözümü, "iyi bir Marksist" olarak söylersek, Marksist külliyatın kuramsal-kurgusal bir katmanını

ele almakla kalmayıp, onu dünya işçi hareketinin strateji ve aygıtlarının en somut tarihine eklemleyen her şeyi de ele alır. Bu yapıçözümse, son kertede, kuramsal ya da yöntemsel bir yordam değildir. Onu hep kurmuş olan olanaksızın deneyimi olarak kendi olanağında olaya, yani basitçe, gelmekte olanın gelişine yabancı değildir hiçbir zaman: Birkaç yıl önce Moskova'dayken, bazı Sovyet felsefecileri bana, *perestroyka*'nın en iyi çevirisinin gene "yapıçözüm" olduğunu söylemişlerdi.

Özetle söylersek, belki de hafifçe gülümseyerek *neredeyse tümünün* de birbirine benzediği saptanabilecek olan bütün öteki ruhlarından ayırarak, bağlı kalmanın daha uygun düşeceği Marksizm ruhunu yalıtacak bu kimyayı andıran çözümlemede bizlere, bu gece, burada yol gösterecek olan tam da hortlak sorununun kendisidir. Peki, hortlağı, hortlak kavramını, hayalet ya da *hortlak* kavramını, Marx'ın kendisi nasıl ele alıp işlemişti ki? Nasıl belirlemişti ki? Bu kadar çok duraksama, gerilim, çelişki arasından geçip, sonuçta, nasıl olup da bir varlıkbilime *bağlayabilmişti* ki hayaleti? Hayaletin bu bağı da nedir? Bu bağın bağı da, bu bağın materyalizmle, partiyle, devletle, devletin totaliter-oluş süreciyle bağı nedir?

Eleştirmek, sonu gelmez özeleştiriyi gerektirmek, her şey ile neredeyse her şeyi ayırt etmektir gene de. Oysa, vazgeçmeye hiçbir zaman hazır olmayacağım bir Marksizm ruhu varsa, bu ruh yalnızca eleştirel düşünce ya da sorgulama yordamı (tutarlı bir yapıçözüm, bir şeyin ne ilk ne de son sözünün soru olmadığını öğrense bile, bağlı kalmalı bu yordama) olmakla kalmamaktadır. Her tür dogmatiklikten, hatta her tür metafiziksel-dinsel belirlenimden, her tür *mesihçilikten* kurtarmayı deneyebileceğimiz şey, belirli bir vaat deneyimidir, hakların kazanımına ve *mesihçe* olana ilişkin belirli bir olumlamadır. Üstelik bir vaadin yerine getirileceğini de vaat etmesi gerekir, yani "ruhsal" ya da "soyut" kalmamayı, yeni eylem biçimleri, yeni kılgı, örgütlenme, vb biçimleri, olaylar üretmeyi vaat etmesi gerekir. "Parti biçiminden" kopmak ya da şu ya da bu devlet ya da Enternasyo-

nal biçiminden kopmak, her türlü kılgısal ya da etkili örgütlenme biçiminden de vazgeçmek anlamına gelmez. Burada bunun tam da tersine önem vermekteyiz.

Böyle deyince, egemen olan iki ayrı eğilime de karşı çıkmış oluyor insan: *Bir yandan*, Marksizmi her türden ereksellikten ya da her türden mesihçi öte dünya bilgisinden (asıl isteğim bunları birbirinden ayırt etmek zaten) ayırmayı denemeleri gerektiğine inanan (en başta da Fransız Marksistleri, Althusser'in çevresindekiler olmak üzere) kimi Marksistlerin Marksizmi en gözü açık ve en modern biçimde yeniden yorumlamalarına, *öte yandan da*, her zaman yapıçözümüne uğratılabilecek olan varlıkbilimsel-dinbilimsel içerikler yükleyerek hakların kazanımına ilişkin kendi öte dünya bilgilerini belirleyen Marksist-karşıtı yorumlara. Yapıçözücü bir düşünce, yani benim burada önemsediğim düşünce, olumlamanın, dolayısıyla vaadin indirgenemezliğini de, belirli bir adalet düşüncesinin yapıçözüme uğratılamazlığını da (burada hukuktan ayrı tutulmuştur adalet)[5] çağırmıştı hep yeniden. Böyle bir düşünce köklü ve bitimsiz, sonsuz (kuramsal ve kılgısal, deniyordu buna) bir eleştiri ilkesini haklı çıkarmaksızın iş göremez. Bu eleştiri, gelmekte olanın saltık gele-

5. Hukuk ile adalet arasındaki bu ayırımla ilgili olarak, gene *Force de loi* adlı yapıta gönderme yapacağım (a.g.y., bkz. not 1). Böyle bir ayrım getirme gereği, adalet dünyasını, özgüllüğünü ve günümüzde gerektirdiği yeni yaklaşımları en ufak biçimde küçük düşürmez. Tam tersine, söz konusu alanın yeniden ele alınıp işlenmesi için hem vazgeçilmez hem de ilk başta getirilmesi gereken bir ayrımdır bu. Günümüzde, sanki baştan aşağı yeniden temellendirmek gerekmez de doldurmak yeterliymiş gibi, şu ya da bu ölçüde sakince, "adli boşluklar" denilen şeyle karşılaştığımız her yerde özellikle bu ayrımı yapmak gerekmektedir. Çoğu kez *yaşam mülkiyetinin*, miras bırakılabilmesinin ve insan kuşaklarının (adına insan denilen gen bütününün, genlerin iyileştirilmesi, organ aktarımları, taşıyıcı anneler, dondurulmuş yumurtalar, vb gibi konuların bilimsel, adli, ekonomik, siyasal sorunları) söz konusu olmasında şaşılacak bir şey yok demek ki. Yasayı, yasanın yasasını, hukuku ve adaleti düşünmemiz gereken yerde, rahat rahat bir "adli boşluğun" doldurulduğuna inanmak, "bir sorunu çözüme kavuşturmak" için yeni "yasa maddeleri" çıkarmanın yeteceğini sanmak, ahlâk düşüncesini kalkıp ahlâkla ilgili bir kurula bırakmaya benzer.

ceğine açık bir deneyimin, yani zorunlu olarak belirlenmemiş, soyut, ıssız bir deneyimin, olayı ve ötekini bekleyişi içinde verili, sergilenmiş, teslim edilmiş bir deneyimin deviniminde yer alır. Katıksız biçimselliğinde, gerektirdiği belirlenmemişlikte bile, belirli bir mesihsel ruhla özsel bir yakınlığı olduğu söylenebilir. Burada ya da başka yerde *mal etmenin dışlanması* (her tür "sermaye"nin, her tür mülkiyetin ya da mülk edinmenin köklü çelişkisi olduğu kadar, buna bağlı tüm kavramların da, en başta da özgür öznelliğin, yani bu kavramlara dayanıp kendini ayarlayan kurtuluşun da köklü çelişkisi) konusunda söylediklerimiz hiçbir zinciri doğrulamaz. Deyim yerindeyse, tam da karşıtıdır bu zincirin. Köleleşme, mülk edinmeye bağlanır.

Oysa, belirli bir Marksizm ruhuna bağlılığı gösteren bu davranış, kuşkusuz, ilkece, herhangi birinin üstlenmesi gereken bir sorumluluktur tam da. Zar zor topluluk diyebileceğimiz yeni Enternasyonal'in kimliği belirsiz henüz. Ne var ki, günümüzde bu sorumluluk, en azından belirli bir entelektüel ve akademik alanın sınırları içinde kimseyi dışta bırakmamak için şunu da diyelim ki, *öncelikle* ve de *ivedilikle*, şu son on beş-yirmi yıl boyunca, Marksist dogmanın, hatta metafiziğin siyasal ya da kuramsal biçimleriyle kurulan belirli bir hegemonyasına karşı koyabilmiş olanlara, *çok daha buyurucu olarak* geri gelir gibi. Ama daha da özellikle, gerici, tutucu ya da yeni-tutucu, bilimkarşıtı ya da yobazca eğilimlerin verdiği rehavete kapılmaksızın bu direnişi tasarlayıp uygulayabilenlere, gelecek yüzyılın yeni Aydınlanma Çağı adına, tam tersine, son derece eleştirel, hatta yapıçözücü demeye bile cesaret edebileceğim biçimde davranmaya ara vermeyenlere düşer bu sorumluluk. Bunu yaparken de, bir demokrasi ve hakların kazanımı ülküsünden vazgeçmeyip bu ülküyü başka bir biçimde düşünüp gerçekleştirmeye çalışanlara döner daha çok.

Burada da, bir kez daha sorumluluk bir mirasçının sorumluluğu. İsteseler de istemeseler de, bilseler de bilmeseler de, günümüzde dünya üstündeki herkes, bütün insanlar belirli bir ölçüde

Marx'ın ve de Marksizmin mirasçılarıdır. Az önce söylediğimiz gibi, felsefi ya da bilimsel biçimdeki bir tasarının –ya da bir vaadin– saltık tikelliğinin mirasçıları başka deyişle. Bu biçim, pozitif din açısından bakıldığında ilkece, din dışıdır; mitolojik de değildir; demek ki ulusal da değil – çünkü seçilmiş bir halkla kurulan ittifakın ötesinde, dinsel ya da mitolojik, daha geniş bir anlamda söylersek, "gizemli" olmayan milliyet ya da ulusçuluk olamaz. Bu vaadin ya da bu tasarının biçimi saltık anlamda eşsizdir. Olayı ise hem tikel, hem tümel hem de silinmezdir; ancak bir örselenmenin etkisini silemeyip yalnızca yer değiştirtebilen bir yas çalışması süresince ve de ancak bir yadsımanın yadsınmasıyla silinebilir.

Böyle bir olayın benzeri görülmemişti şimdiye dek. Tüm insanlık tarihinde, dünyanın ve yerkürenin tüm tarihinde, genel olarak tarih diyebileceğimiz her şeyde, böyle bir olayın (gene söyleyelim ki, ulusçu söylemden, dinden ve de "gizem"den kendini çekip kopardığını ileri süren felsefi-bilimsel biçimli bir söylem olayı) toplumsal örgütlenmenin dünya çapındaki biçimlerine (evrensel olma savındaki bir parti, bir işçi hareketi, bir devletler konfederasyonu, vb.) ilk kez ve ayrılmazcasına bağlandığını görmekteyiz. Yeni bir insan, toplum, ekonomi, ulus kavramı, devlete ve de yok oluşuna ilişkin birçok kavram önererek kurar bu bağı. Bu olaya ilişkin ne düşünülürse düşünülsün, böylelikle başlamış olanın kimi zaman ürkütücü yenilgiler tatması konusunda, yol açtığı ekonomik-teknik ya da çevreyle ilgili yıkımlar ile totaliter sapkınlıklar (bunların hastalıklı ve rastlansal sapmalar, sapkınlıklar değil de, doğuştan başlayarak var olan ve özsel bir mantığın, kökensel bir ayar kaymasının gerekli kendini ortaya serişi olduğunu söyleyenler var uzunca bir süredir –bizse, bu varsayıma karşı çıkmaksızın, kendi payımıza, oldukça eksiltili davranıp, hayaletin hayaletsiliğinin *varlıkbilimsel* açıdan işlenmesi sonucu olduğunu söyleyeceğiz bütün bunların) konusunda ne düşünülürse düşünülsün, insanın belleğinde yol açabileceği örselenme konusunda da ne düşünülürse düşünül-

sün, bu biricik girişim kendine bir yer buldu. En azından bildirildiği biçimiyle, yerine getirilmediyse de, varlıkbilimsel bir içeriğin burada bulunuşuna doğru apar topar yöneldiyse de, yeni türden mesihçe bir vaat tarihe biricik ve açılış nitelikli bir damga basmış durumda. İstesek de istemesek de, nasıl bir bilince sahip olursak olalım, bunun mirasçısı olmadan edemeyiz. Sorumluluğa çağrı yapılmaksızın miras olmaz. Bir miras bir borcun yeniden-olumlanmasıdır hep, ama eleştirel, seçmeci ve eleyici bir yeniden-olumlama; işte, birçok ruhu ayırt etmemizin nedeni de budur zaten. Alt-başlığımızda "Borcun durumu" gibi böylesine belirsiz bir deyime yer vermekle, kuşkusuz yadsınmaz bir dizi konu başlığını tanıtmak istiyorduk, ama en başta da, Marksizm ve Marx gibi bir özel isimle tarihin belleğine kazınmış ruhlardan birine olan silinmesi ve ödenmesi olanaksız bir borcu duyurmak istiyorduk. Kabul edilmediği yerde bile, bilincine varılmamış ya da yadsınmış olarak kaldığı yerde bile, işbaşındadır bu borç, ama özellikle de, felsefe konusundaki tüm düşünceleri ve felsefenin tümünü örtük biçimde yapılandıran siyaset felsefesinde işbaşındadır.

Yeterli zamanımız olmadığı için, şu son yıllar boyunca ilk başta tanındığı yüzüyle yapıçözüm denilen şeyin, yani dilin kurduğu özerksel hegemonyanın tortularının temizlenmesi ya da gizeminden arındırılması, dilbilimciliğin, sesbilimciliğin, mantıkmerkezciliğin, halis olanın metafiziğinin yapıçözümü denen şeyin (başka bir metin ya da iz kavramının oluştuğu, metnin ya da izin kökensel teknikleştirilmelerine, yinelenebilirliğe, protezsi eke ilişkin yeni kavramlar yanında, kendine özgü olan ya da mal etmenin dışlanması denilene ilişkin yeni kavramların da oluştuğu bir yapıçözüm bu) bazı özelliklerini ele almakla yetinelim. Böyle bir yapıçözüm Marksizm-öncesi uzamda ne düşünülebilirdi ne de olanaklıydı. Yapıçözümün, en azından benim gözümde, demek ki belirli bir Marksizm *geleneğinde* de, belirli bir *Marksizm ruhunda* da bir köktenleşmeden başka anlamı olmadı hiç. Marksizmin, adına yapıçözüm denilen şu köktenleşme giri-

şimi yaşandı (kimilerinin farkına vardığı gibi, ayır*a*msal (diffé*r*antielle) ekonomiye ve mal etmenin dışlanmasına ilişkin, hatta bağışa ilişkin belirli bir *ekonomik* kavram örgütleyici bir görev üstlenmişti bu yapıçözümde; tıpkı ayır*a*ma ve genel anlamda yas çalışmasına bağlı çalışma kavramı gibi). Bu girişim, Marx'a yaptığı göndermeler stratejisinde sakınımlı ve cimriydi, ama çok enderdi olumsuz olduğu; bunun nedeni de, Marksist varlıkbilimin, Marx adının, Marx'a dayanarak meşruluk kazanma bir bakıma gereğinden sağlam bir *denetime* tabiydi. İşte, bütün bunlar da geleceksiz, geleceğin kendisinden yoksun olmak yanında başka kusurları da olan bir ortodoksluğa, aygıtlara ve stratejilere kaynamış gibiydiler. Kaynak sözünden, yapay, ama sağlam bir birleşme anlaşılabilir, öyle ki bu katılım olayı yüz elli yıldır dünyanın tüm tarihini, yani benim kuşağımın tüm tarihini oluşturmuştu.

Ne var ki, köktenleştirme köktenleştirdiği nezdinde borçlanır hep.[6] Yapıçözümün Marksist gelenek ve belleğinden, Marksist

6. Peki, ama "köktenleştirmek" ne anlama geliyor? Doğrusu, durumu en iyi anlatan sözcüğün bu olmadığı kesin. Daha ötelere götürecek ve de bitmeyecek bir devinim sağladığına kuşku yok. Yerindeyse de işte bu kadar yerinde. "Köktenleştirmekten" daha fazla ya da daha az bir şeyler, daha doğrusu başka bir şey yapmak gerek, çünkü zaten mesele olan şey, olduğu ileri sürülen birlik ve köken. Aynı yönde bir adım daha atıp, köktenliğin, temelselliğin ya da kökenselliğin (neden, ilke, *arkhè*) derinliklerine doğru ilerlemek söz konusu olmayacak artık. Marksist eleştiriye kumanda ettiği, etmeyi sürdürdüğü biçimiyle, temel, kökensel ya da kökten olanın kalıbının, kendi *varlıkbilimsel* birliği içinde, kendilerine Marksist diyen söylemlere egemen olan şeyde, işin izleksel yanında, vargılarında *kullanılmayan* ya da *yeterince kullanılmayan* soykütüksel yorumlara, biçimselleştirme yordamlarına çağrıda bulunduğu yere gitmek daha çekici gelecek. Bütün bu biçimselleştirmelerin ve bütün bu soykütüklerinin sorgulaya sorgulaya kendilerini ortaya sermesinden neredeyse söylemin tümü etkilenir, hem de öyle dendiği gibi yalnızca "kuramsal" açıdan etkilenmekle de kalmaz. Bize burada yol gösteren hayalet kavramı ya da kalıbıysa çok uzun zamandır duyurmaktaydı kendini, onun adının berisindeyse, ülküleştirme, yasın çalışıp durması, benzeti, *mimesis*, yinelenebilirlik, çifte buyruk, "*double bind*" ve sorumluluk taşıyan kararın koşulu olarak karar veremezlik, vb gösterirdi kendini.
Bazı şeylerin altını iyice çizmenin yeri burası galiba: Marksizm ile yapıçözüm arasındaki ilişkiler, 1970'li yılların başından bu yana, her bakımdan son

"ruhu"ndan işte bundan söz ettim. Kuşkusuz tek Marksist ruh bu değil, Marksist ruhlardan herhangi biri de değil. Bu örnekleri çoğaltmak, inceden inceye işlemek gerek, ama zamanımız yok böyle bir şeye.

Alt-başlığımda *Borç durumu/Devleti* (*État de la dette*) dedimse, bundaki amacım devlet ya da durum kavramını sorunsallaştırmaktı, hem de *üç ayrı biçimde.*

İlk olarak, üstünde daha önce de durduğumuz gibi, Marx'a ve Marksizme olan borcun *durumu*, *durağan* ve *istatistik* biçimde, eksiksiz bir hesap ya da bilanço *çıkartır* gibi çıkartılmaz. Bu hesapların tam bir dökümü çıkarılmaz. Seçen, yorumlayan ve yönlendiren bir bağlanmayla muhasebeci olur insan. Kılgısal ve de edimsel biçimde. Bir de, zaten sayıca çok, ayrışık, çelişkili, bölünmüş bir buyrultunun tuzaklarına, yani gizini, belki de bir suçun gizini hiç açığa vurmayacak bir mirasın tuzaklarına (tıpkı bir sorumluluk gibi) düşerek ilk adımını atan bir kararla. Suçu işleyen*in* gizini, yani, Hamlet'e şunları söyleyenin gizini:

Ghost. I am thy Fathers Spirit.
Doom'd for a certaine terme to walke the night;

---

derece çeşitli, çoklukla birbirine indirgenemez ya da karşıt olsa bile, son derece çok sayıda, birbirinden değişik yaklaşımı gerektirmişti. Bunların her birini hakkıyla ele alıp neler borçlu olduğumu anlatmama olanak yok. Başlıbaşına bu konuyu işlemiş yapıtlar dışında (örneğin; Michael Ryan, *Marxism and Deconstruction: A Critical Articulation* (John Hopkins University Press, 1982) ya da Jean-Marie Benoist'nın *Marx est mort* (Gallimard, 1970) adlı yapıtları; Benoist'nın kitabının son bölümü, başlığına karşın, Marx'a saygı duyup selamlar, hem açıkça "yapıçözücü" olmak ister hem de insanın defin belgesinden bekleyebileceğinden çok daha olumlu davranır. Elinizde bulunan kitabın başlığı da, J.-M. Benoist'nın kitabına verilen bir yanıt olarak okunabilir; bu yanıtı vermek ne kadar zaman almış olursa olsun ya da söz konusu yanıt zamana, zamana karşılığa, ters zamana (yani hortlağa, geri gelene) bırakılmış olursa olsun, bu konuyla ilgili olarak burada teker teker sayamayacağımız kadar çok çalışma yapıldığını (en başta da J.-J. Goux, Th. Keenan, T. Lewis, C. Malabou, B. Martin, A. Parker, G. Spivak, M. Sprinker, A. Warminski, S.Weber tarafında gerçekleştirilmiş olanlar) anımsatmakla yetineceğiz.

And for the day confin'd to fast in Fires,
Till the foule crimes done in my dayes of Nature
Are burnt and purg'd away: But that I am forbid
To tell the secrets of my Prison-House;
I could a Tale unfold...[7]

[Ben babanın ruhuyum senin ve bir süre için
Mahkûmum geceleri karanlıkta gezmeye,
Gündüzleri ateşler içinde kalmaya,
Yanıp tükeninceye dek işlediğim günahlar.
Açıklamam yasak olmasaydı eğer,
Yaşadığım zindanın sırlarını,
Öyle şeyler anlatırdım ki sana...

(*Hamlet*)]

Her *hortlak*, her geri-gelen burada *topraktan* gelir ve geri gelir gibidir, toprağa gömülü bir gizlilikten gelir gibidir (humus ve fışkılı toprak, mezar ve yeraltındaki hapishane), en aşağıdakine, naçiz olana, nemli, aşağılanmış olana döner gibi geri dönecektir buralara. Bizim de burada, bir hayvanın geri gelişine susup geçmemiz gerekmekte, yere iyice yakın bir yerde: şu yaşlı köstebekten de ("Well said, old Mole") herhangi bir kirpiden de söz etmiyoruz, daha kesin biçimde söylersek, "ürkmüş bir yaban kirpisi"nden (*fretfull Porpentine*) söz etmekteyiz; Babanın ruhu

7. *Hamlet*, Perde I, Sahne V, Yves Bonnefoy çevirisi, a.g.y., s. 60. Hayaletin yaşamında ("*in my dayes of Nature*") başına gelen "korkunç günahlar"ın ("*foules crimes*") onun mu başkasının mı olduğu bilinmemekte. Kralın gizi açığa vurması "yasak" ("*I am forbid to tell the secrets*") şu "*secrets of my Prison-House*"un gizi de belki burada yatmakta. Dipsiz derinliklere doğru uzayıp giden edimsellikler. Ardı arkası gelmeyen, çoğalıp duran yeminler, yemin etmeye çağırışlar, buyruklar, def edişler (söz vermenin büyük düşünürü ve büyük ozanlarından biri olan Shakespeare'in tüm tiyatrosunda olduğu gibi) bir gizin varlığını varsaymaktalar, herhangi bir olanaksız tanıklığın, itiraf bir yana, ne bir kanıtta, ne bir tanıtta ya da S, P'dir türünden saptama nitelikli bir bildiride ortaya konulamayacak ve de konulmaması gereken bir gizi varsaymaktalar. Ne var ki, bu giz iki ayrı giz deneyimi arasındaki herhangi bir saltık çelişki gizini de açığa vurmayıp giz olarak sürdürür: sana söyleyemeyeceğim diyorum, yemin ederim, işte bu ilk günahım benim ve de ilk itirafım, itirafsız bir itiraf. İnan bana, başka tek bir tane bile dıştalanmamış durumda.

"et ve kandan kulakları" "ebedi bir bilgiden" yoksun kılarak def etmeye hazırlanmaktadır bunu. (*a.g.y.*)

İkinci olarak da, başka bir borç var sırada; "dış borç", karşısına çıkıp, elden geldiğince sorumlu, tutarlı ve dizgeli biçimde, yüz yüze hesaplaşılmadıkça, insan hakları konusundaki evrensel söyleme, demokrasiye, insanlığın geleceğine, vb. ilişkin tüm sorular da biçimsel, vicdan rahatlatmaya yarayan ve ikiyüzlü tanıklıklardan öteye geçemeyecek. Amblem nitelikli bu biçim altında ya da bu isim altında yatan şey, *çıkardır* yalnızca, her şeyden önce de genel olarak sermayenin çıkarıdır, günümüz dünyasının düzeni içinde, yani dünya pazarı içinde, büyük bir insan kitlesine boyunduruk vurmuş, yeni bir kölelik biçimine hapsetmiş bir çıkar söz konusudur. Bütün bunlar da herhangi bir kuruluşun devlet ya da devletlerarası biçimleri içinde yetkilendirilir ve olup biter. Oysa, dış borca ilişkin bütün bu sorular ile bu kavramın ad değişikliğine uğrattığı her şeyin ele alınıp işlenmesi için en azından Marksist eleştiri ruhuna, piyasa eleştirisi ruhuna, devleti ve uluslararası hukuku bu pazara bağlayan her şey yanında sermayeyi de yöneten çeşitli mantıklara gerek duyulmaktadır.

En sonunda *üçüncü olaraksa*, ve de dolayısıyla, belirleyici bir başkalaşım evresine, Devlet, Ulus-Devlet, ulusal egemenlik ve yurttaşlık kavramlarının temele inen ve eleştirel nitelikli olarak yeniden işlenmesi denk düşmelidir. Devlet'e, Devlet erkine ve Devlet aygıtlarına ilişkin, Devlet'in toplumsal-ekonomik güçler karşısındaki hukuki özerkliği yanılsamalarına ilişkin olduğu kadar, kimseyle paylaşmaksızın artık egemen olmadığı, zaten hiç de olmadığı bir uzamda devletin sınırlarının yeniden çizilmesinin, Devlet'in çöküp ortadan kalkmasının ya da daha doğrusu bu uzama yeniden yerleştirilmesinin yeni biçimlerine ilişkin olarak, Marksist sonuçlara değilse de, Marksist bir sorunsala dizgeli ve uyanıkça gönderme yapmaksızın olanak kazanamayacaktır bu yeniden ele alma işlemi.

IV
Devrim adına, çifte barikat
(pis "pis mi pis hayalet öyküsü")

1848 yılı haziran ayı, hemen söyleyelim ki, olağandışı bir şeydi, tarih felsefesinde sınıflandırılması neredeyse olanaksız bir şeydi. [...] Peki, ama temelde neydi ki 1848 Haziranı? Halkın kendi kendine başkaldırmasıydı.[...] Okuyucunun dikkatini bir an için, az önce söz ettiğimiz, kesinlikle benzeri görülmedik şu iki barikata, iç savaşın ürküntü veren şu iki başyapıtına [...] çekmemizi hoş görün [...] Saint-Antoine'daki barikat feci bir şeydi [...] yıkıntıydı tam anlamıyla. Kim yaptı bunu? diye sorabilirdi insan. Ama, kim yıktı bunu? diye de sorulabilirdi pek-âlâ. Hem büyük, hem de küçüktü. Hemen olduğu yerde, itiş kakış içinde gülünçleştirilmiş dipsiz kuyunun ta kendisiydi. [...] Sağlam, [...] ölçüsüz ve capcanlıydı bu barikat; elektrikli bir hayvanın sırtıymış gibi şimşek çatırtıları yükseliyordu durmadan. Halkın Tanrı sesini andıran

sesinin gürlediği bu tepeyi devrimin ruhu kendi bulutuyla örtüyordu; bu devasa moloz kümeleri tuhaf bir görkem havası yaymaktaydı. Bir çöp yığınıydı, ama Sina Dağı'ydı bu.

Daha önce dediğimiz gibi, Devrim adına saldırıyordu, peki, ama neye? Devrime.

[...] En uçta sokağı bir çıkmaz sokağa çeviren şu engel yer almaktaydı; duvarlar sakin ve hareketsizdi; kimseler yoktu ortada, hiçbir ses gelmiyordu kulağa, ne bir çığlık, ne bir gürültü, ne bir soluk. Tam bir mezar.

[...] Bu barikatın başkanı ya bir geometrici ya da bir hayalet olmalıydı.

[...] Saint-Antoine'daki barikat gök gürültüsüydü; Temple'daki barikatsa sessizlik. Bu iki istihkâm arasında hem harika hem de uğursuz bir fark vardı. Biri ağıza, ötekiyse maskeye benziyordu.

Haziran ayında patlak veren dev ve karanlık ayaklanmanın bir öfke ve bir bilmeceden oluştuğunu kabul edersek, ilk barikatta bir ejderin, ikincisindeyse sfenksin saklandığı hissedilmekteydi. [...]

UÇURUMUN DİBİNDE İNSAN KONUŞMAZ DA NE YAPAR?

Ayaklanmanın gizliden gizliye hazırlanması tam on iki yıl almıştı; 1848 Haziranı ayaklanma konusunda 1832 Haziranı'ndan daha çok şey bilmekteydi.

[...] Cehennemi andıran bu mücadelede insanlar yoktu artık. Devlerin karşısına devlerin çıkması değildi artık bu. Homeros'tan çok Milton ve Dante'yi andırmaktaydı. Şeytanlar saldırmakta, hayaletler karşı koymaktaydı.

[...] Topluluğun en derinlerinden biri şöyle bağırdı [...] Yurttaşlar, cesetlerimizle karşı çıkalım.[...] bunları söyleyenin adı öğrenilemedi hiç [...] toplumun yaradılışına ve insanların yaşadığı bunalımlara hep karışmış olan bu koca adamın kimliği öğrenilemedi hiç [...]. "Cesetlerimizle karşı koyalım" kuralını getiren kimliği belirsiz kişinin konuşup da ortak ruh çözümünü getirmesinden sonra, bütün ağızlardan tuhaf biçimde tatmin olmuş ve korkunç, anlam açısından uğursuz, tarz olaraksa zafer kazanmış bir çığlık yükseldi:

-Yaşasın ölüm! Burada kalalım hepimiz.

- Neden hepimiz olsun ki? diye sordu Enjolras.

- Hepimiz! Hepimiz!

Victor Hugo, *Sefiller*.

Marx'ın hayaletleri: Bu bildirinin başlığı her şeyden önce Marx'tan söz etmeye zorlar gibidir insanı. Marx'ın kendisinden. Vasiyetinden ya da mirasından ve de bir hayaletten, Marx'ın gölgesinden, geri gelişinin önünü kesmek, baştan def edip atmak için günümüzde bu kadar çok kişinin sesini yükselttiği hortlaktan. Şu ya da bu ölçüde gizli, şu ya da bu ölçüde açık maddelerin (bir erki ele geçirmek ya da bir erkin anahtarlarını elinde tutmak söz konusu hep) altına imzasını basan bu kadar çok siyasal kişi arasında yapılan sözleşme ya da antlaşma nedeniyle, ama her şeyden de önce böyle bir fesat birliğinin def etmeyi amaçlaması nedeniyle, def etmek için kurulan bir fesat birliğine benziyor bu. Büyü kullanıp bir hayaleti kovmak gerekiyor, kendi başına kötülük dolu olduğu kabul edilen ve de şeytanca tehdidi yüzyıla musallat olmayı sürdüren bir erkin geri gelme olanağını şeytan çıkartır gibi def etmek gerekir.

Böyle bir fesat birliği, kulakları sağır eden uzlaşım, günümüzde ölmüş bitmiş olduğunu söylediği şeyin, ölmüş bitmiş kalması gerektiğinde ısrar etmiyor mu, işte asıl bu kuşku düşürüyor insanın yüreğine. Tam da bizi uyutmaya çalıştığı yerde uyandırıyor bizleri. Gözümüz açık olsun öyleyse: Ceset, fesat birliğinin bize yutturmaya çalıştığı kadar, o kadar basitçe ölü değil belki de. Ölmüş kişi hep *orada* gibi, belirişi önemsiz değil. Hiçbir şey yapmıyor da değil. Cesedin kimliğinin saptanabileceği varsayıldığında, bir ölünün dipten dibe çalışabilmesi gerektiği, günümüzde her zamankinden daha iyi bilinmekte. Çalıştırması gerektiğiyse, belki de daha da iyi bilinmekte her zamankinden. Hayalet üretim biçimi var bir de, kendisi de hayaletsi bir üretim biçimi zaten. Yaşanan bir örselenme sonrasında, yasın işleyişinde olduğu gibi, fesat birliğinin de ölünün geri dönmeyeceğinden emin olması gerekir: Elinizi çabuk tutun, elinizden geleni yapın, ölünün cesedi belirli bir yerde kalsın, güvenilir bir yerde olsun, toprağa verildiği yerde, hatta Moskova'da çok severek yapıldığı gibi mumyalandığı yerde çürümeye terk edilsin bir an önce. Çabuk olun, bir mahzene tıkıp kilitleyelim, anahtar-

lar da bizde kalsın! Bu anahtarlar da fesat birliğinin Marx öldükten sonra yeniden kurmayı istediği erkin anahtarları zaten. Daha önce bir yerde *kilidin çözülmesinden* söz etmiştim. Bu *keynote address*'i yönlendirmek istediğim anahtar mantığı, bir yas yerlembilimi ile bir örselenmenin siyasal biliminin mantığıydı. Fiilen ve kural olarak bitimsiz bir yasın, olanaklı bir iyileşmesi olmayan, güvenilir sınırı olmayan, gerçeklikte ya da kavram düzleminde, içe atım ve bedene katma arasında kalan bir yasın mantığıydı. Ne var ki, daha önce işaret ettiğimiz gibi, aynı mantık, canlı olmayana, artık canlı *olmayana* ya da henüz canlı olmayana, *şimdi burada* canlı bulunmayana duyulan saygıdan kaynaklanan bir buyrultuya uymaktaydı.

Yas, bir örselenmenin peşinden gelir hep. Yasın çalışıp durmasının başka hiçbir çalışmaya benzemediğini göstermeye çalışmıştım başka bir yerde. Üretim kavramının kendisini çalışmanın, genel olarak çalışmanın ta kendisine dayanarak yeniden düşünmeliyiz belki de – üretim kavramını örselenmeye, yasa, sahiplenmenin dıştalanmasının ülküleştirici yinelenebilirliğine, yani her *tekhnè*'de işbaşında olan hayaletsi ruhsallaştırmaya bağlayan şey açısından yeniden düşünmeliyiz belki de. Merkezden dıştalanmış insanın öz-sevgisinin yaşadığı üç ayrı örselenmeyi karşılaştırmalı olarak tek bir anlatı çerçevesinde birbirine bağlamış olan Freud'un sözlerine açmaz içeren bir not düşme isteğindeyim; söz konusu üç örselenmeyi şöyle sıralayabiliriz: *biyolojik* örselenme (Darwin tarafından bulunan, insanın hayvandan türediği bilgisi –*Manifesto*'ya 1888 yılında yazdığı Önsöz'de Engels buna değinmişti zaten) ve *evrenbilimsel* örselenme (Copernicus'dan beri yerküre evrenin merkezi değil artık, deyim yerindeyse bundan jeopolitiğin sınırlarına ilişkin bir sürü sonuç çıkarmak için her geçen gün biraz daha neden var) sonrası, bir de *ruhbilimsel* örselenme (ruhçözüm tarafından bulunup ortaya konulan, bilinçdışının bilinçli ben üstündeki erki). Bizim açmazımız, Marksist *örselenmeyi* ve de bunun öznesini belirlemek için artık hiçbir ismin ve hiçbir erekbilimin olmamasına

ilişkin. İnsanın ve insanın öz-sevgisinin ne olduğunu bildiğini sanıyordu Freud. Marksist darbe, bir yandan da, kimi zaman mesihçe ya da öte dünyasal bir biçimde, bir işçi hareketi ile bir düşüncenin tasarlanmış birliği olduğu kadar totaliter dünyanın (Stalinci totaliterliğin ayrılmaz rakipleri Nazizm ve faşizm de dahil olmak üzere) tarihidir. İnsanın, kendi tarihinin bedeninde ve kavramının tarihinde aldığı en derin yaradır belki de, ruhçözümün darbesiyle açılan "ruhbilimsel" yaradan (*Kränkung*), Freud'a göre üçüncü ve en ağır yaradan daha da örseleyici bir yaradır belki de.[1] Çünkü, bilmecemsi bir biçimde, Marx adını taşıyan o *darbenin* öteki üçünü de toplayıp biriktirdiğini biliyoruz. Geçen yüzyılda hesaba katamadıysa da, bugün varsaymakta bunları. Söz konusu üç darbeyi gerçekleştirerek bunlardan daha öteye geçmekte, tıpkı Marx'ın adını taşıyıp bu adı sınır tanımazcasına aşıp geçtiği gibi: "Marksizm" yüzyılı, yerkürenin, jeopolitiğin ve kalıtsal özellikleri ya da varlıkbilimsel-dinbilimsel kimliği içinde ele alınan *anthropos*'un, *ego cogito*'nun gerçek ve bilimsel-teknik anlamda merkezsizleştiği yüzyıl, jeopolitik ve fazla uzatıp bir sürü göndermeden de kaçınmak için, yapıçözümün apaçık izleği olduğunu söyleyeceğimiz açmazlara sahip özseverlik kavramının yüzyılı olacaktır. Bu örselenme kendisini hafifletme, özümseme, içselleştirme ve bedenine katmaya yeltenen devinim tarafından yadsınmaktadır aralıksızca. Yasın sürmekte olan bu çalışmasında, sonu gelmeyen bu görevde, en çok düşünülecek ve yapılacak şey olarak gösterir kendini hayalet. Üstünde ısrar edip kesinleştirelim: gelmeye bırakılacak şey olduğu kadar yapılacak ve getirtilecek şey olarak.

Ne var ki, Marx'*ın* hayaletleri öte yandan girerler sahneye. İsim tamlamasının öteki biçimiyle adlandırırlar kendilerini, doğrusu bu dilbilgisi ötekinden daha çok bilgi vermekte. Marx'*ın* hayaletleri, aynı zamanda onun da hayaletleri. Her şeyden önce içinde barındırdığı hayaletler belki de, kendi içinde yaşamış

1. Sigmund Freud, *Eine Schwierigkeit der Psychoanalyse,* GW. Bd. XII, s. 8. Standart Edition, cilt XVII, s. 141.

hortlaklar, önce de kendine ait kılmak istediği hortlaklar; bu hayaletlerin, hortlakların gizine sahip olduğu anlamına gelmiyor bu; hortlağın bir izlek ya da bir dizge, bir sav ya da bir bireşim gibi kendini *oraya* bıraktığı, *kendi önünde sergilediği* söylenebilirse, bir izlek olabilecek şeyin takınaklı yinelenişini izleklestirdiği bile söylenemez hayaletin. Oysa, hayalet diye bir şey varsa, işte bütün bu değerleri yere çalmaktadır hayalet.

Marx'ın kavramakta, kimi zaman da gelişini betimlemekte ilk kişi olduğu kimi yüzlere, daha iyiyi haber verenlere ve Marx'ın da olay haline gelişlerini selamladıklarına, daha kötüden kaynaklanan ya da daha kötünün tehdidini savuranlara ve Marx'ın da tanıklıklarını reddettiklerine, Marx'ın hayaletleri diyeceğiz. Birçok zamanı vardır hayaletin. Hayalet diye bir şey varsa, hayaletin kendine özgü yanı, geçmiş bir canlıdan mı yoksa gelecek bir canlıdan mı geri gelerek tanıklık edip etmediğinin bilinmediğidir, çünkü hortlak vaat edilmiş bir canlının hayaletinin geri gelişini gösterebilir. Gene vakitsizlik ve gene zamandaş olanın ayarının şaşması. Bu açıdan bakıldığında, komünizm hep hayaletsiydi ve de hayaletsi kalacak: Hep gelecek olarak kalır ve tıpkı demokrasi gibi, kendi başına burada bulunmanın eksiksizliği olarak, gerçek anlamda kendi kendiyle özdeş bir burada bulunuşun tümelliği olarak bütün canlı burada bulunuştan da ayırır kendini. Kapitalist toplumlar rahatça bir iç çekip şöyle diyebilirler hep kendi kendilerine: XX. yy'ın totaliterliklerinin çöküşünden bu yana komünizm de bitip tükendi, bitip tükenmekle de kalmadı, hiç de olmadı zaten, hayaletten başka bir şey değildi. Yadsıyabilecekleri tek bir şey var, o da yadsınamazın ta kendisi: Bir hayalet hiç ölmez, hep gelir ve geri gelir.

Unutmayalım ki, *Komünist Parti Manifestosu*'nun ilk sayfasında bir isim tam üç kez yinelenir, "hayalet" (*Gespenst*) sözcüğüdür bu da: "Avrupa'ya bir hayalet musallat olmuş, komünizm hayaleti bu" (*Ein Gespenst geht um in Europa – das Gespenst des Kommunismus.*)* der Marx 1847'de. Sonra da Marx, ama

* Alışılageldik "Avrupa'nın üstünde bir hayalet dolaşıyor..." diye başlayan

belki de öteki, Engels, birkaç paragraf boyunca, bu hayaletin yaşlı Avrupa'nın bütün güçlerine nasıl bir korku saldığını gözler önüne sermeye koyulur. Bir tek bu hayaletten konuşulur olur. Bu hayaletin ekranına yansıtılır tüm düşler (başka deyişle, ekranın kendisi hayaletsi olduğu için, orada olmayan birine yansıtılır, tıpkı "ekran"kullanmayıp görüntüleri, bunlar sentetik görüntüler de olabilir, doğrudan doğruya göze yansıtacak geleceğin televizyonu gibi, tıpkı kulağın dibindeki telefon sesi gibi). Dikkat kesilmiş belirtileri bekliyoruz, masalar kıpırdıyor, tabak çanak hareket ediyor. Yanıt verecek mi? Tıpkı bir ruh çağırma seansının yapıldığı salonun uzamındaki gibi, buna sokak dendiği de olur, eşyalarla mobilyalar gözetilir,[2] bir ruhun ziyaret edeceği varsayımına, o tüyler ürpertici varsayıma uydurmaya çalışılır siyasetin tümü. Siyasetçiler falcı ya da tuhaf görümler sahibi kişilerdir. Etten kemikten kimseyi getirmeyeceği, birkaç vuruş yapıp, bu vuruşların gizemini çözmemizi beklediği gayet iyi bilinen bir beliriş, hem istek hem de korku yaratır. Bu ortak düşmanı, "komünist hayaleti" def etmek için gereken tüm olanaklı ittifaklar kurulur. İttifak, hayalete ölüm, anlamı taşır. Kovmak için çağrılır hayalet, bir tek onun sayesinde yemin edilir, ama def etme yeminidir bu. Bir tek ondan söz edilir. Hayalet adına yaraşır her hayalet gibi, orada olmadığına göre, başka ne yapılabilir ki? Orada olduğunda bile, yani orada olmaksızın orada olduğunda, başlığın altından kuşkusuz, ama gene de hissederiz hayaletin gözlerini bize dikip baktığını; gözler, gözlemler, gözlerini diker kör gözlü geleceği görenlerle izleyicilere, ama gördüğü görülmez onun, siperlikli zırhı içinde ulaşılamaz ona. İşte, bu nedenle de bir tek ondan söz edilir, ama kovmak için, dıştalamak, içindeki şeytanı çıkarmak için söz edilir bir tek. Bu durumda salon, tüm güçlerini bir araya toplayan yaşlı Avrupa'dan başka bir şey

tümce, "musallat olma" durumunu vurgulamak için değiştirildi. (ç.n.)

2. Bu sahneyi daha ilerde (5. Bölüm'de), değiş tokuş değerinin hayaletleşmesi olarak fetişleşme çerçevesinde, belirli bir masa ile ilgili olarak ele alacağız. *Kapital*'in açılışıdır, ilksel sahnesi [ruhçözüm] değilse bile, ilk sahnesidir en azından.

de değildir (*alle Mächte des alten Europas*). Hayaletin içindeki şeytanı çıkarmaya ya da hayaleti def etmeye yelteniliyorsa da, fesat birliği kurmuşlar arasında temelde kimin kimden, kimin neden söz ettiği bilinmemektedir. Fesat birliği kurmuşlar için bir isimdir komünizm, kutsal ittifak kutsal bir avdır: "Yaşlı Avrupa'nın tüm güçleri bu hayalete karşı sürdürülecek (*gegen dies Gespenst*) kutsal bir sürek avı çerçevesinde (*zu einer heiligen Hetzjagd*) ittifak kurmuşlardı (*verbündet*)."

Kim yadsıyabilir ki bunu? İster yaşlı ister genç Avrupa söz konusu olsun, komünizme karşı bir ittifak oluşmaktaysa, bu kutsal bir ittifaktır hep. O zamanlar Marx tarafından anılan Kutsal Baba Papa'nın o babacan yüzü, bugün de yerli yerinde hâlâ: Avrupa'da komünist totaliterliğin çöküşü ile eskiden beri hep olması gerektiği gibi Hıristiyan olacak bir Avrupa'nın yükselişine katkıda bulunmakla övünen, üstelik Gorbaçov'un da onayını alan Polonyalı bir papazdan söz etmekteyiz. XIX. yy.'daki Kutsal İttifak'ta olduğu gibi Rusya gene yer alabilir bu ittifakta. "Fukuyama" türünden bir retoriğin yeni-İncilciliğinde, Hegelci yeni-İncilciliğinde ısrar etmemizin nedeni de buydu işte. Marx'ın, Stirner'in hayaletler kuramında böylesine ateşli ve böylesine şiddetle açığa vurup suçlayacağı Hegelci bir yeni-İncilcilik olsa gerek bu. Buna daha sonra yeniden döneceğiz, ama daha şimdiden belirtmek gerekir bu kesişmeyi. Önemli olduğuna inanıyoruz bunun.

Marx'ın o zamanlar söz ettiği hayalet orada olmaksızın oradaydı. Orada değildi henüz. Hiç de olmayacak orada. Hayaletin *Dasein*'ı yok, ama herhangi bir hayaletin tuhaf tanıdıklığı, kaygılandırıcı tuhaflığı (*Unheimlichkeit*) olmaksızın *Dasein* olmaz. Nedir ki bir hayalet? Tarihi nedir, zamanı nedir hayaletin?

Adının da belirttiği gibi, hayalet belirli bir görünürlüğün *sıklığıdır*. Ama görünmez olanın görünürlüğüdür. Ve de, görünürlük, özü gereği, görülmez, *epekeina tes ousias*, yani görüngünün ya da var olanın ötesinde olması bundandır zaten. Hayalet, daha başka şeyler yanında, bir de düşlenendir, gördüğümüzü sandığı-

mızdır, yansıtılandır; düşsel bir ekrana, görülecek hiçbir şeyin olmadığı yere yansıtılandır. Kimi zaman ekran bile olmaz, bir ekranın, temelde, neyse o olduğu temelde, ortadan yok olucu bir beliriş yapısı vardır. Ama geri dönüşü gözlemeye gözünü kapayamaz olur artık insan. Sözün kendisinin tiyatrolaştırılması ve de zaman üstüne gösterileştirici bir düşünme çıkar böylece ortaya. Bir kez daha tersyüz etmek gerekir tüm bakış açısını: hayalet ya da hortlak, duyumlanabilir olmayan duyulur, görünmez olan görünen; hayalet en başta bizi görür. Gözün öteki yakasından, *siperlik etkisi*, biz *onu* daha göremeden ya da kısacası göremeden önce bile bize bakar. Her tür belirişten bile önce, bizi gözetlediği, kimi zaman da gözettiği duygusuna kapılırız. Özellikle de, olay bu zaten, çünkü hayalet olay*a* aittir, hayalet bizi bir *ziyaret* sırasında görür. İade-i ziyarete gelir. Bizi görmek için geri geldiğine göre, ziyaret üstüne ziyaret, çünkü *visere*'nin (*Lat.* görmek, incelemek, seyretmek) sık sık yapılan eylemi belirten biçimi olan *visitare*, bir ziyaretin yinelenmesini ya da geri gelişini, sıklığını son derece iyi dile getirir. Söz konusu ziyaret, cömert bir beliriş ya da dostça bir görüm anını belirtmez her zaman, sıkı bir teftiş ya da amansız bir arama anlamı da taşıyabilir. Aksamayan bir baskı, yatışmaz bir düşünce zinciri. Musallat olmanın toplumsal kipi, özgün biçemi, buna söz konusu yinelenişi hesaba katıp *sık sık görüşme* de diyebiliriz. İleride kesinlik kazandıracağımız gibi, Marx herkesten daha çok yaşıyordu hayaletlerin sık sık gelip gidişi içinde.

Ziyaret sırasında bir hayalet kendini *gösterir* gibidir. Hayaleti tasarımlarız, ama etten kemikten yapılmış olarak, hayaletin kendisi yoktur ki orada. Hayaletin bu şimdi bulunuşu, zamanının ve tarihinin, zamansallığının ya da tarihselliğinin tikelliğinin ele alınmasını zorunlu kılar. 1847-1848 yıllarında, Marx komünizm hayaletini adlandırdığında, "Marx'ın hayaletleri" gibi bir başlık önerirken ilk başlarda düşündüğümün tam tersi bir tarihsel bakış açısına yerleştirmişti bu hayaleti. Bir ölünün geri gelişine, geçmiş bir şimdinin ayak direyişine, dünyadaki yas çalış-

masının bir türlü başından atamadığı hayaletsi bir yeniden belirişe, karşılaşmaktan ileri doğru kaçındığı, peşine düştüğü, kovduğu (dışladığı, yasakladığı, ama aynı zamanda da peşine düştüğü) şeye ben işte bu adı vermeye çabaladığımda, Marx gelecek olan bulunuşa çağrıda bulunur, gelecek olan bulunuşu haber verir. Öngörür ve buyurur gibidir: Yaşlı Avrupa'nın ideolojik tasarımlanmasında şimdilik yalnızca bir hayaleti gösteren, gelecekte burada bulunan, yani canlı bir gerçeklik olmak zorundadır. *Manifesto* canlı gerçekliğin bu sunumuna çağrıda bulunur: Öyle bir şey yapmak gerekir ki, gelecekte bu hayalet –her şeyden önce de 1848 dolaylarına kadar gizli kalmak zorunda olan bir işçi derneği– bir *gerçeklik*, hem de *canlı* bir gerçeklik olup çıksın. Bu gerçek yaşamın, Avrupa'nın, genç ya da yaşlı Avrupa'nın ötesinde bir Enternasyonal'in evrensel boyutunda göstermeli ve açığa vurmalı, *sunmalı kendini*.

Ama bir partinin *Manifesto*'su olan bir bildirge biçiminde açığa vurması gerekir kendini. Çünkü Marx, *Manifesto*'ya göre devrimin, devletin dönüşümünün, sahiplenilmesinin, sonra da yıkılmasının ve şimdi olduğu biçimiyle siyasetin sona ermesinin devindiricisi olması gereken gücün tam anlamıyla siyasal yapısına parti biçimi vermişti zaten. (Siyasetin bu benzeri görülmedik son buluşu kesinlikle canlı bir gerçekliğin sunuluşuna denk düşeceği için, siyasetin özünü bir hayaletin özsüz biçimine, hatta öz-dışılığına sahip olarak düşünmek için bir neden daha olacak elimizde)

Bu akşam söz etmemiz gereken duyulmadık gerekçelerden biri de şu belki: Kendini duyuran siyaset dünyasında, demokrasinin girdiği yeni bir çağda belki de ortadan kalkma eğilimi yaşayan şey, parti denen, tamı tamına iki yüzyıl ya da olsa olsa biraz daha fazla sürmüş parti-devlet ilişkisi denen şu örgütlenme biçiminin egemenliğidir; bütün bu zaman boyunca da, liberal ve parlamenter demokrasinin kimi belli türleri, anayasal monarşiler, Nazi, faşist ya da Sovyet totaliterlikleri yaşandı. Parti varsayımsalı diyebileceğimiz şey olmaksızın bu yönetim biçimlerin-

den *hiçbiri* olanak kazanamazdı. Oysa, günümüzde dünyanın her yanında görülebilen bir şey var ki, o da, parti yapısından gittikçe daha da kuşku duyulmakla kalmayıp (hem de artık hep "gerici", zorunlu olarak "gerici" denemeyecek nedenlerden dolayı, yani klasik bireyci tepkiden kaynaklanan nedenlerden dolayı) kamu uzamının, siyasal yaşamın, demokrasinin ve bunun gerektirdiği yeni (parlamenter olan ve olmayan) temsiliyet biçimlerinin içinde bulunduğu *yeni* (tele-teknik-basın-yayınsal) koşullara temelde uygun düşmemektedir. Gelecekte Marksizmden, onun mirasından ya da vasiyetinden bize nelerin varacağı düşünülürken, daha başka pekçok şey yanında, belirli bir parti kavramının ya da belirli bir parti gerçekliğinin sonluluğu da ele alınmalı; ama, bir de bunun devlet düzleminde neye karşılık geldiğini de ele almalı kuşkusuz. Geleneksel devlet, dolayısıyla parti ve sendika kavramlarının yapıçözümü olarak betimleyebileceğimiz bir devinim yaşamaktayız. Bu kavramların yapıçözümü, Marx ya da Gramsci anlamında, devletin yok oluşu anlamına gelmiyorsa da, bu durumun tarihsel tikelliği Marksizmin mirası dışında çözümlenemez; söz konusu mirasın, bugüne dek hiç olmadık ölçüde, eleştirel ve dönüştürücü bir elek olduğu yer dışında, yani *genelde* devletten yana ya da devlete karşı, genelde yaşamasından ya da ölmesinden yana olmanın, yalnızca böyle olmanın söz konusu bile olamayacağı yer dışında çözümlenemez. Avrupa'nın (kuşkusuz, Amerika'nın da) siyaset tarihinde öyle bir an olmuştu ki, partinin son bulması gerektiğini söylemenin yanı sıra var olan parlamenter yapıların demokrasinin kendisine bile upuygun olmadığını çözümlemek gerici bir davranış olarak görülmüştü. İşlerin artık böyle sürüp gitmediği, *artık hep* böyle gidip durmayacağı (devlete karşı girişilen bu eski mücadele biçimleri daha uzun süre varlıklarını sürdürebilecekler) varsayımını, hem kuramsal hem de kılgısal açıdan temkinli bir biçimde ileri sürelim; artık işler böyle gidip durmasın diye bu belirsizliğe bir son vermek gerekir. Varsayım da, söz konusu başkalaşımın zaten başlamış olduğudur; ve bu geri döndürülemez.

Evrensel komünist parti, Komünist Enternasyonal, hayaletin gerçek anlamda burada bulunuşu, bedenlenişinin en son noktası, yani hayaletsiliğin sonu olacak, diyordu *Manifesto*. Bir saptama biçiminde betimlenmemişti, öngörülmemişti bu gelecek, edimsel bir biçimde duyurulmuş, vaat edilmiş, çağırılmıştı. Marx belirtiden kalkıp bir teşhiste bulunur, işlerin nereye varacağını kestirir. Teşhisi meşru kılan belirti, komünist hayalet korkusunun *var olduğudur*. Avrupa'daki Kutsal İttifak'ın gözlemlenmesinden bu belirtiler çıkar. Avrupa'daki güçler, bu hayaletin kendisinde, komünizmin gücünü gördüklerine göre ("Komünizm, Avrupa'daki bütün güçler tarafından bir güç olarak [*als eine Macht*] daha şimdiden kabul edilmiş bulunuyor") bir anlamı olmalı bu belirtilerin. Çağrının edimsel biçimi sayesinde, hayalet söylencesini henüz komünist toplumun gerçekliğine değilse de, bir komünist parti manifestosu olan şu öteki gerçek olay biçimine (söylencesel hayalet ile bu hayaletin saltık bedenlenişi arasında bir şey) dönüştürecek bir komünist parti manifestosunu, gelecekte, öngörmekle [*prévoir*] (saptama nitelikli bir davranış) kalmayıp, gelecekte bu manifestonun ortaya çıkmasını davet etmek de demektir, işin nereye varacağını kestirmek [*pronostic*]. Bildirgenin kendini açığa vurmasındaki var olan olarak ışıma (*parousie*). Parti gibi tıpkı. Bu durumda, üstüne üstlük, komünist de olacak bir parti olarak değil ama. Yüklemlerinden biri de komünizm olacak bir parti değil. Ama komünist parti olarak partinin özünü yerine getirecek bir parti. İşte, çağrı da bu, yani Bildirge'yi [Manifesto] amaçlayan Bildirge, bildirgenin kendi kendini açığa vurması, "zamanıdır" diyerek kendi kendini çağıran tüm bildirgelerin özü budur işte, burada, şimdi zaman yeniden kavuşur kendine ve birleşir kendiyle, bu açığa vuruşun ediminde ve bedeninde kendi kendine kavuşan bir şimdi, kendi kendimi açığa vurmanın "zamanı geldi bile", bundan başka bir şey de olmayan bildirgenin açığa vurulmasının, bildirilmesinin "zamanı geldi bile", şimdi, burada, ben, şimdiki zaman geliyor, kendine hem tanık hem de eş şimdiki zaman, bu yapıtın işlem-

lenmesinde, edimde benim de olduğum bildirge ya da işlemlediğim bildirge, bu açığa vurmanın dışında değilim ben de, şu anda bile, bu kitapta, karşınızdayım işte: "Komünistlerin kendi anlayışlarını, amaçlarını, eğilimlerini tüm dünyaya açıp göstermelerinin ve de komünist hayalet söylencelerine (*den Märchen vom Gespenst des Kommunismus*) partinin ta kendisinin bir bildirgesiyle karşı çıkmalarının (*entgegenstellen*) zamanı geldi de geçiyor bile (*Es ist hohe Zeit*)." Neye tanıklık eder ki bu bildirge? Ve de kim neye tanıklık etmekte? Hangi dillerde tanıklık etmekte? Bundan sonra gelen tümce çok sayıda dil olduğundan dem vurmakta: Tüm dillerden değil de, birkaç tanesinden ve de Londra'da bir araya gelmiş çeşitli milliyetlere sahip komünistlerden dem vurmakta. Almancada *Le Manifeste* diye bilinen *Manifesto* İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Almanca, Felemenk ve Danimarka dillerinde yayımlanmıştı. Hayaletler de, ileride göreceğimiz gibi, ayrılamadıkları para gibi, onlar da farklı farklı diller, ulusal diller konuşurlar. Ülke parası olarak para yerel ve siyasal kimliklere sahiptir, "farklı farklı dillerde konuşur ve çeşit çeşit ulusal üniformalar taşır sırtında"[3] Tanıklık sözü ya da dili olarak bildirgeye ilişkin yönelttiğimiz soruyu yineleyelim. Kim neye tanıklık etmekte? "Ne" "kim"den önce gelmediği halde, nasıl oluyor da "kim"i belirleyebiliyor ki? Kendinin bu saltık açığa vuruşu, neden kendi kendinden *tanıklık* ederken bir partiden taraf olup bunu ancak hayalete karşı çıkmak ve ondan nefret etmek yoluyla yapıyor ki? Bu çarpışmada ne işi var öyleyse hayaletin? Tolga ve siperlik etkisi sonunda, bu çarpışmada kendini hem taraf hem de tanık olarak bulan hayalet nasıl bir şey ki?

Böylece çağırılmış bulunan olayın yapısını çözümlemek iyice zor doğrusu. Hayaletin kendisi, gerçeklik haline gelmeksizin (komünizmin ta kendisi, komünist toplum) söylencesel bir haya-

3. *Contribution à la Critique de l'économie politique* (1859), M.Husson ve G.Badia çevirisi, Éditions sociales, s. 75; M.Rubel ve L. Évrard çevirisi, Bibliothèque de la Pléiade, c.1, Gallimard, s. 364.

letimsi yapıya beden verdikten sonra kendinden çıkıyormuş gibi, hayaleti olduğu gerçekliğe girmeksizin söylenceden çıkma çağrısında bulunuyormuş gibi, hayalet söylencesi, yani anlatı, masal da (*Märchen*) kendini yok edecektir *Bildirge*'de. Ne gerçek ne de söylencesel olarak, bu edimsel bildirinin, yani Marksizmin ta kendisinin tuhaf hayaletsiliğinde olduğu gibi, bu olayın iki anlamlılığında da bir "Şey" korku salmıştı, hâlâ da korkutuyor. (Bu akşamki sorumuzu şöyle özetleyebiliriz öyleyse: Marksist bir bildiri neye denir? Sözde-Marksist bir bildiri nedir? Ya da daha kesin biçimde söylersek: *Bundan böyle* bu tür bir bildiri *ne olacak*? Ve de, kim kalkıp "Marksistim" ya da "Marksist değilim" diyebilecek?)

Korkutmak, kendini korkutmak. *Manifesto*'nun düşmanlarına korku salalım, belki de Marx'ı ve Marksistlerin kendilerini de korkutalım. Çünkü Marx'ın düşüncesinin bıraktığı tüm totaliter mirası da, rastlantı sayesinde ya da mekanik biçimde yan yana gelmiş olmak nedeniyle, bu mirasla zamandaş olmamış öteki totaliterlikleri de, genelde hayalet karşısındaki panik nitelikli korkudan kaynaklanan bir tepki olarak açıklama hevesine kapılınabilir. Komünizm, genelde yaşlı Avrupa'nın kapitalist (monarşist, imparatorluğa dayalı ya da cumhuriyetçi) devletleri açısından temsil ettiği hayalete, korku dolu ve acımasız bir savaşla karşılık verdi; bu savaş boyunca da, cesede özgü bir kesinlikle korkunç derecede kemikleşen önce Lenincilik sonra da Stalinci totaliterlik oluştu. Ne var ki, Marksist varlıkbilim maddi gerçeklik olarak canlı şimdi bulunma adına, genelde hayaletle *de* mücadele telaşında olduğu için, totaliter toplumun yaşadığı tüm "Marksist" süreç de aynı ürküntü dolu telaşa karşılık vermekteydi. Sanırım ciddiye almamız gerekir böyle bir varsayımı. Hayalet deneyiminde yaşanan bu "kendi kendini korkutmanın", geri yansımalı tepkenin [*réflexe réflexif*] özsel kaçınılmazlığını daha ileride Marx ile Stirner arasındaki ilişki söz konusu olduğunda yeniden ele alacağız. Marx ve Marksizm kendiliklerinden kaçmış, kendi kendilerini kaçırtmış, kendi kendilerini korkut-

muş gibiler sanki. Aynı cehennemsi kovalamaca, aynı zulüm, aynı *av* boyunca hem de. *Sefiller*'de dendiği gibi, devrime karşı devrim. Biraz daha kesinlik kazandırırsak, sayı ve *sıklık* da hesaba katıldığında, kendi içlerindeki *birinden* korkmuş gibiler sanki. Biraz acele bir şekilde, korkmamaları gerekirdi, diye düşünülebilir. Nazi ve faşist totaliterlikler hayaletler arasındaki bu savaşın kimi zaman bir yanında kimi zaman öteki yanında buldular kendilerini, ama hep aynı ve tek bir tarih boyunca. Bütün bu tragedyada, savaşa katılan bütün tarafların ceset çukurlarında o kadar çok hayalet var ki, kimse emin olamaz tek ve aynı tarafta kaldığına hep. Bilmek daha iyi bunu. Kısacası, en azından Marx'tan bu yana, en azından Avrupa'nın siyasal tarihinin tümü de, birbirine hem omuz veren hem de hayalet (hem ötekinin hayaleti hem de ötekinin hayaleti olarak kendi hayaleti) karşısında dehşete kapılmış taraflar arasında süren acımasız bir savaşın tarihi olacaktır. Kutsal İttifak komünizm hayaleti karşısında dehşete kapılır ve ona karşı hâlâ da sürüp giden bir savaş açar; hem karşısında dikili duran hem de kendi içinde taşıdığı hayaletin yarattığı korku tarafından örgütlenmiş bir kesime karşı açılmıştı bu savaş.

Totaliter yönetimlerin oluşup ortaya çıkışını, geçen yüzyıldan bu yana komünizmin saldığı hayalet korkusuna verilen karşılıklı tepkiler olarak, komünizmin önce rakiplerine saldığı, sonra da kendine çevirip, kendi içinde derinlemesine duyduğu dehşete verilen karşılıklı tepkiler olarak yorumlamanın "revizyonistlik"le[4] hiçbir ilgisi yok; bu dehşet duygusunu öyle derinlere

4. Yaşadığımız yüzyılın sonuna damgasını basmış, ama yüzyılımızla birlikte son bulmayacak tüm "revizyonizmler"in dipsiz sapkınlığı, sapkın mantığı. Revizyonizmlerin ya da pazarlıkçıların en kötüleriyle, yüzleri ve çıkarları (kendilerini çok çeşitli biçimlerde gösteriyor ve durmadan yenileniyorlarsa da) artık iyice belirlenmiş olanlarla yorulmak bilmezcesine savaşmak gerek. Hep ivedi, hep yeni baştan kabul ettirilmesi gereken bir görev demek ki bu. Ne var ki, şurada burada aynı derecede tehlikeli, birinciyle bakışımlı başka bir sapkınlığın ilk belirtileri de görülmeye başlandı bile. Çoğu kez cehalet ya da karanlıkçılıkla sarmalanmış, kusursuz bir vicdanla silahlanmış olarak, kendilerine getirilebilecek her türlü yanıtlama hakkından korunmak üzere kit-

varıncaya dek duyumsamıştı ki, vaade, bir vaadin vaat-olmasına saygı gösterilmesi gerekirken, üstelik ideolojinin eleştirisi bu vaatten başka hiçbir yerden de esinlenmediğine göre, basit ideolojik bir düşten de ibaret olmayan kurtuluşu amaçlayan bir ötedünya bilgisinin canlıcı gelenek uyarınca bedene katılması, büyülü biçimde gerçekleşmesi, garabet olarak gerçekleşmesi için acele etmesi gerekmişti.

Eninde sonunda bu konuya da gelmek gerek: Marx'*ın* yaşadığı zulümdü hortlak. *Tıp*kı Stirner'*in* de olduğu gibi. *Her ikisi de*, kendilerine zulmedene, kendi içlerindeki yabancılarına bizzat kendi cellatlarına bir an olsun ara vermeden zulmettiler, ki bu da son derece anlaşılır bir şeydir. Hayalet biçemini severdi Marx, nefret ederdi ondan, karşı çıkışına tanık gösterirdi onu, hayalet musallat olmuştu ona, yiyip bitirmişti, kuşatmıştı onu,

---

le iletişim araçlarına sığınmış (bunları derken aklımda Michiko Kakutani'nin 30 Nisan 1993 tarihli New Yok Times'ta yayımlanmış "*When History and Memory Are Casualties: Holocaust Denial*" adlı yazısı var) kimileriyse en acı dolu anılarımıza musallat olmuş hayaletlerden yararlanmakla yetinmemekte, aynı coşkuyla, en ufak bir kuşkuya kapılmaksızın, utanmazca "revizyonizm" sözcüğünü bile tahrif etmekteler. Tarih konusuna ilişkin, tarihin nasıl düşünüldüğü, yazıldığı ya da kesinleştirildiğine ilişkin, hakikatin konumuna ilişkin, vb eleştirel, yöntemsel, bilgibilimsel, felsefi sorular soran herkesi suçlamak amacıyla bu sözcüğü kullanmaya hazır bulunmaktalar. Tarihi okurken biraz uyanık olmak gerektiğini söyleyen, *doxa*'nın saygın bulduğu kalıpları biraz karmaşıklaştıran ya da tarihsel hakikatin kavramlarının, yordam ve üretimlerinin ya da tarihyazımın önvarsayımlarının yeniden ele alınmasını gerekli bulan kişi, bulaşma, kafa karışıklığı ya da aynı kefeye konma yoluyla, "revizyonizmle" ya da en azından herhangi bir "revizyonizmin" oyuncağı olmakla suçlanma tehlikesi içinde bulunmaktadır. Böyle bir eleştirinin neden gerektiğini hiç mi hiç anlamayan, kendini bundan korumak isteyen ve de en başta kendi kültürüne ya da kültürsüzlüğüne, kesin bildiklerine ve inançlarına dokunulmamasını isteyen herkesin elinin uzanabileceği bir silah bu suçlama. Son derece kaygı verici bir tarihsel durum bu; öyle ki, tarih araştırmalarına ya da tarih konulu düşüncelere, şu anki yaşamımızın duyarlı bölgelerine dokunduklan her yerde, *a priori* sansür getirilebilecektir. Hemen anımsatmamız gerekir: Avrupa'da olduğu kadar Avrupa dışında da, özellikle de geçen yüzyıl tarihi olmak üzere, tarihin koca koca parçalarının sorgulanması ve gizlilikten çıkartılması gerekli *hâlâ*, "revizyonizmle" uzaktan yakından ilgisi olmaksızın (hatta, tam tersine, diyebiliriz) köktenci sorular yöneltilmeli ve yeniden kalıba dökülüp yeniden oluşturulmalıdır.

saplantısı olup çıkmıştı. Kendi içindeydi, kuşkusuz, ama kendi dışına itmekti amacı. Kendi içinde kendi dışında: Kendilerine mekân tutar gibi yaptıkları her yanda, hayaletlerin yer dışındaki yerleri budur işte. Belki de herkesten daha çok hayalet dolaşıyordu Marx'ın kafasında, belki de herkesten daha çok Marx biliyordu neden söz ettiğini bilmeksizin (Stirner'in sözlerini alıntılayarak, "*Mensch, es spukt in Deinem Kopfe!*"denebilir pekâla Marx'a). İşte, o çok sevdiği hayaletleri artık sevmemesinin nedeni de buydu zaten. Onu seven ve siperliğin ardından izleyen hayaletleri. Kuşku yok ki, *saplantı* (kendisi böyle diyor, geliyoruz buna da) olup çıkmıştı hayaletler onda, ama komünizmin rakipleriyle olduğu gibi onlarla da acımasızca savaşmaktaydı.

Bütün saplantılı kişiler gibi saplantısıyla didişiyordu. Bunun, birbirinden açık, binlerce işareti vardır. Bu zengin hayaletbilimde yer alan, birbirinden son derece farklı iki örnek vermek gerekirse, ilk başta Marx'ın 1841 yılında kaleme aldığı, *Demokritos ve Epikuros'un Doğa Felsefeleri Arasındaki Fark* başlıklı yazısından söz edebiliriz. Bu incelemeyi kaleme aldığında iyice genç olan Marx *soy bağı* kuran (ürkmüş bir çocuk kendisini hayaletten kurtasın diye hep babasından, bir babanın gizinden yardım diler: "*I am thy Fathers Spirit* [...] *I am forbid/To tell the secrets of my Prison-House*") bir ithafta bulunur. "Hükümetin Trier'deki yakın danışmanı", bu "baba yerindeki değerli dost"a (*seinen theuren väterlichen Freund*) Ludwig von Westphalen'e onun oğluymuş gibi seslenir kaleme aldığı ithaf yazısında. Çağımızın çoklukla karanlık bulutlarla kaplı göğü karşısında da, her şeyi gerisin geri götürmek isteyen hayaletlerin gölgeleri (*Schlagschatten der retrograden Gespenster*) karşısında da korkudan bir adım bile gerilemeyen ve "dünyadaki tüm ruhların saygı duyduğu" (*vor dem alle Geister der Welt erscheinen*) birine beslediği evlatça sevgi belirtisinden (*diese Zeilen als erste Zeichen kindlicher Liebe*) söz eder. Yazdığı ithafın sonlarına doğru ruhtan (*Der Geist*) "büyük büyülü doktor" (*der grosse Zauberkundig Arzt*) olarak söz edilir; adı geçen ruhsal baba sırtını

ona verilmiş (*anvertraut*) ve hayaletin kötülüğüyle mücadele etmesi için gereken tüm gücü de ondan almaktadır. Ruh, hayaletin karşısına dikilmiştir. Genç Marx, bu manevi babayı, her şeyi gerisin geri götürmek isteyen hayaletlere (Marx bu hayaletleri, örneğin komünizmin, ilerleme yanlısı hayaletinden örtük biçimde ayırt eder gibidir) karşı sürdürülen savaşın bu kahramanını, "ülkücülüğün bir düş değil de gerçek" olduğunun canlı ve gözle görünür kanıtı (*argumentum ad oculos*) kabul eder.

İnsanın gençken yaptığı bir ithaf mı bu? Yoksa, uzlaşımsal bir davranış mı? Buna kuşku yok. Ne var ki, sözcükler pek de öyle sıradan değil, ölçülüp biçilmiş gibiler, öyleyse istatistik veriler temelinde muhasebe yapmaya başlayabiliriz. Sıklık, hesaba geçer. Hayaletin deneyimi, hayaletin yarattığı kaygı *sıklıkla* uyum içindedir: sayı (birden çok), ısrar, ritim (dalgalar, döngüler ve dönemler). Oysa gençken yapılan bu ithaf konuşup sayıca çoğalmayı sürdürmekte; söz konusu ithafın, ilerki yıllarda *Alman İdeolojisi*'nin hayaletler tarihi (*Gespenstergeschichte*) diye adlandıracağı şeyi ihbar etmedeki, yani def etmedeki azgınlığının, sergilediği cevvaliyetin, duyduğu hayranlığın farkına varıldığında, bu ithafın hem iyice önemli hem de iyice alışılmadık olduğu da ortaya çıkacaktır. Az sonra yeniden döneceğiz buna, her yanda hayaletler kaynıyor, bir sürü hortlak beklemekte bizi: kefenler, başıboş ruhlar, gece karanlığından yükselen gürültüler, inlemeler, ürperten kahkahalar, bir de bir sürü kafa, göze görünmeksizin bize dönmüş bir sürü kafa, insanlık tarihinin en yüksek hayalet yoğunluğu. Marx (ve Engels) etrafa bir çeki düzen vermeye çalışmaktalar, kimlik saptamaya çalışmaktalar, sayar gibi yapmaktalar. Bayağı zorlanıyorlar.

Gerçekten de, kısa bir süre sonra, *Louis-Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* bir hayalet siyaseti ve hayaletler soyağacı olarak, daha doğrusu *hayalet kuşaklarının ataevi miras* mantığı olarak, gene aynı sıklıkta, sergiler kendini. Marx da bunları def etmeye, içlerindeki şeytanı kovmaya bir an olsun ara vermez. İyi ve kötü "hayaletleri" eleyip ayırır birbirinden. Zaman zaman aynı

tümcede bile, "devrimin ruhu" (*Geist der Revolution*) ile hayaletini (*Gespenst*) umutsuzca, nasıl da güç nasıl da tehlikeli bir iş, karşı karşıya koymayı dener. Doğrusu, hem güç hem de tehlikeli bir iş. Önce, sözcük düzleminde güç ve tehlikeli: Çünkü ruh ve *spirit* olarak *Geist* aynı zamanda "hayalet" anlamı da taşıyabilir, Marx da buradaki retorik etkileri denetleyip güya bundan yararlanabileceğini sanmakta. *Gespenst*'in anlam çevresi, *Geist*'ın anlam çevresine musallat olmuştur zaten. Hayaletin olduğu an, göndermenin bu iki anlam arasında duraksadığı, karar veremediği andır tam da ya da duraksaması gereken yerde artık hiç de duraksamadığı andır. Elden gelen her tür denetimin ötesindeyse, güç ve tehlikeliyse, bu iki sözcük birbirinden ayırt edilemiyor, sonuçta da eşanlamlı olup çıkıyorsa, bunun nedeni, Marx'ın gözünde bile, ruhun tarihsel açıdan kendini ortaya koyması için hayaletin gerekli, hatta vazgeçilmez olmasıdır. Çünkü her şeyden önce de Marx'ın kendisi *miras almıştır* Hegel'in tarihin, önemli olayların, devrimlerin ya da kahramanların yinelendiği (herkesin son derece iyi bildiği gibi, önce tragedya, sonra da güldürü olarak) konusundaki uyarısını. Daha önce gördüğümüz gibi, Victor Hugo da devrimin yinelenmesi konusuna dikkat etmekteydi. Bir devrim yinelenir, hatta devrimi devrime karşı bile yineler. *Louis-Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*'nin bundan çıkardığı sonuç, insanlar *kendi* tarihlerini yapıyorlarsa da, bunu *miras* koşuluna bağlı olarak yaptıklarıdır. Diyeceğiz ki, genel olarak mal etme, *ötekinin* ve öteki *ölünün*, birden fazla ölünün, bir kuşak oluşturan ölülerin *koşuluna* bağlıdır. Mal etme konusunda söylenenler özgürlük için de, özgürleşme ya da kurtuluş için de geçerlidir.

> İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar (*ihr eigene Geschichte*), ama kendi keyiflerine göre (*aus freien Stücken*), kendi seçtikleri koşullar içinde yapmazlar, doğrudan veri olan ve geçmişten kalan koşullar içinde (*überlieferten Umständen*). Bütün ölmüş kuşakların geleneği (*aller toten Geschlechter*) büyük bir ağırlıkla, yaşayanların beyinleri üzerine kâbus gibi çöker (*lastet*).

(Marx şöyle der: "*lastet wie ein Alp*", yani "bir hayalet gibi çöküp duyurur ağırlığını", bir hayalet gibi, yani insanı karabasanın kollarına atan şu hayaletsi varlıklardan biri gibi; çevirilerde sıkça karşılaşıldığı üzere, hayalet unutulup gider ya da olsa olsa kendisine yakın düşen başka benzetmelerde eriyip gider; fantazmagori bunlardan biridir, genelde harfi anlamı, yani onu sözle ve kamunun sözüyle bağlayan şey arkaya itilir.)

> İnsanlar kendilerini de şeyleri de dönüştürmeye uğraşır, yepyeni bir şey yaratmaya (*noch nicht Dagewesenes zu schaffen*) çabalar gibi göründüklerinde bile, işte tam da böylesi devrimci bunalım çağlarında, geçmişin ruhlarının adını anarlar [yalvarırlar, tamı tamına, *beschwören*] kaygıyla (*beschwören sie ängstlich die Geister der Vergangenheit zu ihrem Dienste herauf*), onların adlarını, sloganlarını (*Schlachtparole*), kılıklarını ödünç *alırlar (entlehnen)*, böylece tarihin yeni sahnesine bu saygıdeğer kılık ve *ödünç alınmış dille* (*mit dieser erborgten Sprache*) çıkarlar.[5]

Olumlu bir birlikte ant içme, yani bastırmak için değil de çağırmak için hep birlikte verilen ant çerçevesinde, hayalet olarak ruhları çağırmak (*beschwören*) söz konusudur. Peki, ama bu ayırımı koruyabilecek miyiz ki? Çünkü böyle bir and içme, ölümü çağırdığı, izin verdiği ya da gelmesini sağladığı için, konuksever ve kucak açar görünse de, kendisine hep bir kaygı eşlik eder. Başka deyişle, reddedilme ya da kısıtlanma eşlik eder hep. Ant içmenin niteliği belirli bir tedirginlik (*ängstlich* zarfı böyle bir düşünceye neden olabilir) tarafından *ayrıca* belirlenmez, *olmakta olduğu* kaygıya mahkûmdur. Capcanlıyı icat etmek ve yeniyi yaşatmak için, henüz orada bulunmamış olanı (*noch nicht Dagewesenes*) mevcudiyete getirmek amacıyla ölümü çağırdığı için, kaygıdır ant içme. Hayalet karşısındaki bu kaygı tam anlamıyla devrimcidir. Yaşayanların yaşayan beynine, hele hele devrimcilerin beyinlerine olanca ağırlığıyla yüklendiğine göre, ölümün

5. Karl Marx, *Le dix-huit Brumaire de Louis Bonaparte*, 1852, G.Cornillet, Messidor çevirisi, Éditions sociales, 1984, coll. "Essentiel", s. 69-70. Altını ben çizdim.

hayaletsi yoğunluğu olmalı bir ölçüde. Ağırlığıyla yüklenmek, tartmak (*lasten*) aynı zamanda yüklemek, vergiye bağlamak, zorunlu kılmak, borçlandırmak, suçlamak, görev tahsis etmek, buyurmak anlamlarına da gelir. Ve de ne kadar çok yaşam varsa, ötekinin hayaleti de o denli ağırlaşır, zorlaması da o denli ağırlaşır. Yaşayanın da o denli karşılık vermesi gerekir. *Ölüden sorumlu olması, ölüye yanıt vermesi gerekir.* Ne güven ne de bakışım olmaksızın, musallat olmayla söyleşiye girmek ve hesaplaşmak. Bu hayaletler dünyasından daha ciddi ve daha gerçek, daha adaletli başka hiçbir şey yok. Yaşamın tam içinde, en canlı yaşamın, en benzersiz, en tekil (ya da, isterseniz, en bireysel, diyelim) yaşamın tam içinde ağırlığı vardır hayaletin, hayalet çöker üstüne insanın, düşünür, yoğunlaşır, yeğinleşir. Yaşadığına göre, yaşamın da bundan böyle, ne katıksız bir kendi kimliği ne de güvenceye alınmış bir içerisi yoktur artık, olmamalıdır da artık; yaşama ilişkin, hatta canlı ya da gerçek bireye ilişkin tüm felsefelerin iyice tartması gerekir bunu.[6]

6. *Onsekiz Brumaire*'i de *Komünist Parti Manifestosu*'nu da, daha başka birkaç kitabı da "siyasal yapıtlar" ya da "siyasal-tarihsel" yapıtlar olarak sınıflandıran Michel Henry'nin çalışmasından (*Marx*, cilt I ve II, Gallimard, 1976) söz etmekteyiz. Yazara göre bu yapıtlar "kendi anlaşılabilirlik ilkelerini kendi içlerinde taşımadıkları için" (c.I, s.10) öbürlerinden, olunabiliyorsa, daha az felsefidirler. (Herhangi bir metnin, *kendi içinde bir anlaşılabilirlik ilkesi taşıması* da* tam olarak ne demeye geliyor? Tek bir örneği bile var mı bunun? Böyle bir tartışmaya girmenin yeri burası değil. Ne var ki, böyle bir anlaşılabilirliğin içkinliğine tuhaf ve güvenli biçimde inanma, elinizde bulunan kitabın baştan sona desteklediği yaşam anlayışına pek de yabancı kalmamaktadır). Sözü edilen bu "siyasal-tarihsel" (biraz felsefi ya da hiç felsefi değil) boyut, bir Amerikan gazetesi için kaleme alınmış olan, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*'nde açıkça belirgindi M. Henry'ye göre. (c. I, s. 11). Oysa bu kitap, özellikle de Marx'ınki gibi bir yapıt söz konusu olduğunda, böylesine sorunlu bir ayrımın varlığı kabul edilse bile, "siyasal" ya da "tarihsel-siyasal" metinler sınırlarına hapsolmuş gibi görünmüyor. Marx'ın özellikle hayaletsi paradoksbilimini, (bizi de burada bu ilgilendiriyor zaten) M. Henry'ye göre en anlamlı ve en "felsefi" yapıtlarında, daha sonra sağlamasını yapacağımız gibi sözgelimi *Alman İdeolojisi*'nde de bulabiliriz. Bu hayaletbilimi düşünülüp tartıldığında, ne yaşam ya da "her tür nesnelliğin dıştalanmış olduğu köktenci öznellik" felsefesine ne de bunun (c. I, s. 326) M. Henry tarafından yorumuna hepten karşı çıkılamaz. Marx'ın şimdiye kadarki okunuşu konusunda,

Paradoksu keskinleştirmek, bilemek gerekir: Devrimci bunalımda yeni ne denli ortaya çıkarsa, çağ o denli bunalımdadır, çağ o denli *out of joint*'tir, eskiyi de o denli çağırmak, eskiden de o

---

M. Henry ile burada en azından bazı kaygıları paylaşıyorsam da, kuşkusuz apayrı bir bakış açısında yer almaktayım. Ek bir iç-dış kıvrım nedeniyle, canlı ile canlı olmayanı basitçe karşı karşıya çıkarmamızın yasaklandığı noktada, söz konusu hayaletbilimini uçurumsal bir şekilde karmaşıklaştırma gereğine teslim olmaya çalışıyoruz. M. Henry'nin *Marx* adlı yapıtının kesin sonucunun son sözlerini ("Marx'ın düşüncesi bizi dipsiz bir soruyla, "yaşam nedir?", sorusuyla karşı karşıya bırakır.") benimsemeye yeltenen herkes bu dipsiz derinliğe geri döndürmeli her şeyi, yani *canlı* olanı, *canlı* bireyi, *canlı* öznelliği, *canlı* emek olarak gerçek emeği, vb. konu alan bu kitabın daha önceki tüm önermelerini, yani derinlemesine tartışma nitelikli bir yapıtın tüm eleştiri silahlarını yeniden sorunsallaştırmalıdır. Çünkü sonuçta, canlı olana yaptığı tek yönlü gönderme adına, hemen hemen tüm önceki Marx okumalarını, özellikle de siyasal boyutları açısından gözden düşürmeye yeltenmektedir. Bu durumda kendimize şu soruları yönlendiririz: Yaşam neden "dipsiz" bir soru ki? Başka deyişle, neden böyle bir soru var ki? Bu soru adına "yaşam" denilen varlığın ya da kavramın kendindeki düşünülmemiş bir kendi kendisiyle özdeş olmama durumuna açılmıyor mu? Adına yaşam denilenin hem bilim hem de felsefe açısından taşıdığı özsel karanlığına açılmıyor mu? Bütün bunlar da bir yaşam felsefesinin, iç ya da dış sınırlarını, kapanmasını ya da yıkım ilkesini belirtmiyor mu? Kavramsal sunuluşu ne denli yeni olursa olsun, özünde canlı olarak belirlendiğine göre, öznelliğe ilişkin bir felsefenin iç ya da dış sınırlarını, kapanmasını ya da yıkım ilkesini belirtmiyor mu? Bu capcanlı öznelliğin yaşamına, ölüme ilişkin görüngüleri ya da daha doğrusu görüngü-olmayanları, olumsuzluğun ya da nesnelliğin çalışıp durmasını, vb. kattığımızda niye hâlâ ayak direyelim ki buna "yaşam" demeye? Buna karşılık, canlı ve monadsı bir öznelliğin belirişi (bkz. örneğin c. II, s. 41-42) ya da kökten içkinliği olarak yapılan bu varlık ya da üretim yorumuna (Marx'ın pek çok yapıtında rahatça harfi harfine doğrulanabilecek bir yorumdur bu), gene aynı yapıtların başka biçimde okunmasına bu kadar çok başlık ve gönderme yükleyebilen ölüme ilişkin bir felsefe ile karşı çıkılmaması gerektiği kanısındayız. Biz başka bir şeye yeltenmekteyiz: Bu seçeneğin (ölüm ve ya da yaşam) olanaklılığına erişebilmeyi denemek için, bir yaşamda kalma, bir yaşam-üstü ya da ölümün geri gelişi (ne ölüm ne de yaşam) arayışlarına ya da sonuçlarına (zaten ancak bunlardan itibaren, ölümüne karşıt olarak "capcanlı öznellik"ten söz edebiliriz) çevirir gözlerimizi: "Capcanlı öznellik"ten söz edebiliriz ama bir de konuştuğunu, konuşabildiğini, kendinden söz edebildiğini, yaşamının capcanlı şimdi buradalığının ötesinde izler ya da miraslar bırakabildiğini, kendine ilişkin sorular (kendine) sorabildiğini, kısacası başkasına da söz yöneltebildiğini ya da (dilerseniz şöyle diyelim) başka bireylere de, başka "monad"lara da söz yöneltebildiğini de,

denli "ödünç almak" gerekir. "Geçmişin ruhları"nın mirası, her zaman olduğu gibi, ödünç almaktan başka bir şey değildir. Ödünç alınanın kılığı, ödünç kılık, ödünç alınanın kılığı olarak şekilsellik. Ödünç alınan *konuşur* da: ödünç alınmış dil, ödünç alınmış isimler, der Marx. Güvenilirlik sorunu ya da iman sorunu. Saygınlığa, güvenilirliğe ilişkin bu yasayı, oynak ve belli belirsiz görülebilen bir sınır boydan boya geçer. Gülünç bir taklitle bir hakikat, ama ötekinin canlı yinelenişi ya da bedenlenişi olarak, geçmişi, ruhu, miras alınan geçmişin ruhunu yeniden doğurtan bir yeniden canlanma olarak bir hakikat arasından geçer bu sınır. Hayaletin mekanik biçimde yeniden üretimi ile unutuş yaşamı, unutuşun ta kendisi (ve de ruhu kendi içinde yaşatabilmek için anaya ilişkin olanın unutulması) olarak yaşamdan başka bir şey olamayacak kadar "geçmişin ruhları"nı ve mirası özümseyen, içselleştiren, capcanlı bir kendine mal ediş arasından geçer bu sınır. Bunlar Marx'ın sözleri. Bu da onun dili; dil örneği başka örneklere benzemez. Söz konusu veraset haklarını belirtir bu örnek.

> İşte bunun gibi, Luther, havari Paul'ün maskesini takındı, 1789-1814 devrimi art arda, önce Roma Cumhuriyeti, sonra Roma İmparatorluğu giysisi içinde kurum sattı ve 1848 Devrimi, kimi 1789'un, kimi de 1793'ün ve 1795'in devrimci geleneğini taklit etmekten (*parodieren*) öte bir şey yapamadı. İşte böyle, yeni bir dili öğrenmeye başlayan kişi, onu hep kendi anadiline çevirir durur, ama ancak kendi anadilini anımsamadan bu yeni dili kullanmayı [bu dilde üretmeyi: *in ihr produzieren*] başardığı ve hatta kendi dilini tümden unutabildiği zaman o yeni dilin özünü, ruhunu özümleyebilir [kendine mal edebilir: *hat er sich nur angeeignet*].[7]

---

bütün bunlardan itibaren anlayabiliriz. İşte bütün bu sorular için (okumamızın dayandığı varsayım da bu zaten) hayalet çalışıp durur ve duvarları aynalarla kaplı bir labirentin gölgesinde, bize yol gösterecek ince ama vazgeçilmez bir iplik dokur.

* Patrice Loraux *Les Sous-Main de Marx* (Hachette, 1986, s. 34-36) adlı kitabının "Metinler Kuramı" başlıklı, uyarı nitelikli bölümünün son derece açık anlatımlı birkaç sayfasını Michel Henry'nin bu stratejisine ayırmıştı. Loraux daha çok konunun geleneğini ele alıp anımsatmaktadır.

7. *Le dix-huit Brumaire de Louis Bonaparte*, s. 70. Çeviriyi hafifçe değiştirdik.

Bir mirastan ötekine. Ruhun canlı canlı kendine mal edilmesi, yeni bir dilin özümsenmesi, bu da zaten bir mirastır. Başka bir dilin kendine mal edilmesiyse burada devrimi göstermekte. Bu devrimci miras, şurası kesin ki, hayaletin, yani anadilin ya da ilk baştaki dilin hayaletinin unutulmasını varsaymakta. Miras alınanı değil de, miras alınırken dayanılan miras-öncesi durumu unutmak için. Bir unutuştan başka bir şey değildir bu unutuş. Çünkü unutmak gereken şey, vazgeçilmez olmuştu. Yeni bir dilin yaşamını kendimize mal etmek ya da devrim yapmak için, taklit ederek bile olsa, miras-öncesi durumdan geçmek gerekir. Eğer unutuş capcanlı olarak kendimize mal etme anına denk düşerse, Marx bu durumu sanılabileceği kadar basitçe değerlendirmeye almaz. İşler son derece karmaşık. Tarihin sürüp gidebilmesi için hayaleti ve taklidi unutmak gerek, der gibidir Marx. Ama bunu unutmakla yetinmekse burjuva yavanlığına düşmek olacaktır: Ne yapalım, hayat bu. Demek ki unutmamak gerek, aklımızda tutmamız gerek hep, ama bir yandan da, "devrimin *hayaletini* hortlatmadan devrimin *ruhunu* yeniden bulabilmek için" (*den* Geist *der Revolution wiederzufinden, nicht ihr* Gespenst *wieder umgehen machen;* ben vurguladım) bunu belleğin ta kendisinde, yeterince unutmamız gerekir.

Hayaletin anılmasında ya da çağrılmasındaki, ölünün def edilmesindeki (*Totenbeschwörung*) iki kiplik ya da iki zamansallık arasındaki "çarpıcı bir fark"ın kıvrımı (*ein springender Unterschied*) budur, der Marx. Benzeti kimi zaman hayaleti taklit ettiği ya da ötekinin düşlerini taklit ettiği için, zaman zaman öylesine bulaşırlar ki birbirlerine, öyle kafa karıştırıcı biçimde bulaşırlar ki birbirlerine, daha en başındayken parçalanır o "çarpıcı" fark ve bu fark, "kör, parmağım gözüne, buradayım" derse, bir tek gözümüzün önünde parçalanmak için yapar bunu. Kendi düşünün görüngüsünde, kendini ortaya koyarak ortadan yok olmak için. Ama Marx canı gibi değer verir bu farka, ustaca söylenmiş devrimci destanlardan birini ayırır ona, öyle ki hakkını vermek için soluk soluğa kalacak kadar, bağıra çağıra

okumak gerekir bu destanı. Dünya tarihi ölçeğinde ölülerin (*weltgeschichtliche Totenbeschwörung*) *def edilmesiyle* (*Beschwörung*) başlar destanımız:

> Tarihin ölülerine okunan bu dualar, incelendiğinde hemen göze çarpıcı bir fark ortaya çıkar. Camille Desmoulins, Danton, Robespierre, Saint-Just, Napoléon, birinci Fransız Devrimi'nin partileri ve yığınları kadar kahramanları da, Romalı kılığında ve Roma'ya özgü cafcaflı sözler kullanarak, kendi çağlarının ödevini, yani modern burjuva toplumunun meydana çıkması ve kurulması işini yerine getirdiler. Birinciler, feodal kurumları parça parça ettiler ve bu kurumlar üzerinde biten feodal başları kopardılarsa, o, Napoléon da, Fransa'nın içinde, bundan böyle artık özgür rekabetin geliştirilmesini, küçük toprak mülkiyetinin işletilmesini [...] sağlayacak koşulları yaratırken, dışarıda her yerde [...][8]

Hiç kısmeti yok eşzamanlılığın, hiçbir zaman kendi kendisiyle zamandaş değildir, doğrusu, hiçbir zaman şimdiki zamanda gerçekleşmeyen Devrim'in zamanı da, birbirini izleyen ya da birbirinin sonucu olan zamanlar da zamandaş değildir kendisiyle. Peki, ne oluyor ki? Hiçbir şey olmuyor, unutuluyor bir tek, o kadar. En başta da, bu görev, kaldı ki içinde bulundukları zamanın göreviydi bu (*die Aufgabe ihrer Zeit*), zaten yerinden çıkmış, yerinden oynamış, menteşesi çıkmış ("*out of joint*" ya da "*aus den Fugen*") bir zamanda gösterir kendini: Roma'nın musallat olmasıyla, eski çağların kılık kıyafeti ve dilinin zamana aykırılığı içinde sunabilir bir tek kendini. Devrimci görev yerine getirildikten sonraysa, bellek yitimi çıkar ortaya kaçınılmazcasına. Zamana aykırılığın programında, "zamanlarının görevi"nde vardı bu zaten. Zamana aykırılık uygular ve unutuş vaadinde bulunur. Burjuva toplum da, o sakin yavanlığı içinde "beşiğinin Roma'nın hayaletleri tarafından sallandığı"nı (*dass die Gespenster der Römerzeit ihre Wiege gehütet hatten*) unutur. Marx'a kalırsa bütün bunlar hep kafa sorunu, kafa ve ruh sorunu: Kapitalist burjuvazinin (tıpkı bir hayvan gibi, hayaletleri unutarak yaşayan

8. A.g.y., s. 70.

burjuvazinin) bellek yitimi düzeninde, en tepede baş yerine ağız vardır, yerleşik, yağlanıp semirmiş bir burjuva kralın et kafası, ileri doğru yürüyen devrimcileri siyasal ve sinirli kafasının yerini alır. Değindiğimiz bu özellikler çeviride çoklukla yitip gitmiş durumda:

> [...]Burjuva toplumunun gerçek başları (*ihre wirklichen Heerführer*) tezgâhların gerisinde yer alıyordu, XIII. Louis'nin "et kafası"ysa [*Speckkopf*], onun siyasal başıydı (*ihr politisches Haupt*). Gırtlağına kadar servet üretmeye ve barışçıl rekabet savaşımına gömülen burjuva toplumu, Roma çağının hayaletlerinin kendi beşiği başında beklemiş olduklarını unutmuştu. Ama, burjuva toplumu ne kadar kahramanlara özgü bir toplum olmasa da, onu dünyaya getirmek için, kahramanlık, özveri, terör, iç savaş ve dış savaşlar gene de zorunlu olmuştu.[9]

Belirli bir ritme sahip olan bu *zamana aykırılık* konusunda birçok örnek daha verir Marx. Bunların dürtülerini ve içtepilerini çözümler. Zevk alır bundan, yinelenmenin zevkini; bütün bu zorlanım dalgalarına böylesine duyarlı olduğunu gördüğümüzde, parmağıyla göstermekle kalmadığı izlenimine kapılırız doğrusu: Tarihin nabzını ölçmektedir. Devrimci bir *dalga sıklığına* kulak vermiştir. Düzenli aralıklarla, hayaletlere önce bağlılık yemini ediyor, sonra da hiçbir şekilde bağlı olmadığını söylüyordu. Tarihte yaşanmış tragedyanın düzeyine erişebilmek için, klasik geleneğin büyük hayaleti (Roma) çağrılıyordu (olumlu bir bağlılık yemini), ama gerçekte, bu yanılsama altında, burjuva hırsının ucuz içeriğiydi gizlenmek istenen şey. Her şey olup bittikten sonraysa, elin tersiyle itilir düş, bu da bağlılıktan vazgeçmektir, bir sanrı yaşamış da uyanırmış gibi unutulup gider hayalet. İbrani peygamberlerin diliyle konuşmuştu zaten Cromwell. Burjuva devrim tamamlandıktan sonra, İngiliz halkı Habakuk'u bırakıp Locke'u benimsemişti. Sonra 18 Brumaire patlak verir ve de yineleniş yinelenir. İşte, bunun üzerine Marx da, sanki devrimin ruhu devrimin hayaletini çağırmazmış gibi, sanki bütün bunlar, oysa kendisi de kabul eder bunu, *indirgenemez oldu-*

9. A.g.y., s. 70-71

ğu kadar genel kapsamlı da olan bir düşler dünyasındaki farklardan kaynaklanmıyormuş gibi, devrimin ruhu (*Geist*) ile devrimin hayaletini (*Gespenst*) birbirinden ayırt etmeye girişir. Zamanın kuruluşu konusunda doğru bir şema oluşturamayan, sözünü ettiğimiz bu öteki aşkın imgelem, yenilmez bir *zamana aykırılığın* yasasını koyar. Devrimin ruhu, vakitsiz, "*out of joint*", hatta ve özellikle saatinde gelir gibiyse de baştan *aşağı düşsel ve zamana aykırıdır*. Böyle de olmalıdır –bu söylemin bizlere yüklediği tüm sorular arasında en gerekli olanlardan biri de, işte bu ayrılmaz kavramların, hiçbir kesin kavramsal sınırı geçmeksizin özdeşleşmeseler de, en azından iç içe geçmeleri gereken bu kavramların eklemlenmesine ilişkindi kuşkusuz: devrim ruhu, karşımızda duran gerçeklik, (üretici ya da yeniden üretici) imgelem, hayalet (*Geist der Revolution, Wirklichkeit, Phantasie, Gespenst*):

> Bu devrimlerde, ölülerin dirilmesi, (*Die Totenerweckung*) sonuç olarak, yeni savaşımlar, yüceltmeye (*verherrlichen*) hizmet eder, yoksa eskilerini taklit etmeye (*parodieren*) değil, tamamlanacak, yerine getirilecek ödevi imgelemde (*in der Phantasie*) abartmaya girişir, yoksa gerçek dünyada onların çözümünden kaçınmaya değil, devrimin ruhunu bulmaya hizmet eder, yoksa onun hayaletini geri getirmeye değil. 1848-1851 dönemi, eski Bailly'nin terekesini ondan devralan *républicain en gants jaunes* Marrast'tan, iğrenç derecede bayağı çizgilerini Napoléon'un demirden ölüm maskesi altında gizleyen serüvenciye kadar Büyük Fransız Devrimi'nin hayaletini (*Gespenst*) çağırmaktan başka bir şey yapmadı.[10]

Marx çoklukla kafayı ve de başı hedefler. Hayalet biçimleri her şeyden önce birer yüzdür. Bu kez, başlık ve siper değilse de maskeler söz konusu demek ki. Ama ruhla hayalet arasındaki, tragedya ile güldürü arasındaki, adım adım ilerleyen devrim ile devrimi taklit kalıbına sokan arasındaki fark iki maske arasında geçen zaman kadardır. Luther havari Paul'ün maskesini aldığında (*maskierte sich*) ruh söz konusu, XVIII. Louis'nin et kafası

10. A.g.y., s. 71

ortaya geldiğinde ya da büyük Napoléon'un ölüm maskesi (*Totenlarve*) küçük Napoléon'un yüzüne konduğunda, "gülünç bir taklit" ve "karikatür"den, hayaletten söz edilir.

Bir adım daha atmak gerekir. Geleceği, yani yaşamı düşünmek gerekir. Yani, ölümü. Bu ölümcül zamana aykırılığın yasasını kuşkusuz kabul etmekte Marx, sonuçta belki o da bizler kadar duyarlı ruhun (*Geist*) özüne hayaletin (*Gespenst*) bulaşmasına. Ama artık buna son vermek istiyor, bunun yapılabileceğine inanıyor, bunu yapmak gerektiğini söylüyor. Geleceğe inanıyor, bunu da olumlamak istiyor, olumluyor da, devrim buyruğu veriyor. İyisinden de kötüsünden de, tüm hayaletlerden nefret ediyor, hayaletlerin bu geliş gidişine son verilebileceği kanısındadır. Hiçbir şeye inanmayan bizlere, dönüp de şöyle der gibidir sanki: Ustaca bir deyişle, zamana aykırılık yasası diye adlandırdığınızı sandığınız şeyin ta kendisi tamı tamına zamana aykırıdır. Bu kaçınılmaz durum geçmişteki devrimlerin üstüne çökmüştü. *Şimdi ve gelecekte* (herkes gibi, yaşamın ta kendisi gibi, Marx'ın da hep yeğlediği şeydi bu, ki bu da yeğlemenin eşsözlülüğü zaten), gelmekte olan devrimlerin XIX. yy'dan bu yana kendilerini duyuran devrimlerin geçmişten, geçmişin *Geist*'ından da *Gespenst*'inden de vazgeçmeleri gerekir. Kısacası, miras almaya son vermeleri gerekir. Bu devrimlerin, yasın çalışıp durmasından bile vazgeçmeleri gerekir; yas çalışmasında, yaşayanlar da, ölülerin bakımını üstlenirler, ölüleri oynarlar, ölülerle ilgilenirler, ölülerle konuşup, ölülerle uğraşırlar, ölülerin elinde *oyuncak* olup çıkar, *ölüleri* ve *ölülere* konuşurlar, onların adını taşır ve onların diliyle konuşurlar. Yok, hayır, devrimci bellek diye bir şey olmasın artık, yıkalım şu anıtı, cenaze başında sergilenen şu inceliğin ve de şu gölge oyununun üstüne perdeyi çekelim, halk kitlelerinin anıtkabrini yerle bir edelim, camdan yapılma sandukalar ardında yatan ölü maskelerini paramparça edelim. Bütün bunlar, geçmiş zamanın devrimi. Şimdiden geçmişin oldu bile, daha XIX. yy.'dayken. Daha o zamandan, XIX. yy.'da böyle miras almaya son vermek gerekti, yasın çalışıp durması

dediğimiz şeyin, ruhun musallat olmasının ve hayaletin musallat olmasının sıklığı konusundaki bu unutuş biçimini unutmak gerekti:

> XIX. yy.'ın *toplumsal* devrimi, şiirsel anlatımını (*ihre Poesie*), geçmişten değil, ancak gelecekten alabilir. XIX. yy.'ın devrimi, geçmişin bütün hurafelerinden kendisini sıyırmadan, kendi işine başlayamaz. Daha önceki devrimlerin, kendi öz içeriklerini kendilerinden gizlemek için (*um sich über ihren eigenen Inhalt zu betäuben*) tarihe eğilip bazı şeyleri anımsamaları gerekirdi. XIX. yy.'ın devrimi ise, kendi öz nesnesini [bir kez daha, kendi öz içeriğini, der: *um bei ihrem eigen Inhalt anzukommen*] gerçekleştirmek için, ölülerin kendi ölülerini gömmesine izin vermek zorundadır. Eskiden tumturaklı, boş sözler içeriği aşmaktaydı, şimdiyse içerik tumturaklı, boş sözleri aşmaktadır. (*Dort ging die Phrase über den Inhalt, hier geht der Inhalt über die Phrase hinaus*).[11]

Doğrusu, işler iyice zor. Kulak kabartıp dikkatle okumak gerek, dilin her sözcüğünü hesaba katmak gerek, mezarlıktayız hâlâ, mezar kazıcılar sıkı çalışmakta, topraktan kafatasları çıkarılmakta, birer birer, kimin olduğu saptanmaya çalışılmakta, Hamlet şu kafatasının bir zamanlar "bir dili olduğu"nu ve şarkılar söylediğini anımsatmakta. Ne demek istiyor Marx? Unutmayalım ki, o da ölü, hem de birkaç kez, bilmemiz gerekirdi bunu, ama insan böyle bir durumu sıkça yaşadığına göre pek de kolay değil doğrusu, ne var ki şu ya da bu biçimde mirasçısıyız onun, en azından belirli ölçüde saygıyla karışık bir özen göstermeksizin unutmamızı hiçbir zaman istemediği sözlerinin, örneğin kısa bir süre sonra Nietzsche adında birinin ağzından duyacağımız "etkin unutuş" buyruğunu, ölüleri ölülere gömdürmek yolundaki devrimci buyruğun, kendisinden sonra da yaşamda kalan her sözünün mirasçısıyız. Marx, ölü Marx ne demek istiyor? Ölülerin kalkıp da bugüne dek kimseyi gömmediğini gayet iyi biliyordu. Aynı zamanda birer *ölümlü* de olan, yani kendi ölümlerinin olanaksız olanağını kendi içlerinde, kendi dışlarında ve önlerinde taşımaya muktedir canlıların da kimseyi gömmediğini bili-

11. A.g.y., s. 72. Altını ben çizdim.

yordu. Hâlâ yaşayan ölümlülerin zaten ölü canlıları gömmeleri gerekmekteydi hep. Kimseyi gömmedi ölüler, ama canlılar da gömmedi hiç, yalnızca canlı, yani ölümsüz canlılar da gömmedi hiç. Tanrılar kimseyi gömmezler. Ne ölü olarak ölülerin ne de canlı olarak canlıların kalkıp da kimseyi toprağa verdikleri hiç görülmemiştir. Marx bunu bilmemiş olamayacağına göre, ne demek istiyor. Tam olarak ne istiyor? Artık ölmüş ve gömülmüş olan o, *o zamanlar* ne istemişti ki? Her şeyden önce, bu kendinden korkmadaki *kendini-korkutmayı* anımsatmak istiyordu bize galiba; geçmişin devrimlerinde, ölü devrimlerde, fesat birliği büyük ruhları (İbrani peygamberleri, Roma, vb.) topluyordu bir araya, ama korku nedeniyle, unutmak, geriye itip bastırmak için, indirdiği darbenin şiddeti karşısında kendi kendini uyuşturmak (*sich betäuben*) için yapıyordu bunu. Geçmişin ruhu onu "kendi içeriği"nden korumaktaydı, onu kendi kendisinden korumak için ordaydı. Bu durumda her şey dönüp dolaşıp, Marx'ın sık sık başvurduğu, üstelik şu birkaç ünlü satır boyunca tam üç kez başvurduğu "kendi içeriği", şu "içerik" sorunu üstünde toplanmakta. Zamana aykırı düşen yerinden çıkma, söz ile içeriğin, yani *halis* içeriğin, mal edilmiş içeriğin upuygun olmamasında yatmakta. Böyle olduğuna inanıyor Marx.

Kuşkusuz hiç sonu gelmeyecek bu ayarı şaşmanın. Tersçevrime uğrayacak; kuşkusuz, bu da devrim içinde devrim olacak, yas olmaksızın, geçmişin devrimini galebe çalan geleceğin devrimi olacak: Olay olacak en sonunda, olayın gelişi, geleceğin gelişi olacak, "söz"ün eninde sonunda üstüne çıkacak bir "kendine özgü içeriğin" zaferi olacak. Bununla birlikte, geçmişin devriminde, mezar kazıcılar henüz ölmemişken, söz içeriği aşmaktaydı. Eskiçağ devrim modellerinin birer karabasan gibi üstüne çökmekte olduğu bir devrimci şimdinin zamana aykırılığı buradan kaynaklanır. Ama gelecekte, hatta Marx'a göre hâlâ gelecek olan XIX. yy.'ın *toplumsal* devriminde bile (ekonomik ya da siyasal devrimin ötesinde, bu *toplumsal* boyutta yer alacaktı yeninin tüm yeniliği), zamana aykırılık ya da vakitsizlik, şimdiliği

içinde bulunanın kendi içindeki şimdi bulunuşunda ve ışımasındaki eksiksizliğinde silinip ortadan kalkmayacak ki. Zaman gene "*out of joint*" olacak. Ne var ki, upuygunsuzluk bu kez "söz"e oranla "kendine özgü içerik"in bir *fazlalık* oluşturmasından kaynaklanacaktır. "Kendine özgü içerik" korku salmayacak artık, ölü maskelerinin yüz buruşturması ve eski çağ modellerinin yasını tutan [özlemini çeken] retoriğin gerisine bastırılıp gizlenmemiş olacaktır artık. Biçimin duvarlarından taşıp geçecek, kılık kıyafeti çatırdatacak, belirtileri, modelleri, söz sanatlarını, yası çarçabuk benimseyecektir. Bunun kadar etkilenmiş, bunun kadar kendini *hazır* olarak sunan başka hiçbir şey olmayacaktır: Ne ödünç alınmış tek bir yüz, ne de ödünç alınmış bir saygınlık olmayacak. Ne denli paradoksal görünürse görünse, her şeyin sınırından taştığı sıralarda, tam da biçimle içerik arasındaki bütün eklem yerlerinin kendini koyverdiği anda, biçim tam anlamıyla "kendine özgü" ve tam anlamıyla devrimci olup çıkacaktır. Tam anlamıyla mantıksal açıdan ele alındığında, sözünü ettiğimiz vakitsiz özdeşlenmezliğin ölçüsüzlüğünden başka hiçbir yerde, yani var olan hiç bir şeyde aranmamalı bu. Şimdi burada kimliği saptanabilir olan hiçbir şeyde aranmamalı. Bir devrimin kimliği saptanır saptanmaz, öykünmeye koyulur, can çekişmeye başlar. Marx *toplumsal* devrimin kendi "şiiri"ni nereden alması gerektiğini bize söylediğine göre, şiirsel açıdan var olan fark da burada yatmakta. Geçmişin siyasal devriminin *oradası* ile bugünkü toplumsal devrimin *buradası* arasındaki, daha kesin olarak söylersek, yüz elli yıldır, ne yazık ki bugün iyice bilindiği üzere, ertesinde sonu gelmezcesine, şaşmazcasına, kimi zaman daha iyi, çoğu zamansa daha kötü bir biçimde, orada değil de daha çok burada, modern çağ insanlığının bitmek tükenmek bilmeyen lafazanlıklarından birine (*Dort ging die Phrase über den Inhalt, hier geht der Inhalt, über die Phrase hinaus*") kendini maruz bırakması gerekmiş olan bir şimdinin, eli kulağında bir şimdinin buradası arasındaki şiirin farkı burada yatar işte. Ne yazık ki, evet ve hayır.

Louis-Bonaparte'ın 18 Brumaire'i'ndeki bu kusursuz zamana aykırılık (bu başlıkla verilen bu tarih bile yaslara bürünmüş bir taklidin ilk örneğidir zaten: bir ailenin, Bonapartre'ların ve Fransa'nın, özelle kamusal olanın soykütüksel eklem yerinde) konusunda daha birçok örnek vermek gerekirdi kuşkusuz.

Tek bir örnek verelim, metne, ya da burada onun yerini almış olan hayaletsi gövdeye ilişkin bir örnek verelim. Kısacası, bu kez hayaletin ta kendisinin gülünç bir taklidiyle karşı karşıya bulunmaktayız. Karşı-devrimcilerin başlarından def etmek için ellerinden geleni arkalarına koymadıkları bir "kızıl hayalet"le bu kez de bir devrim alay etmekte. "Kızıl hayalet" aynı zamanda bir devrimci topluluğun da adıydı.[12] Burada bizim için önem taşıyan ek kıvrım, bir defedişin kendi üstüne yansımalı geri dönüşünü düzenli biçimde sağlayan kıvrımdır: Başkalarına korku salanlar kendi kendilerini korkutmaktalar, temsilcisi oldukları hayaleti def etmekteler. Def etme *kendi kendinin* yasını tutar ve kendi gücüne karşı döner.

Şu varsayımda bulunuyoruz: Marksizm denilenin başına, şu "onsekiz Brumaire"in çok ötelerinde de, hep bu geldi zaten durmadan. Def etmenin bu geri dönüşü, bu karşı-def etme, Marksizmi başına daha da kötü bir şeyler gelmesin diye korumak bir yana, iyice hızlı biçimde kucağına attı daha da kötü şeylerin. Marx, *Onsekiz Brumaire*'in 3. Bölüm'ünde 1848 Devrimi ile ilk Fransız Devrimi'ni bir kez daha karşı karşıya getirir. Güvenilir ve etkili bir retorik, önemli birinin egemenliğindeki bir muhale-

12. *Onsekiz Brumaire*'deki "kızıl hayalet" anıştırmasını bulmadan önce, Etienne Balibar bana *Kızıl Hayalet* adında bir derginin varlığından söz etmişti ("48 devrimi sırasında [...] Haziran ayındaki katliamdan sonra [...] yani ölü proleter-devrimcilerin hayaleti".) "Ayaklanmayı ilan ediyorum! Yüreklerinde nefret ve isteğin ateşi yanan proleterler, en ufak köye varıncaya kadar pusuda hazır bekliyorlar [...]" diye yazıyordu Romieu, *Kızıl Hayalet*'te.(Alıntıyı yapan J. Bruhat, *Le Socialisme français de 1848 à 1871*, Droz, *Histoire générale du socialisme* içinde (PUF, c.I, s.507). Balibar sözlerine şunları da ekler: "İnsanın aklına, "kızıl ölüm"le "kızılların ölümü" aynı şey değilse de, yanılmıyorsam Komün'den sonra Villiers de l'Isle-Adam tarafından kaleme alınmış olan "Kızıl ölümün hayaleti" de geliyor ister istemez..."

fetin özelliklerini çoğaltır: 1789, devrimin yükselen çizgisidir, gözü peklik artar, hep daha ilerlere gidilir (anayasacılar, Girondinler, Jacobinler), oysa 1848'de aşağı doğru bir çizgi izlenir: Anayasacılar Anayasa'ya karşı fesat birliği kurarlar, devrimciler anayasacılığa soyunurlar, Ulusal Meclis de her şeye yeter gücünü parlamentarizme gömer. Şurası kesin ki, sözler içeriğin önüne geçer:

> [...] düzen adına, her tür içerikten yoksun (*inhaltslose Agitation*) ve yabanıl bir çalkantı; devrim adına, düzenden yana en tumturaklı vaazlar, gerçeksiz tutkular ve tutkusuz gerçekler, kahramanı olmayan kahramanlıklar, olaydan yoksun tarih (*Geschichte ohne Ereignisse*).[13]

Buradaki bu olay yokluğu, yani sonuçta bu tarihsizlik *nedir*? Neye benziyor ki? Yanıt: bir bedenin yokluğuna, kuşkusuz. Peki, ama kim yitirdi ki bedenini? Doğrusu, yaşayan biri yitirmedi bedenini, hep denilegeldiği üzere, gerçek bir özne değil, ama bir hayalet, karşı-devrimcilerin (gerçeği söylemek gerekirse, tüm Avrupa: *Manifesto* döndü daha) def ettikleri kızıl hayalet yitirmişti bedenini. Her şeyi "ters çevirmek", *Peter Schlemihl'in Olağanüstü Öyküsü*'nü, gölgesini yitiren adamı, Chamisso'nun öyküsünü ters çevirmek işte bunun için gerekir. "Devrim, sırtında düzen üniformasıyla ortaya çıktığında, ters çevrilmiş bir Schlemihl gibi (*als umgekehrte Schlemihle*) gölge de kendi bedenini yitirdi", diye yazar Marx. Hayaletin ta kendisi, kızıl hayalet bedensizleşmiş oldu sonuçta. Peki, ama olanaklılığın ta kendisi, sanallığın ta kendisi değil mi bu? Tarihi, yani olayın olaylığını anlamak için, bu sanallığı hesaba katmak gerekmez mi? Bedenin yitirilişinin hayaleti de etkileyebileceğini düşünmek gerekmez mi? Bunun sonunda, hayalet ile hayaletin hayaletini, kendine özgü içeriğini ve capcanlı gerçekliği arayan hayaleti birbirinden ayırt etmek olanaksızlaşmaz mı? "Bütün ineklerin kapkara oldukları gece" değil de, külrengi üstüne külrengi, çünkü kızıl üstüne kızıl oldukları gece. Çünkü şunu hiç aklımız-

13. A.g.y., s. 100

dan çıkarmayalım ki, bütün bu geri dönüşleri, ters çevrinmeleri, sınırsız çevrinmeleri betimlerken, görünüşleri suçluyordu Marx. Getirdiği *eleştiri* şunu da demeye gelir: Bedeni yok olmuş ters-çevrinmiş bir Schlemihl gibi (*abhanden gekommen ist)* etsiz kalan bu adamlar ve bu olaylar böyle gösteriyorlar kendilerini (*erscheinen*), buna kuşku yok, ama bir belirişten öteye geçmez bu, demek ki bir *görünüş* ve de, hem *görüngü* hem de retorik biçimi anlamında bir *görüntü* sonuçta. Ne var ki, sonuçta bir görüntüden başka bir şey değilmiş gibi görünen şey, yenilgiye uğramış bu devrimin var olan olarak ışımasında, kızıl üstüne kızıl gibi külrengi üstüne külrengi olarak, nihai görüntü, "en sonda kendini gösteren"den (*endlich erscheint*) başka bir şey değildir geçici olarak:

> Eğer bir tarih dönemi tek bir külrengine (*grau in grau*) boyanabilseydi, o, işte bu dönem olurdu. İnsanlar ve olaylar, tersine çevrilmiş Schlemihl'ler gibi (*erscheinen als umgekehrte Schlemihle*), bedenlerini yitirmiş gölgeler gibiydi. Devrim kendisini savunanları felce uğratıyor ve bir tek kendi rakiplerini coşku ve tutkuyla süslüyor. Karşı-devrimcilerin ara vermeksizin andıkları ve başlarından def etmeye çalıştıkları (*heraufbeschworen und gebannt*) "kızıl hayalet" (*das "rote Gespenst"*) sonunda ortaya çıktığı zaman (*endlich erscheint*), anarşist Frigyalı beresiyle değil, düzenin üniformasını giymiş olarak, kırmızı pantolonla (*in roten Plumphosen*) görünüyor.[14]

Savaş her iki yanda da, devrim ve karşı-devrim arasında, demokratlarla Bonaparte arasında, hayaletler ile hayaletleri def etmeyi, totemik büyüler ile büyülü efsunlamaları karşı karşıya getirmekle kalmayıp, bu benzetilerin benzetilerini de karşı karşıya getirmekte. Her iki yanda da, aynam bir yansıtma benzetiyi durmaksızın yansıtıp çoğaltmakta, yani canlı bedenin karşılaşmasını, gerçek, canlı, elle tutulur olayı, devrimin ta kendisini, tam anlamıyla devrimi sonsuz bir kuyu boyunca farklılaştırmakta, ertelemekte. Ne var ki, bütün bunlar Marx'ın bir tarih vermesini engellemez. Şurası doğru ki, her defasında köşeli ayraçlar

14. A.g.y., s. 101

içinde, bunun bir pazar günü olduğu belirtir. Oysa, herhangi bir tarih, kendi tikelliği içinde bile, yasını tuttuğu başka bir tarihin hayaletini canlandırır, yineler. Hem bir devrim açısından bakıldığında pazar günü hiç de sıradan bir gün değildir. Daha önceleri Hegel kurgusal bir kutsal bir cumadan söz etmişti, Marx da Tanrı'nın günü görülenleri, beklenen belirişi, ölünün geri dönüşünü, yeniden beliriş olarak dirilmeyi gösteriyor bizlere:

> [...] 1852 Mayısı'nın 2. pazar gününün [*Sonntag des Monats*] mucizevi sonuçları (...) 1852 Mayısı'nın 2. [pazar] günü onların [demokrat beylerin] gözünde, tıpkı kliastlara göre İsa'nın dirileceği (*wiedererscheinen sollte*) ve bin yıllık krallığını kuracağı gün gibi, bir saplantı, bir dogma olmuştu. Güçsüzlük, her zaman olduğu gibi, kurtuluşunu mucizelere inanmakta bulmuştu, imgeleminde efsunlarla kovduğu için (*in der Phantasie weghexte*) düşmanını yendiğini sandı [...]

Biraz daha ilerde de, gene pazar, aynı gün, başka bir pazar, söz hortlaklarda gene, olağandışı biçimlerde, cin kovma yolu olarak aforozda (*Bannformel*), büyücülükte gene, göz açıp kapayıncaya kadar sürer bütün bunlar, bir halkın vasiyetnamesi okunur. Hemen orada gözleri dağlanmış bir halk, şeytana yaraşır bir kararа uyup kendi sesiyle, kendi eliyle öldürür kendini:

> [...] günlük basının yıldızları, tüm yazın dünyası, siyaset dünyasının ve maneviyat dünyasının ünlüleri (*die geistigen Renommeen*), Medeni Kanun ve Ceza Kanunu, *özgürlük, eşitlik, kardeşlik* ve 1852 Mayısı'nın 2. [pazar günü] bütün bunlar, düşmanlarının bile bir büyücü [*Hexenmeister*] saymadıkları bir adamın cin kovması (*Bannformel*) karşısında, büyü yapılmış gibi (*wie eine Phantasmagorie*) ortadan yok oldular. Genel oy hakkı, sanki dünyanın gözleri önünde, kendi vasiyetini kendi eliyle yazmak ve halk adına, "var olan her şey yıkılmayı hak etmiştir" diye haykırmak için bir göz açıp kapama süresince yaşamışa benziyor.[15]

Neler olup bitti ki bir el çabukluğuyla? Nasıl anlatılabilir bu hokkabazlık? İkinci derece bir hortlak, *yardımcı bir hayalet* ka-

15. A.g.y., s. 74-75. Çeviriyi hafifçe değiştirdim.

dar sebatsız bir sahte büyücü, büyük bir hayaletin (Napoléon Bonaparte ve 1789 Devrimi) neredeyse babacan yüzünün bir karabasan gibi üstüne çöktüğü yardımcı hayalet (Louis Bonaparte) meydanı boş bulduğu bir gün, şeytansı, sapkın ve belli olmayan bir cin kovmayla, tıpkı bir göz boyayıcılıkmışçasına, devrimi ortadan kaldırdı. Efsunlaması halkı ortadan kaldırdıysa da, gerçekte kendi yok oluşunu da imzalamıştı aynı anda, kendi eliyle imzalamıştı hem de: saltık ve bundan böyle bedensiz yabancılaşma, bir tek kendi ölümünü kendine mal edebilen ve kendi mallarının elinden alınmasından başka miras bırakamayan kendine yabancılaşma.

Bütün bu paradokslar tutarlı ve indirgenmez bir mantığa karşılık mı veriyorlar, yoksa bu mantığın payını ayırmak mı gerek? Bu pay da belirli bir retoriğin payı mı? Yoksa, kimi zaman Marx'ın "felsefi" metinlerinden ayırıp "siyasal" ya da "tarihsel" metinleri başlığı altında toplanabildiği sanılan metinlerinde (örneğin, Michel Henry bu görüşte)[16] yalnızca okuru etkilemek amacıyla kaleme alınmış satırlar mıdır bunlar? Başka bir varsayımda bulunmaktayız. Göz alıcı bir anlatım yeteneğinin, pek az rastlanan zenginlikte bir sözcük dağarcığının, tartışmanın payını da hesaba katmalıyız kuşkusuz: Hortlaklardan (tarihsel açıdan belirlenmiş –her çağın kendi sahne bilgisi vardır, bizim de kendi hayaletlerimiz var– bir sahne bilgisi uyarınca, *belirli* bir hortlaklar sahnesi) özellikle hoşlanılan bir çağda *hayaletlere ilişkin* bir *araç-gereç takımı*, kanıtlar yanında imgelerden de oluşan bir donanım vardı elde. Bunun yanında bir de son derece farklılaşmış tarihsel, taktik ve stratejik bir bağlamın devingenliğine tuhaf biçimde bağlı kalınmasını da hesaba katmak gerekiyordu. Ancak, sözünü ettiğimiz tüm sınırlamaların ötesinde değişmez özellikler olduğunu da kabul etmemiz gerekir. Kalıcı, tutarlı ve dayanışık bir bütünle karşı karşıya bulunmaktayız. Sundukları katmanlaşma sayesinde uzun kesitlerin kısa süreli oluşumların altında yer almasına olanak veren söylemsel katmanlarla karşı

16. Bkz. 6. dipnot.

karşıya bulunmaktayız. Burada durmaksızın anımsatmaya çalıştığımız gibi, belirli bir ayrışıklık yapısal olmayı sürdürmekteyse de, söylem türlerini birbirinden ayırt etmemekte, her söylem türünde içten içe çalışmaktadır. Hayaletin paradoksu felsefi biçimiyle, *Alman İdeolojisi*'nin programında zaten yer almaktaydı, ama daha sonra *Kapital*'de de karşımıza çıkacaktır bu paradoks. Düşsel araç-gereç takımıysa, retoriği ya da tartışmayı imgeler ya da düşler biçiminde sağlamaktaysa da, hayalet benzetmesinin başka benzetmeler gibi olmadığını düşünmeye itiyor bizi. Bütün yüzlerin gizli yüzü belki de. Böyle olduğu için, artık mecazi silahlardan biri olarak kalmayacak belki de. Hayaletin bir üst-retoriği olmayacaktır.

Bütün bu paradokslar karşısında, buradaki işimiz ne olacak öyleyse? Yapılacak işlerden en azından biri de, tüm felsefe tarihinin en büyük hayalet kovalayıcılığı olan *Alman İdeolojisi*'nin hayaletler haritasını, başka deyişle bir çatışma planı yaratmak olacaktır. Bu çatışma planının, az önce alıntıladığımız bölümlerde, Marx'ın "kendine özgü içerik" ve "söz" dediği şeylerin karşılıklı taşkınlık ve duyulmadık oyunları boyunca ayrıntılı biçimde ele alınması gerekir. Haz, yapılan espriden geçerek ve de esprinin ötesinde, *Witz*'in ekonomisiyle, onun özellikleri ve oklarıyla sınırlı kalmayıp, *Gaz* ve *Geist* arasındaki töz dönüşümünden geçerek ve de bunun ötesinde Marx'ın (ve de Engels'in) yaptığı esprinin tek bir kıvılcımından bile yoksun kalmamalı.[17]

Uzun ve ruhlara yönelik bir saldırının olsa olsa bir kaç özelliğini çekip çıkartabiliriz ortaya. Gene bir *av* söz konusu. Silah olarak kullanılıyor her şey. Yukarıda sözünü ettiğimiz yeni-İn-

17. "[...] Stirner antik dünya son bulduğunda, "içinde çeşitli *gazlar* (ruhlar) (*Gase /Geister*) oluştuğu için, ruhun karşı konulmaz bir köpük gibi taştığını keşfetmişti"). Marx bundan sonra da Aziz Max'ın "şaşırtıcı oyunlar" diye betimlediği şeyleri çözümlemeye girişir (*Alman İdeolojisi*, s. 213). *Gas-Geist* yakınlığı Hegel'in dikkatini çekmişti zaten. Ölümün çalışıp durması, çürüyüp ayrışmakta olan cesedin yaşadığı fermantasyon bir doğa felsefesinden bir ruh felsefesine geçişi belirtir. Bu izlekler konusunda *Glas* (Galilée, 1974, s.70, 106, özellikle de 263) ve *De l'esprit* (Galilée, 1987, s.163) adlı kitaplara başvurulmasını öneririm.

cilciler arasında yer almakla suçlanan kişi acımaksızın, inançsızca, hiçbir yasa gözetmeksizin, yani pek de iyi niyet beslemeksizin yıpratılır durur. Marx'a (ve Engels'e) bakılırsa, Aziz Max (Stirner) Aziz Yuhanna'nın Kıyamet'ine yalan söyletmişti. Aziz Yuhanna'nın Babil (Ortadoğu ovalinin, bugün için bile başka bir odağı) kadınından söz ettiği yerde, yeni-İncilci Stirner, bugün bile, insandan, gizden (*das Geheimnis*), biricikten (*den Einzigen*) dem vurur. Böylece, ruhun çöllerinde (*die Wüste des Geistes*) ruhların, hayaletlerin ya da hortlakların tüm tarihi yazılır: önce ruhların katıksız tarihi (*reine Geistergeschichte*), sonra hayaletlerin pis tarihi olarak (*unreine Geistergeschichte*), en sonra da ruhların pis mi pis tarihi (*unreine unreine Geistergeschichte*). Stirner'in kendisi de söyler bunu: "Söz, et haline geldiğinden beri, dünya ruhsallaştığından (*vergeistigt*), büyülendiğinden (*verzaubert*) beri, bir hayalet (*ein Spuk*) bu."[18] Marx "Stirner" [bir özel isim tırnak içine alındığında, bilindiği gibi, takma bir addan söz edilmektedir] olayıyla alay etmeye koyulur: "'Stirner' ruhlar görüyor (*sieht Geister*) her yanda". Stirner tıpkı bir turist rehberi ya da bir profesör gibi, hayaletler konusuna en iyi nasıl adım atılacağını gösteren yöntemsel kuralları öğretmek savındaydı. Ruhu benden başka bir şey olarak belirledikten sonra (*Der Geist ist* etwas Andres *als Ich*), doğrusu bunun hiç de sığ bir tanım olmadığını söyleme yürekliliğini göstermek gerek, Stirner başka bir kusursuz soru daha sorar ("Peki, ama bu başkası dediğimiz de ne ki?" *Dieses Andre aber, was ist's?*), hem galiba Marx'ın alaya almak ve içindeki cini kovmak için elinden geleni yapmada biraz fazla aceleci davrandığı çok önemli bir soruydu bu. Marx'ın da kolayca alay etmek için saptadığı gibi, bu soru özetle *ruh* denilen şeyin kendi kendiyle özdeş olmama, kendi kendine upuygun olmama yani kendi açısından burüda bulunmamasına, ayarı şaşmış vakitsizliğini konu alan dipsiz soruyu, her şeyin kökeninde yatan soruyu (*die ursprüngliche Fra-*

18. *L'Idéologie allemande*, A.g.y., s. 177. Bilindiği gibi, Marx giriştiği tartışmaya *L'Unique et sa Propriété*'den (1845) yaptığı uzun alıntılar da katmıştı.

ge) ek bir "başkalaşım" (*Wandlung*) çerçevesinde değişikliğe uğratmakla yetindiği için daha da önemliydi bu soru. Marx'ın alay etmemesi gerekirdi, acemi gibi görünmek isteyen bir ustalıkla, yaramazca alay eder. Hem göründüğü kadar ustaca alay etmez belki de (tam anlamıyla bunun sırası değilse de, Marx'a karşı ya da en azından Marx olmaksızın okumak gereken Stirner'in gözüpekliğini, dolayısıyla siyasal-felsefi ciddiyetini, özgünlüğünü ciddiye aldığımızı açıklayalım; ama konumuz bu değil şimdi) Marx:

> Soru şimdi şöyle konmuş bulunuyor: Benden başka olarak ruh nedir? Oysa en baştaki soru şuydu: Hiçlikten yaradılışı açısından bakıldığında, kendinden başka olarak ruh nedir? (*Was ist der Geist durch seine Schöpfung aus Nichts anderes als er selbst?*) Böyle Aziz Max da bir sonraki "başkalaşım"a atlama olanağı elde etmiş olur (s. 177. Eşdeğerli başka bir okuma: Ruh, kendinden başka hiçbir şeyden yaratılmaz.)

Hayaletler tarihi, ilk ve yalın "pisliği" içinde ele alındığında birkaç aşamada gösterir kendini. İskemlemize şöyle sağlamca oturup hayaletler kuramının, şu sözü edilen hayalet kavramlarının (Marx'a göre, yalnızca isimlerinin), kavramların hayaletlerinin geçiş törenini izlemeye koyulmadan önce, bu kuramın kendi kökenine, yani Hegel babaya *ihanet* ettiğini vurgulamak gerekir. Kökenini gösterir ve buna ihanet eder. Atasının kim olduğunu gösterir, ama atasına yaraşmamaktadır. Atasını suçlar. Stirner'in Hegel soyundan gelmesi, çocuğun soysuzlaşmasına da örnektir. Stirner Hegel'in soyundandır, *Tinin Görüngübilimi* yazarı musallat olmuştur Stirner'e, ama onun ağırlığını kaldıramamaktadır Stirner. Mideye indirdiklerini sindiremeyen bir balina gibi canlı canlı kusmaktadır hayaletlerini. Başka deyişle, tıpkı Hegel'in döl verdiklerinden başka biri gibi, Stirner de Hegel'i *anlamamaktadır* (bilin bakalım kim?). Her akşam kendisini ziyarete gelen dedesinin gölgesi tarafından sıkıştırılan, dedesinin öcünü almaya ya da ona ihanet etmeye (kimi zaman aynı şeydir bu ikisi de) hazır olan öteki kişiyse, kardeşi Stirner'e Hegelcilik dersi vermeye koyulur. Stirner ise Hegel'in sözlerini benimser

hep, söyleyeceklerini hep "Hegelci ortodoksluğun o çok iyi bilinen cümle yapısı"nın kalıbına döker.[19] Ne var ki, soyuna yaraşmayan bu mirasçı vasiyetin özünü anlamamış, üstelik esinlendiği ve Hıristiyanlığa uygun biçimde yorumlamak istediği ("Aziz Max bizlere Hıristiyanlığa uygun bir tinin görüngübilimi vermek isteğinde.") *Tinin Görüngübilimi*'ni de iyi okumamıştır. Neyi anlamamış? Özü ne ki? Ruhun hayalet oluşu konusunda, Hegel açısından bakıldığında dünyanın ruhsallaşmakla (ver*geistigt*) kalmayıp ruhsuzlaştığını da (ent*geistigt*) görmemişti, *Alman İdeolojisi* yazarının onayladığı bir sav bu: *Alman İdeolojisi*'nde, bu ruhsuzlaşmanın Hegel tarafından son derece doğru olarak (*ganz richtig*) kabul edildiği yazılır. Söz konusu iki devinimi ilişkilendirebilmişti Hegel, ama "tarihsel yöntem"in ne olduğunu bilmeyen "aziz diyalektikçimiz", bunu bir türlü öğrenememişti. Üstelik, biraz daha iyi bir tarihçi olsa, sonunda Hegel'le olan bağını da kesmemiş olurdu. Çünkü Stirner, Hegel'i anlamamakla suçlandığı gibi, hayaletlerin soykütüğünü araştırırken son derece Hegelci olmakla da (ille de çelişkili olduğu söylenemez böyle bir şeyin) suçlanmakta. Bu kötü kardeş[20] hem soyuna, Hegel'e yaraşır, hem de Hegel'in kötü bir oğlu olmakla suçlanmaktadır. Uysal bir çocuk babasının sözünü dinler, babasına öykünür ama hiçbir şeyi anlamaz, der gibidir Marx –kaldı ki o da, kötü bir çocuk olmayı değil de, soy çizgisini koparıp başka bir şey olmayı istemekteydi. Yapmak, söylemek kadar kolay değildir kuşkusuz. Ne olursa olsun, Stirner'in yapıtı yokmuş gibidir, hiçtir. "Bizlere bu görüngübilimi (Hegel'den sonra son derece boş bir şey kaldı) sağlamış olsaydı bile, gene de hiçbir şey vermemiş olurdu."[21]

Hem kötü çocuk hem de kötü tarihçi olan Stirner, *Görüngübilim*'in gelmişiyle de geçmişiyle de bağlarını koparamamaktaydı.

19. A.g.y., s. 172.

20. Bu tartışmanın gerek tarihsel-siyasal bağlamı, gerekse Stirner'le olan ilişkilerin içiçe geçmiş ve üst-belirlenmeye uğramış tarihi konusunda, bkz. Henri Arvon, *Aux sources de l'existentialisme, Max Stirner*, PUF, 1954, s. 128 ve sonrası.

21. *L'Idéologie allemande*, A.g.y., s. 177.

(Marx gibi, ruh ile hayaleti birbirinden ayırt etmeye, umutsuzca çabalamazsak eğer, bir *phainesthai* ve *phantasma*, yani hayalet mantığı değilse, nedir ki zaten bir görüngübilim?) *L'Unique et sa Propriété* yazarı İnsan ya da Kendinin Bilinci gibi böylesi soyut kavramların dinsel kavramlar olduğunu görmemekte. Hayaletler kendi başlarına devinip durabilirlermiş gibi, Din'i bir *causa sui* (kendinde sebep) kılar. "Hıristiyanlığın hiçbir tarihi olmadığını", kendine özgü hiçbir tarihi olmadığını bilmemektedir. "Ampirik nedenler"e, "ampirik koşullar"a, "belirlenmiş devlet biçimleri"ne, "belirlenmiş sanayi ilişkileri ve değiş tokuş ilişkileri"ne dayanarak "din ruhu"nun "öz-belirleninleri"ni ve "gelişmeleri"ni açıklayamamıştı, oysa yapması gerekirdi bunu. Böylece, belirlenmiş-olmayı da, yani "zorunlu" olmayı da, belirlenimi (suçlamanın kilit kavramı), daha kesin biçimde söylersek, bu belirlenimin ampirikliğini de elinden kaçırmış oldu. Buna bağlı olarak da, ruhun bu belirlenimini dışarıdan-belirlenim olarak belirleyeni de bilemedi. Bu eleştiriye esin kaynağı olan görünürde açığa vurulmuş ampirizm, gerçekte, bir başkalık yasasına sürükler hep bizleri. Ampirizm gene ayrışık olanın sevdasındadır her zamanki gibi. Başkasıyla karşılaşması sonunda tanınır hep gerçek deneyim. Oysa, Hıristiyan ruhunun bu dışarıdan-belirlenimini bilmezlikten geldiği için büyülenip karabasan içine düşer Stirner; sanrıların kollarındadır, hayaletleştirmektedir her şeyi, sanki ruhu düşleştirmekte gibidir. Gerçekteyse, Hegelci sıklığın karabasanı çökmüştür üstüne. Başka hiçbir şeye yer bırakmayacak biçimde, her yanını sarmıştır Hegelci sıklık. Elinden gelebilen tek "başkalık", bir kürsünün "başka olmasıdır", "Berlinli profesörün düşüncelerinin başka olmasıdır." Stirner'in dünyasının ve insanının yaşadığı "başkalaşım", Hegel'in gölgesinde ete kemiğe bürünmüş, "Hegel felsefesinin etiyle" bütünleşmiş (*in den Leib der Hegelschen Philosophie*), başkalaşıma uğramış ve görünüşe göre Berlinli profesörün düşüncelerinin "başka olması" olan hayaletler"in bedeniyle bütünleşmiş evrensel tarihtir. Bundan başka da bir şey değildir bu başkalaşımlar ve bir tek gö-

rünürde böyledirler. *Tinin Görüngübilimi*'nde, bu İncil'de ya da bu Kitap'ta Hegel bireyi "bilinç", dünyayı da "nesne" kılar. Tüm çeşitlilikleri içinde ele alınan yaşam ve tarih de, *bilincin nesneyle olan ilişkileri* kılınmış olur. Hakikat hiç inmez gündemden, öyle ki burada gündeme getirilen de, *bilincin* hakikati olarak hakikatin görüngüleştirilmesidir. Hayaletin tarihi hayaletleşmenin bir tarihi olarak kalır, bu da hakikatin bir tarihi olacaktır, başka deyişle bir masalın hakikileşmesi (tam tersi yani bir hakikatin masallaşması olmadıkça), ama ne olursa olsun, gene de bir hayalet tarihi olacaktır. Görüngübilim (ruhun görüngübilimi) şunları betimler: 1. Bilincin *hakikat* olarak nesneyle olan ilişkisini ya da yalın nesne olarak *hakikatle* olan ilişkisini; 2. *Hakiki* olduğu ölçüde bilincin nesneyle ilişkisini; 3. Bilincin hakikatle kurduğu *hakiki ilişkiyi* (*wahres Verhalten des Bewusstseins zur Wahrheit*).

Bu üçleme Teslis'i yankılar: Tanrı Baba, İsa ve Kutsal Ruh. Ruh aracılık sağlar, yani geçişi ve birliği sağlar. Bir yandan da, ruhsal olanın hayaletsi olana dönüşmesine olanak verir: Aziz Max'ın hatası da budur zaten. Stirner'e getirdiği eleştiride Marx'ın ruha değil de her şeyden önce hayalete karşı çıktığı gibi bir izlenime kapılmaktayız; bunu arılaştıracak, bulaşmış hastalıktan arındıracak herhangi bir şeye hâlâ inanıyormuş gibi, hayalet sanki ruha dikmemiş gibi gözlerini, ruhsallaşmanın başlamasından itibaren hayalet ruhun üstüne karabasan gibi çökmemişçesine, "düşünce"nin hem ülküleşmesini hem de ruhsallaşmasını belirleyen yinelenebilirlik, bu iki kavramın birbirinden ayırt edilmesi konusundaki her tür eleştirel güvenceyi ortadan kaldırmıyormuş gibi yapar eleştirisini. Ne var ki, ayırt etmekten vazgeçmez Marx. Eleştirinin *krinein*'ının bedeli budur işte.

V
Belirgin olmayanın belirişi: Görüngübilimsel "el çabukluğu"

Bu ateşli iddianameyi bir eklemlenme devindirmektedir. İşe oyun katmaktadır. Ruh (*Geist*) ve hayalet (*Gespenst*) arasında, bir yanda ruh, öte yandaysa hayalet ya da hortlak arasında sürdürür oyununu. Ne var ki, çoklukla erişilememektedir bu eklemlenmeye, sıra kendisine geldiğinde, gölgede yitip gitmektedir, gölgede kıpırdanıp, aldatmaktadır. Her şeyden önce, şunun altını çizmekte yarar var ki, *Geist* tıpkı "ruh" ve *spirit* sözcüklerinde olduğu gibi hayalet anlamı da taşıyabilir. Ruh, aynı zamanda ruhların ruhudur da. Bunu söyledikten sonra da, *Alman İdeolojisi*'nin bu ikircikliği kullandığını, bununla kalmayıp sömürdüğünü de eklemeliyiz. Başlıca silahı da budur zaten. Ama özellikle söylememiz gereken şey, ruh ile hayaleti birbirinden ayırt et-

mesini sağlayan kanıt, sarsılmaz ya da tutarlı biçimde işliyorsa, üstelik bir de Marx'ın sandığı kadar direngen değilse bile gene de gizli ve inceden inceye işlenmiş bir kanıt olarak kalmaktadır. Hayalet *ruhtan* yapılmadır, onunla aynı malzemedendir, hayaleti ikizi gibi izlese bile ondan kaynaklanmaktadır. İkisi arasındaki farksa, hayalet etkisinde ortadan kalkma eğilimi yaşar, tıpkı böyle bir farkın kavramının ya da retorikte bu farkı işleme koyan kanıtlamanın yok olup gitme eğiliminde olması gibi. Üstelik, retoriğin peşin peşin tartışmaya, en azından bir av stratejisine yazgılı olması da cabası. Hatta her an için *karşılıkta* bulunma tehlikesine düşen bir karşı-sofizm: tanıtları tam da rakibe karşı kullanma anında, rakibin mantığını aynada yeniden üretmek; başkasını tam da dili kötüye kullanmakla suçlarken bir şeyler daha eklemek. İşte, bu karşı-sofizm (Platon'un paradoksal mirasçısıydı Marx; az sonra ele alacağız bunu da) benzetileri, öykünme-birimlerini, fantazmları oyun etmeli elinde. Bir illüzyonistin numaralarına, kavrama ilişkin kehanetlerde bulunan birinin neleri "hokkabazlığa getirdiğine" ya da adçılığı benimsemiş bir söz sanatı öğretmenin el çabukluklarına dikmeli gözlerini, yakaladığını da herkese göstermeli hemen.

Bu stratejiyi harfi harfine izlemeye yeltenmek isteyebilir insan; ve kuşkusuz Marx'ın "Aziz Max"ın ("Leipzig Konsili III") başlarında göstermeye çalıştığı, dizi halinde, "el çabukluğu" (*Eskamotage*) olarak adlandırdığı Stirner'ci biçiminde izlemek isteyebilir bunu. Hayalet üretimi, *hayalet* etkisinin oluşması, Hegel'in idealizminde en yüksek derecesine ulaşan biçimiyle bir ruhsallaşmadan, hatta düşüncenin ya da fikrin, ruhun özerkleşmesinden ibaret değildir. Hayır, ancak bu özerkleşme, kendisine uygun düşen yabancılaşma ya da mülksüzleşmeyle birlikte gerçekleştikten sonradır ki, hayalet uğrağı *gelir üstüne*, ona ek bir boyut, bir benzeti, fazladan bir yabancılaşma ya da mülksüzleşme daha katar. Yani bir beden katar! Bir et (*Leib*) katar! Çünkü, gözle görülemeyen bir görülebilirlik uzamında, bir belirişin ortadan yok olması olarak, en azından bir et görünüşü olmaksızın ruhun

hayalet haline gelişi de gerçekleşemez hiçbir zaman, hayalet de olamaz. Hayalet olması için, bedene, ama hiç olmadığı kadar soyut bir bedene geri dönüş gerekir. Hayalet doğurucu süreç paradoksal bir *bedene-dahil-etmeye* karşılık vermekte demek ki. Düşünce (*Gedanke*) ya da fikir kendi dayanaklarından koparıp ayrıldıklarında, *beden kazandırıp* hayalet getirilir dünyaya. Düşüncelerin ya da fikirlerin çekip koparıldıkları canlı bedene geri dönmesiyle değil de, fikirleri ya da düşünceleri başka bir *yapıntısal bedende, protezsi bir bedende*, bir ruh hayaletinde (eğer ilk ruhsallaştırma aynı zamanda ve daha baştan, zaman zaman Marx'ın aklımıza düşürdüğü üzre, hayalet üretiyorsa) bir hayaletin hayaletinin ete kemiğe bürünmesiyle olur bu. Ne var ki, iç düşünce ya da fikrin nesnelleştirici dışarı atılması, dışarı püskürtülmesi olarak, özerkleşmiş ruhun bedene dahil edilmesi olarak, "ikinci dereceden" diyebileceğimiz hayaletin çok daha keskin bir özgüllüğü vardır. (Bu anlamda, içselliğin bu bedene dahil edilişinde yas çalışıp durur demek ki, ölümün programda yer alması da bundan demek ki. Daha ilerde vurgulayacağımız gibi, ideoloji kuramı bu hayalet kuramına pek çok açıdan bağımlı bulunmaktadır. İşte, bu hayalet kuramı Marx'ın Stirner'de eleştirdiği, düzelttiği ya da altüst ettiği teorem olarak, bir ruhsallaştırma sürecinden, ruhsal ülküselliğin özerkleşmesinden çok, bedene dahil etmeye ilişkin paradoksal bir yasayı kesinleştirir, ideolojik olan da, *mutatis mutandis*, fetiş de verilmiş, daha doğrusu ödünç verilmiş, ödünç alınmış bedendir, ilk baştaki bir ülküleştirmeye göndermede bulunan ikinci bir bedenlenmedir, algılanabilir olmadığı gibi göze görünmez de olan, ama gene de bir et olmayı sürdüren bir bedene, doğası olmayan bir bedene, bu tür karşıtlıklara inanıyorsak, teknik bir beden ya da kurumsal bir beden diyebileceğimiz *fizikten yoksun* bir bedene katılmadır. Siperliğine sığınıp, *I am thy Fathers Spirit,* diyen gibi bu da, gözle görülür-görülmez, duyumlanabilir-duyumlanamaz bir bedendir, her zaman için de herhangi bir yapıntının kurumsal ya da kültürel koruyuculuğu, sarsılmaz koruyuculuğu (ideoloji birimi-

nin tolgası ya da zırhlar içindeki fetiş) altında bulunan bir bedendir.

Dahası da var. Söz konusu sürecin özgüllüğü, hayaletleşmeyi sermayeleştirebilir gene de. Hayalet, ruhun (özerkleşmiş düşüncenin ya da fikrin) bedenlenmesiyle gerçekleştiğinde, hayaletin bu *ilk* sonucu gerçekleştiğinde, işlemin *halis* insan bedeninin biricikliğini talep eden öznesi tarafından yadsınır, kendi bedenine dahil edilir ve kendiyle bütünleştirilir; işlemin öznesi de böylece, Stirner'i eleştiren Marx'ın sözleriyle söylersek, saltık hayalet olup çıkar, yani gerçekte hayalet-ruhun hortlağının hortlağı, benzetilerin benzetisi (ve bu böyle uzayıp gider bitmeden) olup çıkar. Marx'a bakılırsa, tam anlamıyla Stirner'e özgü *hybris*'in [melezlik] çıldırtıcı ve sanrılar yaratan uğrağı olacaktır bu: Eleştiri açısından, zaman zaman da siyasal eleştiri açısından bakıldığında (bilindiği gibi Stirner siyasal bir söylemde de bulunur, şu ünlü "Leipzig Konsili III – Aziz Max" bölümünü oluşturan tartışmanın sonu olmayan içiçe geçmişliği de son derece iyi bilinir), olumsuzluğun değerinin iyice yükseltilmesinden başka bir şey olmayacaktır bu, hortlak katmanlarını yeniden mal etme, biriktirme çılgınlığından başka bir şey olmayacaktır bu. Tanık olduğumuz sarmal, kimi zaman da baş döndürücü bu kanıtlamanın en açık uğraklarından birinde Marx bu "hokkabazlığın" yanılsamacılığını gösterip suçlar; kimi zaman da baş döndürücü dedik, çünkü yalnızca hayalet masalları döndürmekle kalmayıp başları da döndürür, onun içindir ki söz konusu kanıtlama, böyle bir mecazi döngünün kaçınılmaz sonucu olan baş dönmesine kendi elleriyle teslim eder kendini. Gerçekte "yeni bir el çabukluğu" söz konusudur. Marx'ın çok sevdiği bir sözcük bu. Peki, ama hayaletlerin bu çoğalışı neden *el çabuklukları*yla gerçekleşiyor ki? El çabukluğu çoğullaşır, kendini kendine teslim eder ve dizi olarak dizginlerinden boşanır, sayıca artar. Marx önce bunları saymaya karar verirse de, sonra vazgeçer bundan. "El çabukluğu" dendiğinde akla ilk başta, bir malın değiş tokuşunda yapılan sahtekârlık ya da hırsızlık gelir, ama bir

de illüzyonistin sahip olunan en duyulur bedeni ortadan yok etmesiyle sonuçlanan hokkabazlık gelir. Bir *ortadan yok etme* sanatı ya da tekniğidir bu. El çabukluğuna başvuran kişi, *belirgin olmayan haline getirmeyi* bilir. En ileri düzeydeki görüngübilim uzmanıdır. Oysa, buradaki el çabukluğu ustalığı, "belirişler" üretip ortadan yok etmektir, sanrılar yaratarak ya da hayallere yol açarak ortadan yok edildiğine göre, bu yalnızca görünürde çelişkilidir. Stirner'den uzun bir alıntı yapıp, inceden inceye yorumlamaya koyulunur şimdi de:

> Dolayısıyla, düşüncelere (*den Gedanken*) bedensel bir kıvam (*Leibhaftigkeit*) vermekle, yani düşünceleri birer hayalet kılmakla (*d.h. sie zu Gespenstern gemacht hat*), başlayan insan, burada "Biricik" ile özdeşleşmiş olan insan, bu bedensel biçimi (*zerstört er nun wieder diese Leibhaftigkeit*) yeniden kendi bedeniyle bütünleştirerek paramparça eder; böylece kendi bedenini de hayaletlerin konağı bir beden kılmış olur (*indem er sie in seinen eignen Leib zurücknimmt und diesen somit als den Leib der Gespenster setzt*). Kendini kendi bedeninin varoluşuna inandırması ise ancak hayaletleri böyle olumsuzlaması sayesindedir. Buysa elimizdeki soyut kuruluşun gerçek doğasını, yani insanın bedenliliğini (*Leibhaftigkeit des Mannes*) son derece iyi biçimde gösterir. Buna inanmak için, insanın bunu "kendine" "söylemesi" gerekir ilk başta, ne var ki, insanın "kendi kendine söylediği" doğru biçimde bile "söylenmemiştir". "Biricik" bedeninin dışında, her türden özerk bedenler, spermatozoidler yalnızca onun kendi kafasında bulunmakla kalmadığı için, bunu bir "masal"a dönüştürür: *Yalnız* benim bir bedenim var (yalnız ben bir bedenim: *Ich* allein *bin leibhaftig*). Yeni bir el çabukluğu.[1]

Demek oluyor ki, Marx'a göre, hayalet etkisi bir hayalet konumuna (*Setzung*), yani kendine özgü beden olarak hayaletsi bedenin *diyalektik* bir konumuna denk düşmektedir. Bütün bunlar da *hayaletler arasında, iki hayalet* arasında olup bitmektedir. Marx'a göre iki hayalet arasında olup bitmekte her şey, oysa Stirner'e göre yalnız ilk uğrak hayaletseldir, ben ise bu uğrağı, biricik ve canlı bir bedenin yeniden sahiplenmesine yükselte-

1. A.g.y., s. 147-148, çeviriyi hafifçe değiştirdik.

cektir. Canlı beden, yani "benimki", "benim mülküm", ülküsel protezleri, hayaletsi yansıtmaları geçersizleştirerek ya da kendi içine alarak geri döner. Bu ikinci uğrak daha önceden konmuş, dışa açık olarak sergilenmiş, nesnelleşmiş bir hayaletin, yani *birinci seferde* bedenleşmiş düşüncenin ya da fikrin "yıkımını" ya da "olumsuzlanmasını" belirtmektedir. Hayaletin bu ilk bedenlenişi böylece yadsınmış ve içselleştirilmiş olur. Ben ise, bu bedenlenişi yeniden kendi içine alandır (*zurücknimmt*): Hayaleti yıkarak ya da yadsıyarak, nesnel dışsallığının önceki konumunu yerinden ederek, nesnelsizleştirerek, hayaletin ilk baştaki bedenlenişini bedenime katar'ım." Şurası kesin ki, Marx burada, erkek olmaktaki erişkinin kendini keşfedişini betimleyen Stirner'i açımlamaktadır. Ne var ki, Stirner değil de Marx'ın ta kendisinin, hayaleti en sonuncu uğrak, benin kendine özgü bedeni, benimki, mülküm (*als die Meinige, als Mein Eigentum*) olarak belirlediği noktaya varıncaya dek açımlar yalnızca. Stirner'in etsel ve capcanlı bir yeniden kendine mal ediş, *daha çok* yaşam (*artık hiç* ölüm olmayacak yeri) gördüğü yerde, Marx hayaletsiliğin abartılı biçimde arttığını, yani *daha çok* ölüm (*artık hiç yaşam* olmayacak yeri) görür: Canlı beden, benimki, biricik, ortak alandan başka bir şey olmadığına göre, düşüncelerin ya da özerkleşmiş ülküsel kendiliklerin toplaştığı uzamdan başka bir şey olmadığına göre, bu durumda kendisi de "hayaletlerin bedeni" (*Leib der Gespenster*) değil midir?

Hayaletlerin çektiği bu halayda, kimi apaçıklıkların en azından görünürdeki sağlamlığına dayamaya çalışalım sırtımızı. Hayaletsi olanı eleştirmek, Marx ile Stirner'in ortak noktasıdır. Her ikisi de hortlağın dosyasını kapatmak isteğinde, her ikisi de bunu başarabileceğine inanmaktadır. Her ikisi de, özgün bir beden içinde yaşamın herhangi bir biçimde yeniden mal edilişini amaçlamaktadır. Söylemlerine sinmiş olan vaadi ya da öğütleyici buyruğu devindiren de en azından bu beklentidir zaten. Hatta çağrılarının mesihçe formalitesine ilk baştaki belirleyici içeriğini veren de budur belki. Stirner bu yeniden kendine mal edişi,

benin, bir bakıma, nesnelleştirilmiş hayaletleri, bağımsızlaşmış hayaletleri yeniden *kendi üzerine alan* (gerçekte, içselleştirici birleştirme deviniminden başka da bir şey değildir bu) ve özgün bir biçimde yeniden canlandıran basit bir dönüşümüne bağlar gibiyken, Marx ise bu ben-merkezli bedeni suçlar: İşte, bütün hayaletlerin hayaleti bu işte!, diye bağırır. Doğdukları toprağa geri dönen tüm hayaletlerin koştuğu toplaşma yeri burası işte, diye bağırır, tüm geri dönenlerin forumu ya da agorası burası, çünkü çok konuşuluyor burada, diye bağırır. Bunun üzerine Marx, ilk baştaki hayaletleri üretmiş olan tüm kılgısal ve toplumsal yapıları, tüm ampirik-teknik dolambaçları hesaba katarak yeniden mal ediş işlemine başlanmasını öğütler. Hayaletlerin "bedenliliğini" (*Leibhaftigkreit*) bir anda, sihir yapmış gibi paramparça etmek, hayaletleri capcanlı olarak yeniden kendi bedenimize katmamız için yeterli olmaz. Kendi düşüncelerinin "yaratıcısı ve sahibi" olan "Ben-Kendim"in kendi kendine beslediği sevgi içinde, dış bedenden iç bedene, nesnelden öznele basitçe geçerek, hayaletlere yeniden yaşam verecek dolaysızlığın, anındalığın bu büyüsünü salık verir gibidir Stirner. Bir "Ben-Kendim"in, kendi kendisiyle kurduğu katıksız ilişkiden kesinlikle emin olan dolaysız anındalığın, hayaleti, musallat olmasını kolaylaştıran her türlü uzamlaştırmadan, her türlü konaklamadan, her türlü zaman kesintisinden yoksun kılarak def edeceğini iddia eder. Bu da bir *epokhè*'yi, hayalet*in* görüngübilimsel indirgenmesini andırmaktadır, ne var ki, Marx bunun hayalete *doğru* (bir hortlağın görüngüselliğine ya da fantazmına doğru) görüngübilimsel bir indirgenme olduğunu söyleyip eleştirir. Dıştaki hayaletin bedensel biçiminin öznelleştirilmesi olarak indirgeme, bir üst-ülküleştirmeden ve ek bir hayaletleştirmeden başka bir şey değildir. Marx Stirner'den alıntı yapıp yorumlamaya koyulur:

> *Şeylerin* (*Dinge*) ardında, *ruh* (*Geist*) olarak Ben Kendimi keşfettiğim ("erişkinin kendini keşfettiği" diye okumak gerek bunu) gibi, yaratıcıları ve sahipleri (*als ihr Schöpfer und Eigner*) olarak *düşüncelerin* (*Gedanken*) ardında, zorunlu olarak, keşfederim daha sonra Ben Kendimi

("insan kendini keşfeder", diye okumalıyız bu sözleri). Düşünceler Benim beynimde doğmuş olmalarına rağmen, ruhlar çağında (*In der Geisterzeit*), Beni, Ben Kendimi aşıyorlardı" (erişkini aşıyorlardı) "tıpkı birer sanrı gibi (*wie Fieberphantasien*), ürküntü salan güçler olarak Ben'im etrafımda uçuşup duruyorlar, Ben'i altüst ediyorlardı. Düşünceler, *bedensel* (*leibhaftig*) bir biçime bürünmüşlerdi; Tanrı, imparator, papa, vatan, vb gibi hayaletti (*Gespenster*) bütün bunlar. Bedensel biçimlerini yıkarsam, onları Benim bedenime yeniden katar ve şöyle *derim*: Bir tek Ben sahibim bedensel bir biçime (*zerstöre Ich ihre Leibhaftigkeit, so nehme Ich sie in die Meinige zurück und sage: Ich* allein *bin leibhaftig*). Böylece, Ben'im için neyse o olarak kavrarım dünyayı, *Benimki*, Benim malım olarak kavrarım: Her şeyi yeniden Kendime bağlarım (*Und nun nehme Ich die Welt als das, was sie Mir ist, als die* Meinige, *als Mein Eigentum: Ils beziehe Alles auf Mich*").[2]

Bütün burada *söylenenlerin* tarihinde, çoklukla sıradan bir *adlandırmayla* işgören ve "gösterişli isimler"in yerine "özel isimler" koymakla[3] yetinen bu dillere destan yeniden kuruluşta, Marx sanrının arttığına, hayaletin de sermayeleştiğine dikkat çeker: gerçekten (*wirklich*) yıkılmış olanlar, kendi temsiliyet biçimleri içindeki (*Vorstellung*) tasarımlamalardır yalnızca. Erişkin kendi sanrılarını ya da bedenlerin, imparatorun, devletin, vatanın hayaletsi belirişlerini yıkabilir rahatça. Ama, gerçek anlamda (*wirklich*) yerle bir etmez bunları. Ve eğer, bu gerçekliklere kendi tasarımlamasının protezleri ile "kendi imgeleminin gözlüklerini" (*durch die Brille seiner Phantasie*) kullanıp geri dönmeyi keserse, bu gerçeklikleri birer nesneye, kuramsal sezgi nesnelerine, yani gösteriye dönüştürmeye son verirse, bu durumda dünyanın "kılgısal yapısı"nı hesaba katmak zorunda kalacaktır. Çalışmanın, üretimin, gerçekleştirmenin, tekniklerin "kılgısal yapısı"nı hesaba katmak zorunda kalacaktır. Katıksızca düşsel ya da hayaletsel bir etin (*phantastische* [...] *gespenstige Leibhaftigkeit*) hakkından işte bir tek bu kılgısallık, bir tek bu gerçek etkililik (çalışma, *Wirken* ya da bu *Wirklichkeit*'ın *Wirkung*'u) gelebilir.

2. A.g.y., s. 147.
3. A.g.y, s. 153.

Stirner'i uyarır gibidir Marx: Hayaletleri başınızdan def etmek istiyorsanız, inanın bana, yemin ederim ki, ben-merkezli dönüşüm yeterli olamayacağı gibi, bir bakışın yönünün değişmesi de, ayraçlar içine almak da, görüngübilimsel indirgeme de yetmez, çalışmak gerekir; kılgısal anlamda, gerçek anlamda. Çalışmayı düşünmek ve bunun için çalışmak gerekir. Çalışmanın kendisi gerekir, kılgısal gerçek olarak gerçekliği hesaba katmak gerekir. Yalnız bedenlerinin *hayalet* biçimini hasıraltı ederek ya da içlerinden def ederek bir defada kovulamaz *gerçek* imparator da, papa da. Marx son derece katıdır bu konuda: Hayaletsi bir beden paramparça edildiğinde, geriye gerçek beden kalır. İmparatorun hayaletsi bedeni ortadan yok olduğunda (*die gespenstige Leibhaftigkeit*), beden değil, yalnızca görüngüselliği, hayaletsiliği (*Gespensterhaftigfkeit*) yok olur. İmparator da o güne dek hiç olmadığı kadar gerçek olup çıkar, gerçek gücü de (*wirkliche Macht*) o güne dek hiç olmadığı kadar iyi ölçülebilir. Vatanın düşsel ya da hayaletsi biçimi (*die phantastische und gespenstige Gestalt*) yadsındığında ya da yerle bir edildiğinde, vatanı oluşturan "gerçek ilişkiler"e (*wirkliche Verhältnisse*) henüz dokunulmamış olur. Stirner yaşamın çeşitli çağlarını yeniden soyut biçimde kurarken bizlere ortadan yok olmuş kendi bedeniyle "yüzleştirmemiz" gereken "hayaletsi bir gölge" verir yalnızca, çünkü hayaletlerin bu sözde yıkılışında yitirdiği tek şey kendi bedeni, "yaşam" ve "elle tutulur gerçeklik"tir (*Wirklichkeit*). Kendi bedenine beslediği sevgi yüzünden yitirdi bedenini. Çünkü bu tarihin tümünü özseverliğin ve yas çalışmasının paradoksları yönetmektedir. Stirner'in belitsel dizgesi içinde her şey kendi bedenine duyulan sevgiyle başlar, başlamalı ve yeniden başlamalıdır (*wenn* man *sich* leibhaftig *liebgewonnen*, yani "*kendi bedeni* sevilmeye başlandığında, *et olarak* kendi kendini sevmeye başlandığında"). İçlerinde daha baştan kendi bedenimiz ve kendi yaşamımızın yitirildiği, kendi kendimizin sahibi olmaktan çıktığımız (nesnelleştirilmiş düşünceler, fikirler, vb.) hayaletlerin yası tutulur. Yasın bu *dolaysız* çalışıp durmasına,

çalışmanın bu yasına, çalışmaya yer vermeyen bu yas çalışmasına, dolaysızca özsever nitelikli bu dönüşüme, Marx bu yas çalışması üstünde çalışmayla karşı çıkar; bu, aşırı hayaletsellikten, yani Stirner'e özgü bedenin *ego*'sundan da kurtulmanın bir yoludur. Bu eleştiri, ölümü de, canlı olanın tam yüreğindeki sahipsizlenmeyi de dıştalamaz; yas çalışmasıyla, yasın kendisini ve özseverliği birbirinden hep ayrı tutmuş olana seslenir. Marx ayırımı yalnızca yeniden kendine mal edişteki gecikme ve kılgı olarak belirlemiş olur.

Bu geriye dönüş, zaman zaman birbirine çok yakın düşen sesleri birbirinden ayırmamızı sağlayabildi mi? Marx'ın Stirner'i çekmek istediği siyasal tartışmada yankılanır gibi bu sesler. Aykırı mezhepler arasında gizli bir toplantı, [*conciliabule*] yapılacak olsa, asıl konu hayaletin derisini nasıl bir hızla, hangi dolambaçlara, hangi kurnazlıklara başvurup, gerçek zamanda mı, dolaysızca, anında mı yoksa zamanda kaymayla mı, en iyi kimin yüzeceği olurdu. Neden gizli toplantı dedik buna? Saltık, bitimsiz, görünürde kesinleşmiş geçimsizliğin, uygunsuzluğun, hani Marx'ın sanki kimse inanmak istemiyormuşçasına durmadan anımsatmaya özen gösterdiği uygunsuzluğun altında bir yakınlık, hatta korkutucu bir benzerlik gizlenmekte. Şunu doğru anlayalım: Marx açısından korkutucudur bu benzerlik. Ve de eğer gizli bir toplantı varsa, bu da ortak bir parsa nedeniyle tartışma kopmuş olmasındandır. Hayalettir adı bu paylaşılacak, ortak parsanın. Marx da, Stirner de artık köküne kibrit suyu dökmek istemekteler bu hayaletin. İşte, ortak belit bu, tartışma dışında kalır bu belit hep. Hayaletin derisini yüzmek gerek, bunun için de, ele geçirmek gerek hayaleti. Ele geçirmek için de, görmek, yerini belirlemek, kimliğini saptamak gerek. Eline düşmeden ele geçirmek gerek hayaleti, çarpılmadan ele geçirmek gerek (*besessen* – Marx'ın ithamnamelerinden birinin adıdır: "Cin Çarpmışlar", *Die Besessenen* [*Unreine Geistergeschichte*]. Peki,

ama böyle bir ayrımı ortadan kaldırmayı ya da bulandırmayı amaçlamaz mı hayalet denen şey? Ayırt edilemezlikten de başka bir şey değil midir zaten? Elde bir hayalet bulundurmak, hayaletin eline düşmüş olmak, kısacası cin çarpmışın teki olmak değil de nedir? Hayaleti ele geçirmek, hayaletin çekiciliğine kapılıp tutsak düşmek değil midir? Bununla birlikte, Marx işin özünde Stirner'le aynı görüşü paylaşır gibidir: Hayaletin hakkından gelmek gerek, bir son vermek gerek hayalete. Anlaşmazlık nasıl son verileceği ve de en iyi çözümün hangisi olduğu konusunda patlak vermekte. Hayaletlerin öldürülmesi konusundaki bu anlaşmazlık yöntemsel gibi görünse de, tanım gereği, hiçbir sınır tanımamaktadır; kesinlikle hemen varlıkbilimsel, ahlâki, siyasal bir hale gelir. Unutmayalım ki, *conciliabule* demek, sapkınların ya da aykırı mezheptekilerin konsili, gizli bir konsil, ateşli tartışmalar demektir. Fesat birliği kurmuş olanların, kimi zaman da komplocuların tartıştıkları, planlar yaptıkları, silahlarını silip parlattıkları ya da gizlerini açtıkları yer dir. Orada, izlenecek stratejiyi benimseseler de benimsemeseler de, gölgedeki bütün bu karşıtlar tüm Avrupa'nın belirli bir hayalet karşısında, *Manifesto*'nun daha ilk tümcesinden başlayarak adını verdiği bir hayalet karşısında titrediğini bilseler de, bir hayalet ordusuna karşı, hayaletselliğin ta kendisine karşı komplo kurmaktan da geri kalmazlar, üstelik bunun haklı bir savaş olduğunu da düşünürler. Artık çok daha iyi bilinen bir şey var: *Alman İdeolojisi*'ni gömüldüğü yerden çıkarmaya koyulmadan önce, topraktan çekip çıkarmak ve de üst üste sarınmış kökleri arasından Marx, Engels, Feuerbach, Stirner, Hess, Bauer, vb. arasındaki uzlaşmaz karşıtlıkları ve suç ortaklıklarının düğümünü çözmeden önce yüzyıldan fazla bir zaman geçmesi gerekmişti. Başlandı, ama sonuçlandırılamadı. Hegel'in babacan gölgesi de durmadan geri gelmekte, daha ilk yeniden belirişinde bile yeniden düğümlenmekte olaylar. Bu zehirli komploda başkasını suçlamak, geri gelişinin eli kulağındalığını bildirmek ya da ihbar etmek demektir hep ("[...] *if again this apparition come* [...]").

Eğer bu geriye dönüş bizleri böyle bir "mantığın" kurnazlığına, tüm kılık kıyafet değiştirmelerine, hayaletsi bedene sağladığı ele geçirilmesi olanaksız silahlara ya da zırhlara, yol açtığı sonu olmayan stratejiye karşı daha bir duyarlı kıldıysa, bu durumda Stirner'i de daha iyi anlayabiliriz. Her şeyi kapsayan, alelacele girişilmiş bu hayaletleştirmeye neden ve nasıl kendini kaptırdığı da daha iyi anlaşılabilir. Ne olursa olsun, Marx'a bakılırsa Stirner Hegelci düşüncenin kılık değişikliklerini (*Verkleidungen*) dizi olarak kabul etmişti. Bütün bu kılık değişikliklerine inandığı, dogmatik biçimde saygınlık kazandırdığı için (*auf Treu und Glauben*), bunları dünyanın ta kendisi olarak kabul etmişti; bu dünyanın önünde kendini olumlaması, kanıtlaması, değerli kılması gerekiyordu, bunun için de, ete kemiğe bürünmüş ve *capcanlı birey* olarak (*als leibhaftiges Individuum*) yeniden kendi kendine sahip çıkacağı bir ben-değilin karşısına dikilmesi gerekiyordu.

Doğrusu, Stirner çoklukla Fichte'ci bir düşünür olarak okundu. Ne var ki, bu Ben, bu *capcanlı birey* kendi hayaletinin konağı olmalı, *kendi hayaleti tarafından* istila edilmiş olmalı. Artık konukları olduğu ve de tek bir bedenin musallat olduğu topluluktа bir araya getirdiği hayaletlerden oluşmuş bulunmaktadır. Ben = hayalet. Öyleyse, "ben varım" demek "bana musallat oldular" demek: Var olan bana benim kendim musallat oldu (bana musallat olan benin musallat olduğu benin musallat olduğu...vb.). Ben olduğu, her yerde "musallat olunur" *es spukt*, (Bu "*es spukt*" deyişi, Freud'un *Das Unheimliche*'sinde olduğu gibi bütün bu metinlerde de özel bir yere sahiptir. Ne yazık ki, bu Almanca deyişi başka bir dile çevirmeye çalıştığımızda, gerçek edimsiz, öznesiz ya da nesnesiz bir işlemin [*spuken*] kişisizliği ya da hemen hemen kimliksizliği ile bir kişinin, yani hortlağın [*der Spuk*] üretimi arasındaki bağı vermeyi hiçbir zaman başaramamakta: çevirmeye yeltenirken dediğimiz gibi "musallat olunur" değil yalnızca, daha doğrusu "geri gelir", "geri gelen bu" "hayaletlenir"). *Cogito*'nun kendisiyle mevcudiyet ilişkisinde

bulunuşunun özsel kipi, işte bu "*es spukt*"un karabasan gibi çökmesi olacaktır. Bir ithamname mantığı içinden bakılırsa, Stirner'ci *cogito* söz konusu olacaktır orada, ama acaba aşılamaz mı bu sınır? Bu varsayım tüm *cogito*'ları kapsayacak biçimde yaygınlaştırılamaz mı? Descartes'ın *cogito*'sunu, Kant'ın "düşünüyorum"unu, görüngübilimsel *ego cogito*'yu da kapsayacak biçim de yaygınlaştırılamaz mı?[4] Ökaristik* bir özsevere gerçek bir mevcudiyet vaat olunmuş gibi. Stirner'in capcanlı kişisini, biricik Ben'ini kendi belirişi ziyarete geliyor olmalı. Bireyin kendisi kendi kendine kendi "bu benim bedenim"ini vermektedir. Altına girilen bu işin Hegelci-Hıristiyan boyutunu ara vermeksizin vurgulamakla, dolayısıyla her görüngübilimin ruhun görüngübilimi (çevrisini verelim burada: Hayaletin görüngübilimi) olduğunu, bu nedenle de içinde barındırdığı Hıristiyanca sevdayı gizleyemeyeceğini anımsatmakla yetinmeyen Marx, Sancho-Stirner ile İsa'nın zaten "etten yapılma iki varlık" ("*beleibte Wesen*") olarak birbirlerine benzediklerini de belirtir. Ona göre, sözcüğün tam anlamıyla bir "kurgu" olan şeyi çözümlemeye ve sökmeye soyunur. Ne var ki, kurgusal bir yapıya, kimi zaman da yalnızca kurucu bir söyleme ve yeni bir doğru düşünme biçimine benzeyen şeyin yapıçözümünü gerçekleştirmek için Marx, İsa-Mesih'le olan bu *benzerlik* altında, Stirner'in fantazmının bir *özdeşleşmeyi*, gerçekte bir biricikliği yansıttığını ileri sürer: "Modern İsa, Sancho; işte, bütün bu tarihsel düzenek (*die ganze Geschichtskonstruktion*), daha en başından beri, bu "saplantılı düşünceye" doğru "yönelmekte". (*Toplu Yapıtlar*, s. 419) Düzenli biçimde ele alınıp incelendiğinde ortaya çıkacak şey çoğu kez şudur: Besin, Son Yemek ve İsa'nın eti olarak ağza alınan ekmek izlekleri, saf bir şekilde söylemsel erklere güven duymaktan (açıklama getirmek yerine sözcüklerin kökenbilimi-

4. "Varım" bildirisinde ölümün tuhaf bir mırıltı olarak (yalnızca "ölümlüyüm" diye değil de, "ölüyüm" olarak da) içerildiği konusunda, bkz. *La Voix et le Phénomène*, PUF, 1967, s. 98 ve sonrası.

* Kutsal ekmek-şarap ayininde, Kutsal Ruhu kendi bedenine dahil eden, anlamında. (ç.n.)

ne aşırı derecede ilgi göstermek, eşsesli sözcükler üstünde oynamak, adlandırmaya ayrıcalık vermek, dilin özerkleştirilmesi, vb.)[5] başka bir şey olmayan dil, kılık değiştirmeler ve el çabukluklarını eleştirisiyle kesişir.

Bu durumda bir soruyla karşı karşıya kalınız, yönteme ilişkin bir soru bu, ruhların görümünü konu alan ikinci bir inceleme (*Anleitung*) bu: Dünyayı "hakikatin hayaleti"ne (*in das Gespenst der Wahreit*) nasıl dönüştürürüz ve kendimizi "hayaletsi ve kutsanmış bir varlık" (*in einen Geheiligten oder Gespenstigen*) durumuna nasıl dönüştürüz? Bu tehlikeli soru, düşsel bir konuşma çerçevesinde, Aziz Max (Stirner) tarafından Szeliga'ya yöneltilir ilk başta. Marx'ın Stirner'i suçladığı şeyle suçlanır Szeliga bu konuşmada, yani "bundan böyle kendinde bir hayaletten başka bir şey bulmadığı" (*in sich "nichts als einen Spuk finde"*) için "şaşırmaması" gerektiğiyle suçlanır. Szeliga nesneyi hakikat biçimine sokarken ayrıntıya dikkat etmez, nesneyi topluca ele alır, işini sanayileştirir, ilk "toptan hayalet üretim işletmesini" (*Erste Gespensterfabrikation im Grossen*) kurar. Stirner'in kendisini tehdit edip suçladığı şeye, yani hakikati hayalet olarak (*die Wahrheit als Gespenst*) tasarlamaya inanmaktadır. İşe bakın, Marx da Aziz Max'ı bununla suçlamakta zaten! Sunduğu "diyalektik yönteme"[6] hayran olunur gibi davranılan "aritmetiksel bir *koyumlar* dizisi"yle sonuçlanan, *konumlar* ve *karşı-konumlar* sahnelemesini yeniden kurarken bunu amaçlamaktadır. Baş döndürücü bir bakışımsızlık: Hayaller görme, hayaletler *görme tekniği gerçekte kendini hayaletlere gösterme tekniğidir. Hayalet hep bana çevirmiş gözlerini. "Ruh görme tekniği*: Önce kendini son derece salak, zavallı mı zavallı birine dönüştürmek gerek, yani insanın kendini Szeliga'nın yerine koyması (*sich setzen*) gerek, sonra da Aziz Max'ın Szeliga'yla

5. Bkz. *L'Idéologie allemande*, a.g.y., özellikle de s. 181, s. 489-490 ve en önemlisi de s. 261.
6. A.g.y., s. 180.

konuşması gibi kendi kendimizle konuşmaya başlamamız gerek: "Seni çevreleyen dünyayı izle hayranlıkla ve her yanda sana bakan bir ruhun varlığını duyup duymadığını söyle kendine! (*aus Allem Dich ein Geist anschaut!*)"

Buyurgan birinin tartışılmaz yetkesi ve taş gibi sertliğiyle, bakışımı izle, der gibidir hayalet. İzleyelim bakışını. Hemen gözden yitirdik bile: Görüntüsünü sonsuza dek çoğaltan aynalı geçitte yok oldu, yok oldu işte. Tek bir ruh bakmıyor ki sana. Her yanda "mevcut" bu ruh, her yandan (*aus Allem*) gelmekte, *a priori* çoğalmakta, bir *bakış açısı* bile veremeyeceğimiz bir hayalet sürüsü çıkarmakta ortaya, bu hayaletleri de herhangi bir yerden yoksun bırakmakta; uzamın tümünü işgal etmekteler. Hayalet demek, çokluk demek. Ne var ki, olunmadığı yerde olmak için, aynı anda her yere musallat olmak için, *yeri belirsiz* (çılgın ve konumlandırılamaz) olmak için, siperliğin arkasından görmek, kendini gösterene (ben, biz) görünmeksizin görmek gerekmez yalnızca, konuşmak gerekir. Sesler duymak da gerekir. Hayaletlerin mırıltısı çınlamaya başlar her yanda, her yanı kaplar; "geçmişe özlem" ruhu ile "yüce" ruhu tüm sınırları aşar böylece. Marx alıntılayarak şöyle der: "İnsanlar konuştuğunda sizlere bir şeyler söyleyen milyonlarca ruhun sesi gelir kulağınıza" (*und man hört "aus den Menschen Millionen Geister reden"*).[7] Acımasızca dönüp duran bir akım, bir dizi alıntıdan geçirip *iki sonuca* sürükler bizi. Marx bunları hem Stirner'in yazdığı tanık metinden çekip almak hem de bunları ona karşı kullanmayı istemektedir. Hep yaptığı gibi, silahlara sahip çıkıp bunları biricik sahibinin kendisi olduğuna inanan kişiye karşı çevirir. Burada vurguladığımız itirazları genel olarak görüngübilim ilkesine yöneltme isteğine kapılınabilir. Öyleyse, iki sonuç var elimizde: 1. Dünyanın görüngüsel biçimi bile hayaletseldir. 2. Görüngübilimsel *ego* (Ben, Sen, vb.) bir hayalettir. *Phainesthai* bile (görüngü ya da düş, yani hortlak olarak belirlenmesinden bile önce) hayalet olanağıdır, ölümü taşır kendinde, ölüm

getirir, yastan yana çalışıp durur.[8]

Sonuç, sözcüklerin birbirleri üzerine binmesi, zincir şakırtıları, gecenin ortasında geçip duran, yarı saydam, bembeyaz görüngüsel biçimlerin sonu gelmez tören alayı. Beliriş biçimi, ruhun görüngüsel biçimi, işte hayaletin tanımı da bu. Hayalet, ruhun görüngüsüdür. Stirner'i bir yandan alıntılayıp, bir yandan da huzura davet ettiği rakip-tanığıyla, şu zavallı Szeliga ile karşı konulmazcasına özdeşleştiğini itiraf ettirmeye çalışmaktadır. Szeliga ise şu kırılgan biçimle kurtulmuştu unutulmaktan, konuştuğundaysa bir tek bu dolaylı yoldan konuşur. Demek ki, Fransızcaya yapılan çevirilerin üstesinden gelemedikleri için yanından dolaşıp geçmek zorunda kaldıkları şu Almanca deyişte, yani *es spukt* deyişinde toplanmakta her şey. Bu deyişe karşılık olarak şöyle demek gerekir: Musallat olunur, geri gelen bu,

8. Şurası kesin ki, dar ve kesin hayalet ya da *phantasma* kavramı *phainesthai*'nin genelliğine indirgenemez hiçbir zaman. Musallat olmanın özgün deneyimini ele alan hayaletler görüngübilimi, Husserl'in mantığına bağlı kalarak, bölgesel bir dal içinde (örneğin, bir görüntü görüngübilimi, vb.) son derece belirlenmiş, görece türev nitelikli bir alanı çekip çıkarmalıdır. Böyle bir sınırlamanın haklılığına hatta bereketliliğine karşı çıkmaksızın, burada bu yolda daha fazla ilerlemeksizin bir tek şunu ileri sürmekle yetineceğiz: Her tür hayaletliğin kökensel olanağını, Husserl'in son derece şaşırtıcı, ama bir o kadar da güçlü biçimde, görüngübilimsel yaşanmışın yönelimsel, ama *gerçek olmayan* bir bileşeni, yani *noème* olarak saptadığı yönde aranmalıdır. Söz konusu iki bağıntının (*noèse-noème, morphè-hylè*) öteki üç teriminden ayrı olan bu gerçeklik yokluğu, noematik bağıntının yönelimsel ama gerçek olmayan bu işe karışması ne dünyanın "içinde" ne de bilincin "içinde"dir. Her tür deneyimin, her tür nesnelliğin, her tür görüngüselliğin, yani her tür (kökensel ya da değişime uğramış) noetik-neomatik bağıntının koşuludur.
Bu, artık bölgesel bir alan da değildir. Bu yönelimsel bağıntının gerçek olmayan bir şekilde işe karışması olmadan (bu işe karışmakla yetinen bir işe karışmadır, *yani* işe karışmaz: Noème dahil olmaksızın işe karışandır), hiçbir belirişten, genel olarak hiçbir görüngesellikten (ne bir bilinç ne de bu bilince beliren bir var olan şu beliren belirme, şu bir-bilinç-için-varlık) söz edilemeyecektir. Böyle bir "gerçekdışılık", bunun *hem* dünyaya ilişkin olarak *hem de* benbilimsel öznelliğin *gerçek* dokusuna ilişkin olarak bağımsızlığı, tam da hayaletin belirdiği yeri ta kendisi, onun özsel, genel ve bölgesel olmayan olasılığı değil midir? Bu, aynı zamanda ötekinin ve görüngünün görüngüselliğinde yasın olasılığını kaydeden şey değil midir?

hayaletlenir, hayalet karışmış işe, yaşayan ölü kokusu var havada – konak, spiritizma, gizli bilgi, kara roman, bilinemezcilik, kimden olduğu bilinmeyen tehdit ya da eli kulağında bir tehlike havası. Musallat olan öznenin kimliği saptanamaz, hiçbir biçim görülemez, konumlandırılamaz, durdurulamaz, sanrı ile algı arasında karar verilemez, yer değiştirmelerden başka bir şey yoktur, görmediğimizin bize baktığı duygusunu yaşarız:

> Bu aşamaya gelindiğinde [yani milyonlarca ruhun konuşup durduğu aşamaya, *aus den Menschen Millionen Geister reden*], Stirner'le birlikte şöyle bağırabiliriz pekâlâ: "*Evet*, bütün dünya hayaletlerle dolu (*Ja, es spukt in der Ganzen Welt*). Öyleyse, daha da ileri gidip şöyle bağırmak da çok kolay (s. 93): "Yalnızca dolu mu? *Hayır*, dünyanın kendisi hayaletten başka bir şey değil ki (*Nur in ihr?* Nein, *sie selber spukt*)." (Evet, deyin, evet, ya da hayır, hayır, yeterli bu. Geri kalan her şeyse hiçbir işe yaramaz, mantıksal bir geçiş yalnızca). "Bütün bunlar, bir ruhun büründüğü görüngüsel biçimlerdir, bir hayalettir (*sie ist der wandelnde Scheinleib eines Gesites, sie ist ein Spuk*)". Bundan sonra, hiç kaygısız, "Sen, çevrene bir bak ya da ufka dik gözlerini, hayaletlerden oluşan bir dünya çevrelemekte Seni... Ruhlar görürsün ([...]*in die Nähe oder in die Ferne, Dich umgibt eine gespenstige Welt*[...] *Du siehst Geister*)." [...]Ve sonra, Szeligalığın doruklarına vardığın için, "Senin ruhunun, onun bile, Senin bedeninde konak kurmuş bir hayalet" (*Dein Geist in Deinem Leibe spukt*) olduğunu, Sen Senin de "sabırsızlıkla kendi kurtuluşunu, yani bir ruhu bekleyen bir hayalet (*Du selbst ein Gespenst bist*)" olduğunu keşfettiğinde "Şaşırmayacaksın Sen". Bu keşif sayesinde şimdi Sen "tüm" insanlarda "ruhlar" ve "hayaletler" göreceksin, böylece ruhların görümü de "gözüne kestirdiği son amaca ulaşmış olacak" (s. 46-47). Bu yöntemin temeli Hegel'in *Felsefe Tarihi* adlı yapıtının III. Bölüm'ünde (daha başka yerlerde bulunabileceği gibi) görülebilir (s. 124-125), ne var ki burada çok daha düzgün biçimde dile getirilmiş bulunmaktadır.[9]

Bu bölüm, daha başka şeyler yanında, ruh ile hayalet arasındaki farkı da aydınlatmış olmalı. Bu bir ayıram. Hayalet ruhun etsel belirişi, görüngüsel bedeni, boşa gitmiş ve suçlu yaşamı olmakla kalmaz, aynı zamanda geçmişe özlem duyarcasına ve sabır-

9. A.g.y., s. 176.

sızca bir kurtuluş, yani, gene, bir ruh beklemektir ([...] *auf Erlösung harrt, nämlich ein Geist* [...]). Hayalet, ertelenmiş bir ruhtur, kefaretin ödenmesi vaadi ya da hesabıdır. Nedir bu ayıram? Her şeydir ya da hiçbir şey. Onu hesaba katmak gerek, ama tüm hesapları, çıkarları ve sermayeyi boşa çıkartır, aldatır. Ruhun iki uğrağı arasındaki geçiş olan hayalet geçip gider yalnızca. Tekil bir "ruhun çocukları olan" bu "ruhların" (çoğul) geçişini Stirner ciddiye alıyor, diye yazar Marx Stirner'den alıntı yapıp (*Sankt Max macht jetzt Ernst mit den "Geistern", welche die "Kinder des Geistes sind".*). Her şeyin sahip olduğu bu hayaletselliği "düşler" en azından (*Gespensterhaftigkeit Aller*). Cinsiyetleri ne Max ne de Marx tarafından, hiçbir zaman belirlenmemiş olan bütün bu soya, bütün bu çocuklara (ne var ki, eldeki bilgilere baktıkça bütün bunların aynı Kutsal Ruh aracılığıyla aynı Oğul'un kardeşleri, yani aynı Baba'nın oğulları oldukları kanısı güçlenir), isim vermekle yetinir yalnızca. Özel adları ve denetlenmiş adlandırmaları yineleyen büyü. İsimler yeni, kavramlar eskimiş, tek bir düşüncenin peşinden sürüklenmekteler: Bu da, insanların, hep yeni yeni adlandırmalar aracılığıyla, genel kavramları *gösterdikleri* düşüncesi. Buradaki bütün tartışma, kuşkusuz, kavramların genelliğinin konumu ile Marx'a göre, bu konumu hayaletleştiren Stirner'in söz konusu konumu kötüye kullanmasıdır. Bu "temsilciler" (*Repräsentanten*), yani insanlar "zenci durumu"ndaki (*im negerhaften Zustande*) kavramların genelliğini sunar ya da temsil ederler. Hain, ikiye ayrılmış olan "zenci" sözcüğü çifte darbe indirir. Bir yandan, Stirner'in bu kavram, daha kesin olarak söylersek kavramın *sunuluşu*, kavramların sezgimizin "sahnesine" nasıl "girdikleri" konusunda sürdürdüğü karışıklığı ortaya serer: geceye özgü bir karanlığın karanlık öğesinde, türdeş olanın belirlenmemişliği. "Zenci durumu", kısa bir süre önce saygıdeğer atalardan birinin söylediği gibi, bütün ineklerin kapkara olduğu gece anlamına da gelir. Marx klasik bir stratejiye başvurup sokulur: Birisi, genellik konusunda son derece cömert, üstüne üstlük yarı karanlık yerlerde de hayaletlerle

gereğinden çok ilgili olmakla suçlandığında, bilisizcilik, hatta gizli ilimcilikle yargılanır. Bakın, hâlâ hayaletlere inanan biri geliyor, diye bir laf atılır ortaya: Kendini hayaletten kurtarmak için bu kadar çaba harcadığına bakılırsa, inanıyor olması gerek doğrusu. Genel kavramın sunuluşundaki tüm *karanlığı* Aydınlanma Çağı Aklı adına mahkûm etmek için davranılır. "Zenci durum" eşittir bilisizcilik artı gizli ilimcilik, giz artı gizemcilik ve aldatmaca. Karalık, gizliye de karanlığa da uzak düşmez hiç. Tinselcilik, spiritizmacılıktan başka bir şey değil. Ama, "zenci durum", öte yandan da, hiçbir özerkliği olmayan şu sözde-kavramların köleleştirilmesine işaret edebilir. En ufak bir içsel gerekliliğe sahip olmadıklarına inanılmaktadır bu sözde-kavramların. Çünkü, insanlar *için*, insanların hizmetindeki *nesneler* olarak iş görmekteler yalnız: "Sözünü ettiğimiz genel kavramlar, burada kendilerini ilk başta zenci durumunda sunmaktalar, yani nesnel ruhlar olarak, insanlar için nesneler olarak sunmaktalar (*als objektive, den Menschen gegenständliche Geister*), bu aşamada ise, hayalet ya da *hortlaktır* adları! (*und heissen auf dieser Stufe Gespenster oder* – Spuk)"[10]

Hayalet her yana dağılıyorsa (/tohumlarını her yana saçıyorsa) iyice bunaltıcı olmaya başlar: Çocuklarının soyunu saymaya nereden *başlamalıyız* ki? Gene başla ilgili bir soru var ortada. Kafamıza taktıklarımız arasında en başa kimi koymalı? (*Mensch, es spukt in Deinem Kopfe!*). Tören alayının en başında sermaye yürümekte, en baş tasarımlama, büyük Oğul yürümekte: İnsan. En eski hayalet, her şeyi başlatan ve her şeye kumanda eden hayalet, en baş hayalet (*das Hauptgespenst*), büyük İ harfiyle yazılan İnsan'ın ta kendisidir en başta (*Das Hauptgespenst ist natürlich "der Mensch" selbst*). Ne var ki, bu mantık içinde, insanlar soyut bir genelliğin, bir özün, bir kavram ya da bir ruhun, bir kutsallığın ya da yabancı bir başkalığın (*Fremden*)

10. A.g.y., s. 181. *Alman İdeolojisi* Stirner'in tarih felsefesinin Hegelci kökenini anımsattığında, başka bir zenci izleği üstünde durur; bu izlek uyarınca "Zenci olmak (*die Negerhaftigkeit*) 'çocuk" olmaktır.'" (s. 194 ve sonrası)

temsilcileri (*Repräsentanten*) olarak var olmaktaysalar da, birbirleri açısından bir tek hayaletler gibi, hayaletsi biçimde burada bulunabilirler (*nur als gespenstige, Gespenster für einander vorhanden sind*).[11] İnsanlık, hayaletlerden oluşan bir koleksiyon ya da bir diziden başka bir şey değildir. Hegelci bir mantığın uysalca uygulanması mıdır bu? *Tinin Görüngübilimi*'nin uygulamalı biçimde ezbere söylenmesi mi? Marx bu kanıda, öyle ki hayaletlerin oluşturduğu tören alayına, kuramda, geçit resmi yaptırtıp eğlenmekte. Keyfi yerinde bir eleştiri yazarının alaycılığı ve biraz da sinirli bir hoşnutlukla (herhangi bir zorlayıcı yadsıma yoluyla bedene işlenmiş bir hoşnutlukla), parmak hesabı saymaya koyulur hayaletleri. Rastlantı bu ya, tam da on tane varmış. Marx yalnızca sayarmış gibi yapar hayaletleri, sayar gibi yapar, çünkü burada bunların sayılamayacağını zaten kendisi de son derece iyi bilir. Sayılamayacak olanı kanıtlamaktır tek isteği. Bütün bu kimlik benzetileri, rakibi hayret içinde bırakmak için en ufak bir şeyi bile önemsemezlik etmeyen bir mantık uyarınca sınıflandırılır. *Aynı anda* hem hayaletsi tikellikler örtük ve düzenli bir biçimde dizileştirilmekte (sıra olarak: *der Reihe nach*) hem de kümeler sabitlenmekte. Şurası kesin ki, sonuç olarak, tek bir hayalet var, hayaletlerin hayaleti olan tek bir hayalet var ve bir kavramdan başka bir şey de değil bu, kavram bile değil, bütün ötekilerden çok daha geniş ve çok daha fazla şey kucaklayabilen bir kavramın karanlık, "zenci" sunuluşu, hatta bir isim, yerine her şeyin konabileceği bir ad değişimi (içine sığamayıp taştığı bütünün yerine konacak parça, nedeni olduğu nedenin yerini alacak sonuç, vb.). Adçılık, kavramcılık, gerçekçilik, bütün bunlar, adına hayalet denen Şey ya da Şey-olmayan tarafından yolundan saptırılır. Sıralama düzeni iyice kolaylaşır, hem keyfi hem de olanaksız olup çıkar: Hayalet ne sınıflandırılabilir ne de sayılabilir, sayının ta kendisidir, sayıdan yapılmadır, tıpkı sayının kendisi gibi sayılamaz, ne onunla sayılabilir ne de ona bel bağlanabilir. Tek bir tane olsa bile, gene de çok olmuş

11. A.g.y., s. 181.

olur. Hızla çoğalır, saymakla bitmez verdiği döller ya da çıkarları, ekleri ya da artı-değerleri (Platon'un da iyice farkında olduğu gibi, Yunancada aynı sözde toplanmıştı babanın verdiği döl ile sermayenin çıkarı ya da İyi'nin çıkarı).[12] Hesaba gelmez bu çokluğu üreten hayalet, şu tikel hayalet, en eski hayalet, ya bir babadır ya da sermaye. Bu iki soyut bedenin her ikisi de gözle görülür-görülmezdir. Kişisi olmayan belirişlerdir. Kurgusal düşünceyi yasaklamaz bu durum, tam tersine yol açar. Artık sayılmayanı sayma isteğini de yasaklamaz. Tam tersine, aritmetiksel isteği budur dürtüleyen, hatta kökeni bile budur. Sınıflandırma isteğini de. Hukuk karşısında eşit ve düz bir alanda devinmeye hazır kavramlarmış gibi, hayaletleri, yatay biçimde, sıralamayı yasaklamayan aşamalandırıcı zorlamanın da. Hayaletler etiketlenir, sanki büyük bir final gecesi, projektörlerin aydınlattığı sahaya çıkmış bir futbol takımında oynuyorlarmış gibi bedenlerine, Hayalet No. 1'den Hayalet No. 10'a kadar bir sayı dikilir. İçlerinden biri eksiktir, ama hangisi olduğu bilinmez bunun.

Hayaletleri saymaya başlayacağız. Marx'ın parmaklarını kullanıp sayacağız. Masalları andıran bu sahnenin açılışında, bir kez daha, kendi kendimize sormadan edemeyeceğiz. Bu cevvaliyet de neyin nesi? Bu hayalet avı da neden? Marx neden bu denli şiddetle girişiyor bu işe? Marx'ın böylesine karşı konulması zor bir alay gücünü kullanıp Stirner'i yerden yere vurması da neden? Getirdiği eleştiri öyle ısrarlı ve aynı şeyleri hep öyle çok yinelemekte ki, öylesine pırıltılı, öylesine ağır ki, Marx pekâlâ hiç durmadan ok atmayı sürdürebilir ve ölümcül biçimde yaralayabilirmiş izlenimine kapılmaktayız. Hiç terk etmeyebilirdi kurbanını. Kafa bulandırıcı biçimde bağlanmış zaten kurbanına. Avı, onu ele geçirmiş zaten. Bir avcının hırsla peşinde olduğu şey, avını aldatmada kullanabileceği düzmece bir hayvandır (burada bir hayaletin yaşamsız capcanlı bedenidir bu düzmece hayvan). Bu konuyla ilgili olarak bir duyguya sahibim (bir *duygu* diye özellikle belirtmekteyim, *benim* duygum ve de bunun

12. Platon, *Devlet*, 555 e.

yorumladığım sahneye zorunlu olarak yansıdığını yadsımam için hiçbir neden bulunmamakta: "Savım", varsayımım ya da dayantım, herkesin kendi hayaletleriyle okuduğu, düşündüğü, eylediği, yazdığı, hatta *başkasının* hayaletleriyle de ilgilendiği için bu sağanaktan kaçınılamayacağı yolundadır. Öyleyse, yaşadığım duygu, benim duygum, Marx'ın neredeyse kendisiyle karıştırılacak kadar kendisine benzeyen birine, bir kardeşe, bir ikize, şeytansı bir imgeye hırsla saldırdığı, kendine korku saldığı yolunda; yani, bir tür kendi kendisinin hayaletine. Uzaklaştırmak, ayırt etmek, yani *karşı çıkmak* istediği birine. Tıpkı kendisi gibi, hayaletleri ve hayalet biçimini ve de hayaletin kafa bulandırıcı göndermelerde bulunan, sesler esinleyen çeşitli isimlerini (*Geist, Gespenst*) takıntı edinmiş gibi görünen birini tanımıştı. Tıpkı kendisi gibi, o da, hem aynısı hem de bir başkası tarafından, her defasında başka biri olan tarafından kuşatılmıştı, çünkü bir hayaletin kimliği, "sorun"un ta kendisidir zaten (*problema*: soru, sorun, görev, program ve kalkan, tüyler ürpertici zırh: zırha karşı zırh, başka bir tolganın gözünü bağlamış tolga, siperlik altında düello). Betimleyeyim öyleyse bu duyguyu: Tıpkı Stirner *gibi* takınakların pençesinde, karabasanların musallat olduğu, cinlerin eline düşmüş bir Marx, belki Stirner'den de daha çok, buna katlanmaksa iyiden iyiye zor doğrusu. Oysa Stirner *ondan önce* söz etmişti bundan, hem de çok şeyler söylemişti bu konuda, bunu hoş görmek de çok zor doğrusu. Zaman zaman avcılar arasında dendiği gibi, Stirner Marx'ın hayaletlerini *çalmıştı*. Bütün cin kovma işlemlerini denemişti, hem de son derece incelikle, son derece coşkuyla, son derece zevkle! Cin kovmada kullanılan sözleri nasıl da sevmişti! Bu sözler hep geri getirtirler, başlarından def ettikleri hortlağa çağrıda bulunurlar. Gel de kovayım seni! Duydun mu? Kovuyorum seni! Peşindeyim senin! Buradan kovmak için koşuyorum peşinden. Kurtulamayacaksın elimden. Hayalet avını, yani avcısını bırakmaz elinden. Onu kovmak için avladığını da anında anlamıştır zaten. Aynamsı bir çember, kovmak için avlanmakta, kaçırtmak için peşine

düşülmekte, peşinden koşulmakta, ama gene de arayıp bulmak ve yeniden peşine takılmak için kaçırtılmakta, uzaklaştırılmakta, dışarı atılmakta. Birisi kovulur, kapının önüne konulur, dışarı atılır ya da geri püskürtülür. Ama bunu yapmaktaki amaç, onu avlamak, baştan çıkarmak, ona ulaşmak, yani hemen elinin uzanabileceği yerde bulundurmaktır. Uzaklara gönderiliyorsa, olabildiğince *uzun zaman,* tüm yaşamını ona yaklaşmaya harcamaktır amaç. *Bu uzaklık avının* (avlanacak hayvan kadar, avı aldatmak için kullanılan hileyi de anlatmak için şu ya da bu avı denmesi gibi) zamanına *uzun zaman* denir. Uzaklık avı yakınlığı sanrılı bir hale getirmekten başka (onu istemekten başka deyin dilerseniz) ya da bu yakınlığı ertelemekten başka bir şey yapamaz: aldatma *ve* av.

Komünist Parti Manifestosu okunurken, bu *paradoksal avın* (unutulmamalı ki, Platon'dan bile önce, tüm felsefe tarihini, daha kesin olarak söylersek, tüm soruşturma ya da varlıkbilimsel engizisyon tarihini bir baştan bir başa etkilemişti) mantığını ve yerlemini retorik kökenli bir süs olarak görmemek gerekir: Daha önce gördüğümüz gibi, *Manifesto*'nun ilk sözleri bile musallat olma ve av benzetmelerini birbirine bağlamıştı. Fesat birliği kurma ve def etme deneyiminin ta kendisi söz konusuydu. Her yanı sarmıştı fesat birliği, hem (komünist hayalet peşinde "kutsal bir av" sürdüren) yaşlı Avrupa'nın tüm güçleri arasında, hem de gene bir av sürdürülen karşıt kesimde görülüyordu bu fesat birliği. İki büyük avcı, Marx ile Stirner, ilkesel açıdan bakıldığında aynı def etme-fesat birliğinin üyesidir. Marx Stirner'i ihanet içinde olup düşmana, kısacası Hıristiyan Avrupa'ya hizmet etmekle suçlar. Hayaleti tüm dizgesinin, mantığının ve retoriğinin tam merkezine oturtmuş ilk kişi olduğu için (buradan kovmak için olsa bile) Stirner'e hınç duymaktadır Marx. Böyle bir şey kabul edilebilir mi ki? Hıncı var ona, onunla aynı şeyi istemiş olmak istememekte, üstelik hayalet öyle herhangi bir şey de değil ki zaten. Hayaletlerle uğraşmış herkes gibi, onun gibi, o da hayaletleri buyur ediyorsa, amacı yalnızca onları kovup dışarı

atmaktır. Etrafta hayalet olur olmaz, konukseverlik ile kapı dışarı etme el ele verip dolaşmaya koyulur. Bir tek def etmek, kapı dışarı atmak için uğraşıldı hayaletlerle bugüne dek. Marx ile Stirner'in ortak yanı şu: Bu hayalet avından başka hiçbir ortak yanları yok, hayalet olan şu benzersiz şeyden başka hiçbir ortak şeyleri yok. Bununla birlikte, sözgelimi, ruhtan farkı olarak ya da fikirden, ya da kısacası düşünceden farklı olarak, unutmayalım ki, bu hiçbir şey *bedenlenen* bir hiçbir şeydir. Ve de iki rakip bu bedeni def etmek istediklerine göre, bu açıdan bakıldığında, aralarında var olan (tanım gereği akıl bulandırıcı) bir benzerliği ortadan kaldıracak hiçbir şey bulunmamaktadır. Marx'ın Stirner'in "tarihsel kuruluşları"na ve "kurguları"na yönelttiği yapıçözücü eleştiriler bumerang etkisiyle ona geri dönecekmiş gibi. Dinmek durulmak bilmez öfke de bundan kaynaklanır zaten. Dinmek durulmak bilmez, çünkü *kendi kendisinden* beslenmektedir. Sınıflandırmak istediğinde, elinden kovmaktan başka bir şey gelmemektedir. Azgınca saldırı, bizim de yukarıda işaret ettiğimiz gibi, bir tür ikize ya da kardeşe saldırır azgınca. Her ikisi de yaşamı sevmekte, yaşam akıp gider hep ama sonlu varlıklar için kendi başına akıp gitmez hiç: Ölüm olmadan yaşamın da geçip gitmeyeceğini bilirler, öteler içerinin içine, yani capcanlının özüne yerleştirilmedikçe ölümün ötelerde, yaşamın dışında olmadığını bilirler. Her ikisi de, açıkçası sizinle benim gibi, onlar da canlı bedeni koşulsuzca yeğlemekteler. Ne var ki, canlı bedeni temsil edene, yani canlı beden olmayan, ama canlı bedene geri dönene karşı, proteze ve temsili üstlenene, yinelenmeye, ayır*a*ma karşı bitmez tükenmez bir savaş vermelerinin nedeni de budur belki de. Yaşayan ben öz-bağışıklığa sahiptir, bilmek istemiyorlar bunu. Kendi yaşamını korumak, biricik canlı ben olarak kendini oluşturmak için, aynı olarak kendi kendiyle ilişkilenmek için, ötekini içeri konuk etmeye sürüklenir kaçınılmazcasına (teknik düzeneğin ayır*a*mı, yinelenebilirlik, biricik olmama, protez, sentetik görüntü, benzeti ve de kendisinden önce, dille başlar bütün her şey; ölümün bir sürü yüzü vardır ortada),

öyleyse görünüşe bakılırsa ben-değile, düşmana, karşıta, rakibe yönelik bağışıklık savunmalarını hem *kendine karşı çevirmeli* hem de *kendisi için kullanmalı*. Marx kendini iyi bir uzman olarak (hayaletler konusunda daha iyi bir "bilgin", iyi bir *scholar* olarak) görür, unutmayalım ki, Aziz Max'a şunları söylemişti: Hayaletleri senden daha iyi bilirim; hayalet benim işim, yaşamı kurtarmak ve yaşayan ölüyü def etmek istiyorsan, söz yoluyla, bir *phantasmagoreuein*'ın dilsel edimiyle, düşsel olarak, benbilimsel olarak, soyut olarak, dolaysızca iş görmemek gerekir, dolambacın yorucu sınavından geçmek gerekir, *kılgısal* yapılardan, gerçek, "ampirik", vb. elle tutulurluğun sağlam dolayımlarından geçmek, ve de bunları *işlemek* gerekir. Yoksa, hayaletin bedenini değil de, yani Devlet'in, İmparator'un, Ulus'un, Vatan'ın, vb. gerçekliğini değil de, bedenin hayaletliğini def etmiş olursun yalnızca. Ancak, şurası kesin ki, bu dolambaç süresince, hayaletsi gerçekliğin özerk, görece özerk bedenini hesaba katmayı kabul etmek gerekecektir.

İşleri bir an önce bitirmek için acele eden, yani gittikçe hep daha da tutarsızlaşan bu ikize azgınca saldıran Marx böylece kendi hayaletinin, yani hem kurgusal hem de aynamsı bir hayaletin yakasına yapışma riskine girer. Bu risk karşısında sinirlenir, öyle ki özellikleri, hem ayırıcı özellikleri hem de tartışmalı özellikleri bitmek tükenmek bilmezcesine çoğaltması gerekir. Sonunu getiremeyecektir bunun, ne var ki, hesaba girişmesinin nedeni hesapları kapatmak için, kesin olarak bu işi bitirmek içindir.

Ötekinin hayaletlerini saymaya koyulur. On tane hayalet vardır. İşin doğrusu, ona gelindiğinde durulur. Parmaklarımızla saydığımız için mi ona geldiğimizde dururuz acaba? El kitabına yönelik elle yapılan bir işlem mi yoksa? Peki, ama "el altındaymış" gibi, diyecek belki de Patrice Loraux, ne arıyor ki Marx'ın eli burada?[13] Neden on tane?

13. Buradaki amacımız, Marx'ın mirasını, kamusal olanın ve (şu ya da bu ölçüde yeni) uzamının siyasal açıdan ele alınması en başta olmak üzere, in-

Bu hayaletler masasının pırıltısını hiç yitirmeyen sözlükçesi baştan sona (biz burada yapmayacağız bunu) tüm *Alman İdeolojisi*'nde izlenebilir. Çünkü bir levha olarak da, on zamanlı bir yasanın levhası, bir on emrin hayaleti ve hayaletlerin bir on emri olarak da ele alınabilir bu. Yeni masa, yani yeni levha, hortlakların istatistiği ya da düşsel sınıflandırılması, alay yollu çizelgeleştirilmesi olarak da gösterebilir kendini. Nesnenin kategorilerinin ya da genel anlamda hayalet olarak var olanın kategorilerinin çizelgesi. Ne var ki, bir çizelgenin kendini sunuşuna uygun düşen durağanlığa rağmen, söz konusu çizelge hiçbir durağanlığın dinginliğine sahip değildir. Ruhların bu çizelgesi fırıl fırıl dönen bir masa gibi devinir. Tıpkı *Kapital*'in herhangi bir "çizelge"si gibi, gözümüzün önünde dans etmeye koyulur, az sonra onun meta-oluşu, gizin, gizemin ve fetişizmin boyutunu açtığında kıpırdadığını göreceğiz bu masanın. Çünkü bu hortlaklar listesinde, bu yeni çizelgede, en baş kategorilerin iddia makamı olup çıktığı bu yeni çizelgede kavramlar birbirinden ayırt edilmez. Birbirlerine eklenmezler, sırayla birinden ötekine geçmek için birbirlerinin yerini doldururlar, her biri bir defa ötekinin yerini tutar. Aslında bu çizelgenin geliştirilmiş sunumundan başka bir şey olmayan *Alman İdeolojisi*'ni okumaya girişemeyeceğiz

dirgenmez bir sanallığı (sanal uzam, sanal nesne, sentetik görüntü, hayaletsi benzeti, tele-teknolojik ayıram, *ülküleştirilebilir yinelenebilirlik* [*idéalitérabilité*] burada bulunmanın ve bulunmamanın ötesindeki iz, vb.) hesaba katan hayaletsiliğe yönelik bir düşünceye uydurarak ya da gereklerine boyun eğdirerek yeniden ileri sürüp kanıtlamak olduğu için, Patrice Loraux'nun "Marx'ın yazdığının" bir "sentetik görüntü" ve "sanal nesne" olduğu yolundaki anlatımına, bu güzel anlatıma son derece önem vermeliyiz. "Okunabilirliğin eşiğine kendi başına adım atmayan" bir Marksist söylem söz konusu demek ki. Yazdığı "Marx'ın elinin altında" değil demek ki, "tutmaktan, alıkoymaktan zevk alan" (tutmaktan, alıkoymaktan ama, tut*ma*maktan, alıkoy*ma*maktan da zevk alan; zaten her şey de bu öteki, aslında aynı, zevkle başlar) bedeninin eriminde değil demek ki. Loraux şu kesin bilgiye ulaşır böylece: "Ne var ki, yayıncılar, bizler için, bambaşka bir nesne yapıp çıkartıyorlar ortaya: Marx'ın yazdığı *sanal bir nesneden* başka birşey olmadığı, kimse de bunu *elinde avucunda* bulundurmadığına göre, okurlara Marx'ın yazdığının *sentetik bir görüntüsünü* vermesi gereken, sofistike bir manipülasyon ürünüdür Marx'ın metni." (A.g.y., s. 21-22. Altını ben çizdim.)

burada. Marx'ın söz konusu on ayrı belirişin her birinin yanına kattığı şaşkınlık yüklü alayları alıntılamaya bile girişmeksizin (meraklı okurların özgün betiğe başvurmalarını salık veririz) şu ya da bu ayırıcı özelliğe yönelik birkaç uyarıda bulunmakla sınırlayacağız kendimizi. "Ruhların katıksız tarihi"nde (*reine Geistergeschichte*) Marx "on tez" saymış olmasına rağmen, birkaç sayfa ilerde, "ruhların pis tarihi"nde tam on tane hortlağa dayanır:

Gespenst No. 1 (1 numaralı hayalet): yüce varlık (*das höchste Wesen*), Tanrı. Bu "inanılmaz inanç"tan konuşmak için tek bir dakika bile yitirilmemekte, diye yazar Marx. Ne Stirner ne de Marx inanmanın özü üzerinde, yani burada tam anlamıyla imanın, inanılmaza inanmaktan başka hiçbir şey yapamayan inancın bu olmasa hiçbir zaman ("Tanrı'nın varlığına ilişkin her türlü kanıtın" ötesinde) olduğu şeyi olamayacak imanın özü üzerinde durmazlar.

Gespenst No. 2 (2 numaralı hayalet): varlık ya da öz (*Das Wesen*) [Görünüşe bakılırsa, alçalınmakta: en yüksekte olandan, yani *das höchste Wesen*'den daha alçaklardaki, basitçe *das Wesen*'e doğru. En azından Aristoteles'e kadar uzanan eski sorun hep. Tanrıbilimden varlıkbilime doğru giderek alçalan aşamalandırma. Acaba bu kadar kolay mı olacak? Daha ilerki sayfalarda göreceğimiz gibi, *Wesen* ortak kavramdır ve özünde varlıkbilimsel, gerçekteyse varlıkbilimsel-tanrıbilimsel olmayı sürdüren bu sınıflandırmada aranılan ne varsa bulmamızı sağlayan yol gösterici de *Wesen*'dir.][14]

14. Doğrusu, *Alman İdeolojisi*'nin kesip aldığı ve çoklukla alay konusu edip eğip büktüğü (hakkını yemeyelim, oldukça geniş) parçaların ötesinde okumak gerek Stimer'i, hem zevkli hem de gerekli bir iştir bu. Bir yandan da, Stirner'in yazdıklarını boydan boya kat edip, XIX.yy.daki bu hayalet izleğinin soykütüğünü ya da geleneğini, en azından Kant'tan (Swedenborg'la ilgilenen Kant'ın değil yalnızca, aşkın imgelemin düşünürünün, yani hayali olanın duyumlanabilir ile düşünülebilir (unutmayalım ki hayaletliğe son derece yatkın yerlerdir bunlar) arasına soktuğu tüm kavramsal üçüncü terimlerin düşünürü de olan Kant'tan) *Hayaletler Üstüne Deneme*'nin (*Versuch über Geistersehen und was damit zusammenhängt*, 1851) yazarı Schopenhauer'e,

Gespenst No. 3 (3 numaralı hayalet): dünyanın boşluğu. Bunun, buradan bir adım öteye geçmek, bundan çıkan sonuca "kolayca", "hafifçe", *leicht*, bağlanmak anlamına gelmesi dışında diyecek bir şey yok, notunu düşer Marx. Bir hayaletin boşluğu ve gölgesinden daha var olmayan (burada, daha *Wesen*), daha boş, tamı tamına daha hafif başka ne var ki? Öyleyse, dünyanın boşluğu kendisinden sonra gelene bağlanmak için var bir tek, yani:

Gespenst No. 4 (4 numaralı hayalet): iyi ve kötü varlıklar(la). (*die guten und bösen Wesen*). *Das Wesen* geri döndü, ama Max tek bir söz bile etmiyor bundan, oysa söylenecek o kadar çok şey

(Stimer'in yapıtlarını dolaylı yoldan bilen ve 1874 yılında okuması için Baumgartner'e ve yapıtı "henüz yazılmamış bir sayfa gibi beyaz bir hayaletin" (*Mimique*) yanı başında duran Mallarmé'ye salık veren) Nietzsche'ye varıncaya dek yeniden kurmak gerek XIX .yy.'daki bu hayalet izleğinin soykütüğünü ya da geleneğini. Böyle bir çaba buradaki amacımızın dışına taşacağı için, hiç olmazsa bir kez olsun *Biricik ve Özelliği*'nden birkaç parça alıntılayalım: "Romantikler, ruhlara ve hayaletlere inanmanın terk edilişinin Tanrı inancına nasıl bir saldırıda bulunduğunu duyumsadılar ve bunun kaçınılmaz, uğursuz sonuçlarını da gidermek istediler; bunun için düşsel dünyayı yeniden canlandırmakla yetinmeyip, Prévorst'un kâhin kadınları, uyurgezerleriyle, vb 'daha yüce bir dünyanın kapılarını açtılar'. İnancı tam olanlarla Kilise Babaları, hayaletlere inanmayı yerle bir etmenin, dini temelinden yoksun bırakmak ve besleyici toprağından kopartıp havada dolaşmaya mahkûm etmek olacağından en ufak bir kuşku bile duymuyorlardı. Hayaletlere inanmamaya başlayan kişinin tek yapacağı şey, inançsızlığını tutarlı biçimde geliştirip, şeylerin ardında hiçbir tikel varlık, hiçbir hayalet ya da (ki bu da, sözcüğün en nahif anlamını benimsersek aynı şeydir zaten) hiçbir 'ruh'un gizlenmediğini kabul etmek olacaktır." (*L'Unique et sa Propriété et autres écrits*, P.Galissaire ve A.Sauge çevirisi, Bibliothèque de l'Age d'Homme, 1972, s.107). "Hayalet" başlığı altında da şunları okuyabiliriz: "Hayaletlerle birlikte, Bizler ruhların, *varlıkların* dünyasına adım atarız. Evrenin gizli ve ele geçirilmez etkinliklerinin peşine takılıp evrene musallat olan şey, Bizim Yüce Varlık diye adlandırdığımız gizemli hayaletten başkası değildir. Bu yüce Varlık'ın neye dayandığını öğrenmek, onu kafalarında *kavramak*, onun bağrında *gerçekliği* keşfetmek için ("Tanrı'nın var olduğunu" tanıtlamak için) yüzyıllar boyunca çabalayıp durdu insanlar; Hayaleti hayalet-olmayana, gerçek-olmayanı gerçeğe, ruhu tam bir kişiye, *ete kemiğe* bürünmüş bir kişiye dönüştürmek için, ürkütücü, olanaksız ve sonu gelmeyecek çaba içinde didinip durdular. Var olan dünyanın arkasındaki 'kendinde şeyi', *şey*'in ardında da şeyolmayanı arayıp durdular." (s. 112)

var ki, der Marx. Ama, bu da kendisinden sonra gelene bağlanmak için var bir tek, yani:

Gespenst No. 5 (5 numaralı hayalet): varlık ve krallığı(yla) (*das Wesen und sein Reich*). Varlığın ilk belirlenimidir bu. Varlık bir imparatorluk sahibidir, birçok varlığa dönüşümünün (*Verwandlung*) nedeni de budur. Çoğulun ilk doğuşu da, sayının ve dölün kökeni de, doğuşu da budur işte. "Krallık" sözcüğü ile, emirler levhası ya da varlığın kategorileri çizelgesi İncil'in ülkesine taşınır kuşkusuz.

Gespenst No. 6 (6 numaralı hayalet): varlıklar, yani (*die Wesen*): Başkalaşım ve kendiliğinden üreme ile çoğula geçmiş bulunuyoruz artık, dölün çoğalmasına, 5'ten 6'ya geçmiş bulunuyoruz ("*dass es* 'das Wesen' *ist, worauf es sich flugs in Gespenst Nr. 6:* 'die Wesen' *verwandelt.*").

Gespenst No. 7: İnsan-Tanrı (*der Gottmensch*). Aşağı doğru inen bu aşamalandırmada, dönme ya da geriye çevrilebilme uğrağı (iniş *ve* çıkış) geldi işte. Bu aynı zamanda üçüncü terim kategorisidir, kurgusal idealizmin bireşimi için gereken dolayım ya da ortamdır bu, hayaletin antropolojik-tanrıbilimi olarak bu varlıkbilimsel-tanrıbilimin *menteşesidir.* İnsan-Tanrı *Tinin Görüngübilimi*'nde de aynı görevi üstlenmiş değil midir? İşte, bu eklemli ek yeri, et-oluş yerini de, hayaletin bedenlendiği ya da ete kemiğe büründüğü ayrıcalıklı uğrağı da belirlemektedir. Max'ın peşinden, Marx'ın da en uzun, haklı olarak en coşkulu, en kendini kaptırmış yorumu buna ayrılmış olmasına şaşmamak gerek. İsa uğrağı, bunun içinde de ökaristik uğrak coşkunun en yüksek noktaya çıktığı uğrak değil midir? Daha önce yeterince gördüğümüz gibi, her tür hayalet ruhtan bir bedenlenmeyle, neredeyse ete kemiğe bürünmenin görüngüsel biçimiyle ayrılmaktaysa, bu durumda İsa da hayaletlerin en hayaletseli olacaktır. Saltık hayaletsellik konusunda İsa bir şeyler söyler bizlere. Stirner bile İsa'nın bu aşkın ayrıcalığın tikelliğine sahip olduğunu kabul etmeye hazırdır. Tam da bu ete kemiğe bürünme olmaksızın, ete kemiğe bürünme kavramının tarihsel açıdan bakıldığın-

da en ufak bir anlamı, en ufak bir kısmeti olabilir miydi acaba? İsa hem "hayaletlerin en anlaşılmazı" (*unbegreiflichste Gespenst*) hem de en büyüğüdür. Marx ısrarla durur bunun üstünde:

> Stirner İsa'nın "*bir bedene sahip olmuş olduğu*"nu (*dass er* "beleibt" *gewesen ist*) söyleyebilir. Aziz Max İsa'ya inanmıyorsa da, en azından "gerçek bedeni"ne (*an seiner "wirklichen Leib*) inanmakta. Stirner'e göre, tarihe sayısız kötülükler katmıştı İsa, öyle ki duygusal azizimiz, gözleri yaşlı bize "en ateşli Hıristiyanların İsa'yı anlamak için kendilerini hangi acılarda sınadıklarını" anlatmaya koyulur.". -Evet! "İsa'ya gelinceye dek başka hiçbir hayalet ruhlara bu kadar işkence çektirmemişti..."[15]

Ondan kalkıp "korkunç varlığa" (*zum grauenhaften Wesen*) geçmek kolay olmalı öyleyse:

Gespenst No. 8: insan. Burada hem kendimize hem de en ür-

15. A.g.y., s. 182. Marx Hıristiyanlığın varlıkbilimsel-tanrıbiliminin serapların zaten yadsımış olan Aziz Max'ın Hıristiyanca varlıkbilimsel-tanrıbilimsel seraplarını yadsımaktadır. Her ikisi de hayaletlere saldırmakta, her ikisi de hayaletleri def etmekte, üstelik bütün *bunlar da hep aynıları*, aralarında ki tek fark, Marx'ın saldırısı sonunda öteki saldıranın, Aziz Max'ın (hayaletlerinin) kovulmasıdır. Ama her ikisinin de amacı, çok daha titiz bir varlıkbilim adına varlıkbilimsel-tanrıbilimsel ve tesllse ilişkin hayaleti kovmaktır; benimsedikleri varlıkbilimse hortlakla etten kemikten yapılmış canlı beden olarak var olanı karıştırmak bir yana, Aziz Max'ın çok güzel açıkladığı gibi, etten ve kemikten yapılmış şu en üst dereceden hayaletle, İsa ile, bedene bürünmüş olma inancı uyarınca İnsan olmuş Tanrı ile de karıştırmamaktadır. Marx ile Aziz Max Hıristiyanca ve varlıkbilimsel-tanrıbilimsel bir görüngübilimi sorun konusu (kimileri hemencecik "yapıçözüme uğratmak" diyeceklerdir buna) etmek ister gibidirler; ama her ikisinin de söylediği gibi, bu görüngübilimde bir tek hortlaklar yer aldığı, yani yaşadığı, bu görüngübilime musallat olduğu ölçüde sorun konusu eder gibidirler. Demek oluyor ki, "yapıçözümleri" işte bu hayaletler varlıkbilimi-tanrıbiliminin karşısına, *her ikisi de* (her biri kendi biçimiyle, aralarındaki fark ne olursa olsun) capcanlı kişinin, var olanın, olanın kendisinin, hayaletsi olmayan, elle tutulur burada bulunuşunun, et ve kemik olarak burda bulunuşunun, etten ve kemikten yapılma burada bulunuşunun ileri dereceden görüngübilimsel ilkesini çıkarmalarıyla sınırlı kalmakta.
Bu anlaşmazlığın gelişme düzeni kendi başına son derece ilginç olmakla birlikte, günümüzde sürmekte olan bir sürü tartışma konusunda sanal bir model sunması açısından da ilgi çekmektedir. Bizim için bu açıdan da önem taşımaktadır.

kütücü olana iyiden iyiye yakın durmaktayız. Korkutmak, hayaletin özünde yatar genelde. Bu söylediğimizse, tüm hayaletlerin en *unheimlich*'i olan insan için özellikle gerçektir; Stirner'den Fransızca'ya yapılan çevirilerin çoklukla önemsemeyip geçtiği, bizim açımızdansa son derece önem taşıyan bir sözcüktür *unheimlich*. İndirgenmesi olanaksız musallat oluşu anlatır bu sözcük. En iyi bildik şey, en kaygı verici olup çıkar. *Oikos*'un, ekonomik ya da ekolojik kendi-evindeliği, yakını, bildiği, evcili, hatta ulusalı (*heimlich*) kendi kendini korkutur. Kendi içinin kendi gizinde (*Geheimnis*) en yabancı, en uzak, en tehdit edicinin yerleştiği duygusuna kapılır. Sonuca bağlarken bu konuya yeniden döneceğiz. İsa, bu saltık hayalet korkutuyor ve kötülük yapıyorsa, sözünü ettiğimiz *Gottmensch* (ve insan bir tek bu haline geliş süresinde kendine varır) haline gelen insan da bize yaklaştıkça daha da korkutmaya başlar. Hayaletselden de daha hayaletseldir. İnsan *kendini korkutur*. Saldığı korku olup çıkar.[16] Hümanizmi savunulmaz kılan çelişkiler de buradan kaynaklanır zaten. Tüm sözlerimizi yönlendiren şu *kendinden korkma* mantığının görünüverdiği yer de burasıdır. Kendinin bir tek kendiliği [*ipséité*]

16. Marx'ın verdiği parçanın ötesinde bir alıntı daha yapalım Stirner'den: "Hayaleti elle tutulup kavranabilir kılma ya da bir *non-sens* [özgün betikte Fransızca] gerçekleştirme gereksinimi sonunda, *etten ve kemikten yapılma bir hayalet*, gerçek bir bedenle donanmış bir ruh ya da hayalet, bedensel bir hayalet çıktı ortaya. En deha sahibi, en güçlü Hıristiyan beyinleri bu düşsel belirişi tasarlayabilmek için nasıl da çalışıp çabalamışlar, ama gene de bu iki doğa arasındaki, yani insan doğası ile tanrısal doğa arasındaki, yani düşsel ile duyumlanabilir arasındaki çelişkiyi bir türlü çözememişlerdi, bu korkunç kuruntuyu, bu son derece tuhaf hayaleti bir türlü ortadan kaldıramamışlardı. O güne dek hiçbir hayalet böylesi kaygılara yol açmamıştı.[...] Tam anlamıyla hayaletin ya da ruhun, insanın ta kendisi olduğu hakikati ancak İsa'yla gözler önüne serildi. [...] O zamandan beri de, insan kendi *dışındaki* ruhlardan korkmaz olup, bir tek kendinden korkar oldu: Bir tek kendinden korkar insan. *Günahın* hayaleti çökmüştür göğsüne, en uçucu düşünce de (kendisi de bir ruhtur zaten) bir *şeytan* olabilir bundan böyle, vb. Hayalet bedene kavuştu, Tanrı insan olup çıktı, ama insanın kendisi de doğasını öğrenmek ve derinlemesine bilmek istediği, ele geçirmek, gerçekleştirmek ve dile getirmek istediği, çalışıp çabaladığı korkunç hayalet olup çıktı: İnsan *ruhtur*." (A.g.y., s. 112-113)

orada oluşur. Kimse kurtaramaz yakasını bundan, ne Marx, ne Marksistler ne de onların ölümüne düşmanları, kendi-evindeliklerinin özelliğini ve bütünlüğünü, kendi malı bedeni, kendi malı ismi, özel ismi, ulusu, kanı, ülkeyi ve burada temellenen "hakları" savunmak isteyen kimse kurtaramaz yakasını. Marx bunun kaçınılmazlığını serer gözler önüne, ama bunu ötekinde, göğsünü karşıta açmış, karşıda, Aziz Max'ta yapar.[17] Marx bunun görüngübilimsel kıvrımdan, yani olmayı görünmekten ayıran hem belirleyici hem de kararsız farktan kaynaklandığını söyler gibidir. Varlığın görünüre çıkması, olduğu biçimiyle, kendi görüngüsünün görüngüselliği olarak, görünüre çıkan varlıktır ve de değildir; *unheimlich*'in kıvrımı budur işte:

> Hayalet No. 8, *insan*. "Dehşet" yavuz yazarımızın yakasını bir an olsun bırakmaz artık burada...", "kendinden korkar olur" (*er erschrickt vor sich selbst*); her insanda, "korkunç bir hayalet" (*einen "grausigen Spuk"*), "garip bir hayalet" (*einen "unheimlichen Spuk"*), üstüne karabasanın çökmüş olduğu (*in dem es "umgeht"* [*Manifesto*'nun da kullandığı sözcük]) bir hayalet görür. Son derece rahatsızlık duyar. Görüngüsel (*Erscheinung*) görünüş ile varlık (*Wesen*) arasındaki ikilik (*Zwiespalt*) nedeniyle gözüne uyku girmez. Tıpkı Kutsal Kitap'ta varlığının görünüşünden ayrı düştüğü söylenmiş olan Abigail'in kocası Nabal gibi...[18]

Her şey hep başın ve kafanın yanı başında dönüp durmakta. Kendinden duyduğu bu korku yazarı intihara sürükleyebilir. Yazar, yazar-insan kendi kendini *avlamış* olabilirdi: Aziz Max kendi beynine kurşun sıkarmış gibi yapar (avcılık terimlerinden biri çıktı gene karşımıza: *eine Kugel durch den Kopf jagt*), çünkü

17. Jean-Michel Rabaté, kısa bir süre önce yayımlanan *La pénultième est morte. Spectrographies de la modernité* (Champ Vallon, 1993) isimli bir kitapta "Marx ile Engels'in Stirner'in yaptığı çözümlemelerin eleştirel erimini anlamazlıktan geldiklerini" (s. 223) belirtir. Böylelikle "Aziz Max"a "yeniden saygınlık kazandırmaya" çalışmaktan kaçınan Rabaté, bir yandan da *Biricik ve Özelliği*'ni çok güçlü bir soy zincirine (yani, hayalet yazımına) yerleştirir, öyle ki bu kitabın anarşist izleyicileri (Shakespeare'den Sade'a, Mallarmé, Joyce ve Beckett'e varıncaya dek) bir türlü bitirip tüketemezler bunu.

18 . *L'Idéologie allemande*, A.g.y., s. 182.

işkence içeridedir, ve de öteki, insanın kafasında acı verir. Bu insanı insandan kurtaransa, gene başka bir hayalettir. "Kölelerde böyle bir şeyi varsaymayan" Eskiler'i anımsar. O da *halkın ruhunu*, bu ruhun ete kemiğe büründüğü her yeri düşünür. Bunun sonucunda da bir sonraki hayaleti türetmesi gerekir (*Dies bringt ihn auf*).

Gespenst No. 9: halkın ruhu (*Volkgeist*). *Günümüzde* bu çıkarsama üstüne söylenecek o kadar çok şey olmalı ki! Hem yalnız ulusçu-halkçılıkların geri dönüşü konusunda değil, birbirlerine anlattıkları kurucu tarihleri boyunca, onları hortlakların belirişlerine hep bağlamış olan şeyler konusunda da söylenecek çok şey olmalı. Kolayca kanıtlanabileceği gibi, bir halkın ruhunun temellerini atan kişi hep bir hortlak-ölümden dönmüş kişi yüzüyle gösterir kendini. Geri dönüşünün zamansallığına boyun eğer hep. Yeniden belirişi beklenmekteyse de gizliden gizliye kaygılandırmaktadır da. Başka yerlerde ulusçuluk konusunda son derece açık seçik sözler söylemiş olmasına rağmen, Marx burada son derece kısa bir şeyler söylemekle yetinmektedir. En sonda yaşanan başkalaşıma doğru gerçekleşmesi zorunlu geçişten söz eder yalnızca:

Gespenst No. 10: Her şey. Max her şeyi, Tüm'ün kendisini bile hortlağa dönüştürmeyi başarmıştı (*"Alles" in einen Spuk zu verwandeln*). Bu durumda kesmek gerek artık hesabı. Masallara da son vermek gerek doğrusu. Anlatıya da, öyküye de, kara romanlara da. Kendine *Aufklärung* havaları veren, sayılara dayalı gizlibilgiciliği de kesmek gerek. Her şey geri dönüp de her şeye musallat olduğuna, her şey her şeyin içinde olduğuna, yani "hayalet sınıfında" (*in der Klasse Gespenster*) olduğuna göre, "her saymanın eninde sonunda son bulduğunu" (*alles Zählen aufhört*) hemen itiraf etmemiz gerekir. Her şeyi boşaltabilirdik bunun içine; Stirner'in hiç çekinmeden yaptığı da bu zaten: Kutsal Ruh, hakikat, hukuk ama bir de, bir de, ki en önemlisi de bu zaten, "doğru dava", büründüğü tüm biçimlerle "doğru dava" (*die gute Sache*, her zamanki gibi, modern çağın açık görüşlü çö-

zümleyicisi olarak Marx'ın Stirner'i bir türlü unutamamakla suçladığı şeydi bu; ki bu da, daha o zamandan Stirner'in bile, vicdanlı olmaktan bir meslek, hakları teslim etmekten de kişinin yükselmesini sağlayan bir teknik yapması gibiydi).

Striner'in herkese örnek olması gereken, yargılanmasına neden olan, örnek olsun diye yargılanmasını gerektiren suçu, modern spekülasyon illetidir. Spekülasyon hayalet konusunda düşüncede bulunur hep, kendisi tarafından üretilmiş olanın aynasında spekülasyonda bulunur, kendisi için olduğu gibi başkalarının izlemesi için de sergilediği gösteride spekülasyonda bulunur. Gördüğünü sandığına, yani tasarımlamalara inanır. Teftiş ettiğimiz tüm "hayaletler" (*die wir Revue passieren liessen*) birer tasarımlamaydı (*Vorstellungen*). Bu açıdan bakıldığında spekülasyon hep kuramsal ve tanrıbilimseldir. Bu "hayalet öyküsü"nün kökenini açıklamak için Marx, Feuerbach'ın duyumlanabilir imgelemin hayaletlerine inanan *bayağı tanrıbilim* ile duyumlanamayan soyutlamanın hayaletlerine inanan *spekülatif tanrıbilim* ayırımına gönderir herkesi. Ne var ki, *genel olarak* tanrıbilimin kendisi "hayaletlere inanmaktır" (*Gespensterglaube*) denebilir. *Genel olarak* inanma, yani spekülatif tanrıbilim ile bayağı tanrıbilimin kesiştiği yerde duyumlanabilir olanla olmayan arasındaki ittifaka inanma. Duyumlanamaz duyumlanabilirden daha sonra, başka bir tablo ortaya geldiğinde söz edeceğiz. Bu tablo ne On Emir levhası, ne de on kategorili bir çizelge, çünkü bu kez tahta, dört ayaklı bir masa, odun kafalı bir masa söz konusu: Bu, değişim değerinin doğuşundan başka bir şey değil. Böylece bir tek başlardan, çizelgelerden, levhalardan ve de baştan aşağı silahlanmış masalardan söz ettik yalnızca. Değişim değerinin kökeniyse, sermayenin doğuşudur. Hem giz hem de gizem yüklü bir şeyin doğuşu.

Getirdikleri ortak suçlama açısından, bu suçlamanın en eleştirel ve en varlıkbilimsel yanı açısından baktığımızda Marx ile Aziz Max'ın Platoncu geleneğin, daha kesin olarak söylersek, görüntüyü hayalete, putu düşe, başıboş dolaşan yaşayan-ölü ya

da hayalet boyutundaki *phantasma*'ya bağlayan geleneğin mirasçısıdırlar. *Phédon* (81d) ya da *Timée*'nin (71a) *eidôla*'dan ayırmadığı *phantasmata*'lar, ölü ruhlar, ölülerin ruhlarıdır; mezar taşlarının ve anıtlarının çevresinde dolanmadıkları zaman (*Phédon*), gece gündüz kimi canlıların ruhlarına musallat olurlar (*Timée*). Hem sıkı hem de ısrarlı bir bağla birleşmiş olan bu çift birbirinden ayrılmaz. Yaşayan ölünün yaşamını sürdürmesi ve geri dönüşünün putun özünden kaynaklandığı izlenimini uyandırır. Putun özsüz özünden kuşkusuz. Düşünceye bir beden, ama varlıkbilimsel yeğinliği daha az bir beden, yani düşüncenin kendisinden daha az gerçek bir beden kazandırandan kaynaklandığı izlenimi uyandırır. Put ancak ölüm temelinde kendini gösterir ya da belirlenir. Hiçbir özgün yanı yok bu varsayımın kuşkusuz, ama sonuçları açısından baktığımızda, devasa bir geleneğin, daha doğrusu Platon'dan Aziz Max'a, Marx'a ve de ötesine varıncaya dek en baba katili başkalaşımlar aracılığıyla devralınan felsefi *mirasın* kalıcılığıyla ölçülen bir sonuca sahip bu varsayım. Söz konusu mirasın soyu, düşünce sorunu, kavram ve kavramın kavramı sorunu, *Alman İdeolojisi*'nin tüm sorunsalını barındıran (adçılık, kavramcılk, gerçekçilik, retorik ve mantık, harfi anlam, asıl anlam, mecazi anlam, vb.) sorun tarafından ara vermeksizin işlenir ama hiç kesintiye uğratılmaz. Bu sorun da, olmaya, öze ya da varoluşa ilişkin bir sorun olmadan önce bir ölüm ya da kalım sorunu, yaşamın-ölümün sorunu olacaktır. Yaşamda kalmaya, *yaşam-üstü* olmaya ya da indirgenmesi olanaksız bir *artık* [*survivance*] bırakmaya ilişkin bir boyuta ve olmaya ve yaşamak ile ölmek arasındaki belli bir karşıtlığa açılacaktır.

İdeoloji nedir? Az önce *putun mirası* konusunda sezer gibi olduğumuz, *yaşamda kalma* [yaşam-üstü olma] mantığı ona da uygulanabilir mi? Böyle bir işlemin yararı ne olabilir?

Hayaletsi olanın *Alman İdeolojisi*'nde ele alınışı, Marx'ın genel anlamda ideoloji çözümlemesi içinde dine, ideoloji olarak

dine, gizeme ya da tanrıbilime verdiği saltık ayrıcalığı haber verir ya da onaylar. Eğer hayalet ideoloji birimine kendi biçimini, yani bedenini vermekteyse, hayaletin anlambilimini ve sözlükbilimini silip aşağı yukarı eşdeğer olduğuna inanılan değerleri (sanrısal, düşsel, görüntüsel, imgelemsel, vb.) koymak (çoğu çeviride olduğu gibi) Marx'a göre dinsel olanın özgüllüğünü görmezden gelmektir. Fetişin, dinsel deneyime damgasını bastığı anlamda, gizemli kimliği her şeyden önce hayaletsidir. Marx'ın retoriği ile eğitbiliminin sunduğu bir sergileme kolaylığının ötesinde, *bir yandan* da hayaletin indirgenmezcesine kendine özgü kimliği söz konusudur sanki. Marx bu kimliği, bir emek ve üretim felsefesine ya da toplumsal-ekonomik bir soykütüğüne yerleştirir gibiyse de, söz konusu kimlik imgelemi konu alan bir ruhbilimden ya da düşsel olanı konu alan bir ruhçözümlemeden kaynaklanamayacağı gibi, bir varlıklı-varlıkbilimden ya da varlıksız-varlıkbilimden de türetilemez: Bütün bu tümdengelimler hayaletimsi bir yaşamda kalma olasılığı varsayımına dayanırlar. *Öte yandan* da, üstelik aynı anda da, ideoloji kavramının kuruluşunda dinsel modelin indirgenmezliği söz konusudur. Marx'ın, örneğin, metanın fetiş oluşunu ya da gizemli kimliğini çözümlerken hayaletlerden söz etmesini, retorik etkisi yaratmak, olumsal deyişler kullanmak ya da insanın imgelemini etkileyip inandırabilecek deyişler kullanmak isteğiyle sınırlayamayız. Böyle bir şey olsaydı bile, bu açıdan ne denli etkili olduklarını açıklamak gerekecekti. "Hayalet" etkisinin özgün erkini ve yenilmez gücünü hesaba katmak gerekecekti. Bunun neden korku saldığını ya da imgelemi neden etkilediğini, korkunun ne olduğunu, imgelemi, öznelerini, öznelerinin yaşamını, vb. de açıklamak gerekecekti.

Bir an için *değer* (kullanım değeri ile değişim değeri arasında), *giz, gizem, bilmecemsi, fetiş* ve *ideoloji* değerlerinin, Marx'ın yapıtında, özellikle de *Kapital*'de, birbirlerine zincirlendikleri noktaya yerleşip, bu zincirin *hayaletsi* devinimini, bir belirtinin ötesine geçmese de, belirtmeyi deneyelim en azından.

Bu zincir ise, sahnenin, bütün sahnelerin tam da gözlerimizi açtığımız anda gözlerimizden gizlediği şeyin kavramını oluşturmak söz konusu olduğunda sahneye konulmuştu. Oysa, bu kavram herhangi bir musallat oluşa gönderme yapılarak kurulur.

Kapital'in başlarındaki önemli anı anımsayalım: Marx, metanın *gizemli* kimliğini, şeyin ta kendisinin gizemleştirilmesini, para biçiminin (metanın basit biçimi bunun tohumudur) gizemleştirilmesini tam da ortaya çıkışı sırasında, nasıl betimleyeceğini sormaktadır kendi kendine. Çözümlemek istediği eşdeğer, burjuva iktisatçıyı, yalnızca altın ya da gümüş para olarak tamamlanmış biçimiyle sahip olduğu bilmecemsi yapı ve *gizemli* kimlik dolayısıyla şaşırtan eşdeğerdir. Bu da, Marx'ın söz konusu gizemli kimliğin kullanım değerine hiçbir şey borçlu olmadığını kanıtlamaya çalıştığı andır.

Getirdiği açıklamanın ilkesini örneklendirirken kalkıp da bir masa döndürmesi rastlantı mıdır acaba? Daha doğrusu, dönen bir masanın ortaya çıktığını anımsatarak örnek vermesi rastlantı mı acaba?

Metanın fetiş kimliğini ve gizini (*Geheimnis*)[19] işlediği bölümün ilk başlarında karşılaştığımız bu masayı çok iyi biliriz doğrusu. İyice kullanıldı bu masa, sömürüldü, aşırı derecede sömürüldü ya da kullanım dışına düşüp, antikalar arasına dizildi ya da açık artırma salonlarında yer aldı. Hem düzenli biçimde yerleştirildi hem de yerinden edildi. Yerinden edildi, çünkü az sonra hayret edileceği gibi, söz konusu masa biraz çılgın, garip, çatlak, *out of joint*. Yorumbilgisiyle cilalı bu tahta parçasının (birdenbire ortaya çıkmıştı bu örnek) neye yaradığı, ne ettiği bilinmez olmuş artık.

Ortaya çıkan şey, basit bir örnek mi olacak yalnızca? Evet, ama bir şeyin örneği olacak, *kendi kendisinden* fırlayıp ortaya çıkar, birdenbire ayakları üstünde dikilir gibi gözüken masanın

19. *Le Capital*, Livre I, ch.1, 4. *Kapital*'in bu Birinci Kitabı için Jean-Pierre Lefebvre'in sorumluluğu altında yayımlanmış, yirmiye yakın yazarın çalışmasıyla oluşmuş çeviriye gönderme yapacağız. Temel aldığımız yayın "Quadrige", PUF, 1993.

örneği olacak. Bir belirişin örneğidir bu.

Bu kadar şey söyleyip yazdıktan sonra, şimdi de safdil bir okumaya girişme tehlikesini göğüsleyelim. Neler olup bittiğini görmeyi deneyelim. Peki, ama hemen olanaksız değil mi böyle bir şey? Daha kaleme aldığı ilk sözcüklerden başlayarak uyarır bizi Marx bu konuda. Bir anda, ilk bakışın ötesine geçmek, dolayısıyla bu bakışın kör kaldığı yerde görmek, gördüğümüzü görmediğimiz yerde faltaşı gibi açmak gerek gözlerimizi. İlk bakışta, kendini göstermeyeni görmek gerekir. Göze görünmezliğin ta kendisidir bu. Göze görünmeyendir ilk bakışın gözden kaçırdığı. İlk bakışın kusuru, yanlışı, göze görünmezi görmek ve seçip farkına varmamaktır. Bu göze görünmezliğe ulaşılmazsa hem, dolaysızca algılanan masa-meta olmadığı şey olarak kalır, yani son derece apaçık ve son derece bayağı, basit bir şey olarak kalır. Bu bayağı şey kendi kendine anlar gibidir kendini (*ein selbstverständliches, triviales Ding*): kendi görüngüsünün görüngüselliğindeki şey, son derece basit tahta bir masa. Bu göze görünmezliği görmeye, görmeden görmeye, yani göze görünmez bu göze görünürlüğün bedensiz bedenini –hayalet şimdiden haber verir gelişini– düşünmeye kendimizi hazırlamak için, Marx söz konusu şeyin, yani metanın, *o kadar da basit olmadığını* söyler (görüneni gördüklerinden, görünen her şeyi, yalnızca görüneni gördüklerinden emin oldukları için, bunlara hiçbir zaman inanmayan tüm salakları, sonsuza dek, gülmekten çatlatacak bir uyarıdır bu). Hatta çok da karmaşık bir şeydir meta, karıştırılmıştır, kafa karıştırıcıdır, felç edici, ürküntü vericidir, belki de karar verilemezdir (*ein sehr vertracktes Ding*). Meta-şey öylesine yoldan çıkarıcıdır ki, ona bir tür "metafizik" kurnazlıkla, "tanrıbilimsel" gönül çelmeyle yaklaşmak gerekir. Bunu, şeyin ta kendisinin, dolaysızca, hemen göze görünür ete kemiğe bürünmüş metanın görüngübilimsel sağduyusunu "ilk bakışta" görüldüğü gibi (*auf den ersten Blick*) oluşturan metafiziği ve tanrıbilimseli çözümlemek için yapmak gerekir. Bu görüngübilimsel sağduyunun kullanım değeri açısından değeri vardır bel-

ki de. Bu kavramların bağıntısı, şimdi söyleyeceğimiz işleve karşılık veriyormuş gibi, belki de yalnız kullanım değeri açısından değere sahip olmaya yazgılıdır: pazarı düşünmemek ya da değişim değerine karşı körleşmek amacıyla kullanım değerine ilişkin bir söylem olarak görüngübilim. Belki de. Görüngübilimsel sağduyunun ya da algının görüngübiliminin (yalın ve katıksız bir kullanım değerinden söz edebildiğini sandığında Marx'ta da işbaşındadır bu) Aydınlanma Çağı'na hizmet etmeyi ileri sürmelerinin nedeni de budur zaten, çünkü kullanım değerinin kendi içinde "gizemli" hiçbir yanı yoktur (*nichts Mysteriöses an ihr*). Kullanım değerinde kalırsak, şeyin özellikleri (*Eigenschaften*), (ya da mülkiyetleri –mülkiyet söz konusu olacaktır çünkü) temelde son derece insancadır, tam da bu nedenle güven vericidir. Şeyin özellikleri hep insana özgü olana ilişkindirler, hep insanın mülkiyetlerine ilişkindirler; ya insanların gereksinimlerine karşılık verirler, bu da onların kullanım değeridir ya da insanın bir etkinliğinin ürünüdürler; söz konusu etkinlik de onları buna yazgılar gibidir.

Örneğin –işte, masa böyle girer sahneye– odundan masa yapıldığında, odun gene odun kalır: Sıradan duyumlanabilir bir şeydir bu (*ein ordinäres sinnliches Ding*). Oysa, odun meta olduğunda, bir pazarın perdesi açılıp da masa hem oyuncuyu hem de oyuncunun yansıttığı kişiyi oynadığında, meta-masa, der Marx, sahneye çıktığında (*auftritt*), yürümeye koyulduğunda ve ticari bir değer olarak kendine paha biçtirdiğinde, işler son derece değişir. Gösteri: Sıradan duyumlanabilir şey biçim değiştirir (*verwandelt sich*), kişi olup çıkar, yüz kazanır. Bu dik kafalı ve ağaçsı yoğunluk başkalaşıp doğaüstü şey, *duyumlanamaz duyumlanabilir*, duyumlanabilir ama duyumlanamaz, duyumlanabilircesine duyumüstü (*verwandelt er sich in ein sinnlich übersinnliches Ding*) şey olup çıkar. Böylece, hayalet biçimi de vazgeçilmez olup çıkmış olur. Meta, görüngüsüz bir "şey"dir, duyuları aşan, kaçmakta olan bir şeydir (gözle görülemez, elle tutulamaz, kulağın işitemeyeceği ve kokusuz); ne var ki tümüyle

ruhsal değildir bu aşkınlık, ruh ile hayaleti ayıranın bu olduğunu kabul ettiğimiz bu bedensiz bedene sahiptir. Duyuları geçen, kendinde olmayan ya da ulaşamadığımız duyumlanabilir bedenin gölge resmi geçer önümüzden. Marx, duyumlanabilir *ve* duyumlanamaz, duyumlanabilir *ama* duyumlanamaz demez, şöyle der: Duyumlanamaz duyumlanabilir, duyumlanabilircesine duyumüstü. Aşkınlık, *aşma* olarak devinim, öteye atılan adım (*über, epekeina*) ancak aşırılıkta duyumlanabilir kılar kendini. Duyumlanamaz olanı duyumlanabilir kılar. Dokunmadığımız yere dokunuruz, hissetmediğimiz yerde hissederiz, tam da acının gerçekleşmediği yerde acı çekeriz (unutmayalım ki, hayalet örgen için de böyle denir, bütün algının görüngübiliminin üstüne bir çarpı çektiği bir görüngü bu). Meta, şeye musallat olup çıkar, metanın hayaleti kullanım değerini işleyip durur. Baş [*capital*] oyuncu olabilecek bir figüranın yüzü ya da anonim bir gölge gibi dolaşır bu musallat oluş. Yer değiştirip durur, tam olarak nerede olduğu hiç bilinmez, dönüp durur, belirli bir *yordam* uyarınca istila eder sahneyi: Bir adım var arada, bir evrilmişinkinden başkasının olamaz bu geliş. Marx tiyatro diline başvurmak zorunda kalır ve metanın belirişini sahneye giriş olarak (*auftritt*) betimler. Meta olup çıkan masayı da, kuşkusuz, spiritizma seansı sırasında dönmeye başlayan bir masa olarak, ama bir de hayaletsi bir gölge, bir oyuncunun ya da bir dansçının figüranlık etmesi olarak da betimlemek zorunda kalır. Cinsiyeti belirsiz tanrı-insan biçimli masanın (*Tisch*, masa, eril bir isimdir Almancada) ayakları vardır, masanın başı vardır, bedeni canlanır, olanca boyuyla bir kurum gibi yükselir, dikilir ve ötekilere yöneltir sözünü, önce metalara, yani hayaletlikteki benzerlerine yönelir, yüzleşir ya da karşı çıkar. Toplumsaldır hayalet, daha ilk belirişinden bu yana girmiştir bile rekabete ya da savaşa. Başka şekilde, ne *socius*, ne çatışma, ne arzu, ne sevgi ne de barış kalabilir ayakta.

Açık artırmaya koymak gerek bu masayı, rekabetin ya da ortak işleyişin ortasına atmak gerek, bize kalan mirastaki, Pla-

ton'dan Heidegger'e, Kant'tan Ponge'a ve daha başka birçok kişiye uzanan mirastaki, felsefedeki, retorikteki, poetikadaki bütün o sayısız masayla, bütün öteki masalarla konuşturtmak gerek. Tümünde de aynı tören çıkar karşımıza: masalı bir seans.

Marx bu masanın sahneye girişini ve duyumlanabilir duyumlar üstü şeye doğru başkalaşımını duyurmuştu zaten, şimdiyse ayakta duruyor, tutunmuyor, ayağa da kalkıyor, yükseliyor da, kaldırıyor da kendini, kaldırıyor kafasını, dikiliyor yeniden ve yöneltiyor sözlerini. Başkalarının önünde, ama önce de öteki malların önünde, evet, kaldırıyor kafasını. Önce birkaç satır alıntılayalım, sonra da bunların en iyi yapılmış çevirilerini verelim (zaten yakınlarda yayımlandı bu çeviriler de). Bu ahşap masanın, ayakları yere basar biçimde, ayakta durması yetmez (*Ersteht nicht nur*), dikilir de (*sondern er stellt sich* –bu satırlardaki betimlemenin yazınsal gözüpekliği karşısında korkuya kapılan kimi Fransız çevirmenlerin ödün verip söylettiği gibi "deyim yerindeyse" demez Marx), bu masa gene odun kafasının üstünde dikilir, ayağa kalkıp başka mallarla yüzleşen (*er stellt sich allen andren Waren gegenüber auf den Kopf*) dik kafalı, kibirli, saplantılı bir tür hayvan olmuştu. Ötekilerin, kendi benzerlerinin karşısına dikilmiş tuhaf bir yaratığın belirişi söz konusu: aynı anda Yaşam, Şey, Hayvan, Nesne, Meta, Özdevinen –kısacası Hayalet. Artık tam anlamıyla bir şey olmayan bu Şey, neredeyse kendiliğinden bir üremeyle (bölünerek çoğalma ve belirsiz cinsiyet: hayvansal Şey, canlı-cansız Şey, yaşayan-ölü Şey bir Baba-Ana'dır) dünyaya getirdiğini geliştirir, serer serpeler (*entwickelt*), *kendi kendini* serer serpeler, kafasından doğum yapar, odun kafasından bir dizi düşsel ya da olağandışı yaratık silsilesi, delice istekler, kuruntular (*Grille*), bileşiminde ağaç bulunmayan diziler, yani artık kendisine benzemeyen bir soy, bu çılgın, şımarık, nazlı ve ele avuca sığmaz masanın, baş döndürecek biçimde, kendi kafasına uyup (*aus freien Stücken*)[20] dans etme-

20. "Örneğin, ahşaptan masa yapıldığında, ahşabın biçimi değişir. Ama gene de masanın ahşaptan, sıradan duyumlanabilir şey olması değişmeden

ye koyulmasından bile daha tuhaf ya da daha hayran olunası (*viel wunderlicher*) buluşlar çekip çıkartır. Yunanca ve felsefe bilen biri için, ağaçsı olanı ağaçsı olmayana dönüştüren bu soyktüğünün, maddenin maddesiz hale gelişini çizelgeleştirdiği söylenebilir. *Hylè*'nin, malzemenin ilk başta ahşap olduğu bilinen bir şeydir. Maddenin bu maddesiz oluşu zamana yayılmayıp, bir düşüncenin her şeye yeter erki sayesinde, göz açıp kapayıncaya kadar, bir an içinde, büyü yapılmış gibi başkalaşımını tamamladığına göre, bizler de bunu bir spiritizmacılığın ya da canlıcılığın yansıması olarak betimleme isteğine kaptırırız kendimizi. Ahşap canlanır ve ruhlarla dolup taşar: Aydınlanma Çağı öncesindeki, aptallık, gizlibilimcilik, karanlıkçılık, olgunlaşmamışlık, ilkel ya da çocuksu insanlık. Peki, ama pazar olmadan hali nice olur Aydınlanma Çağı'nın? Değişim değeri olmadan da kim ilerleyebilir ki?

Baş çelişki. Sermayenin de kökeninde yatan çelişki. Hemen ya da daha ilerde, sayısız ayıramsal konaktan geçip, tüm buyrultuların çifte "pragmatik" zorlamasını devreye sokacaktır. Özgürce (*aus freien Stücken*), *kendi kafasına uyup*, başının, baştan ayağa, tüm bedenine kumanda eden bir devinimiyle, ağaçsı ve maddiliğini yitirmiş olan bu Şey-Masa kendi kendinin ilkesinde, başlangıcında ve de kendi başının buyruğunda gibidir. Kendi girişiminin iplerini elinde bulundurur: Düşsel gölgesi, tek başına, özerk, özdevinen olarak kendi kendine devinir, özgür ve bağıntısızca. Translara girer, levitasyon yaşar, tüm hayaletler gibi, o da kendi bedeninin ağırlığını atmış gibidir, biraz da çılgın, biraz da ayarı kaymış gibidir, rahatsız edilmiş, yerinden çıkarılmış, "*out of joint*", çıldırtıcı, şımarık, nazlı ve ne edeceği kestirile-

---

kalır. Ama masa meta olarak sahneye adım atar atmaz, duyumlarüstü bir şeye dönüşür. Artık ayakları yere basarak ayakta durmaz yalnızca, bütün öteki metaların karşısında da, amuda kalkar ve o küçücük odun kafasından bir dizi kuruntu çıkartır, öyle ki kalkıp da kimseden bir şey beklemeksizin birden dans etmeye koyulsa bile bu kadar şaşırtmış olmaz kimseyi. Metanın gizemli kişiliği kullanım değerinden doğmamaktadır demek ki." *Le Capital*, yayına hazırlayan Lefebvre, A.g.y., s. 81.

mez gibidir. Devinimini kendi kendine kendiliğinden veriyormuş gibidir, ama başkalarına da devinim kazandırır, evet, evet, çevresindeki her şeyi devindirir, hayaletin bu dansı konusunda düştüğü bir notta, Fransızca olarak, "başkalarını yüreklendirmek istercesine" (*comme pour encourager les autres*) der Marx: "Bütün her şey kıpırdamadan durur gibiyken, Çin porselenleri ile masaların dans etmeye koyulduğu gelir aklımıza *–pour encourager les autres*."[21]

Baş çelişki yalnız duyumlanabilir olanla duyumlarüstü olanın, aynı Şey'in bağrında inanılmazca birbirine bağlanmışlığı değildir, *özdevingen özerkliğin*, mekanik özgürlüğün, teknik yaşamın çelişkisidir de. Başka her şey gibi, masa da, bir pazar sahnesine girer girmez kendi protezlerinden birini andırır. Kendiliğinden kendi kendine devinim kazandıran bu ahşap masanın özerkliği *ve* özdevingenliği, özerkliği *ama* özdevingenliği, buna kuşku yok, ama kendisine böyle devinim kazandırırken bir yandan da canlanır, hayvanlaşır, ruhsallaşır, *spiritizmalaşır*, ama yapıntısal bir beden, bir tür özdevinen, figüranın teki kalır hep, bir programın teknik sarsılmazlığı uyarınca dans eden mekanik ve

21. A.g.y., s. 81. Yayına hazırlayanların da çevirmenlerin de belirttiği gibi, "Marx 1848 devrimleri sonrasında Avrupa'da iyice yaygınlaşan spiritizmacılıkla Çin'de Taïping hareketinin birlikte başgösterdiğine değinmekteydi." Daha önce de söylediğimiz gibi, her çağın kendi hayaletleri varsa (bizim de kendi hayaletlerimiz var), kendi hayaletbilim deneyimi, kendi medyumu ve kendi aracı araçları varsa da, "*epokhè* nitelikli" bir musallat oluş tarihinin "*epokhè* nitelikli" bir varlık tarihiyle aynı sorunları ortaya koyuyorsa da (bu bir rastlantı değil), böyle bir zorluğun bu konuyla ilgili tarihsel araştırma yapılmasını yasaklamaması gerektiği kanısındayız. Böyle bir araştırmayı son derece dikkatli kılması gerekir yalnızca. Marx'ın, Engels'in ve de Stirner'in başvurduğumuz yapıtlarının, kendi çağlarında geçerli iyice güçlü kısaca "medyumluk dalgası" diyebileceğimiz bir "dalga"ya denk düştüklerine, bu dalgaya karşılık verdiklerine kuşku yok. Bu dalganın toplumsal, felsefi, yazınsal (Stirner'in Eugène Sue'nün *Mystères de Paris* adlı kitabına duyduğu ilgiyi, Victor Hugo ile daha başka birkaç yazarın "ispitirizmacı" eğilimlerini anımsayalım) belirtilerini saptayabileceğimiz gibi, bunun tarihsel açıdan taşıdığı özgüllüğü kavrayabilir hatta açıklamayı bile deneyebiliriz. Ne var ki bunu çok daha geniş kapsamlı bir hayaletbilimsel kesite yeniden kaydetmeye girişmek gerekir.

katı bir kukladır gene de. İki devinim türü, iki devinim kuşağı karşı karşıya gelir onda, bir hayaletin bir belirişi temsil etmesi de bundandır zaten. Birbiriyle çelişen yüklemlerini, kaygı verici yabancılığı içinde, kararsızca biriktirip durur: Durağan durumdaki şey, içine bir *soluk üflenmiş* gibi olur birden, içine apansız bir *pneuma* ya da bir *psychè* işlemiş gibidir. Canlıymış gibi duran masa, dört ayağı üstünde dikilip kendi benzerlerinin karşısına çıkmaya hazırlanan peygambersi bir köpeği andırır: Bir put egemenlik kurma peşindedir. Ne var ki, ona can veren ruh, soluk ya da yaşam, *hylè*'nin ağır ve saydam olmayan şeyliğine, ağaçsı bedeninin durağan kalınlığına hapsolur, özerklik de özdevingenliğin maskesi olup çıkar. Maske, hatta tolganın arkasındaki hiçbir canlı bakışı gizleyemeyen bir siperlik olup çıkar. Özdevinen, canlı kişiye öykünür hep. Ölü de canlı da değildir Şey, hem ölü hem de canlıdır. Yaşamda kalır. Aynı anda hem kurnaz hem de yaratıcı ve makinemsi, deha sahibi olduğu gibi davranışları önceden kestirilemeyen bu savaş makinesi, tiyatrolarda kullanılan makinelerden biridir gerçekte, bir *mekhanè*'dir. Sahnede geçip gittiğini gördüğümüz şey, bir *belirişti*, (gökten düşmüş ya da yerden bitmiş) yarı-tanrılardan biriydi. Ne var ki, görüm de *yaşamda kalıp sürer*. Sahip olduğu son derece yüksek düzeyli açık-seçik görme yetisiyse ayak direr.

Meydan okuma ya da çağrı, "yüreklendirme", baştan çıkartmaya karşılık baştan çıkartma, istek ya da savaş, aşk ya da nefret, başka hayaletlerin tahrikleri, işte Marx bütün bunların üstünde ısrarla durur, çünkü bu toplumsallığın bir *çokluğu* vardır (tek bir mal yoktur hiç, tek bir ruh yoktur, hele tek bir hayalet hiç yoktur), *sayıca çokluk* da, hayaletleşme deviniminin ta kendisine, son bulmamış süreç olarak hayaletleşmeye aittir (modern kapitalizmin karınca yuvası gibi kaynaşan kentindeki sayıca çokluğu, yani hayaletleri, kalabalığı, parayı, fuhuşu çok doğru dile getirmişti Baudelaire; ondan sonra da Benjamin almıştı bayrağı) Çünkü, *tek başına* hiçbir kullanım değeri metanın bu gizemliliğini ya da hayaletsi etkisini yaratamazsa ve bu giz hem derin

hem de yüzeyel, hem saydam hem de geçirimsiz, kendi arkasında hiçbir tözsel öz gizlemediği için daha gizliyse bu giz, bunun nedeni çifte ilişki olarak (çifte toplumsal bağ olarak demek gerekirdi) bir *bağıntıdan* (aynılık, fark, gönderge ve ayıram) doğmuş olmasıdır neden.

Bu çifte *socius*, *bir yandan* insanları birbirine bağlar kendi aralarında. İnsanları, diye hemen not düşmeye koyulur Marx, hep zamanla, çalışma zamanı ya da süresiyle ilgilendikleri için bağlar birbirine hem de tüm kültürler ve tüm teknik-ekonomik gelişme durumları için geçerlidir bu. Demek oluyor ki, bu *socius* her şeyden önce birer zaman deneyimi, zamanla kurulu bu ilişkinin belirlediği varoluşlar olan "insanları" bağlar birbirine; zamanla kurulu bu ilişkinin kendisiyse, yaşamda kalma ve geri gelme, hortlaklık olmaksızın, capcanlı şimdi burada bulunanın kendi şimdi burada bulunuşunu yerinden çıkaran, böylelikle başkasıyla olan ilişkiyi de kuran şu "*out of joint*" varlık olmaksızın olanak kazanmayacaktır. Öte yandan aynı *socius* ile, bağıntının aynı "toplumsal biçimi"yle bağlıdır meta-şeyler kendi aralarında. *Öte yandan*, ama nasıl? *Bir yanda* insanlar arasında, zamanı kavrayışları çerçevesinde olup bitenler, nasıl oluyor da *öte yanda* birer meta olan bu hayaletler arasında olup bitenler tarafından açıklanıyor ki? "İnsanlar", capcanlı insanlar, sonlu ve zamansal varoluşlar denenler, kendi toplumsal ilişkileri çerçevesinde, nasıl oluyor da, gene *aynı derecede toplumsal* olan metalar arası ilişkilere, yani bu hayaletlere boyun eğiyorlar ki?

[Zamansallık burada, bir değişim değerinin hayaletleşerek metalaştığı *socius* ve sermayeleşme süreci açısından özsel göründüğüne göre, bu davaya kayıtlı insanların varoluşu *Kapital*'de, her şeyden önce, *zamansal* olarak belirlendiğine göre, çok daha tutarlı biçimde çözümlenmeye yaraşan bir miras ya da soy olanağına da, kısaca, değinmiş olalım. *Kapital*'in başlangıcında değişim değerini tanımlayan ve masayı "duyumlarüstü duyumlana-

bilir", duyumlanabilircesine duyumlarüstü olarak belirleyen *anlatımdan* söz etmekteyiz. Bu anlatım Hegel'in (*Doğa Felsefesi, Mekanik*) *Ansiklopedisi*'ndeki zaman (zaman kadar uzam) tanımını harfiyen (burada bunun rastlantısal ya da dışsal olduğunu kabul edemeyiz) benimser. Hegel Kant'ın tanımına diyalektik bir yorum uygular, yani aşmayı (*Aufhebung*) getirir. Zaman, kendi-dışında-varlığın (tıpkı hakikati olduğu uzam gibi) olumsuz birimi olduğu için, zamanı her şeyden önce soyut ya da düşünsel (*ein Ideelles*) olarak çözümler. (Zamanın bu ülküselliği, ülküleştirmenin tümünün, dolayısıyla ideolojileştirmenin ve fetişleştirmenin –bu iki sürecin bir ölçüde birbirinden ayrılması gerekse de– tümünün de koşuludur kuşkusuz.) Böylece Hegel aşma devinimini, bu soyut ve düşünsel zamanın zamanlaştırılması olarak açıklığa kavuşturmak amacıyla şu uyarıyı eklemeden edemez: "Uzam gibi, zaman da duyarlığın ya da sezgi ediminin katıksız bir biçimi, duyumlanamaz duyumlanabilirdir... (*das unsinnliche Sinnliche*)." (Paragraf 258, M.de Gandillac çevirisi, Gallimard, 1970, s. 247. Bu parçaya ilişkin bir okuma önerisinde bulunmuştum: *Marges – de la philosophie*, Minuit, 1972, s. 49)]

Meta masa, dik kafalı köpek, ahşap kafa, unutmayalım ki, *bütün öteki metalarla* yüzleşmekteydi. Bir cephedir, pazar cepheler arasında bir cephedir, bir yüzleşmedir, alın alına gelmektir. Metaların işi öteki metalarladır, bu inatçı hayaletler kendi aralarında alışveriş yaparlar, kendi aralarındadır hep işleri, üstelik bir tek baş başa kalmakla da yetinmezler. Dans etmeleri bundandır işte. Görünüş böyle. Peki, ama metanın "gizemli kişiliği", emeğin meta olarak ele alınan ürününün "bilinmezlerle dolu kişiliği" emeğin "toplumsal biçimi"nden doğmaktaysa, söz konusu sürecin gizemli ya da gizli yanını çözümlemek gerekir ki; meta biçiminin gizi de budur (*das Geheimnisvolle der Warenform*). Bu giz, "quiproquo"dan, bir "karambol"den kaynaklanır.

Marx'tır bu sözü kullanan. Tiyatrolara özgü birkaç entirkaya sürükler gene bizleri: makineleşmiş hile (*mekhanè*) ya da kişi konusunda yanılma, bir suflörün sapkınca işe karışması yüzünden yineleme, sufle edilen söz, oyuncuların ya da kişilerin birbirinin yerine geçmesi. Burada karşımıza çıkan tiyatroya özgü *quiproquo*, anormal bir ayna oyunundan kaynaklanmaktadır. Ayna vardır, ama meta biçimi de bu aynadır, birdenbire işini yapmaz olur sanki, beklenen görüntüyü yansıtmadığı için de, aynada kendilerini arayanlar sonuçta bulamaz olurlar. İnsanlar "*kendi* emekleri"nin *toplumsal* kişiliğini tanımaz olurlar artık burada. Sıra onlara gelmiş, onlar da hayaletleşiyorlarmış gibidir her şey. Tıpkı vampirler gibi,[22] hayaletlerin de "kendine özgü yanı", aynadaki görüntüden, aynadaki gerçek, doğru görüntüden yoksun olmalarıdır (yoksun olmayan var mı sanki?). Bir hayalet nesinden tanınır ki? Aynada kendini bulamamasından. Bu, metaların *kendi aralarındaki alışverişte* oluşan bir şeydir. Birer hayalet olan bu metalar, üretici insanları hayalete dönüştürürler. Ve de tiyatroya özgü bu sürecin (görsel, kuramsal, ama bir yandan da optik, *gözlükçü*) tümü de gizemli bir aynanın yaratacağı etkiyi bağlar kendine: Bu ayna doğru biçimde yansıtmazsa, yani hayaletleştirirse, bunun ilk nedeni doğallaştırmış olmasıdır. Toplumsal biçimin beklenen yansısı olan meta-biçimin "gizemli yanı", insanlara "kendi emeklerinin toplumsal özellikleri"nin görüntüsünü yansıttığı sanıldığında, bu, aynanın inanılmaz görüntü yansıtma (*zurückspiegelt*) biçimidir: Doğallaştırarak nesnelleştirir böyle bir "görüntü." Birdenbire ortaya çıkar kendi gerçeği, bütün bu özellikleri, "bu şeylerin doğal toplumsal özellikleri olarak" (*als gesellschaftliche Natureigenschaften dieser Dinge*), emeğin ürününe kazınmış "nesnel" (*gegenständliche*) özellikler

22. Balzac'ın *La Peau de chagrin* adlı yapıtını okuma önerisi getiren Samuel Weber, sermayenin vampirsi kişiliğinden, bu capcanlı canavardan (*beseeltes Ungeheuer*) söz eder, bunu fetişin hayaletsi mantığıyla ilişkili biçimde ele alır. Bkz. *Unwrapping Balzac, A Reading of "La Peau de Chagrin"*, University of Toronto Press, 1979, s. 86, özellikle de Marx ile Balzac'a ayrılmış olan not 1, 2, 3.

olarak yansıtır. Bundan böyle, metalar arasındaki alışveriş durmadığı için de, geriye gönderilmiş, yansıtılmış olan görüntü de (biçimi bozulmuş, nesneleştirilmiş, doğallaştırılmış) dönen masalar olan özerk ve özdevingen, içlerine soluk üflenmiş bu "nesneler" arasındaki toplumsal bir ilişkinin görüntüsü olup çıkar. Aynaya ilişkin olan da bu nesneleştirici doğallaştırma eşiğinden itibaren hayaletsi olup çıkar: "Bu doğallaştırma, üreticilerin genel olarak işle kurdukları toplumsal ilişkinin görüntüsünü, tıpkı kendi dışlarında, nesneler arasında var olan toplumsal bir ilişki olarak yansıtır onlara. Emek ürünlerinin meta, duyumlarüstü duyumlanabilir şeyler, toplumsal şeyler haline gelmelerini sağlayan işte bu *quiproquo*'dur."[23]

Şey için olduğu gibi, emekçinin zamanla olan ilişkisi için de, toplumsallaşma, toplumsal-oluş işte bu hayaletselleşmeden geçer. Marx'ın burada betimlemeye çalıştığı, fetişizm ve dinsellik sorununa götürecek olan "olağandışı düşsel olaylar", işte, aynı anda, bir arada bu toplum *ve* hayaletsi oluşun öğesidir. Optiğe dayanarak yaptığı benzetmeyi sürdüren Marx, herhangi bir şeyin görme siniri üstünde bıraktığı ışıklı izlenimin, görme sinirinin uyarılması olmakla kalmayıp, gözün önünde ve dışında nesnel bir biçime büründüğünü de, gene aynı şekilde, kabul eder. Ama, görsel algı söz konusu olduğunda, der Marx, bir şeyden, bir dış nesneden başka bir şeye, göze doğru giden bir ışık vardır gerçekten (*wirklich*): "fiziksel şeyler arasındaki fiziksel bir ilişki." Ne var ki, meta-biçimi ile bunun kendini ortaya koyduğu emek ürünlerinin değer ilişkisinin ne "fiziksel doğası" ile ne de bundan kaynaklanan "şeysel (maddi) bağıntılarla " (*dinglichen Beziehungen*) ilgisi vardır. "Burada insanlar açısından bakıldığında, insanlar arasındaki belirli bir toplumsal ilişki, şeyler arasındaki bir ilişkinin düşsel biçimini (*die phantasmagorische Form*) almıştır yalnızca." Bir metanın (*merx*) başka bir meta ile ilişki kurar gibi, söyleşir, konuşur (*agoreuein*) ve pazarlık eder gibi olduğu her defasında, *mercatus* ya da *agora*'da, ticari şey-

23. *Le Capital*, a.g.y., s.82-83.

ler arasında gerçekleşen *alışverişe* ilişkin bu düşsel dünyanın, *aynı anda hem* insanın *socius*'unun, şeylerde nesneleşmiş emeğin doğallaşmasına, *hem de* meta olup çıkmış şeyin, sahneye artık kullanım değeri olarak değil de mübadele değeri olarak adım atan tahta masanın doğalsızlaşmasına, doğasızlaşmasına ve maddesizleşmesine denk düştüğünü görmüştük az önce. Marx bize, malların tek başına yürümeyeceklerini, başka başka mallarla buluşmak üzere pazara kendi başlarına gitmeyeceklerini anımsatır. Şeyler arasındaki bu alışveriş düşler dünyasından kaynaklanır. Mallara tanınan özerklik, insan biçimci bir yansıtmaya karşılık verir. Bu yansıtma da malların içine soluk üfler, ruh üfler, insanca bir ruh, bir *sözün* ruhunu ve bir *istencin* ruhunu üfler.

A. Bir *sözün* ruhu her şeyden önce, ama bu söz ne diyecek ki? Bu *persona*, bu oyuncu, bu kişi ne diyecek ki? "Metalar konuşabilseler, şöyle derlerdi: Kullanım değerimiz insanların ilgisini çekebilir. Ama, bir şey olduğumuza göre kullanım değeri ilgilendirmez bizi. Şey olarak kendimize baktığımızda, bizi ilgilendiren değerimizdir: Ticari şey olarak sürdürdüğümüz alışveriş (*Unser eigner Verkehr*) yeterince kanıtlar bunu. Birbirimize (*Wir beziehn uns*) ancak mübadele değeri olarak göndermede bulunuruz."[24] Tam anlamıyla dipsiz kuyu bu yapay retorik. Kısa bir süre sonra Marx da, iktisatçıların metanın bu düşsel ya da hayaletsi sözünü safyüreklice yansıttıklarını ya da yeniden ürettiklerini, bu sözün bir bakıma onların karınlarından konuştuğunu ileri sürecektir: İktisatçı, "malların ruhunun en derin köşeleri"nden (*aus der Warenseele heraus*) "konuşur." (A.g.y.) Ne var ki, "mallar konuşabilseler" (*Könnten die Waren sprechen*) dediğinde, Marx malların konuşamayacaklarını alttan alta kabul etmiş olmakta. Malları konuşturur Marx (tıpkı suçladığı iktisatçı gibi), ama, birer mübadele değeri olmaları hasebiyle konuştuklarını, konuştukları için de birbirleriyle alışveriş içinde olduklarını, konuştuklarını (paradoksal bir şey bu) söyletmek için ko-

24. A.g.y, s. 94-95.

nuşturur. Ne olursa olsun, mallara en azından konuşma yetisi bahşedilebileceğini söyler. Konuşmak, ödünç söz almak ve mübadele değeri olmak aynı şey burada. Konuşmayanlar ve bu nedenle de, ne mallara bakan ne de söyler gibi oldukları sözlere malların ilgisini çekemeyenler, kullanım değerleridir hep. Söze ilişkin, ama "Ben, metayım, konuşurum" diyerek kendini satan söze ilişkin bir kurgu çerçevesinde, Marx bir malın kalkıp da "Ben konuşurum" demesinin, söylediğinin gerçek olması, bir ruhu, derin ve kendi malı bir ruhu olması için yeterli olduğuna inanan (evet, ama kendisi de inanmıyor mu ki?) iktisatçılara bir ders vermek ister. İşte, konuşmak ile "konuşurum" demek arasında, benzetinin oluşturduğu farkın artık silindiği yerde bulunmaktayız şimdi. Kuru gürültü mü? *Much Ado about Nothing*: Marx bundan hemen sonra da, talih (rastlantı ya da yazgı) ile doğa (yasa, gereklilik, tarih, kültür) arasındaki karşıtlığı biraz acımasızca eğip bükerek Shakespeare'in oyunundan alıntı yapar: "*To be a well favoured man is the gift of fortune; but to write and read comes by nature.*"[25]

B. Şimdi de bir *istencin* ruhunu ele alalım. Metalar kendiliklerinden, istençle düşmezler pazar yoluna, işte bunun içindir ki "bekçileri" ve "sahipleri" de bu şeylerin içinde yaşıyormuş gibi davranırlar. "İstençleri" malların içine "yerleşip yaşamaya" (*hausen*) başlar. *İçine yerleşip yaşamak* ile *musallat olmak* arasındaki fark iyiden iyiye ele geçirilemez olup çıkar. Kişi, şeyin içine yerleşip yaşamakla yarattığı, deyim yerindeyse, nesnel musallat olmanın kendisine musallat olmasına izin vererek kişileşir. Kişi (şeyin bekçisi ya da sahibi), sözünü ve istencini, orada oturanlar olarak şeyin *içine* yerleştirdiği için yarattığı musallat oluş kendisine de musallat olur sonra; bu onun kişiselleşmesinde kurucu bir öğedir. *Kapital*'in "mübadele sürecini" ele alan bölümü musallat olma ve bunun yansımalarını yöneten yasalarla başlar:

25. A.g.y, s. 95.

> Mallar kendiliklerinden gidemezler pazara, kendi başlarına değiş tokuş edilemezler birbirleriyle. [...] malların bekçilerinin birbirlerine karşı, istençleri (*Willen*) bu şeylerin içine yerleşip yaşayan (*haust*) kişiler olarak davranmaları gerekir; öyle ki, içlerinden her biri, kendi malını yabancılaştırarak başkasının malını sahipleniyorsa, bunu ancak kendi istenciyle uyum içinde yapabilir, yani her iki kişide de ortak olan bir istenç edimi sayesinde yapabilir.[26]

Marx bundan, söz verme, sözleşme, anlaşma ve (kişilerin taktıkları ve "ekonomik ilişkilerin kişileştirilmesi"nden [a.g.y.] başka bir şeye işaret etmeyen) "ekonomik maskelerin" hukuki biçimine ilişkin bir kuram çıkartır.

Bu düşsel-şiirsel ya da düş-doğurucu sürecin betimlenmesi ise, "dinsel dünya"ya[27] benzetilerek, fetişizm konulu söylemin öncülünü oluşturacaktır.

Ancak bu konuya yeniden dönmeden önce, geriye doğru birkaç adım atıp birkaç tane soru oluşturalım. En azından iki soru.

İlk olarak şunu diyelim: *Kapital* burada yalnızca meta-biçimin hayaletleşmesini değil, bozulmuş bir yansıma yoluyla toplumsal bağın da karşılık olarak hayaletleşmesini çözümlüyorsa, bu durumda Marx'ın, Stirner insanın *ta* kendisinin ve de *kendisi için* bir hayalet-oluşundan dem vurmaya yeltendiğinde; veya korkusuyla kendine ilişkin, yani insan olarak tüm tarihine ilişkin

26. A.g.y., s. 96. Marx da Shakespeare gibi, ama ondan değişik biçimde, sözleşme ve yemin düşünürüydü; bu açıdan, *Alman İdeolojisi*'nde yemin konusunda alay yollu söylediklerine (bkz. s.186) başvurmak yeterli olacaktır.

27. Marx'ın aldığı yol nasıl yorumlanırsa yorumlansın, en azından *1844 Elyazmaları*'nın Üçüncüsü'nün ölüm ve duyular konusunda, duyuların kendi kılgıları içinde nasıl "kuramcı" olup çıktıklarını, böylece deyim yerindeyse duyumlanabiliri duyumsuzlaştırdıklarını ve "öznelcilik ile nesnelcilik, ruhçuluk ile maddecilik, etkinlik ile edilgenlik arasındaki" tüm karşıtlıkları peşin peşin yıkıp çökerttiği konusunda söylediklerine kadar geri gider. Marx, bunu yalnızca kuramsal bir görev kabul edecek bir felsefe tarafından çözüme kavuşturulamaz damgası yiyecek bu karşıtlıkların toplumsal kılgı ve toplumun durumu sayesinde ortadan kalktığını ya da kalkması gerektiğini daha o zamandan düşünüyordu ve bana kalırsa da düşünmeye hep devam edecektir. Bkz. *1844 Elyazmaları*, E. Bottigelli çevirisi, Editions sociales, s. 90 ve sonrası.

oluşturduğu kavramı kuran ve kendi hayaletinden korkan bir insandan söz etmeye yeltendiğinde onunla acımasızca alay etmiş olmasına (geriye dönük olarak gene kuşkusuz) ne demeli? Kendine esinlediği korkudan korkarak kendini yaptığı bir *kendi kendini korkutmadan* söz etmeye yeltendiğinde Marx'ın onunla acımasızca alay etmiş olmasına ne demeli, peki? Kendi yasının tarihi ve çalışıp durması, kendi yası, insanın kendine özgü yanı olarak taşıdığı yasın tarihinden dem vurmaya yeltendiğindeki alaya ne demeli? Ahşap masanın hayaletleşmesini betimlediğinde, dünyaya hayaletler getiren ve kafasıyla kafasının içinde, kendi içinde kendi dışında, kendinden kalkarak hayaletler doğuran hayaleti betimlediğinde, Stirner'in yazınsal dilini hangi düşünceyle, hangi yansımayla yeniden üretir Marx? O Stirner ki, kendisi alıntılar yapıp *Alman İdeolojisi*'nde kullanmıştı; bu alıntılar bir bakıma kendi yazarına karşı kullanılmıştı, yani suçlayıcı, kendisi tarafından hazırlanmış esas suçlama maddesiyle suçlanmıştı. ("Kendi "sanrıları"nın (*Fieberphantasien*) dünyasından başka bir şey olmayan bir dünyayla, hayaletlerden oluşan bir dünyayla (*als Gespensterwelt*) karşı karşıya kalan, s. 20'deki erişkin, çıldırma (*phantasierenden*) tehlikesi içinde kıvranırken, "kendi kafasından doğmuş varlıkların (*eignen Gerburten seines Kopfs*)" kafası içinde kalmaya devam ederek kafasını aştığını görür."[28]

Sonsuza dek geliştirilebilir bu soru. Ya akışını keselim ya da başka bir koldan devam edelim.

İkinci olarak şunu diyelim: Aynı şeyin, örneğin ahşap masanın, kullanım değeri içinde sıradan bir şeyin ötesine geçemeden, bundan *sonra*, meta olarak *sahneye* adım attığını söylemek, hayalet uğrağına bir köken bağış etmek demektir. Söz konusu şeyin kullanım değeri olduğu gibi kalmıştır, der gibidir Marx. Olduğu gibidir, kendiyle özdeştir kullanım değeri. Tıpkı sermaye gibi düşler doğuran durum da mübadele değeri ve meta biçimiyle başlayacaktır. Hayalet işte ancak bu sırada "girer sahneye."

28. L'Idéologie allemande, a.g.y., s. 184.

Marx'a göre daha önce orada değildir. Kullanım değerine musallat olmak için bile orada değildi. Peki, ama daha önceki aşama konusunda, yani şu sözde kullanım değeri, hani mübadele değeri ile meta-biçimi oluşturan her şeyden arınmış bir kullanım değeri konusunda nasıl böyle emin olunabiliyor ki? Böyle bir ayrım olduğu konusunda kim güvence veriyor ki bize? Burada söz konusu olan şey, bir kullanım değerinin var olduğunu ya da bu kullanım değerine göndermede bulunma gerekliliğini yadsımak değil, kesinlikle katıksız olduğundan kuşkulanmaktır yalnızca. Yok, eğer kesin katıksızlığı sağlanmış değilse, bu durumda düşsel dünyanın doğuşunun, adı geçen mübadele değerinden önce, yani genel olarak değerin değerinin eşiğinde başladığını söylemek ya da meta-biçimin, meta-biçimden önce başladığını, onun da ondan önce başladığını söylemek gerekecektir. Marx'ın henüz "dans etmeye" koyulmadığını varsaydığı ahşap masanın ahşabı, basit *hylè*, adı geçen sıradan duyumlanabilir şeyin adı geçen kullanım değerinin biçiminin, *hylè*'sini biçimlendiren biçimin ona en azından yinelenebilirliği, yerinin tutulabileceğini, değiş tokuşu, değeri vaat etmesi ve yaşanabilecek sayısız yineleniş boyunca hep aynı olarak görülmesini, vb. sağlayacak bir ülküleştirmeyi, karınca kararınca, başlatması gerekirdi. Katıksız kullanım olmadığı gibi, ticaret yani alışveriş (değer, kültür, ruh(!), anlam, dünya, başkasıyla olan ilişki, her şeyden önce de başkasının yalın biçimi ve izi denilsin, nasıl adlandırılırsa adlandırılsın) ve değiş-tokuş olanağının peşin peşin bir *kullanım-dışı* duruma (yararsız anlamına indirgenemeyen, bunu aşan bir anlam) sokmadığı tek bir *kullanım değeri* bile yoktur. Bir kültür, kültürden ve de insanlıktan önce başlamıştı. Sermayeleşme de kültürden ve insanlıktan önce doğmuştu. Bu da, işte tam da bunun için onlardan sonra da yaşamda kalmaya yazgılı olduğunu söylemekle. (Başka bir bağlamda, mübadele değeri için de aynı şey söylenebilirdi zaten: Mübadele değeri de, değiş tokuşun ötesinde bir bağış vaadi ile kaydolmuş ve aşılmıştır. Ticari eşdeğer başlatır gibi yaptığı dansı, şu ya da bu biçimde, durdurur ya da

mekanikleştirir. Lütuf değerin ta kendisinin, kullanımın ve değiş tokuşun, tekniğin ve pazarın ötesinde verilmiş değilse de, vaat edilmiştir, ama asla dansa *teslim* edilmemiştir).

Kullanım değeri, ortadan yok olmaksızın, bir tür sınır olup çıkar, bir sınır-kavramın bağıntısı, hiçbir nesnenin ne denk düşebileceği ne de düşmesi *gereken*, dolayısıyla genel (ne olursa olsun, daha genel) bir sermaye kuramı çerçevesinde karmaşıklaştırmak gereken katıksız bir başlangıç olup çıkar. Daha başka bir sürü vargı dışında tek bir vargı çıkaracağız bundan, o da şu: Kullanım değerine ilişkin bu sınır-kavram, eğer bizzat kendisinin hâlâ bir parça kullanım değeri varsa (bilindiği üzre, düşsel ya da ülküsel, dolayısıyla belirli bir düşsellik tarafından daha baştan arındırılmış bir kökenden kalkıp, "düşler doğuran" süreci konu alan bir çözümlemeyi *yönlendirmeye* olanak tanımak gibi) peşin peşin yakalanmıştır zaten bulaşıcı hastalığa, yani kendi ötekisi (yani, masanın ahşap kafasında dünyaya gelecek olan, meta-biçim ve onun hayalet dansı) önceden yerleşmiştir içine, yaşamaktadır içinde, musallat olmuştur ona. Şurası kesin ki, meta-biçim kullanım değeri *değildir*, Marx'a hak vermek ve bu ayrımın bize sağladığı çözümleme gücünü hesaba katmamız gerekir. Ama meta-biçim kullanım değeri *değilse, şu anda değilse,* hatta *elle tutulur anlamda burada* değilse bile, ahşap masanın kullanım değerini *peşin peşin* etkiler gene de. Daha sonra olacağı hayalet gibi peşin peşin etkileyip yasa büründürür, ama musallat olma da orada başlar zaten. Zamanı da, burada bulunuşunun vakitsizliği de, *out of joint* varlığı da. Musallat olma burada bulunmak demeye gelmez, musallat oluşu bir kavramın kuruluşuna dahil etmek gerekir. Her tür kavramın, en başta da varlık ve zaman kavramlarının. Burada, musallat-bilim dediğimiz de budur işte. Varlıkbilimin buna karşı çıkışıysa cin kovma çerçevesindedir yalnızca. Varlıkbilim bir def ediştir.

Metanın "gizemli niteliği" kayda girmeden önce kayda girer, metanın alnına ya da ekranına, koca koca harflerle yazılmadan önce gösterir ana çizgilerini. Başlamadan önce başlar her şey.

Marx hayaletin *nerede, hangi anda,* kesinkes hangi *anda* sahneye adım attığını bilmek ve öğretmek ister, ki bu da bir cin kovma biçimidir zaten, hayaleti buyruk altında tutma biçimidir: Bu sınır öncesinde orada değildi, erksizdi. Bizse, tam tersine bu anın *tiyatromsu abartısı* öncesinde, "meta olarak sahneye girer girmez, duyumüstü duyumlanabilir şeye dönüşür"den önce hayaletin kuşkusuz tanımı gereği, şahsen belirmeksizin belirdiğini iddia ediyoruz. Ama daha baştan kullanım değerine, yani inatçı masanın ahşabının ayak diremesine yinelenmeyi (yani, başka şeyin yerini tutmayı, değiş tokuş edilebilmeyi, yinelenebilirliği, tikelliğin ta kendisinin deneyimi olarak tikellik yitimini) kazıyarak, yani bunlar olmaksızın hiçbir kullanımın belirlenemeyeceği yinelenmeyi kazıyarak belirmiştir hayalet. Ampirik bir varsayım değildir bu musallat oluş. Öyle ki, bu musallat olma olmaksızın kullanım değeri kavramı da, genel olarak değer kavramı da oluşturulamayacak, hiçbir maddeye ilişkin bilgi verilemeyecek, yararlı ya da satılabilir de olsa, hiçbir masa, ne ahşap masa ne de hiçbir kategori çizelgesi belirlenemeyecektir. Emirlerin yazılı olduğu hiçbir Levha da belirlenemez. Yine bu olmaksızın, örneğin Marx'ın şöyle bir apaçıklığı anımsatmak için yaptığı gibi, kullanım değeri kavramı yeterince karmaşıklaştırılamaz, bölünemez ya da çatlatılamaz; söz ettiğimiz apaçıklık örneği şudur: varsayılan ilk sahibi açısından, onu pazara taşıyan insan açısından, *başkalarına* sunulan kullanım değeri olarak ele alınan ilk kullanım değeri bir değişim değeridir.[29] "Kullanım değeri olarak gerçekleşebilmelerinden önce, malların değer olarak gerçekleşmeleri gerekir" (*a.g.y.*) Ve de *vice versa*, ardışık-zamanlılığı *döngüsel* kılıp, ayrımı karşılıklı içermeye dönüştüren şey için de geçerlidir aynısı: "Öte yandan, (metaların) değer olarak gerçekleşebilmelerinden önce kullanım değeri olarak görülmeleri gerekir" (*Toplu Yapıtlar*, s. 98). Herhangi bir metanın kullanım değerine başka herhangi bir metanın da paraya dönüşmesi, dolaşım çemberinde bağımsız bir durma noktası, bir durmayı belir-

29. *Le Capital*, a.g.y, s. 97.

tirse de, dolaşım sonsuz bir süreç olmayı sürdürür. Meta-Para-Meta dolaşımı, bu eksiksiz dolaşım, *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nin[30] ısrarla anımsattığı gibi, "ne başı ne de sonu olmayan bir dizi"yse, kullanım değeri, meta ve para arasında her yönde başkalaşım olanaklıdır. Madeni para-metanın (*Geldware*) kullanım değerinin de kendiliğinden "ikiye bölündüğünü" hiç hesaba katmıyoruz: İnsan, kendi doğal dişlerinin yerine altın protezler taktırabilir, ama bu, Marx'ın "biçimsel kullanım değeri" dediği ve paranın özgül toplumsal işlevinden kaynaklanan kullanım değerinden başka bir kullanım değeridir.[31]

Bütün kullanım değerleri *başkasına* ya da *başka bir kez* hizmet vermenin damgasını taşıdığı için, bu yinelenebilirlik ya da bu başkalık nedeniyle kullanım değeri *a priori* biçimde eşdeğerler pazarına yansıtılmış olur (söylemeye gerek bile yok ki, bunlar eşdeğer olmayanlar arasında eşdeğerdirler hep ve daha önce sözünü ettiğimiz çifte *socius*'u varsayarlar). Bir kullanım değeri kökeninde yatan yinelenebilirlik nedeniyle, peşin peşin vaat edilmiştir, değiş-tokuşa ve de değiş-tokuşun ötesine vaat edilmiştir. Eşdeğerler pazarına atılmıştır peşin peşin. Meta içinde ruhunu hep yitirme *tehlikesi* olsa da, bu yalnızca kötü bir şey değildir. Meta, farkları silip ortadan kaldırdığı için *doğuştan* "kiniktir"; ancak eğer doğuştan gelme bir biteviye hale getirme özelliğine sahipse, "doğuştan, büyük bir kinik eşitleyiciyse eğer" (*Geborner Leveller und Zyniker*, s. 97), bu kökensel kinizm kullanım değerinde, tıpkı bir masaymışçasına dört ayağı üstünde dikilen bu köpeğin odundan yapılma kafasında *daha o zamandan beri hazırlanmaktaydı*. Marx'ın metaya ilişkin söylediklerini biz de masa için söyleyebiliriz. Peşin peşin olduğu, gelecekte de olacağı meta gibi, kendini satmaya başlar bile kinik kadın, "yalnız ruhunu değil bedenini de, Maritorne'dan da daha kısmetsiz olsa bile, başka herhangi bir kadınla değiş-tokuş edilmeye her an hazır bulunmaktadır"(a.g.y.). Anımsanacağı gibi

30. *Critique de l'économie politique* (1859), a.g.y., s. 349.
31. *Le Capital*, a.g.y., s. 102.

Marx işte bu kökensel orospuluktan söz ederken Atinalı Timon'u ve peygambersi lanetini alıntılamaktan hoşlanırdı. Ne var ki, eğer meta ahlâk bozarsa (verdikleri yapıtlar birer ticari değer olup çıktığında sanat, felsefe, din, ahlâk, hukuk) tehlikeye attığı değeri zaten onaylıyordu demektir meta-oluş. Örnek verelim: Eğer bir sanat yapıtı meta olabiliyorsa ve bu süreç kaçınılmaz gibi görünüyorsa, bunun bir nedeni de metanın, bir sanatın ilkesini, şu ya da bu biçimde, işletmeye koymuş olmasıdır.

Eleştirel bir soru değil bu, eleştirel sorgulamanın haklı ve gerekli biçimde işleyişini güvence altına alan, gönül rahatlatıcı sınırların, tehlikeli, eleştirel sınırların yapıçözümüdür daha çok. Kant sonrası Alman ideolojisine özgü, iki kez yinelemeli, bir eleştirinin eleştirisi de diyemeyiz bu yapıçözüme. Ama daha da önemlisi, fiyatların eşdeğerliği temelinde, her şeyin meta olup çıkacağı genel bir düşselleştirici sürece zorunlu olarak sürüklemediğidir. Daha önce başka başka yerlerde de dikkat çektiğimiz gibi, meta-biçim ya da kullanım değeri kavramının, kabına sığmayıp her yanı kaplayan bulaşıcılığa yakalanmış olması da işin cabası. Sermayeleşmenin kesinlikli sınırı yoksa, bunun nedeni onun da kabına sığmaz duruma sokulmuş olmasıdır. Düşselleştirici süreci sınırları artık burada bulunma ve bulunmama, elle tutulur gerçeklik ve elle tutulamaz gerçeklik, duyumlanabilir ve duyumlarüstü arasındaki basit karşıtlık aracılığıyla artık ne denetlenebilir ne de saptanabilir olmadığı için, böylelikle yeniden açılmış olan boş alanı, farklılıklar konusundaki *başka* bir yaklaşımın ("kavramsal" olarak ve "gerçekten") yapılandırması gerekmektedir. Bu başka mantıksa, çözümleyici yaklaşımın belirlenimlerini ve farklarını ortadan kaldırmak bir yana, başka kavramları da çağırır yanına. Hem daha ince hem de daha kesinlikli biçimde bunların yeniden kaydedilmesi umulabilir rahatlıkla. Eleştirinin ilerlemesine olduğu kadar yaşanan bu kesintisiz yeniden yapılanmaya da bir tek odur çağrıda bulunabilecek olan. Sınırların bu askıya alınışı, din, ideoloji ve fetişizme ilişkin söylemi de etkileyecektir. Ancak, vaat ya da bekleyişin açılışında

bile olsa, *ilk belirişinden önce*, hayaletin orada olduğunu bilmek gerek: Haber vermişti kendini, daha ilk kezde bile ikinci kez olacak. *Aynı anda iki kez*, bu zamanın ve bu uzamın kökensel yinelenirliği, indirgenmez sanallığı. İşte, bir olayın "zamanını" ya da tarihini başka biçimde düşünmek bunun için gerekir. Bir daha, *again: "Ha's this thing appear'd againe tonight?"*

Kapital'in açılışında cin kovma mı var yoksa? Perde açılıyor, ama perde, perde açılması üstüne mi açılıyor? İlk kitabının ilk bölümünden başlayarak mı? Ne denli gizilgüçsü, ne denli hazırlayıcı, ne denli gizilgüç halinde görünse bile, öncül konumundaki bu cin kovma, bu koca yapıtın tüm mantığına imza üstüne mühür basacak kadar bir güç biriktirmiş olabilir mi acaba? Devasa eleştirel bir söylemin akışı, def edici bir törenle kesintiye mi uğratılmış oluyor? Hâlâ yaşamdan söz edilebilirse eğer, yaşamsal ve önceden elde edilip de zorunlu bir kalıntı oluşturmuş şey gizlice, gölge gibi eşlik ediyor mu ona, arkasına mı takılmış yoksa peşi sıra mı getiriyor? Kökenlerden gelen, ama daha sonra her an miras alınan bir kalıntı tarafından mı? Yoksa, bu def edici kalıntı, akıldan çıkmazcasına, devrimci vaadin bir parçası değil mi? *Kapital*'i devindiren buyrultunun ya da yeminin bir parçası değil mi yoksa?

Kapital'de okuduğumuz her şeyin, Marx'ın *sonlu bir çılgınlığa* yöneltmiş olduğu bir bakış açısı olduğunu aklımızdan çıkarmayalım. Kısa bir süre için olsa bile, deliliğin diline, bir anlatım çıldırısına (*Verrücktheit*), başvuran, hâlâ çevirisi yapılmaya devam edilen soyut insan emeğinin genel bedenlenişi, yani ona kalırsa, son bulmaya yazgılı bir çılgınlık konusundaki kendi söylemiydi *Kapital*.[32] "Bu çıldırtıcı biçimde beliren şeye" (*in dieser verrückten Form* [a.g.y.]) son vermek *gerekir, verilebilecek, verilebilmesi gerekir* der Marx. Bu hayaletlerin ve bu çıldırının son bulduğu *görülecek* (şöyle çevirelim: *geldiği görülecek*) diye düşünür açıkça Marx. Gerekir, çünkü bu hortlaklar burjuva ekonomisinin kategorileriyle ilintilidir.

32. A.g.y., s. 87.

Şu ya da bu çıldırı mı ya da hortlaklar mı? Yoksa genel olarak hayaletimsi olan mı demeli? Hemen hemen tüm sorumuz da tüm sakınımımız da bu. *Kapital*'in ele aldığı şu hayaletin, şu *Spuk*'un meta ekonomisinin sonuçlarından biri olmaktan öteye geçmediğini hiçbir ikircikliğe fırsat bırakmaksızın açıkladığında, Marx'ın genel anlamda hayaletle işini bitirmeyi düşünüp düşünmediğini, bunu gerçekten isteyip istemediğini bile bilmiyoruz. Meta ekonomisinin sonuçlarından biri olduğu için de, öteki üretim biçimleriyle birlikte ortadan yok olması gerektiğini, yok olması gerekeceğini düşünüp düşünmediğini, bunu gerçekten isteyip istemediğini bile bilmiyoruz:

> Burjuva ekonomisinin kategorilerini işte bu tür [çıldırtıcı, demişti az önce Marx] biçimler oluşturur. Bunlar, tarihsel açıdan belirlenmiş bu toplumsal üretim biçiminin, yani meta üretiminin üretim ilişkileri açısından toplumsal geçerliğe, yani bir nesnelliğe sahip düşünce biçimleridir. Başka üretim biçimlerine doğru kaçacak (*flüchten*) olursak, meta dünyasının tüm gizeminin, meta üretimi temelinde gerçekleştirilmiş emek ürünlerini hayaletsi bir sis perdesiyle saran büyülerin tümünün de bir an içinde ortadan yok olduğunu görürüz. (*Aller Mystizismus der Warenwelt, all der Zauber und Spuk, welcher Arbeitsprodukte auf Grundlage der Warenproduktion umnebelt, verschwindet daher sofort, sobald wir zu andren Produktionsformen flüchten*). (a.g.y.)

Alıntı yaptığımız yeni çeviri, daha öncekilerin tümünün de düzenli biçimde silip geçtiği noktada, hayalete (*Spuk*) yapılan göndermeyi, sözcüğü sözcüğüne yapılan bu göndermeyi çok iyi vurgular. Marx'ın, gizemleştirmenin, büyücülüğün ve hortlağın ortadan dolayımsızca hemen yok olacağına en azından inanmak ya da bizi inandırmak istediğini de vurgulamak gerekir: Marx'a göre, meta üretimi son bulduğunda, son bulduğu görüldüğünde (görüleceğinde), hemen o anda, saniyesinde, aynı geldikleri gibi, büyü yapılmış gibi, *dağılacaklar, gözden yitip gideceklerdir* (burada haber kipi kullanılmıştır). Bunun için, Marx'la birlikte, bizim de meta üretiminin herhangi biçimde son bulabileceğini varsaymamız gerekir. Marx, "bir an içinde", "ortadan kalkar

kalkmaz", *sobald*, der, her zamanki gibi, bulutsu belirişler olarak kabul ettiği hayaletin, dinin ve fetişin bir zaman ortadan kalkacağından söz eder. En başta da hakikat olmak üzere, her şey sis perdesi ardındadır, bulutlarla sarmalanmıştır (*umnebelt*). Buz gibi geceleyin bulutlar dolaşır etrafta, *ghost*'un belirişine yer veren Hamlet dekoru ya da manzarası. (*It is past midnight, bitterly cold, and dark except for the faint light of the stars*).

Kapital böyle önemli bir cin kovma sahnesiyle, def edişin böylesine yüceltilmesiyle açılsa bile, bu tehlikeli, bu eleştirel kerte hiç de yıkılmamış olur, saygınlığından hiçbir şey yitirmemiş olur. Sahip olduğu olayın ve açılış niteliğinin tümünü yok etmemiş olur en azından. Düşüncenin, hiçbir zaman def ediş dürtüsünün hakkından gelemediğini ileri sürmekteyiz. Def ediş dürtüsünden doğduğunu söylemek daha doğru olurdu. Yemin etmek ya da def etmek, düşüncenin sınırı olduğu kadar, kısmeti ve yazgısı da değil midir zaten? Sonlu olma yetisi değil midir? Hep birden çok def edişler arasından birini seçmekten başka bir seçenek var mı ki önünde? En varlıkbilimsel, en eleştirel, en tehlikeli sorunun hâlâ kendini koruduğunu biliyoruz gene de. Bu sorunun *ifade biçiminin* ta kendisi ya barikatlar dikmekte ya da siperler kazmakta, girintili çıkıntılı geçitlerle çevirmekte her yanını, mazgal deliklerinin sayısını arttırmakta. Çok enderdir doğrusu başıbozuk yürüdüğü. İfade biçimiyse büyülü, ayinsel, saplantılı, bazen duaya benzeyen bazı *düsturlara* başvurur. Dehşet salan kalkanların ardına sığınmış bekçiler ve savaş tuzakları yerleştirip kendi alanının sınırlarını çizer. Sorunsallaştırma bile yadsımaya, yani def etmeye özen gösterir (*problema*, bir kalkandır, bir zırhtır, ısrarla söylüyoruz ki, gelecekteki soruşturmanın önündeki bir görevdir, görev olduğu kadar da tabyadır). Eleştirel sorunlaştırma hayaletlerle çarpışmayı sürdürür. Kendinden korkar gibi korkar hayaletlerden.

Bu soruları ortaya koyduktan, daha doğrusu askıya aldıktan sonra, aynı bölümde, gene aynı mantığa dayanarak, *Kapital*'in fetiş konusunda söylemek istediklerine geri dönebiliriz belki de.

Unutmayalım ki, burada söz konusu olan şey, "meta" fetişi *görülebilir* (*sichtbar*) olur olmaz, "para" fetişinin gizinin "meta" fetişinin gizine indirgendiğini kanıtlamadır. Marx, göz alıp köreltircesine *görünür ya da apaçık*, diye ekler aynı derece gizemli bir biçimde; başvurduğumuz Fransızca çeviride "göz oyarcasına" denir:[33] *die Augenblendende Rätsel des Warenfetischs.*

Oysa, bilindiği gibi, ideoloji alanının özerkliği de, dolayısıyla kendi etkililiği de, açıkça görülebilen bir özerklikle sınırlı kalmayıp, ahşap masanın dik kafalılığını andırmasına rastlantı deyip geçemeyeceğimiz bir tür özdevinim yetisine de sahip düzeneklerle bütünleşmesi de, bir tek dinsel dünyaya gönderme yaparak açıklanabilir. Meta-biçimin "gizemli" niteliği ve gizinden (*das Geheimnisvolle*) söz ederken, fetişizme ve ideoloji alanına adım atmış olduk. İdeoloji alanı ile fetişizm birbirlerine indirgenmeseler de, ortak bir durumu paylaşmaktalar. Oysa, der *Kapital*, bu biçimin üretimi ve fetişleştirici özerkliği "din dünyasının bulutsu bölgesi" (*die Nebelregion der religiösen Welt*), dinsel benzetme sayesinde anlaşılabilir. Bu andırışmaya yönelme gereğini Marx, oluşunu çözümlediği "düş doğuran biçim"in sonuçlarından biri olarak sunar. Şeyler arasındaki nesnel ilişki (*malların kendi aralarındaki alışveriş* demiştik biz buna) insanlar arasındaki toplumsal ilişkinin düşsel bir biçimiyse *eğer, bu durumda* olanaklı tek benzetmeye, yani dinsel benzetmeye başvurmamız gerekecektir: "İnsanların belirlenmiş toplumsal ilişkisi, insanların gözünde şeyler arasındaki bir ilişkinin düşsel biçimine bürünür burada." Sonuç: "Bir benzetme bulmak için (vurguluyorum: *Um daher eine Analogie zu finden*) din dünyasının bulutlu kesimlerine doğru kaçmamız (gene ya da şimdiden *flüchten*) gerekir."[34]

Fetişizmin ideoloji ve din dünyası ile olan ilişkisinin ne denli önemli bir kazanım olduğunu söylemeye gerek bile yok. Şimdi aktaracağımız tümcelerde, fetişizmin tümdengelim yoluyla

33. A.g.y., s. 106.
34. A.g.y., s. 83

çıkarsanması ideoloji dünyasına, ideolojinin özerkleşmesi kadar özdevingenleşmesine de uygulanabilir:

> Bu dünyada (din dünyasında), insan beyninin ürünleri [gene insanların kafası, *des Menschlischen Kopfes*, tıpkı, biçimi meta-biçim olur olmaz, yani *hemencecik* –kafasının içinde kafasının dışına– kuruntular doğurabilen masanın ahşap kafası gibi] kendilerine özgü yaşama sahip (*mit eignem Leben*) birbirleriyle de insanlarla da ilişki sürdüren özerk kişiler gibidirler. [...] Ben buna fetişizm diyorum, meta olarak üretilir üretilmez emek ürünlerine katılan (*anklebt*) ve giderek meta üretimden ayrılmaz olup çıkan fetişizm diyorum. Meta dünyasının bu fetiş kişiliği, daha önce yaptığımız çözümlemenin bize gösterdiği gibi, meta üreten emeğin kendine özgü toplumsal kişiliğinden kaynaklanmaktadır. (a.g.y.)

Başka deyişle, üretim olur olmaz, fetişizm de çıkar ortaya: ülküleştirme, özerkleşme ve özdevingenleşme, maddesizleşme ve hayaletin bedenlenmesi, her tür çalışmayı kapsayan yasın çalışıp durması, vb. Marx bu her şeyi kapsamayı meta üretimiyle sınırlamak zorunda olduğuna inanır. Bizce bu, daha önce sözünü ettiğimiz cin kovmadan başka bir şey değil; burada da askıda bırakıyoruz gene bu soruyu.

Din dünyası, demek sıradan bir ideolojik görüngü ya da hayaletsi bir üretim değildir. Bir yandan, hayaletlerin üretimine ya da ideolojik düşsellik üretimine kökensel biçimini ya da başvuru paradigmasını, ilk "andırışmasını" verir. Öte yandan da, (her şeyden önce ve de aynı nedenden dolayı) burada ayrıcalıklı kıldığımız, boş, soyut, kuru ve zorunlu olarak belirlenmemiş biçimiyle mesihsel olan ve öte dünya bilgisi yoluyla, din dünyası, ne denli gizli ya da çelişkili görünse bile, buyrultusunu burada yeniden ileri sürüp savunduğumuz kurtarıcı Marksizmin "ruhunu" biçimlendirir.

Genel bir sorun olarak fetişleşme konusuna girmek istemiyoruz burada.[35] Kuşkusuz, daha ilerki bir tarihte yapacağımız çalış-

35. Fetişleşme sorununu genel biçimiyle başka bir yerde ele almayı denemiştim (bkz. özellikle *Glas*, Galilée, 1974, s. 51, 149, 231 ve devamı, s. 249 ve

malardan birinde, fetişleşmeyi hortlaksı hayaletleşme sorununa bağlamak gerekecektir. Her yana doğru sınırsızca açılmasına rağmen, bu kazanımı en azından *üç ayrı bakış açısından* ele alıp kavrayabiliriz:

1. Genel olarak fetişist hayaletlik ve *Kapital*'deki yeri.[36] Meta değerinin sahneye girmesi ve ahşap masa koreografisinden bile önce, emeğin tortusal ürününü hayaletsi bir nesnellik (*gespenstige Gegenständlichkeit*) olarak tanımlamıştı, Marx.[37]

2. Bu kuramsal uğrağın Marx'ın *corpus*'undaki yeri. *Alman İdeolojisi*'nde hayalet ve ideoloji dünyası konusunda söylenenleri yadsıyor mu yadsımıyor mu? Kuşku duyulabilir pekâlâ. Ne kopuş ne de türdeşlik biçiminde bir ilişki söz konusudur.

---

dev., s. 264 ve dev.). Fetişizm ve ideoloji arasındaki ilişkiler konusunda bkz. Sarah Kofman, *Camera obscura - de l'idéologie*, Galilée, 1973, özellikle de *La table tournante* adlı bölümden (s. 21) hemen önce ve hemen sonraki sayfalar ve Etienne Balibar, *Cinq études du matérialisme historique*, a.g.y., ("Fetişizm kuramı" konusunda), s. 206 ve dev.

36. Bkz. Etienne Balibar, a.g.y., s. 208 ve dev.

37. Bu hayaletsi nesnelliğin kendi bedeni, duyumlanabilir maddiliği içinde biçimlenir, sertleşir, dikilir ya da taşlaşır, yumuşak ve farklılaşmamış bir tözken billurlaşır, biçimden yoksun bir artıkken kurumlaşır: "Şimdi de emek ürünlerinden geriye kalan şu artığı ele alalım. Emekten geriye kalan şey gene aynı hayaletsi nesnelliktir bir tek, farklılaşmamış insan emeğinden oluşan basit peltemsi bir şeydir (*Gallerte*: jelatin, türdeş kitle anlamında), yani harcanma biçimine bağlı olmayan, insanın işgücünün harcanmasından oluşan peltemsi bir şeydir. Bütün bunlarda hâlâ görülebilen şey [onlarda kendini gösteren her şey: *Diese Dinge stellen nur noch dar*] üretilmeleri için insanın emek gücünün harcanmış olmasıdır. İşte, tümüne de ortak bu toplumsal tözün billurlaşmaları (*Als Kristalle*) oldukları için birer değerdirler, birer meta değeridirler." (*Le Capital*, a.g.y., s. 43)

Adı geçen "hayaletsi nesnellik" (*gespenstige Gegebständlichkeit*) konusundaysa bkz. Samuel Weber (a.g.y., s. 75). Weber, Marx ile Balzac arasında, meta-kuruntunun dişil kişiliğini vurgular haklı olarak. Doğrusu pek çok belirti var bu yönde. Peki, ama bir fetişin cinsiyetini nasıl kesinleştirebiliriz ki? Durmadan cinsiyet değiştirmez mi? Duraklama aşamaları ne olursa olsun, geçişin ta kendisi değil mi?

Kısa süre önce yayımlanan bir yazısında, Thomas Keenan, daha başka şeyler yanında, bu "hayaletsi gerçekliğin" "damıtılmış yanlarını" da çözümler: "Dans la rigueur de l'abstraction, les spectres seuls survivent" ("*The Point is to (Ex)Change It*", içinde *Fetishism as Cultural Discourse*, yayına hazırlayanlar E. Apter ve W.Pietz, Cornell University Press, 1993, s.168).

3. Marx'ın yorumlanmasıyla sınırlı kalmayan bütün bu boyutların ötesinde, *günümüzde* Din ile Tekniği eşi görülmedik bir biçimde birbirine bağlamış olan her şey yatmaktadır.

A. Her şeyden önce, ister köktendinci olsun ister olmasın, dinsel dünyanın geri dönüşünün benimsediği özgün biçim söz konusu; bu geri dönüş ulusa, devlete, uluslararası hukuka, insan haklarına ve *Bill of Rights*'a ilişkin tüm sorunları, kısacası tüm yurdunu Kudüs'ün en azından belirtisel biçimde kendini göstermesinde ya da şurada burada, yeniden sahip çıkılmasında toplayan şeyi ve orada kurulan ittifak düzenini üst-belirlemekte. Bunlar nasıl ilintilinebilir? Burada aynı ismi vererek söz ettiğimiz mesihsel iki uzam nasıl ayrılabilir birbirinden? Mesih'in çağrısı evrensel bir yapının kendi malıysa, geleceğe, yani deneyimin ta kendisine ve deneyimin diline (bekleyiş, vaat, gelecek olanın olayına duyulan bağlılık, eli kulağındalık, ivedilik, kurtuluş gereği, hukukun ötesinde adalet, ötekine burada bulunmayana, burada bulunuş olarak burada bulunmayana ya da canlı olmayana verilen emanet, vb.) yönelik tarihsel bir açılımsa eğer, İbrahim'den gelen mesihçilik biçimleriyle nasıl *bir arada* düşünmeli? Bu çağrı soyut çölleşme ya da ötekinin kökensel koşulunu mu oluşturuyor? İbrahim'in mesihçiliği bir ilk biçimleniş örneği, burada isimlendirmeye yeltendiğimiz olanak temelinde verdiğimiz ad değil miydi? Peki ama, kadın ya da erkek olsun, gelenin kendini haber verdiği yerde, gelen kişinin önceden belirlenmemesi, neye benzediğinin önceden gösterilmemesi, hatta önceden adının da verilmemesi gerektiği yerde neden bu adı ya da en azından sıfatı (bir dinden çok bir deneyim yapısını belirtmek için, *mesihçi* dememiz gerekirken *mesihsel*, demeyi yeğliyoruz) kullanıyoruz hâlâ? Bu iki çölden hangisi ilk el etti acaba ötekine? Mesihsel olanın tanıtanımaz bir mirası olabileceği tasarlanabilir mi? Yoksa, en tutarlısı bu mu olurdu? Hiçbir miras doğal olmadığına göre, farklı farklı anlarda ve yerlerde birçok kez miras kalabilir demek insana, en uygun zamanı (belki de en vakitsizi de bu olacaktır) beklemek yeğlenebilir, farklı farklı

soylara uygun biçimde bir şeyler yazılabilir, böylece aynı anda birden çok *erime* imza atılmış olunur. Bu sorular ve bu varsayımlar birbirlerini dışlamaz. En azından şimdilik ve de bizler için. Çile, mesihsel beklentiyi Kutsal Kitap'a ilişkin tüm biçimlerden, hatta bekleyişin belirlenebilen tüm biçimlerinden de soyup sıyırır; gelen kadın ya da erkeğe "evet", öncelenemeyen geleceğe de "gel" diyen saltık konukseverliğin ne olması gerektiği sorusuna karşılık vermek amacıyla soyunur; söz konusu saltık konukseverlik, çok ünlü hayaletlerin ardına sığındığı "herhangi bir şey" olmamalıdır, bu ünlü hayaletleri de yeniden tanımaya alıştırmalıyız kendimizi. Kendini açmış, olayın adalet *olarak* gelişini bekleyen, bu konukseverlik kendi evrenselliği üstüne titrerse saltık olabilir ancak. Mesihsel olan, tüm devrimci biçimleri de dahil olmak üzere (mesihsel olan devrimcidir hep, böyle olmak zorundadır) ivedilik, eli kulağındalık olmalı, ama indirgenemez bir paradoks uyarınca, hiçbir bekleyiş umudu olmayan bir bekleyiş de olmalıdır. Mesihsel olanın neredeyse tanrıtanımaz kuraklığını Kutsal Kitap'taki dinlerin koşulu kabul edebiliriz hâlâ, kendi çölleri bile olmayan bir çöl (ne var ki, toprak Tanrı tarafından kiraya verilmiş, ödünç verilmiştir hep, üstünde yaşayanın malı değildir, der Eski Ahit, bunun da buyrultusuna kulak vermek gerek); bildirilmiş, kabul edilmiş ya da hâlâ beklenmekte olan tüm mesihlerin canlı biçimlerinin fışkırdığı, üstünde yürüdükleri kurak toprağı görebiliriz hep. Sözünü ettiğimiz ısrarlı fışkırma ile bu geçişin geçiciliğini, genelde mesihsel olana (ne vazgeçebileceğimiz ne de vazgeçmemiz gereken başka bir hayalet) yaklaşmamıza, ama her şeyden önce isimlendirmemize yarayan biricik olaylar olarak kabul edebiliriz. Vaadi, bu denli olanaksız, yoksulluğu nedeniyle sağlam olmaktan bu denli uzak, böylesine kaygılı, kırılgan ve yok yoksul bir "mesihçiliğe", bir yarı mesihçiliğe, hep önvarsayılmış bir "mesihçiliğe", tözü olmayan bir maddeciliğin (umutsuz bir "mesihçilik" için *khôra*'ya dayanan bir maddecilik) saplantılı biçimde ilgilendiği neredeyse aşkın bir mesihçiliğe, böylesine olanaksız bir deneyime bı-

rakmak yabancı, tuhaf biçimde tanıdık ve de aynı anda hiç konuksevmez (*unheimlich, uncanny*) bulunabilir. Bu umutsuzluk olmasa, bir de gelmekte olana *güvenilirse*, beklenti bir programın hesaplanmasından öteye geçemeyecek. Kılavuzumuz olacak, ama artık ne birini ne de bir şeyi bekliyor olmayacağız. Adaletsiz hukuk. Konuk çağırmayacağız, ne bir beden ne de bir ruh, kimse gelmeyecek ziyaretimize, ziyarete gidip görmek bile, geldiğini görmek bile düşünülmeyecek artık. Kimileri, ki ben de bunların dışında değilim, umudu kırılmış olan bu "mesihçilik"te, tuhaf bir tat, kimi zaman bir ölüm tadı bulacak belki de. Bu tadın her şeyden önce bir tat, bir ön-tat olduğu kesin, özü gereği de tuhaf [*curieux*, meraklı]. Def ettiği ve de istek uyandırdığı şey nedeniyle tuhaf.*

B. Ama bir de, *tekhnè*'nin, tekno-bilimin, tele-teknolojinin kendini ayıramsal olarak ortaya koyması var.[38] Buysa bizleri uzam ile zamanın sanallaştırılmasını, sanal olayların olanak kazanmasını şimdiye kadar hiç görülmedik ölçüde düşünmeye itiyor. Bu sanal olayların hız ve devinimleri, mevcudiyet ile temsilini, "gerçek zaman" ile "ertelenmiş zaman"ı, elle tutulur gerçeklik ile onun benzetisini, canlı ile canlı-olmayanı, kısacası canlı olan ile bunun hayaletlerinin yaşayan-ölülerini karşıtlaştırmamızı bundan böyle yasaklıyorlar (giderek hiç görülmedik kadar çok ve başka şekillerde, çünkü kesinlikle ve de baştan aşağı yeni değil bunlar). Buradan kalkarak demokrasi için, gelmesi gereken demokrasi, dolayısıyla adalet için yeni bir uzam düşünmeye zorluyor bizleri. Bugün burada etrafında dolaşıp durduğumuz olayı hayaletin tekil "kim"i ile benzetinin genel "ne"si arasında kararsız kaldığını söylemiştik. Tüm tele-tekno-bilimlerin sanal uzamında, sevgililerin, ailelerin, ulusların buluşma yerin-

* Ya da şöyle çevrilebilir: "Def ettiği ve de tadı damağında kalan şeye merak duyan." (ç.n.)

38. Bütün bu konularla ilgili olarak Paul Virilio'nun çalışmalarına, yanında bir de Bernard Stiegler'ın henüz yayımlanmamış bir yapıtına da gönderme yapmaktayız. (Stiegler'in bu kitabı kısa bir süre sonra Galilée tarafından yayımlanacak). [*La téchnique et le temps; 1. La faute d'Epiméthée;* 1994-ç.n.]

de olduğu gibi, çağımızın yazgısı olan genel yerinden çıkmışlıkta da, mesihsel olan bu olayın tam yanı başına titremeye koyulur. Bu duraksamanın ta kendisidir, başka hiçbir titremesi yoktur, "başka biçimde "yaşamamaktadır", ne var ki duraksamaya son verir vermez artık daha fazla mesihsel olmayacaktır: Eski sınırlar uğruna geleceği öldürmeksizin, nasıl etmeli de bu yeri geri vermeli, bu yeri yaşanabilir kılmalı? Tıpkı kan bağı gibi, toprağa bağlı ulusçuluklar da bir tek öfke tohumları ekmezler, suçu işlemiş olmakla kalmazlar, hiçbir gelecekleri yoktur, hiçbir beklenti doğurmazlar, aptallık ya da bilinçdışı olarak yaşamı zorlaştırırlar. Bu mesihçe duraksama hiçbir kararı, hiçbir olumlamayı, hiçbir sorumluluğu, hiçbir kararı felce uğratmaz. Tam tersine, ilk koşulu verir bu duraksama. Bunun deneyiminin ta kendisidir.

Alelacele bir sonuca ulaşmamız gerektiği için, basitleştirelim iyice. *Alman İdeolojisi*'nden *Kapital*'e gelindiğinde bu iki belitin değişmediği görülüyor; üstelik bu iki belitin miras kalmış olması bizler için de çok önemli. Her mirasın, dolayısıyla sorumluluk taşıyan her kararın *double bind*'ına göndermede bulunan bir *double bind*'ın mirası söz konusu. Çelişki ve giz vardır buyrultuda (dilerseniz, babanın ruhu, diyelim). Marx bir yandan (hayaletsi, düşsel, fetişçi ya da ideolojik) ayıramın –ve de ülküselliği yalnızca düşsel olmakla kalmayan benzetinin (simülakrum)– sonlu-sonsuz süreçleri olarak ülküselliğin özerkleşme ve özdevingenleşmesine, özgünlüğüne ve kendi etkililiğine saygı gösterir. Benzeti teknik bir cisim, yapıntısal bir bedendir ve onu kurmak ya da sökmek için emek gerekir. Her "iyi Marksizm"in yapacağı gibi, daha önce görülmedik yapılara ve durumlara uydurulabilirse son derece değerli, yeri doldurulamayacak bir çabadır bu. Öte yandan, tekniği, hatta, haydi haydi tele-teknolojiyi de (teknik, şu ya da bu oranda tele-teknolojiydi hep zaten) ele alan ilk düşünürlerden biri olsa bile, Marx hayaletsi benzetiye yönelik eleştirisini ya da bu benzetiyi kovma çabasını bir varlık-bilime dayandırmayı sürdürür. Nesnellik ve elle tutulur gerçeklik olarak burada bulunuşu ele alan (eleştirel, ama yapıçözüm

öncesi aşamada) bir varlıkbilimdir bu. Sözünü ettiğimiz eleştirel varlıkbilim, hayaletleri dağıtma olanağını kullanmak istemektedir, hatta göze alıp şöyle diyelim: Hayaleti, bir özneyi temsil eden bilinç olarak def etmek ve bu temsilciyi emek, üretim ve değiş tokuşun maddi dünyasına geri götürmek, böylece de kendi koşullarına indirgemek istemektedir. Yapıçözüm öncesi derken, yanlış, gereksiz ya da yanılsamalı demek istemiyoruz. Ne var ki, bu deyim hem eleştirinin kendisinden hem de eleştiriyi temellendiren varlıkbilimden çok daha köktenci sorular gerektiren, görece kararlılığa kavuşmuş bir bilgiyi niteler. Bu sorular herhangi bir kuramsal-kurgusal bozgunculuk nedeniyle kararlılık sunan bir durumu bozmazlar. Son çözümde, bunlar soru bile değil, birer yer sarsıntısıdır yalnızca. Düşüncenin *eylemek olup çıktığı*, beden ve kol deneyimi (Heidegger bir yerde, *Handeln* olarak düşünce, der) olup çıktığı, emek ama işbölümüne ilişkin eski kalıpların ötesinde (Marx'ın ideolojik egemenliğe ilişkin kurduğu söylem başta olmak üzere, birçok şeyi kurarken çevresinde dolaştığı kalıpların bile ötesinde, örneğin, günümüzde ortadan kalkmamışsa da iyiden iyiye kısıtlanmış durumdaki, kafa emeği ile kol emeği ayrımı) bölünebilir ve de paylaşılabilir emek olup çıktığı yerdeki *kılgısal* olaylar. Bu yer sarsıntıları gelecekten gelmekte bize, zamanın kararlılığa kavuşmamış, kaossu ve eklem yerleri ayrılmış temelinden kaynaklanmakta. Yokluğunda ne olay ne tarih ne de adalet vaadinin olamayacağı, ayarı şaşmış ya da eklem yerleri ayrılmış bir zamandan kaynaklanmaktadır.

Varlıkbilimsel ve eleştirel düşünceler burada yapıçözüm-öncesi olsalar da, bunların siyasal sonuçları önemlidir belki. Burada kısaca söylersek, siyaset kavramına ve de siyasetin kendisine ilişkin olanların önemi şüphe götürmez.

Bununla ilgili sayısız örnek var elde, biz de konuyu bağlamak amacıyla *Alman İdeolojisi*'nden bir bölüm aktaralım gene. Bu bölüm *Kapital*'in ara vermeksizin onaylar gibi göründüğü bir şemayı gündeme getirmektedir. Marx dinin hayaletine, yani

genel olarak hayalete inanmanın, bir tasarımlamayı (*Vorstellung*) özerkleştirmek ve hem gerçek temelini (*reale Grundlage*) hem de oluşunu unutmak olduğunu ileri sürer. Tarihte yaratılmış olan bu sözde özerkliği dağıtmak için, teknik-ekonomik değiş tokuş biçimleri ile üretim biçimlerini hesaba katmak gerekir:

> İnsanlar kendi ampirik evrenlerini din çerçevesinde yalnızca düşünülmüş ve yalnızca tasarımlanmış bir varlığa (*zu einem nur gedachten, vorgestellten Wesen*) dönüştürürler, bu varlık da yabancı olarak dikilir karşılarına (*das ihnen fremd gegenübertritt*). Bu da, "kendinin bilinci" ya da bu türden başka hiçbir saçmalamayla, yani başka kavramlarla değil de, şimdiye kadar var olduğu biçimiyle değişim ve üretim biçiminin bütünüyle açıklanabilir ancak; bu değişim ve üretim biçiminin bütünü ise, özdevingen dokuma tezgâhının bulunuşu (*self acting mule*: özgün betikte İngilizce olarak geçer) ve demiryolunun kullanılmaya başlaması Hegel felsefesinden ne denli uzaksa, katıksız kavramdan da o denli bağımsızdır (*unabhängig*). Dinin bir "varlığı" olduğundan yani bu varlık-olmayanın maddi temelinden (*d.h. von einer materiellen Grundlage dieses Unwesen*) söz ederse, bunu ne "insanın varlığında" (*im "Wesen des Menschen"*) ne de Tanrı'nın yüklemlerinde aramayıp, dinsel sürecin her aşamasında zaten yer alan maddi dünyada aramak gerekir (bkz. *Feuerbach*). Teftişten geçirdiğimiz (*die wir Revue passieren liessen*) hayaletlerin tümü de birer tasarımlamaydı (*Vorstellungen*). Gerçek temellerinden (Stirner hiç de önemsemez bunu) soyutlandıklarında (*absegehen von ihrer realen Grundlage*) insanların kafasındaki düşünceler olarak, bilincin içindeki tasarımlamalar olarak tasarlanmış olan bu tasarımlamalar, bir kez nesneliklerinden (*Gegenständlichkeit*) sıyırılır ve özneye geri verilir (*in das Subjekt zurückgenommen*) ve tözden kendilik bilincine yükseltilirlerse, saplantı ya da takınağı (*der Sparren*) oluştururlar.[39]

Alıntıda söylenenlere bağlı kalırsak, hayaletin ya da ruhların eleştirisi, öyleyse öznel bir tasarımlamanın ve bir soyutlamanın, *kafanın içinde* olup bitenlerin, bir tek kafadan çıkanın, yani kafadan çıkmış ve de kafanın dışında yaşamını sürdürmekteyse de, gene de kafada kalanın eleştirisi olacaktır. Ne var ki, bu özerkliğin ve bu özdevingenliğin *kafanın dışında* yaşamını sürdürebil-

39. *L'Idéologie allemande*, a.g.y., s. 183-184; çeviriyi hafifçe değiştirdik.

mesi, kalıntı bırakması olmaksızın, en başta da eleştiri olmak üzere, hiçbir şey olanaklı olmayacaktır. Marksist eleştiri ruhunun, harfi harfine Marksizme karşı çıkartılacak ruhun değil de, Marksizmin kendinde devinimini varsaydığı eleştiri ruhunun işte tam da burada yattığını söyleyebiliriz. Tıpkı hayalet gibi, Marksist eleştiri ruhu da ne kafanın içinde ne de kafanın dışındadır. Bunu biliyor, ama bilmek istemiyormuş gibi davranıyor Marx. *Alman İdeolojisi*'ndeki bir sonraki bölüm, Stirner'e "*Mensch, es spukt in deinem Kopfe!*" dedirten takınağa ayrılmıştı. Alışılagelen çevirisi şöyledir bu tümcenin: "Kafanda hayaletler dolaşıyor, ey İnsan!" Marx "ey İnsan" yerine Aziz Max demenin yeterli olacağını sanır.[40]

Es spukt: Bunu çeviremenin güç olduğunu söylüyorduk. Hayaletler ve musallat oluş sorunu gene, tamam da, başka bir şey yok mu? Almanca deyiş hayaletin geri gelişini anlatır gibidir, ama bunu fiil biçimini kullanarak anlatır. Hortlak ya da hayalet var denmiyor Almanca tümcede, bir belirişle, *der Spuk*, karşı karşıya olduğumuz denmiyor, bir şey belirdi bile denmiyor, söylenen tek şey "belirişiyor", "hayaletleşiyor." Hiçbir kişi kipine bağlı olmadan kullanılan bu fiil biçiminin yansızlığında herhangi biri ya da herhangi bir şey, ne herhangi bir şey ne de herhangi biri *söz konusudur*, edimde bulunmayan bir "-yor" söz konusudur. Bir kavrayışın, konuk etmeye hazır bir kavrayış deneyiminin edilgen devinimi söz konusu; konuk etmeye hazır da, nerede konuk edecek ki? Kafada mı? Peki, ama olanca genişliğiyle kucaklamayı bile başaramadığı bu kavrayış öncesinde nedir kafa denen şey? Peki, ama ya ne özne, ne bilinç, ne ben, ne beyin olmayan kafa her şeyden önce böyle bir deneyim olanağı ile, "*es spukt*"un belirsizliği ile ne sınırlayabildiği ne de kucaklayabildiği böylesi bir deneyimle tanımlanıyorsa? Konuk etmek, dedik az önce, ama yabancıyı dışlamak isteği ve kaygısı içinde, yabancıyı kabul etmeden buyur etmek, yabancıyı konuk etmeksizin konuk etmek, ne var ki zaten içeri girmiş (*das Heimliche-*

40. *L'Idéologie allemande*, a.g.y., s. 184.

Unheimliche), bize bizden yakın bir yabancının hemen yanı başımızda bulunması, tekil *ve* kimliği bilinmez (*es spukt*) bir güce sahip, adlandırılamaz ve yansız, yani karara bağlanamaz, ne etkin ne de edilgen bir güce sahip bir yabancı söz konusu, sonuçta bizim de onun da olmayan yerlere göze görünmeksizin ve *hiçbir eylemde bulunmaksızın* el koymuş bir kimliksizliği buyur etmek söz konusudur. Oysa bütün *bunlar*, mantıksal açıdan belirlenebilecek tek bir şey bile söyleyemediğimiz *bunlar*, böylesine güçlükle dile gelen *bunlar*, hiçbir şey demek istemezmiş gibi olan *bunlar*, söylemek-istememizi perişan edip bozguna uğratan *bunlar*, hiçbir şey söylemek istemediğimiz bir yerde, neyi söylemek istemediğimizi açıkça bildiğimiz ama ne söylemek istediğimizi henüz bilmediğimiz yerde, bunlar sanki artık ne bilginin ne de istemenin ya da söylemek-istemenin düzenine ait değilmiş gibi, bize düzenli olarak bir şeyler söyleten bunlar, işte *bunlar* geri gelmekte, hortlamakta, *bunlar* geri dönmekte, iyiden iyiye ısrarlı ve aceleci *bunlar*, düşündürtüyor bunlar, ne var ki, her defasında ölüm ve gelecek kadar kaygı yaratacak derecede tikel, karşı konulmaz olan *bunlar*, bütün bunların aklımıza düşürdüğü "yinelenmeye dayalı özdevingenlik" (uzun zamandır önümüzde dönüp duran özdevinenlerin özdevingenliği) ile pek ilgisi olmayan *bunlar*, daha çok bir yineleme itkisinden kaynaklanan *bütün bunları, bütün bu ötekileri* (bütün ötekilerin, başka, bambaşka olduğunu), düşürmekte aklımıza. "*Es Spukt*"un kişisellikten yoksun geri dönüşü, yinelenme özdevingenliği doğrurur, ama ayrıca varlık nedenini de bundan edinir. *Das Unheimliche*'nin inanılmaz bir paragrafında, Freud (*Das Unheimliche*, ölüm dürtüsü, yineleme itkisi, zevk ilkesinin ötesi, vb. konusundaki)[41]

41. Freud musallat oluşu acaba neden *Unheimlichkeit* deneyiminin "belki de en sağlam" örneği, bir tür ilkörneği olarak kabul ediyor ki? Çünkü musallat oluş "her şeyin ötesinde bir derecede" (*im allerhöchsten Grade*), pek çok kişi için "ölüme, cesede, ölülerin geri gelişine bağlıdır, ruhlar ve hayaletlerle ilgilidir (*mit Geistern und Gespenstern*)". Ne var ki, Freud bu savını örneklemek için, "es spukt"un (daha önce belirttiğimiz nedenlerden ötürü) çevrilmesinin son derece güç olduğunu söylemeyip, çevirmenleri rezil edercesine,

araştırmalarına buradan, "es spukt"un söylediği şeylerden itibaren başlamış olması gerektiğini kabul eder. Araştırmanın bu örnekten başlaması gerektiğini kabul eder. Hatta, bunu *Unheimlichkeit*'ın (*Wir hätten eigentlich unsere Untersuchung mit diesem, vielleicht stärksten Beispiel von Unheimlichkeit beginnen können:* "Tam anlamıyla söylersek, araştırmamıza işte bu *Unheimlichkeit* örneğiyle, belki de bu konunun en sağlam örneğiyle, başlayabilirdik") en sağlam örneği kabul etmeye kadar vardırır işi. Ne var ki, en sağlam örnek olarak kabul ettiği şeyin bir örneğe (örnekler dizisi arasındaki yalnızca en sağlam örneğe) in-

---

"modern dillerden pek çoğunun bizim "*ein unheimliches Haus*" deyişimizi ancak "es spukt"un olduğu bir ev biçimiyle aktarabildiklerini söyler" ("[...]*manche moderne Sprachen unseren Ausdruck: ein unheimliches Haus gar nicht anders wiedergeben können als durch die Umschreibung: ein Haus, in dem es spukt*". *Das Unheimliche,* GW XII, s. 254-255). Doğrusu, "*unheimliche*" de "*es spukt*" kadar güç çevrilebilir. Sonuçta bozuk ve hiç mi hiç anlaşılmaz çeviriler çıkar ortaya. Örnek: "[...]birçok modern dil bizim "bir unheimlich ev" deyişimizi "cinli bir ev" gibi dolambaçlı bir deyişle karşılayabilir ancak" (M. Bonaparte ve E. Marty çevirisi, "L'inquiétante étrangeté", *Essais de psychanalyse appliquée* içinde 1933, "Idées", NRF, s.194-195) ya da "[...] some languages in use to-day can only render the German expression "*an unheimlich house*"by 'a *haunted house*'" (Standart Edition, vol XVII, s. 241). Freud'un ölüm konusunda ileri sürdüğü düşünceleri başka bir yapıtımızda ele alıp Lévinas ve Heidegger'in bu konuyla ilgili söylemleriyle ilişkilendireceğiz. (Bkz. *Apories*, Galilée tarafından yayımlanacak). Başka bir çağ, başka bir kiplik, başka bir kip hayaletler için: az önce yaptığımız alıntının yer aldığı sayfada Freud o dönemde hortlaklarla iletişim kurma konulu, seçkin konferansların sayısının artma eğiliminde olduğunu belirtmekteydi. Bilim adamları arasındaki seçkin zihinlerin, özellikle de yaşamlarının sonu yaklaştığında, telepati ya da medyumluğun çekiciliğine kapıldığını bildirir. Epey şey biliyordu bu konuda. *Hamlet*'le uğraştığımıza göre, Freud Hamlet'in hayaletsi belirişlerinin, tıpkı Macbeth ya da Julius Caesar'ın, tıpkı Dante'nın Cehennem'inin hayaletsi belirişleri gibi, hiçbir *Unheimlichkeit* gücü olmadığı kanısındaydı (a.g.y., s. 265). Dehşet verici (*schreckhaft*) ya da iç karartıcı (*düster*) olabilirler kuşkusuz, ama Homeros tanrılarının dünyası gibi pek az *unheimlich*'tirler. Bunun nedeni de bunların yazına, tiyatroya özgü kurgu olmalarıdır. Freud'a göre, bu durumda yargımızı, *kurgusal* gerçekliğin ozan tarafından konulmuş koşullarına boyun eğdiriyor ve "ruhları, canları ve hayaletleri" normal, geçerli, haklı (*vollberechtige Existenzen*) varoluşlar olarak ele almaktayız. Söz konusu yazıda verilen tüm *Unheimlichkeit* örnekleri yazınsal alandan seçilmiş olduğu için iyice şaşırtıcı bir uyarıdır bul

dirgenip indirgenemeyeceği sorulabilir rahatça. Peki, ya bu nedenini aradığımız ve de bizi aratan Şey'in ta kendisiyse? Bilginin ve araştırmanın nedeni, tarihin ya da *epistémè*'nin gerekçesiyse? Örnek olma gücü, örnek gücü bundan kaynaklanıyorsa? Öte yandan, Freud'un, başlamış *olabileceği*, başlamış olması *gerekeceği* yerden başlama gerekliliğine, örneğin kendisinin (yanlış anlaşılmak istemiyorum; demek istediğim: Marx da, o da) inanmamış olduğunu meşru kılmak için öne sürdüğü def ediş düzeneğine de dikkat etmek gerekir.

Freud bütün bunları bize bilgibilimsel, yöntembilimsel, retorik, gerçekteyse ruheğitsel tedbirin saygın sesiyle açıklar: Başlayabileceği ya da başlaması gerekeceği yerden başlamaması gerektiyse, bunun nedeni, söz konusu şeyin (*Unheimlichkeit*'ın en sağlam örneği, *es spukt*, hortlaklar ve belirişler), iyice korku salmasıdır. Çelişkili biçimde, karar veremezcesine, *heimliche-unheimliche* olan, dehşet verici veya korkunç olanla (*mit dem Grauenhaften*) birbirine karıştırılır. Oysa korku, araştırmanın dingince sürdürülmesi kadar kavramların çözümlenerek birbirinden ayırt edilmesi için de sakıncalıdır. Söz konusu metnin devamının bir kendisi için ve de bu açıdan okunması (zaten başka bir yerde yapmaya çalışacağımız bir şey bu), bu okumanın Heidegger'in çeşitli metinlerinin okunmasıyla kesiştirilmeye çalışılması gerekiyor.[42] Heidegger'in gerek *Sein und Zeit*'da gerekse başka yapıtlarında *Unheimlichkeit*'ın değerine, sık sık, kesin kararlı ve düzenleyici biçimde başvurduğu, yardıma çağırdığının genelde farkına varılmadığı ya da önemsenmediği kanısındayız. Freud'un ve Heidegger'in söylemlerinde bu kavrama başvurma-

42. Freud ve Heidegger. Bkz. *La Carte postale*...(Flammarion, 1980, s. 206), *Envois* yazarı tıpkı iki hayalet gibi eşleştirir onları: "Burada, Freud ile Heidegger'i "büyük çağ"ın iki büyük hayaleti, yaşamda kalmış iki dedesi olarak birleştiriyorum kendimde. Tanışmamışlardı, ama bence, tam da zamanlarının böyle benzersizce birbirine aykırı düşmesi nedeniyle bir çift oluşturmaktalar." Bir hortlağın gelmesi ve geri gelmesi gerektiği için, sağduyu sahibi birinin sanacağının tersine, hayalet düşüncesi geleceğe el eder hep. Henüz başa gelmemiş olandan, yani gelecek olandan başka hiçbir yerden gelemeyecek bir miras, geçmişin malı olan bir düşüncedir.

ları sayesinde temel tasarılar ya da yollar olanak kazanır. Ama bunu yaparken bir yandan da, uygulanan kavramsal ayrımlar düzenini, açıkça ya da gizlice altan alta, ara vermeksizin kararsız kılar. Öte yandan, açık ya da örtük biçimde bundan kaynaklanan etiği de siyaseti de kaygılandırması gerekirdi.

Marx'ın hayaletbilimi için de aynı şeyin geçerli olduğu varsayımını ileri sürmekteyiz. Musallat oluşun bu sorunsallı yıldıztakımı içindeyiz biz de. Nerelere kadar uzandığı tam belli değilse de, Marx, Freud ve Heidegger isimleriyle göz kırpıp parıldamakta: Marx'ın değerini bilmezlikten gelen Freud'u bilmezlikten gelen Heidegger. En ufak bir rastlantı da yok bu işte. Marx henüz kabul edilmemişti. Bu konuşmanın alt-başlığı *Marx – das Unheimliche* olabilirdi demek ki. Gene de göçmenin teki Marx *bizim aramızda*, şanlı, kutsal, lanetli ama gizli, hâlâ da gizli bir göçmen Marx, zaten tüm yaşamı da böyle geçip gitmişti. Eve, kendimize ve ekonomiye ilişkin yeni bir deneyimin, sınırlara ilişkin yeni bir düşüncenin, çalışa çabalaya, acılar içinde, feci biçimde kapılarını açtığı şu "*out of joint* zamanda", şu eklemin yerinden çıktığı zamana aittir Marx. Yerle gök arasında. Gizli göçmene oturma izni vermemek ya da (bu da aynı şey demek zaten) çabucak evcilleştirmek. Yurttaşlığa kabul edip etkisizleştirmek. Bizi artık korkutmasın diye özümsemek. Bizim aileden değil ama, gene de, onu da, bir kez daha sınıra götürmemek gerek.

İnsan'ın özü *Hauptgespenst* karşısında, ama her şeyden önce de babanın ya da başın hayaleti karşısında böylesine canlı, sağlıklı, eleştirel, gerekli bir kahkaha patlatan *das Unheimliche* Marx'ın, bu kadar çok hayaleti böyle bir çırpıda kovması gerekmiyordu belki de. Tümünü bir arada kovması gerekmediği gibi, hayalet diye bir şey var olmadığı (tabii ki var değiller, peki n'apalım yani?) ya da bütün bunların geçmişte kaldığı ya da kalması gerektiği ("Ölüler, ölüleri gömsün", vb.) bahanesiyle, kolayca kovmamalıydı. Değişim değerinin, ideoloji biriminin ya da fetişin (görece) özerkliğini çözümlerken özgür bırakmayı,

hatta sahiplenmeyi bildiğine göre hiç de böyle yapması gerekmezdi. İstesek bile elimizden gelmezdi ölüleri ölülere gömdürtmek: Anlamı yok ki böyle bir şeyin, *olanaksız* bir şey bu. Ölüleri bir tek ölümlüler, yaşayan tanrı olmayan canlılar gömebilir. Ölülerin başında bir tek ölümlüler bekleyebilir ya da uyanık kalabilirler. Hayaletler de yapabilir, uyanık kalınan her yerde karşımıza çıkarlar zaten, oysa ölülerin *elinden gelmez böyle bir şey* – olanaksız olması bir yana, gerekmez de zaten.

Bu olanaksızın dipsizliği bir *yere* sahip olabilmeli, bu olmadığı takdirde, *düşünmemiz* ve de, neden olmasın, içindeki kötülüğü çıkarmamız gereken tehdit, yıkıntı ya da saltık kül bu zaten. Hayaletleri kovmak için değil de haklarını vermek için (böyle bir şey onların canlı canlı hortlaması demekse) uğraşacağız kötülüğü çıkarmaya; birer hortlak olmayan hortlaklar olarak, yani konuksever bir vaadin ya da belleğin kucak açması gereken yeni gelenler olarak (hiçbir zaman emin olamayacağız yeni gelenler olarak sunduklarından kendilerini) haklarını vermek için uğraşacağız kötülüğü çıkartmaya. Bu anlamda haklarını vermek için değil de, *adalet* kaygısıyla yapacağız bunu. Şimdi burada bulunan varoluş ya da öz adaletin koşulu, nesnesi ya da *şeyi* olmamıştı hiçbir zaman. Olanaksızın ("ölüler, ölüleri gömsün") ne yazık ki hep olanaklı olduğunu durmadan anımsatmak gerek. Bu saltık kötülüğün (saltık yaşam, yani olanca kapsamıyla burada bulunan yaşam, ölüm nedir bilmeyen ve artık adını bile duymak istemeyen yaşam) gerçekleşebileceğini anımsamak gerek hep ara vermeksizin. Bu olanaksızın dehşet veren olanaklılığı nedeniyle adaletin hukuk yoluyla ama hukukun *ötesinde* arzulanan bir şey olduğunu da anımsamak gerek hep ara vermeksizin.

Tıpkı Freud gibi, tıpkı Heidegger gibi, tıpkı herkes gibi Marx da "başlayabilmesi" gereken (*beginnen können*) yerden, yani *olduğu haliyle* yaşamdan önce, *olduğu haliyle* ölümden önce, yani musallat oluşla başlamadıysa, kesin olan şu ki, kendi hatası değildi bu. Eninde sonunda, tanım gereği, yinelenir yanlış, miras kalır insana, gözetmek, uyanık olmak gerek. Çok pahalıya

patlar, daha kesin olarak söylersek, insanlığa çok pahalıya patlar. İnsanlığa son derece pahalıya patlayan şeyse, bir *Hauptgespenst*, en yüksek dereceden bir hayaletten başka bir şey olmadığı bahanesiyle İnsan'ın genel bir özü olduğu kanısına tarihte son verilebileceğine inanmak kadar, (*temelde*, bu da gene aynı kapıya çıkar) bu baş hayalete inanmaktır da; tıpkı ahmakların ya da dogmatiklerin inandığı gibi. Bu inançlar hiç de çok uzak düşmez birbirine.

Ödenecek korkunç bedel konusunda kendi kendimize sorular yöneltmemizin bir anlamı olabilmesi için, geleceğin üstüne titremek için, her şeye yeni baştan başlamak gerekirdi. Ne var ki, bu kez, bu "pis mi pis hayalet öyküsü"nün pis anılarına geri dönüp yapmalıydık bunu.

Sorgulamak için söz yöneltebilir miyiz hayalete? Kime? Ona mı? Marcellus'un gene temkinli bir şekilde söylediği gibi, *buna* mı? "*Thou art a Scholler; speake to* it *Horatio* [...] *Question it.*"

Belki de soruyu tersine çevirmek, yani şöyle sormak daha doğru olur: Herhangi bir hortlak zaten hortlayıp da gelmeden, *genel olarak söz yöneltmek* olanaklı mıdır? Geleceğin "bilgini", yarının "aydını", en azından adalete tutkunsa, öğrenmeli bunu, hem de ondan öğrenmeli. Hayaletle sohbet ederek değil de, onlarla (eril ya da dişi) söyleşmeyi öğrenerek, kendi içinde, ötekinde, kendindeki ötekinde bile olsa, sözü ona bırakarak ya da yeniden sözü ona vererek öğrenmeli yaşamayı: Var olmasalar bile, artık olmasalar bile, henüz yoksalar da, oradadırlar hep, *oradadır* hayaletler. Bir kolokyumda bile, hele bir de yabancı bir dilde konuşuluyorsa, ağzımızı açar açmaz "orada"yı yeniden düşünmeye iter bizi:

"*Thou art a scholar; speak to it, Horatio*"...

Dizin

1789 Devrimi 184
1844 Elyazmaları 241
1848 Devrimi 171, 180, 233

A
adalet 11, 12, 13, 14, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 98, 99, 108, 128, 134, 138, 139, 141, 169, 254, 255, 256, 258, 265, 266
Alman İdeolojisi 25, 72, 81, 93, 110, 166, 169, 185, 188, 191, 201, 209, 216, 217, 225, 241, 242, 253, 257, 258, 260
Althusser 141
anlambilim 24, 226
askeri diktatörlük 106
Austin 42
Aydınlanma Çağı 139, 142, 229, 232
Aydınlanma Çağı Aklı 209

B
Balibar, Etienne 112, 134, 180, 253
Baudelaire 234
Bauer 201
Benjamin 45, 92, 93, 234
Blanchot, Maurice 37, 39, 56, 57, 60, 61, 62, 63, 64
Bloom, Allan 95, 125
Bonaparte, Napoléon 173, 175, 176, 184

C
Charnisso 181
Copernicus 152
Cromwell 174

D
Darwin 152
defetme 70, 80, 81, 84, 85, 148, 151, 155, 156, 166, 180, 182, 199, 213, 214, 215, 250, 258
demokrasiler 89, 90, 96, 106, 125, 126, 130, 137
Descartes 203
devlet 20, 33, 56, 68, 79, 94, 97, 98, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 113, 115, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 139, 140, 143, 148, 158, 159, 164, 189, 215, 254
devrim 61, 62, 68, 81, 87, 97, 130, 149, 150, 158, 163, 167, 168, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184
din 73, 75, 97, 98, 99, 128, 143, 188, 189, 214, 225, 226, 247, 250, 251, 252, 254, 255, 258, 259
diyalektik maddecilik 112
dogmatizm 94

E
Ekonomi Politiğin Eleştirisi 78, 246
Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı 73
emek 139, 226, 237, 238, 247, 252, 257, 258
Engels 21, 32, 33, 63, 67, 73, 74, 112, 139, 152, 155, 166, 185, 186, 201
Eski Ahit 255

F
faşizm 132, 153
fetiş 73, 193, 194, 226, 227, 236, 250, 251, 252, 253, 257, 264
fetişizm 77, 216, 238, 241, 247, 251, 252
Feuerbach 201, 224, 259
Feuerbach Üstüne Tezler 87
Fransız Devrimi 101, 171, 175, 180
Freud 46, 87, 110, 111, 152, 153, 202, 261, 262, 263, 264, 265
Fukuyama, Francis 35, 94, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 113, 115, 117, 120, 125, 128, 136, 156

G
Gide, André 42, 44
giz (*Geheimnis*) 25, 37, 38, 42, 82, 146, 154, 165, 186, 201, 209, 216, 221, 224, 226, 227, 234, 235, 236, 257
gizem 11, 82, 95, 99, 118, 120, 144, 155, 209, 216, 224, 226, 227, 234, 236, 237, 249, 251
görüngübilim 188, 189, 190, 195, 203, 205, 229, 230

H
Hamlet 13, 15, 17, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 55, 71, 79, 84, 123, 146, 147, 177, 250
Hani, Chris 8, 30
Hayaletler Üstüne Deneme 217
Hegel 22, 23, 28, 35, 36, 65, 79, 101, 102, 103, 109, 110, 111, 115, 118, 120, 167, 183, 185, 187, 188, 189, 190, 192, 201, 207, 236, 259
Heidegger 35, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 65, 92, 110, 120, 231, 258, 262, 263, 264, 265
Henry, Michel 169, 170, 171, 184
Hess 201
Hıristiyanlık 109, 188, 189, 220
Hobbes 101, 103
Hölderlin 91, 92
Hugo, Victor 75, 124, 150, 167
hukuk 11, 12, 14, 33, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 53, 55, 77, 97, 98, 99, 101, 129, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 141, 148, 211, 223, 241, 247, 254, 256, 265
Husserl 110, 206

İ
idealizm 104, 192, 219
ideoloji 33, 61, 64, 73, 74, 78, 93, 94, 98, 99, 111, 114, 120, 122, 124, 135, 158, 164, 193, 225, 226, 236, 246, 251, 252, 253, 257, 258, 264
İkinci Dünya Savaşı 97
İncil 95, 97, 104, 190, 219
İsa 183, 190, 203, 219, 220, 221
İslam dünyası 100
İsrail Devleti 98
işçi sınıfı 136, 139

J-K
Jones 46
Kakutani, Michiko 164
Kant 13, 22, 23, 28, 43, 107, 203, 217, 231, 236, 247
Kapital 25, 62, 80, 92, 155, 185, 216, 226, 227, 235, 240, 241, 248, 249, 250, 251, 253, 257, 258
kapitalist emperyalizm 12
kapitalizm 36, 66, 88, 95, 98, 111, 116, 117, 125, 128, 234
Keenan, Thomas 146, 253
kinizm 125, 246
Kofman, Sarah 253
Kojève 35, 95, 101, 102, 103, 111, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 124
Komünist Enternasyonal 34, 160
Komünist Parti Manifestosu 20, 154, 169, 213
komünizm 20, 34, 56, 67, 68, 88, 116, 117, 154, 156, 157, 160, 161, 162, 163, 165, 166
Kudüs 98, 254
Kutsal Kitap 222, 255

L
Lévinas 47, 262
liberal demokrasi 94, 95, 96, 97, 100, 104, 105, 106, 117, 125, 135
liberal demokrat kapitalizm 128
liberal kapitalizm 111
liberalizm 36, 66, 88, 101, 103, 104, 108,

113, 125
Locke 101, 103, 174
Loraux, Patrice 171, 215, 216
Louis, XVIII. 175
Louis-Bonaparte'ın 18 Brumaire'i 166, 167, 169, 180
Luther 171, 175

M

Machiavelli 103
Mallarmé 218, 222
Manifesto 30, 32, 33, 67, 70, 81, 87, 94, 101, 102, 105, 152, 158, 160, 161, 162, 181, 201, 213, 222
Marksist komünizm 34, 116, 117
Marksizm 13, 20, 28, 31, 34, 35, 58, 59, 68, 70, 84, 85, 87, 91, 92, 95, 97, 98, 99, 104, 112, 113, 114, 115, 118, 122, 124, 134, 138, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 153, 159, 162, 180, 252, 257, 260
Marx 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 67, 68, 70, 72, 73, 74, 75, 78, 79, 80, 81, 83, 85, 87, 88, 89, 91, 93, 94, 102, 105, 109, 110, 111, 114, 115, 120, 121, 124, 135, 136, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 164, 160, 162, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 233, 234, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 251, 252, 253, 254, 257, 258, 260, 263, 264, 265
materyalizm 139, 140
mesih 54, 254, 255
mesihçilik 99, 108, 119, 140, 254, 255, 256
meta 216, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 134, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 249, 251, 252, 253
metafizik 65, 112, 115, 139, 140, 142, 144, 228
More 42
Moskova duruşmaları 35

N

Nazizm 153
Nietzsche 35, 45, 49, 51, 64, 65, 92, 110, 177, 218

O-Ö

Ortadoğu'97, 98, 186
Oxford English Dictionary 42, 81
öteki 10, 11, 22, 23, 25, 29, 35, 46, 47, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 61, 62, 63, 68, 70, 74, 75, 78, 79, 83, 99, 113, 114, 120, 129, 136, 139, 140, 142, 150, 153, 155, 157, 160, 162, 163, 167, 169, 171, 172, 175, 187, 210, 214, 215, 216, 222, 223, 230, 231, 236, 244, 249, 254, 261, 266

P

parlamenter demokrasi 36, 126, 137, 158
parlamenterizm 36
perestroyka 140
Peter Schlemihl'in Olağanüstü Öyküsü 181
Platon 25, 192, 211, 213, 225, 230
Plinius 78
proletarya diktatörlüğü 135, 139
psikanaliz 24
psychè 234

R-S

Rabaté, Jean-Michel 222
ruh 11, 14, 17, 20, 23, 25, 27, 28, 29, 30, 32, 34, 37, 43, 56, 64, 68, 70, 72, 74, 78, 79, 81, 82, 85, 89, 91, 98, 102, 112, 122, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 144, 146, 147, 148, 150, 155, 165, 166, 167, 168, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 197, 198, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 214, 216, 217, 219, 220, 223, 225, 230, 232, 234, 239, 240, 243, 245, 252, 256, 257, 259, 260
Schopenhauer 217
Sefiller 150, 163
sermaye 71, 76, 98, 132, 134, 137, 142,

148, 194, 198, 208, 209, 211, 224, 232, 235, 242, 243, 244, 247
Shakespeare 21, 23, 29, 39, 40, 45, 73, 74, 147, 222, 240, 241
Son İnsan 37, 102
sosyalist-Marksist Enternasyonal 135
Sovyet bürokrasisi 35
Sovyetler Birliği 34
soykırım 96
spiritizmacılık 207, 209, 230, 232, 233
SSCB 34, 117
Stalin, Hitler ve Saddam Hüseyin 103
Stalinci totalitarizm 96, 151, 162
Stalincilik 35
Stirner 25, 81, 110, 156, 162, 164, 165, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 214, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 233, 241, 242, 259, 260
Szeliga 204, 206

T

Tanrı 75, 101, 149, 183, 190, 198, 217, 219, 255, 259
tanrıbilim 86, 90, 121, 217, 219, 224, 226, 228
tarih 21, 29, 35, 36, 40, 43, 44, 45, 46, 55, 56, 66, 68, 69, 70, 75, 88, 94, 95, 96, 97, 101, 102, 104, 106, 108, 109, 110, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 125, 135, 139, 143, 144, 149, 153, 156, 163, 167, 168, 172, 173, 174, 177, 180, 181, 182, 183, 186, 189, 190, 199, 220, 240, 258, 259, 263, 266
tarihsel maddecilik 92, 104, 112
Tennyson 42
teokrasi 106
Teslis 190
Timon, Atinalı 30, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 124, 246
tin 23, 25, 28, 188
Tinin Görüngübilimi 102, 118, 187, 188, 190, 210, 219
Tinselcilik 209
totalitarizm 12, 96
totaliterlik 126, 153, 154, 156, 158, 162, 163

U

ulusal egemenlik 148
Ulus-Devlet 97, 130, 132, 134, 148
uluslararası hukuk 33, 97, 98, 129, 132, 133, 134, 135, 136, 148, 254

V-W

Valéry, Paul 21, 22, 23, 28
varlıkbilim 14, 24, 27, 29, 42, 56, 57, 61, 83, 86, 99, 112, 113, 115, 120, 121, 131, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 153, 162, 201, 213, 217, 219, 224, 225, 226, 244, 250, 257, 258
Venedik Taciri 72
Weber, Samuel 237, 253

Y

yapıçözüm 54, 99, 113, 122, 139, 140, 141, 144, 145, 153, 159, 203, 247, 257, 258
yeni dünya düzeni 71, 128
Yeni Enternasyonal 56, 153, 135, 142
yeni-İncilcilik 99, 100, 102, 135, 156, 185, 186
yurttaşlık 129, 135, 137, 148, 264

Z

zenci durum 208, 209

J. Derrida çağımızın en özgün düşünürlerinden biri kuşkusuz.1950'lerde özellikle Fransız kültüründe etkili olan yapısalcılık ve sonrasındaki Marksist, eleştirel, özeleştirel tartışmalarda doğrudan taraf olmadı Derrida. Platon, Rousseau, Kant, Hegel, Nietzsche, Husserl, Heidegger, Freud okumaları sonrasında kendi adıyla birlikte anılan "yapıçözüm"le çıktı düşünce sahnesine. Bu karmaşık kavramsal düzenek, Batı düşünce tarihinin ve buna bağlı kültürel, siyasi, teknik pratiklerin, tavır alışların mekanizmasını çözümlemeye elverişli bir araçtı. Yapıçözüm geçmişin hayaletleriyle olduğu kadar söz konusu kültürel ortamla da diyalog içinde oluşturulmuştu.

Derrida, 1989'da duvar yıkıldıktan sonra ve Marksizmin duvarın yıkıntıları altında kaldığını sokaktaki adamın bile dile getirdiği bir sırada, *Marx'ın Hayaletleri*'yle Marksizm hakkında söz aldı. Liberalizmin ve şu anda var olduğu haliyle demokratik yönetimlerin zafer çığlığına ve eski bir Hegelci tema olan "tarihin sonu"nu ilan eden Fukuyama'ya çözümleyici bir değerlendirmeyle yanıt verdi. Marx'ın mirasının dinsel mesihçilikten ayrı bir mesihsel izlek çerçevesinde yeniden okunarak sahiplenilmesi gerektiğini savundu. Aykırı bir zamanda aldığı bu tavırla belli bir "Marksizm ruhu"na sadık kaldığını ilan etti. Marx'ı, çok sevdiği Shakespeare ve Max Stirner üzerinden yeni bir gözle okumaya girişti. Hatta bir "Yeni Enternasyonal" önerdi: Zamansız ve konumsuz, adsız ve unvansız, gizli değilse de pek az kamusal, sözleşmesiz, eşgüdümsüz, partisiz, vatansız... bir "karşı-fesat" birliği.

Marx'ın Hayaletleri'nde "zamana aykırılık", "zamanın çığırından çıkmışlığı", "mevcudiyetin kendi kendisiyle bir türlü örtüşememesi", "yabancılaşma", "meta", "fetiş", "giderek karmaşıklaşan tele-teknolojiler ve protez sorunu" gibi konuları tartışıyor Derrida. Bu canlı sorunların Marksizmin şiirselliğinden bir türlü kurtulamamasının nedeni olan *hayalet* ve *musallat olma* mantığının kökenlerine iniyor.

Derrida'ya göre Marx "sahne mantığı" denebilecek bir mantığın taslağını çizer. Ama bunu aşmak üzere ve bu mantığın dışında "sahici", zamanın yerine yeniden yerleştiği, adaletin sağlandığı bir dünya varsayımına duyduğu inancın getirdiği ironi ve keyifle çizilir bu taslak. Bu onu mesihsel bir damara bağlar. Marksist eleştiri "sahici" ile "sahte" arasında böylesi ülküsel karşıtlıklar oluşturma iznini kendine verir. Oysa yapıçözüm, eleştirinin kendisini olanaklı kılan ülküselliğin ve "hayaletimsi" olanın indirgenemezliğini vurgularken Marx'ın çoğul ruhlarına yaslanır.

Eğer Marksizmin birden fazla ruhu varsa, bu varlıkbilimsel var-yok (*to be or not to be*) kategorilerini aşar. Bu durumda teşhis edilen "ölüm"ün kesinlikten yoksun olmasıdır asıl korku nedeni. Verili bir hukuka indirgenemez olan adalet ve gelecek için bir hayaletin gizine sahip çıkmak gerekliliği doğar o zaman.

AYRINTI•İNCELEME
ISBN 978-975-539-282-3
9 789755 392820

KİTAP
2006
SKB 0019119 VAU